

ІРЕНА ҚНИШ

*ВІДГУКИ
ЧАСУ*

**IRENE KNYSH
TORONTO
PUBLIC
LIBRARIES**

MULTI-LINGUAL
COLLECTION

ECHOES OF TIME

**SELECTED ESSAYS, ARTICLES, MEMOIRS,
and OTHER MATERIALS**

Published by Author

Winnipeg, 1972

ІРЕНА КНИШ

ВІДГУКИ ЧАСУ

**ВИБРАНІ НАРИСИ, СТАТТІ, СПОГАДИ,
МАТЕРІЯЛИ**

Накладом авторки

Вінніпег, 1972

III

З М І С Т

Забута велич	1 - 16
Передвісниця української революції	17 - 30
Під прапором сонця й неба	31 - 46
Праця жінок на господарському відтинку	47 - 55
Життя й легенда Олени Степанів	56 - 76
Тарас Шевченко та його пам'ятники	77 - 88
Шевченко в Вашингтоні	89 - 96
На світанку жіночого руху в ЗДА	97 - 120
Піонерськими дорогами	121 - 125
Перша організація українок у Канаді	126 - 132
Уляна Кравченко	133 - 139
Пам'яті Євгена Юлія Пеленського	140 - 144
Чуже хвалити — свого не знати	145 - 147
Вітроногі посланці	148 - 153
Сталін і жінки	154 - 162
Материнство в совєтах	163 - 164
Київський свідок минулого Канади	165 - 174
Привітання Митрополії	175 - 178
Шекспір і Україна	179 - 188
Роковини Шекспіра, кретенська мода й жіноче питання в Англії	189 - 194
Нетлінний напис на “Лазуровім Узберджі”	195 - 198
Корифей українського танку	199 - 208
Імператорська кар'єра Анастасії Лісовської	217 - 281
Заміжня жінка	282 - 287
Любов чи гроші?	288 - 290
Пісня про Гриця, та її героїня	291 - 302
Перелицьовані “Тіні забутих предків”	303 - 334
Мати гетьмана Мазепи	335 - 339
Побратимство	340 - 344
Наші французькі приятелі	345 - 347
Українки й світовий конгрес	348 - 352
Чародійки естради й володар сцени	353 - 356
Сіячки краси й хвилювань	357 - 360
“Бо хто мову забуває — того Бог карає”	361 - 364
Українська мова й зміна конституції в Канаді	371 - 380
Українки Сокальщини	371 - 380
Живлюче джерело	381 - 386
“Стара мала” чи “Маленька Старенька”?	387 - 398
Ковток у горлі	390 - 396
Показник імен	397 - 403
Післяслово	404

ІЗ ГЛИБИН ДАВНИНИ

До роковин нашого резистансу

I

Спровола, але невпинно розгортаються сувої минувшини, що вічно жива — “стоїть на сторожі швидкоплинного світу”. Одні за одними воскресають давні події й постаті. З землі видобувають тереми, храми, палати. Оживають картини боїв, мирного будівництва держави, розквітання культурної самобутности. У перелунні віків і поколінь звучать імена, що з сивих проваль і густих туманів призабутого минулого кличуть величчю і глибиною подвигів. Часові відстані не стирають їх сили, що береже нащадків від духового розтління. А долю народу вирішують не тільки зовнішні умовини — куди важливіша внутрішня настанова. Її снагою й серед найнесприятливіших обставин над марнослів'ям брехні й наклепів, заздности й ненависництва торжествує — правда.

Ще не загострено пера, щоб передати всю велич нашої давнини, а з тим і міту українки. Ще дожидають майстрів слова чарівні жінки Київ, Путивля, Переяслава, Галича, Новгороду, Пскова, Чернигова, Турова, Пинська, Смоленська, Полоцька, Тьмуторокані, Володимира... І нетільки звабливі красуні й елегантні кокетки пишної столиці, при яких чужинці забували свої родини та не хотіли покидати Києва, поки їх, як нпр. польських королів Болеславів не прогнано з їхніми дружинами. А й богоугодні, шанобливі й достойні жони літописів очікують своїх дослідників. Досі із них найбільш прославлена княгиня Ольга, що була мудріша за всіх мужчин. А в літописній галерії і й інші: благодійні миру й згоди серед княжих міжусобиць. Літописець підкреслив тїд 1097 роком ролю Княгині Всеволожої, яка вдавалася з Києва до князя Володимира, щоб помирити його з Святополком, для добра батьківщини й боротьби з її ворогами, бо трудом великим і хоробрістю закріплювали предки руську землю:

Се слишав Володимир, розплакався й рече: по істині отці наші й діди наші хоронили руську землю, а ми хочем загубити. І преклонися на мольбу княгинину, чтящеть ю аки матір... Княгиня же бивши у Володимира, приде Києву і повіда вся річи Святополку і Княном, яко мир будеть..."¹⁾

Донька цієї Анни Всеволожої, синскої Ярослава Мудрого, Евпраксія-Аделяйда дивувала Захід, ставши жінкою цісаря Римської Імперії Німецької Нації, Генриха IV, не тільки пишнотою багатства²⁾, але своєю гордою вдачею, що зважилася на соборі перед 30-тисячним збором виступити в обороні жіночої чести. Київському літописцеві її цісарська гідність не імпонувала, йому вистачало занотувати, що 1119 р. померла й похоронена в Печерському монастирі: "донька Всеволода", великого київського князя, сина Ярослава Муд-

князівна Анна
гравюра
Гр. Якутовича
до "Ярослава
Мудрого"
Івана Кочерги

рого, якого держава була на той час могутніша від французької й німецької монархій"). Адже з респекту до

¹⁾ Лаврентіївський список, повний Збір літоп. Спб. 1897 стор. 112.

²⁾ Про її перше подружжя з саксонським марграфом Гайнрихом передала хроніка: *Haec venit in istam regionem cum magna pompa, pretiosas vestes et gemmas camelis portantibus, divitiisque infinitas* (вона прибула до цього краю з великою пишнотою, дорогочінними одягами й діамантами та безмежними багатствами, що їх несли верблюди). *Chron. mon. Rosenfeld seu Hassfeld, Mon. ined. rer. Germ. praecipue Bremensium I. st. 125.* (За Ralssa Bloch: *Verwandschaftliche Beziehungen des saechsischen Adels zum russen Fuerstenhause im XI J., Festschrift A. Brackmann. Weimar, 1931, 184-206*).

³⁾ Пор. "Наше Життя", Філадельфія, 1959, ч. 8; проф. Н. Полонська-Василенко: Евпраксія-Аделяйда, князівна київська й цісарева німецька.

А Н А Р Ъ Н Н А

Французька королева Анна, донька Ярослава Мудрого. Гравюра фляманця Якобуса де Віє з XVI ст. на підставі фресок у монастирі св. Вінсента, який Анна побудувала в Санті, к. Парижа. Внизу власноручний підпис королеви.

київської імперії вінчання доньки його Анни в реймській катедрі відбулося в слов'янському обряді, коли вона присягала на рідне євангеліє...⁴⁾

А втім уже античність словами одного з найбільших філософів людства, Плятона, виявляла захоплення нашими предкинями, що мудрістю, хоробрістю й во-

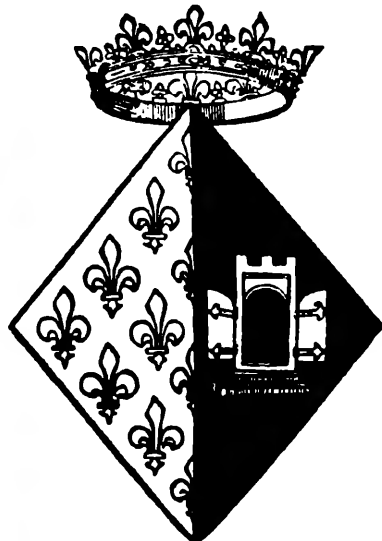
⁴⁾ Д-р Мирослав Небелюк: Анна Ярославна, українська княжна на французькому престолі в XI ст., Париж, 1952.

йовничістю дорівнювала найкращим мужам! У писаннях подорожників усіх часів прославнювано їх за красу, розум, шляхетність, благородність. Із плину часу виринають їхні постаті, добуваються не тільки з літописів, а й з наших найдавніших пам'яток, із билин, переказів, легенд, героїчних епосів, народніх дум і пісень: витривалі, мужні багатирки, княжна, що визволила Київ від змія через Кожемяку, віщі жони, княгині, що будували державу, змагали до її соборности, закладали божі храми, монастирі, школи. Лицарські подруги, провідниці ухидницьких ватаг, козачки-вершниці, захисниці рідного краю й української правди, народниці, революціонерки, повстанки, військові бойовички, амазонки ХХ-го сторіччя...

Це героїні, їх було багато. Це вони з могил простягають руки до живих нащадків, щоб берегти нас від зневіри, щоб витривати в часах ворожої навали, щоб бути нам самим собою та не загинути на глухих дорогах невідомости. Тому їхню пам'ять намагаються повсякчасно вирвати з наших душ усі поневолювачі й окупанти.

Донька Ярослава Мудрого
фреска київської св. Софії

Герб королеви Анни
з емблемою київських
"Золотих воріт"

Гравюра з циклю "Жінка в революції"
— Олени Сахновської

Чорношличниця Тетяна,
до статті сотн. Вас. Бачинського
"Маруся Соколовська" (Літп. Черв.
Калини, 1930, ч. I).

Проте і в нас самих малоретельні знання нашої багатівської спадщини не дають нам відкрити ясну перспективу історичних діянь, ні не влекшують оцінку власного себепізнання. Тут надалі збирають пожнивня утиски ворожих цензур, розкладницька пропаганда, імперіялістичні зазіхання сусідів, загарбницьке промовчування й фальсифікація подій. Але найбільше цьому сприяє наша власна нетямущість. Відійшла бо в забуття корисна й потрібна максима, яку нашим великим предкам голосив Збірник Святослава: "Добре є, Браття, читати книги!"...

Ми не звикли брати кмітливо науку з історії, втримувати тяглість із давниною. А ми ж власне й витвір нашої історії, бо її дії нас формували, з печаттю їхнього духу ми йдемо крізь життя: всі разом і кожне зокрема. Випала нам на долю дорога кам'яниста й терниста. Вдалий процес завершування нівечили брутально протинаступ, розвиток і переміни кидали нас із

вершин розквіту до безодні падіння. А суверенність і соборність націй загроженої загрозою найпаче там, де душа нації, її історія — окрадена й привласнена її ворогами. Проте історії народу не можна знищити.

Саме ця споконвічна ідея соборности була джерелом могутности нашої княжої держави та стала свого роду “бумерангом”, що вдаремнював наші зусилля відродити її. За неї вхопилися сусіди, “збирателі” всієї Русі-України, щоб нас викоринити, стерти, знівечити на нашій рідній землі. Нам ніхто не помагав, не бажав захищати від інших напасників. Польща, Литва а згодом Москва тільки чатували на погром степовими ордами. Проте всіх ласих грабіжників-колекціонерів хитрістю, східною підступністю й віроломством перевищила Москва. “Збирати руські землі” — ось вигідна програма для експанзії московських володарів, що своячилися з нашими князями. З азійською перфідністю монголо-татарська Московія вдягнула на себе княжну мову русичів і присвоїла собі їхню назву. Її декларативне слов’янство залишилося по сьогодні виключно лінгвістичним⁴). Зате “збирання всієї Русі” відбувалося згідно з поглядами татаро-монголів, які вважали своєю власністю всі ті землі, що їх докорінно спустошили. Пожежами, мордами, грабіжжю, руйнуванням збирали “московські князя” руські землі. Як тільки позбулися ханської зверхности, прийняли завоювницькі методи азійських орд та утвердили власний імперіалізм.

Добігає вже пів тисячі років, коли рішався перший етап змагу між демократичним федералізмом руських земель і азійською деспотією Московії. Наші предки прагнули соборности з далеко посуненою автономією князівств і провінцій, з чого скористала Московія, примінивши всі засоби жорстокости й підступности.

Історики слушно вважають падіння Новгородської

---

⁴) Н. С. Трубецкой: К проблеме русскаво самопознания (соборные статьи), Париж, 1927. Автор переконує своїх земляків, щоб уже перестали стидатися їхньої азійсько-туранської (урало-алтайської) породи в своїх етно-психо-культурних чертах, бо це честь для москалів бути нащадками Джингісхана, Тамерляна, Кубіляя й інших володарів монгольської імперії. З другого ж боку варто додати, що італійський подорожник Пальомі, побувавши в Москві 1733-4 рр. застерігався, що порівняння москалів із нпр. татарами: є образою для останніх. (Comte Palomi, Lettres Moscovites, 1736).

республіки початком безперервної експансії Московщини, що триває й до сьогодні.

І І

Великий Новгород, колишня горда провінція могутньої київської держави, що досягла берегів Північного моря, від століть посідала власну автономію, а взаємини до столяного міста Києва регулювала “льготна грамота”, яку ще посадник Константин Добринич дістав від князя Ярослава Мудрого. І досі нема певної відповіді в науці, наскільки “Руська Правда”, наш славний кодекс завдячує свої норми звичаям у відносинах наших новгородських предків.⁵⁾ Особа новгородського князя, визначуваного Києвом та церковне зверхництво “митрополита київського й усієї Русі” — як підписано ще в актах нпр. 31 березня, 1461: “Се аз Йона, митрополит київський і всея Русі”⁶⁾ — були символами єдності й соборності з усіма землями.

За непроходимими борами, пущами, болотами, серед холодних озер, під суворими північними негодами розвинулася в тій вітці народу небувала підприємчивість у купецтві. Ставши могутнім торговельним осередком і багатіючи Новгород Великий займав вийняткове місце в політичній системі київської імперії, був розсадником київських князів, руською “вагіна регум” за висловом Михайла Грушевського, багато заходився нпр. у замиренні Мономаховичів із Ольговичами. Новгородська земля як найперша після Києва мала призначення оборонниці так у авангарді як і арієргарді. Ця північна окраїна Київської Русі, що жила лицарськими традиціями, епохою перемог Мстислава Удалого — прагнула блеском дорівняти південній столиці, цього осяйного осередку нашої культури й державности з якого проміння політичної влади й цивілізації освічували найдальші закутки держави. Монументальні будівлі, храми (собор св. Софії!), монастирі, замки, бо-

⁵⁾ Унікальна в нашій науковій літературі текстологічна праця проф. Леоніда Білецького “Руська Правда й історія її тексту” досі не надрукована. Її цінний рукопис знаходиться в архіві під опікою доньки, п. Ялинки Білецької-Козоріс у Вінніпегу.

⁶⁾ “Акти юридичного побуту старої Русі”, вид. археогр. комісією під ред. Н. Калачова, Спб. 1857, т. I, стор. 63, II, 335.

ярські двори, майдани, широко викладані вулиці, брязкіт зброї, гамір прохожих, галася торгівців, лункі співи молебнів, а над усім розкотисті бовкання потужного вічевого дзвону на Ярославовому Дворі виповняли колись велетенський простір майже півмілліонного стольного міста, може найбільшого в середньовічній Європі.

З усієї історії Новгороду говорить дух чужої москалям нації. Яскраво доказав це трагічно обірваний спротив Новгородської Республіки, свідчить про це її чорна могила: після її падіння столиця омертвіла, перемінилася на кількатисячну оселю. Разючі зміни, які внесла московська навала до Новгородської землі, завважували подорожники перших же десятиліть. Нпр. Герберштайн, що знав москалів, відзначував, що в Новгороді, де народ був чесний і гуманний, московська зараза внесла вже цілком інші, зіпсовані обичаї, бо мешкають у ньому вже інші, нікчемні люди...⁷⁾

Вся духовість новгородців, освіта, мистецтво, одіння, увесь стиль життя, а особливо мова — схожі з Півднем. Микола Костомарів показав нам групу Новгородців на картині з XV століття, в церкві св. Миколи; видніють на ній кілька мужчин і одна жінка. Їхній одяг: чорні штани, вкладені в червоні чоботи з високими халявами, вишивки на грудях із обох боків переднього посередині розрізу, на плечах накидка з відкинутими рукавами (жупан), в жінки одежа доходить до стіп, на голові шапочка, повязана платком, обвитим на підборідді... Він же впевняє, що Іван Коновченко в Думі — це новгородський удалець. Місцеві назви, нпр. Городок, Замостя, Дубно, Сорочинці, Березовець, Любичичі, Ніженець, Ковалево, Новосілки, Коростень, Хотин, Деревянка, Тарасовець, Зарілля, Волховець, Корсунь, і т. п., форми імен: Івашко, Гаврилко, Захарко, Якимко... збереглися до останніх часів, а розмовляючи

⁷⁾ Nam capta civitate archiepiscopum, ditiores et potentiores omnes secum Moscoviae abduxerat, inque horum possessiones subditos suos quasi colonias remiserat, gentem quoque humanissimam ac honestam habebat, sed quae nunc, procul dubio peste moscovitica, quam eo commeantes Mosci secum invexerunt, corruptiosima est. Reg. Moscov. 51 (За М. Костомаровом: Сівернорускі народоправства, Стб. 1886, т. II, стор. 141).

з нащадками новгородців у своїй дослідницькій подорожі, Костомарів мав враження, що говорить із київлянами.⁸⁾

Поширене серед населення знання письма, та ж сама техніка берестових грамот, що в Києві, як і нпр. напис на камяному хресті Іванка Павловича в Новгороді (з 1132 р.) є рідним братом оцілілого на стінах церкви св. Пантелеймона в Галичі: “В княженіє Мстислава... іскали Ляха в Плотеніжи і не найшли...” Так і характер повних літер, скорочень і пов'язань, — ідентичні з кирилицею безчисленних написів нпр. у церкві св. Спаса на Берестові коло Печерської Лаври...⁹⁾

Із спільного джерела нашої величної метрополії, тієї незрівняної столиці на семи пагорбах — по всіх наших землях промінювали: святість, краса, пишнота, сила, велич! Міжнародне значення Великого Новгороду, його державна потуга, матеріальні багатства й культурні цінності стояли на сторожі всіх наших земель від сходу, заходу й півночі.

Довго готовила Москва всі свої сили, щоб знищити вільну республіку Новгородців, яка зорганізована на подобу народоправства матірнього Півдня, була визовом цілій їхній системі правління, а до того вона замикала шлях до Балтики, куди прямував московський імперіалізм.

Московські володарі, прийнявши ролю ханів, як усі деспоти виділяли споміж громади товпу слуг, що ставала сліпим знаряддям для поневолення решти. Колишні ханські піддані легко прийняли на їх місце московських князів, але з вільними народами було йнакше. Тут уживалися засоби розкладницької пропаганди. Тим то Іван Васильович готуючи воєнні сили для наїзду не меншу вагу прикладав до створення в Великому Новгороді внутрішнього фронту. Бо як скрізь так і серед новгородців можна було найти негідників, легких ка-

⁸⁾ Пор. М. Костомарова “Про значення Великого Новгороду в історії Русі” — публична доповідь у Новгороді 30. IV. 1861 р. (Зібрані твори, Спб. 1903, т. I.)

⁹⁾ Др. Йосиф Пеленський: *Halicz w dziejach sztuki srednio-wiecznej* (Na podst. badan' archeologicznych i z'ro'del archiwalnych). Krakow, 1914, Akad. Umieje,tn. Nakl'. funduszu Wl'odzimierza Spasowicza.

р'єристів, пристосуванців, перевертнів, запродавців, всяких нечесних людців — адептів хрунівства. Шукали їм московські емісарії. Надмірно обдаровувати вислужників і жорстоко карати непокірних, брехливою агітацією викликати хаос — а все під прикриттям благодійних фраз — так підготовляла Москва свій загарбницький наступ.

Аж кишіло в Великому Новгороді від московських агентів, які шукали продажних і легковірних (бо й людської глупоти ніде не бракує), щоб умовляти їх про користь із підданства “вєлікому” князеві а теж з підчинення новгородської єпархії московському митрополитові. Навіть царський панєгірист, історик Іловайський признає, що Москва мусіла дуже дорого оплачувати своїх вислужників у Новгороді. Підкупством і обманством створилася москвофільська партія між новгородцями. Коли здавалося, що вона вже доволі сильна, щоб на неї спертися, Іван Васильович вислав у 1470 р. до маганя — щоб визнати його зверхність над новгородською республікою. За позірним спокоєм і лагідними словами посольського звернення чигали озброєні многотисячні полчища одного із оскаженілих Іванів зміцнені азійськими степовими ордами. І саме коли з небувалою розгоновою силою Москва була готова кинутись на Великий Новгород, на чолі його спротиву станула жінка, що започаткувала безкінечний ряд героїнь, які словами Лесі Українки кидали відсіч ворогові: “Убий, не здамся!” Ця героїня над героїнями, що п'ятьсот років тому поставила відчайдушний опір московській навалі, гідна нашої уваги тим більше, що постать ця призабута до тої міри, що вже й не згадується в призначених для цього публікаціях.

То ж перелетім уявою во время оно, “во дні они” — Марти Борецької.

III.

У багатолюдній столиці Новгородської Республіки йде бій останній, зтяжний за її суверенність і соборність. Погляньмо обабіч тихоплинної річки Волхова, на широкі вулиці, вимощені товстими кругляками, на Софійський Собор, на многі церкви й монастирі, на школи, в яких на берестяних звитках учили старовин-

Собор св. Софії
в Великому Но-
вгороді
(1045-1050)

ного письма русів, на мешкальні садиби, на могутній княжий дитинець, торгові площі з барвистим натовпом чужоземних купців... Вслухаймося в розклекотаний гомін людського нуртовища, в крики торгівців, кінське іржання, погуки вершників, рипіння возів... Звернім увагу на прекрасну архітектуру дворища посадників Борецьких в Неревському Кінці на Побережжі, його ізза пишноти прозвано "Чудним Двором". Біля нього найбільше товпляться, входять і виходять громадяни багато одіті й скромні, одні зосереджені, другі оживлено гомонять, жестикулюють. Раптом усе те заглушить потужний голос самодзвонного дзвону з площі Ярославого Двору. Це **вічевий** дзвін — символ вільної Новгородської Республіки...

За тісний у цю мить широкий майдан, щоб помістити всіх новгородців, що зішлися на Народне Віче, але крики обурення несе гомін по всьому місту, скрізь передаються оклики: "Новгородська Республіка від віків вільна! Ми не вотчина московського князя! Великий Новгород сам господар у своїй землі!.."

Народне віче різко відкинуло підступне звернення Івана Васильовича. З'єднано протестували бояри, посадники, тисяцькі, знатні громадяни т. зв. житні, духовенство, купці, ремісники, простий люд. Патріотич-

ний підйом, що вийшов із “Чудного Двору” огорнув усі суспільні шари. Як роса на сонці щезли підкуплені ренегати й ворожі агенти, а спонтанну реакцію новгородських патріотів так передав московський літописець:

“...Загоріли гордістю новгородці... бо прелестник діявол увійшов у їхню злочитриву жінку і та окаянна лукавими речами з'єдналася з литовським князем Михайлом, задумуючи привести його в Новгород і спільно з ним володіти... Вона то почала своєю окаянню мислю бунтувати весь народ і Великий Новгород, хочаби їх відвести від великого московського князя... якоже она львиця древная Езавель... она бісовська Іродія, Евдоксія, Даліля..., бо ця Марта окаянна подібна до них, також заманивала весь народ, щоб його повернути з правої путі й перевести на латинство... І ця окаянна Марта не тільки себе і свою душу погубляла, але й свої діти й многих людей, які з нею сходилися і піддавалися слуханню її безбожним словам...”¹⁰⁾

Жінка й мати посадників, сама перейшла до історії з іменням “посадниці Новгородської” тим більшу лють викликала в літописця, чим виразніші проявлялися сила й велич її духа. Найбільше роз'ярувало Москву в політичній програмі Марти Борецької її основне тяжіння до Києва: столиці колишньої княжої держави, в якій ще жив сідоглавий князь Семен Олелькович, про якого під 1470 роком так написав літописець:

“...По довгім спустошенню Батієвом направлена церков Печерська Пресвятої Богородиці коштом великим от благовірного князя Симеона Олельковича или Александровича, внука Володимира Ольгердовича, князей Слуцьких, іже украси ю красою, якоже бі мощно, такоже і внутр іконним писанієм (но єдиначе не тако яко прежде, ісперша бо мусією саженна бисть не токмо по стінам, но й по землі), і обогати ю златом і сребром і сосуди церковними, при Йоані Архимандриті. Єще же сей благочестивий князь і привилею на сію святую обитель, єже от древних князей биша надання, отдаде в руці архимандриту, їх же його прародителі по плінені Батієвском обрїтоша.

В літо 1471 преставися Симеон Олелькович, князь Київський. По єгоже смерті Казимер, король польський, хотя престати князівству Київському... посади воеводу з Литви Мартина Гастолда Ляха... і отселі на Кієві князи престаша бити, а вмісто князей воеводи нашташа...”¹¹⁾

¹⁰⁾ Під 1471 роком т. зв. “Софійського першого літопису”, стор. 5.

¹¹⁾ Додаток до Італійського літопису, стор. 358.

Св. лицарі в новгородській церкві Спаса на Ковалеві (1380 р.)

У плянах Марти Борецької було, щоб молодший брат Семєна кн. Михайло Олелькович став його наслідником. Її політична далекозорість бачила небезпеку не тільки від Москви, але й Польщі, тому поперала сили литовсько-руські та намагалася протидіяти ліквідації київського князівства. Для того вона силкувалася перш за все незалежити церкву від московського митрополита, а зв'язати її з київською митрополією: новгородського єпископа мав висвячувати київський митрополит. До Новгороду запрошено кн. Михайла Олельковича з дружиною, яка складалася з самих київлян. Після довгої розлуки тепер новгородці зійшися з ними й відчули в них рідних братів однакової віри й культури, близькість сердець перемогла відстань між ними.

З Казимиром заключено договір, що забезпечував повну суверенність новгородської республіки. Знаменне в тому, що Казимир, нащадок Гедиміновичів, виступав тут не як польський король, але як литовський князь. Марта Борецька зуміла об'єднати всі суспільні верстви в боротьбі з Московщиною. По боці її станули не тільки аристократи, а й простий люд. Цього тим більше не міг стерпіти ворожий літописець: для нього це *горний люд, худоба, смерди, вбивці, шильники, безпросвітні мужики*, а тимчасом московська пропаганда називала Борецьких "ворогами народу", його гнобителями, відступниками від православної віри, латинниками, зрадниками — так само, як умовлятимуть у сучасників гетьмана Мазепи, що він "лях", "латинник", відступник від віри предків...

Убивали всіх, навіть безборонних старців, жінок і дітей, грабили й палили ступивши на новгородську землю московські орди. Вісім років у тяжкій боротьбі патріоти ставили опір диким напасникам.

Душею незламного протимосковського спротиву була Марта Борецька. Як Жанна Д'Арк у протилежній частині Європи боролася проти англійських займанців, так Марта Борецька ободрювала своїх земляків, не давши їм коритися московському князеві:

"Подаймо йому згоду на кінцях наших списів!"

"Москалі до Московщини, тоді буде мир!"

— така була настанова Марти Борецької, такою була ця славетна жінка, що стала восібленням новгородської республіки, живим втіленням довгої й могутньої традиції народу.

Та як на глум, найменше про неї вісток у нашій літературі. Невеличкий твір Константини Малицької вже недоступний. Але світова велич Марти Борецької підказала москалям присвоїти її собі так само, як княгиню Ольгу, доньок Ярослава Мудрого, Роксолану, легендарну Марусю Чурай, Марію Башкирцеву, Софію Перовську, Ковалевську й інших українок. Вони писали про неї драми, повісті, романи, а навіть зробили з неї московську патріотку — цю велику даму в білій намітці, що як римський Катон повторяла: "Я настоюю, що Москва мусить бути знищена!"..

IV.

Не скептицизмом Книги Екклезіяста в вислові “нема нічого нового під сонцем” слід зіставляти минуле з сьогочасним, але в ім'я кращого зрозуміння теперішності, що її прояснюють події минулого.

Літописи потверджують жахливі погроми й морди по всій Новгородській Землі докорінне витереблення всіх мешканців столиці. Масові заслання, виселювання цілих територій, прибуття незліченних тисяч московських родин на заграблені землі. Вимога від кожного, щоб доносив на своїх найближчих і рідню, як вона ставиться до московського князя. Нищення всіх історичних і культурних пам'яток, вивезення до Московщини всяких дорогоцінностей. Літописець нпр. відзначив, як Іван Васильович

“безчисленного добра набрав, в Москву одвезе самих перел, золота, срібла і многоцінних каменів ТРИСТА возів, опріч іншого багатства, що там набрав; і не пощади же нікого там, ні навіть церков, і став великим багачем той, хто недавно був у великій неволі Заволжанських татар...”¹²⁾

Московський князь не обмежився проте до фізичного нищення цілого народу, до тотальної грабiжi його матеріяльного добра. Вся його дальша політика змiряла до знищення всіх слiдiв новгородської самобутности та до повного злиття Новгороду з Москвою. Вся адміністрація була замiнена московською. Московські прихiдці систематично виривали з народної свiдомості пам'ять про минуле, забороняли колишні звичаї, обичаї, iдеали, фальшували й промовчували iсторію. Всi державні акти й письма поконфісковано, літописи понищено, а нові описувано за “вісочайшом повеленієм яво велiчества”. Навіть вулиці міста зруйновано й вимiрено на московський лад. Прислані єрархи безцеремонно висмiвали всі самобутні традиції. Вічевий дзвін вивезено до Москви, “щоб там дзвонив разом із іншими колоколами”. Новгородських патріотів прозвано наскрізь “модерно”: ворогами народу і вимордовувано.

Про це криваве народобивство писали томи монографій дослідники за царату. Микола Костомарів міг доказати приналежність Новгороду до Південної Русі.

¹²⁾ Додаток до Іпатiєвського списка, стор. 359.

а Н. Яніш указати на брутальне обмосковлювання наших літописців та фальшування нашої історії.¹³⁾ Про грабівницький вандалізм згадав з гіркотою нпр. Юрій Шамурін: “щоб знищити останні сліди вільної республіки, зірвали останню гордість, вічевий дзвін, ограбили церкви, не пощадили й св. Софії, забрали в Москову ікони й золоті предмети, ба, навіть, Василівські Ворота Софійського Собору перевіз Іван Грозний в свою Олександрівську свободу...”¹⁴⁾

Інакше в сучасній радянській історіографії. Московські історики легковажать собі Маркса, що повністю визнавав погляди Миколи Костомарова про Великий Новгород. Вони всупереч нпр. Герценові, що називав оскаженілих московських Іванів — душителями свободи — намагаються доказати... “глибоку прогресивність” акту знищення Москвою Новгорода.¹⁵⁾ Згідно з такою настановою постать Марти Борецької для Української Радянської Енциклопедії — негідна згадка. Може це й краще замість фальшувати або ляяти її за непокірність Москві...

До капітуляції і добровільного підданства цієї непохитної провідниці протимосковського руху вживано всіх засобів. Іван Васильович вимордував її найближчих, відрубав голову синові Дмитрові, сконфіскував усе майно, врешті її саму з малим внуком заслав на каторгу. Кажуть, що відвідав її в тюремному льоку, сподіваючись покорити її, але дістав відповідь, яку повторив у своїй же в'язниці Павло Полуботок — Петрові І-ому.

Напередодні п'ятсотріччя чину Марти Борецької, коли не всьому українському громадянству, то зорганізованому жіноцтву припала нагода тривко відзначити ці великі роковини, розкрити велич цієї українки, якої постать навіть чужинні дослідники ставлять поруч найзнаменитших жінок світової історії.

¹³⁾ “Новгородський літопис і московські перерібки”, Москва, 1874 Чт. ОИДР.

¹⁴⁾ “Великий Новгород”, Москва, 1914 изд., Т-ва “Образование”

¹⁵⁾ В. Н. Бернадский: Новгород і Новгородская Земля в XV в. Москва - Ленінград, 1961.

Новий Шлях, 1969 чч. 20-22, “Свобода” чч. 91-2 та окрема відбитка п. н. Напередодні 500-річчя кривавого народобвиства,

ПЕРЕДВІСНИЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Політичні рухи в Україні за останні десятиліття минулого віку ще недостатньо висвітлені. Брак архівальних дослідів, що є наслідком цензурних утисків, унеможливує відкривати й утривалювати події та постаті того розмірно недавнього минулого. Цю дошкульну прогалину пробував частинно заповнити Михайло Грушевський після повернення в Україну, започаткувавши дослідну роботу при Історичній секції тодішньої Всеукраїнської Академії Наук видаванням наукових збірників українознавства. Як відомо, гарячкова й наполеглива праця впродовж кількох років дала свої наслідки, згромаджено деякий матеріал, що вніс нові спостереження до питань громадського життя України тих часів. Статті наукових дослідників і спогади тогочасників, між іншим, спростували оцінку, яку дав М. Драгоманів революційно-народницькому рухові під гаслом “всеросійства”, бо в діяльності українців знайдено докази незаперечного антиросійського наставлення. Наприклад, про це показують відомості про одного учасника т. зв. процесу “193” (1877-78) — Івана Трезвінського, поповича з Канівщини, що за український патріотизм заплатив своїм молодим життям¹⁾ . . .

Проте революційна течія, що розлилась тоді широко по Україні ще з початку 1870-их років, кинувши гасло йти “в народ!” — не створила виразної революційної ідеології на національному українському ґрунті. Навіть ті, що будували свій соціально-політичний світогляд на національній основі, були перейняті думками про федералізм і народовластя, що їх узяли з творів Костомарова. Суто українські прямування серед тодішньої молоді були дуже помірковані, крайньо “революційним” було вже саме вживання української мови.

---

1) Сергій Буда: “До історії революційно-народницького руху в Україні”, “Україна”, Київ, 1926 кн. 4, стор. 63-97.

У поліційних актах і дописах головним предметом обвинувачення інтелігентів уважалася українська мова: напр., 1874-го року поліція у Києві енергійно розшукувала Ольгу Розумовську, що мала перекладати на українську мову російську перерібку Ермана-Шартріяна “Історію французького селянина”, переслідувала і її приятельку, вчительку Олесю Охременко.

Вершком української програми був автономізм, до якого признавалися такі визначні революціонери як Желябов, Волховський, Дебогорій-Мокрієвич, Марія Ковалевська... Але щойно 1880-го року “Чорний Переділ” виступив із проєктом федералізму, якого раніше “Народня Воля” не визнавала. Бо весь зміст ідейного життя виповняло поняття “народ”, а сприймалося воно як “всеросійський мужик”, не зважаючи на те, що в зустрічі з народом було виразно видно, що такого типу нема. Дебогорій-Мокрієвич визнає у своїх спогадах, що розмови велися “само собою розуміється, українською протонародною мовою”.

Український народ, його мова й культура, але тільки деякою мірою його історичне минуле — притягали увагу тодішніх т. зв. українофілів, проте його політичне становище як центральна й відокремлена проблема існувала тільки для одиниць, і то дуже небагатьох. Навіть найсміливіші уважали недосяжною фікцією відділення України від Росії. Очевидно, найдалше від цього питання було велике панство українських степів, що так обурювало ще Т. Шевченка цілковитим браком патріотизму, в порівнянні з високопатріотичною польською шляхтою.

Тим часом нечуваний у світі “закон” — “Не било, нет і бить не может!”, запроваджувався в життя в супроводі найчорнішої “реакції” уряду без сліду протесту з боку революційних кіл. Не було його видно ні в методах мирної пропаганди, ні в терористичних засобах революційної боротьби. А безсилість українського суспільства найкраще характеризує такий “гимн”: “Гей, українець просить не-много — волі для рідної мови”, автором якого був Драгоманів, що вважався тоді за синонім “найзухвалішого” бунтарства і небезпеки для “государства”. Насправді ж,

Драгоманів сам залюбки вживав російської мови в розмовах, листах і статтях.

Про висоту українських національних амбіцій свідчить і поставлення українського руху побіч “близького серцю” провансальського хоч би і Софією Русовою ще в 1900-их роках, коли студенти з “Росії” в Монпеліє жили “спільним товариським життям, не поділяючись на українців і росіян” . . .

Славна революціонерка Катерина Брешковська, що вела агітацію у сімдесятих роках в Україні, хоч сама українка з роду, в своїх спогадах признається, що “українську мову знала слабо, тому подавала себе за уродженку російської губернії та одягалася “не по-хахляцьки”, а так, як московська жінка . . . тільки деколи вживаючи народні вислови”²⁾). Однак вона вміла покликатися на українське історичне минуле, ставлячи за приклад гайдамаччину: “бажаючи звільнити народ від переслідування уряду, переконувала, що не треба народові боятися начальства, а збройно повстати, як колись, за гайдамаччини”³⁾ . . .

Підшивалися під російство не тільки революціонери для конспірації, підшивався й увесь український загаль для безпеки і вигоди екзистенції. Остання із стародавнього роду Берлів, які за козаччини належали до військової старшини, Ганна, — дитиною співала під особистим керівництвом Павла Чубинського складені ним слова: “Наливайко і Павлюк і Тарас Трясило із могили кличуть нас на святее діло”, але у своїх спогадах, на схилі віку, признається:

“... Мушу попередити, що життя моє йшло двома лініями: зовнішня лінія життя досить відомої в Києві вчительки російської мови в двох київських гімназіях та авторки популярної граматики російської мови, яку видавала московська видавниця й уміло розповсюджувала той підручник на свою користь, а друга, яку довелось ховати від начальства й більшости спільноти — це лінія життя

---

2) “Община”, Женева, 1878, ч. 6-7, стор. 25.

3) “Державні злочини в Росії в XIX стол.”, за ред. Б. Базилевського (Процес “193-ох”), Рус. Ист. Библ., ч. 7.

українки з походження й переконань, що гаряче любила свій нещасний край і по змозі тайком працювала для нього...”⁴⁾

В найкращому випадку, такими двома лініями виховувалася київська жіноча молодь в інституті “Благородніх девиць”, в т. зв. Фундуклеївській гімназії та в гімназії на Подолі (всі три — “ведомства імп. Марії”), а згодом і в четвертій, заснованій міністерством народної освіти, т. зв. міністерській. Про методи в тих виховних закладах Наталя Романович-Ткаченко, згадавши підставову лектуру французькою мовою (“Як треба поводитися молодій панночці”), пише про царство і мораль учительок, що вишколювали вихованок під гаслом: “Silence, silence!” — “жінці слід перейти життєвий шлях непомітною...”⁵⁾

Так виховувалися “баришні”, щоб стати зразковими “дамами з общества” та великопанськими поміщицями, що нічого не робили й тільки вели “светську южизнь”: склали візити знайомим, приймали в себе, слідували за модами, відвідували концерти, театри і т. п.

Таку долю призначили батьки й Олені Доброграївні — панянці, що виховувалася в київському інституті “благородних девиць”. Особливо мати Олени, багата землевласниця б. Сороків у Бесарабії, прагнула такого життя для своєї єдиної доні-красуні, що дуже добре знала європейські мови. Але ця вродлива і незвичайно обдарована дівчина обрала для себе інший шлях.

На жаль, нема й досі біографії Олени Доброграївни, ні навіть точної дати її народження. А сліди її діяльності відбилися тільки малою мірою у переписці Павлика і Драгоманова, звідки й знаємо про її передчасну смерть, бо Павлик у червні 1888 року скаржиться, що редакція “Товариша” відкинула його “спомини про Доброграївну”. Так назвав він некрольог, який зладив для журналу “Товариш”, що друкувався тоді у Львові за редакцією Івана Франка. Павлик вияснював: “. . . через те, що я вжив слова

---

4) Ганна Берло: “З київського життя 1880-1900 років”, “Україна”, Київ, 1928, кн. 4, стор. 93-109, та “З минулого, Баршпільський пансіон і П. Чубинський”, “Україна”, 1927, кн. 3, стор. 110—114.

5) “На дорозі до революції”, “Україна”, 1925, кн. 4, стор. 103-128.

Останки київських "Золотих Воріт" із XI-го століття.

соціялістка, а це-ді по Франку і неправда і таких слів уживати не слід, щоб не лякати нашу публіку" ("Переписка", т. V. , стор. 226). Опінія франка в тій справі висловлена в листі до його дружини, Ольги з дня 22 червня, 1888: "...Вчора ми мали суперечку з Павликом із-за некрольогу Доброграївни, котрий він написав. Я спротивився витяганні (і то доволі неделікатному) її зносин з Коцовським, а також називанні її без ніякого ближчого пояснення "соціялісткою". Павлик розгнівався, але комітет станув на моїм боці. Ну, та се нічого, надіюсь, що гнів пройде. А некрольог прийдеться мабуть мені написати, тим більше що маю до него доволі матеріалу."^{5а})

^{5а}) Іван Франко, Літературна Спадщина, I. Київ, 1956, стор. 440.

Проте й Франків некрольог не ввійшов до “Товариша”, а тільки коротке повідомлення про смерть Олени Доброграївни. Значить те “доволі матеріялу” про неї так і залишилося без друку. Треба дождити повного видання архіву Франка, може аж тоді збагатяться ним і скупі відомості про цю особливу дівчину.

Щойно в 1895 р. була надрукована драма І. Франка — “Кам’яна душа”, про боротьбу опришків у Карпатських горах наприкінці XVIII-го століття. Центральна постать цієї драми — це любовниця ватажка Марусяка, аристократка Маруся, яка не відкрила своєму коханцеві свого шляхетського походження, бо була горда й безстрашна аж до смерті. Цей оригінальний і психологічно глибокий твір має дедикацію І. Франка: “Присвячую пам’яті покійної Олени Доброграєвої”.

І Олена Доброграївна вповні заслужила собі на це високе відзначення.

Згадати хоч би тільки вислів Софії Русової про ті часи: Українська молодь уся побраталася з російськими партіями⁶⁾, та порівняти з нотаткою Павлика про Олену Доброграївну, ініціаторку й голову Київського кружка студенток, що поставила в програмі цієї організації — “політичне, національне, культурне й економічне визволення України”, — і вже цього факту досить, щоб постать організаторки вирізнити на тлі обмосковленого й пригніченого громадського життя 80-их років у столиці України.

Життя Олени Доброграївни, хоч коротке, але напружене і виповнене вщерть кипучою діяльністю не “дволинного” патріотизму, а пройнятою ідеями суверенности й соборности української нації та безкомпромісової боротьби з її ворогами. Тому й робота молодої студентки не обмежувалась тільки Київом, її знала українська молодь, що студіювала в різних університетських осередках. Її приїзди на західньоукраїнські землі були пам’ятними для всіх, хто її зустрів. Молоденька тоді Олена Сіменович-Кисілевська, що зустріла її під час студентської мандрівки

---

⁶⁾ “Мої спомини (1879-1915)”, Науковий Збірник, ред. М. Грушевський, Київ, 1928, стор. 147-205.

влітку 1885 році, у своєму щоденнику схопила такі зовнішні враження:

“...Олена Доброграївна — “слухателька” філософії в київським університеті. Єсть вона середнього росту чиста українка, подібна до тих дівчат на Гілярковім образі. Лице напівокругле, сильно смагляве з рум'янцями, волосся темне, очі хороші, чорні. Вона була убрана дуже поєдинчо в чорній, не новій уже, сукні, в чорнім напівмужеськім капелюсі. Почала розмовляти то з вуянцею, то з п. Барвінською, але по хвилі прийшов Євг. Олесницький і І. Ганкевич, прошучи конечно, аби я йшла до неї, “бо наші пані не знають добре ні історії, ні літератури, і не знають о чім з нею говорити!” Я пішла. Ми почали говорити про галицьких селян і я похвалила Гувилівських, котрі дійсно суть дуже патріотичні. Далі бесіда зійшла на вибори — потім я питалась про Антоновича та Кониського. Через цілий час бесіди вона усміхалась і розпитувала про все дуже цікаво”⁷⁾.

У зустрічах із галичанами не обійшлося без афронту. Таку прилюдну образу зазнала Доброграївна, коли І. Белей привів її до львівської “Просвіти”. “Ніхто до неї не сказав слова, всі повідверталися, а потім стали дорікати Белеєві, навіщо він привів якусь соціялістку, — і Белей мусів зараз же її взяти” ...^{7а)}

Найобширніші відомості про провідницю київських студенток Олену Доброграївну та її організацію маємо завдяки іншій сучасниці, донці відомих діячів Беренштамів. Вона, тоді молоденька гімназистка, що їхала з Києва відвідати батька, виселеного до Петербургу, добре запам'ятала доручену їй місію передати конспіративного листа Олені Доброграївни тамошнім українським студентам. У її спогадах маємо і чіткіший опис цієї небуденної особистості:

“...Струнка та гарна, чорнява з смуглявим обличчям, темними очима та трохи кучерявим волоссям народженки півдня, Доброграївна зовсім не дбала за красу й ніколи не прикрашалась; завсіди

---

⁷⁾ “Сторінки з дневника Сіменович-Кисілевської з 1885-86 рр.”, Жіночий відділ “Канадійського Фармера”, Вінніпег, грудень, 1959, січень, 1959.

^{7а)} Лист Павлика до Драгоманова з кінця червня 1885.

гладенько зачесана, в убранні старечого крою, жила справді таки аскетично, ніколи не пильнувала ні своєї вигоди, ні здоров'я, повсякчас уся зайнята громадськими справами... Я познайомилась із нею ще підлітком буди, коли жила з старшою своєю сестрою та братами в господі в Хведора Панченка. Мені та сестрі, що також була ще гімназистка, дозволено тоді слухати лекції Антоновича. До того ж у Панченків було багацько української молоді, що між нею ми частенько бачили й Олену Доброграївну та її товаришок. Вона мене причаровувала до себе не тільки своїм гарним виглядом та по чернечому суворим образом, а й тим внутрішнім вогнем, що почувався в ній. *f.* Скоро вона стала гаряча українська патріотка, що дуже гарно розмовляла по-українському та добре знала історію, етнографію і літературу українського народу... Олена Доброграївна великої завзятості була людина, вміла вона красно говорити, намовляти, переконувати, організувати, давати скрізь лад. Коли закладалися гуртки з молоді, вона всіх запалювала огнем, сперечалася, пересвідчувала та вмовляла незгідних, підганяла пасивних, роздавала товаришам книжки та нелегальну літертуру... вона поривалася знаходити та притягати до роботи прихильників тих ідей, що їм сама служила...⁸⁾.

Бажання науки привело обдаровану доньку урядовця в Басарабії, — Олексія Доброграєва (Доброграя?), одруженого з багатою молдавською аристократкою, — до Києва на “Вищі жіночі курси”, що провадились на історично-філологічному факультеті університету. Тоді на цих курсах викладали: Антонович, Мищенко, Дашкевич, Лучицький, Кулаковський, Аландський, Соболевський..., талановиті, високого рівня наукові сили. Олена Доброграївна спершу студіювала літературний напрям під керівництвом Дашкевича, а згодом перейшла на історію до Антоновича, та не тому, що цей предмет більше притягав її увагу, а тому, що її притягала особистість професора. Володимир Антонович умів з'єднати собі українську молодь, яка бачила в ньому не тільки наукового дорадника, а й перш

---

8) Марія Беренштам-Кістяківська: “Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их років та початку 1890-их років”, Науковий Збірник за ред. Михайла Грушевського, Київ, 1928, т. XXVIII, стор. 206-225.

за все патріота, одного з найвизначніших українських діячів.

Сучасники називали Олену Доброграївну талановитою ученицею Антоновича⁹⁾. Її дипломна праця про Гайдамаччину мала велику вартість завдяки новим наświetленням і оригінальним висновкам і могла, за висловом Антоновича, “зробити честь історикам України”. Антонович хотів цю працю надрукувати, але рукопис попав у руки консервативної матері Олени, яка добачувала в ньому “замах на соціяльні основи громадянства” і знищила його.

Варто зазначити, що революційні кола ставили Гайдамаччину поряд із “Паризькою комуною”. Напр., серед пропагандистів одеського гуртка виринула думка скласти про неї книжку для народу (Петро Макаревич звертався з тим до Євгенії Завадської), а на зібранні 8-го березня 1876 року для відзначення “Паризької комуни” читано реферат про Гайдамаччину, “как чисто русское двіженіє”¹⁰⁾. Нема сумніву, що праця Олени Доброграївни не йшла по такій “лінії”. Її часто виголошувані доповіді на науково-історичні й політичні теми притягали завжди багато цікавих слухачів, не тільки її товаришок.

Проте найбільше енергії присвячувала Олена Доброграївна не науковим досліддам, а громадській праці. Її починові належить перша організація українських студенток в Україні, мабуть, взагалі перша жіноча організація українок Наддніпрянщини, а напевно — перша з політичною програмою. На Вищих жіночих курсах 1883-84 року заснувався український гурток із курсисток. Належали до нього, між іншими, О. Максимович (донька проф. Михайла Максимовича, ректора київського університету), П. Пашкевич (найближча подруга Доброграївни), сестри Волкові, Катря Мельник, С. Богданович, Т. Сапежко, Неговська, Стрижевська, Н. Митюк, Олександра Дучинська. А Франко згадує про Ольгу Альбрант і Софію Єгунову. Їх названо “народницями”, бо головною метою того гуртка було вивчення історії, культури й політичного становища

---

⁹⁾ Софія Єгунова-Щербина: “Пам’яті В. Антоновича”, “Україна”, 1928, кн. 5.

¹⁰⁾ С. Буда, там же.

українського народу, особливо селянства. Студійовано нові видання з Галичини, читано й обговорювано всіляку нелегальну літературу.

Цей напрям народництва й культурництва мало вдоволяв провідницю і найактивнішу членку гуртка “народниць” — Олену Доброграївну. Вона хотіла вивести цей гурток з тісних льокальних інтересів на шлях співпраці з іншими організаціями і поза кордони Росії. За посередництвом Миколи Ковалевського мала зв'язки з Галичиною і Женевою. У переписці Павлика з Драгомановим раз-у-раз згадується законспірована “дівчина”, що привозила вістки, матеріяли і гроші з східних областей України, а туди доставляла галицькі видання. Можливо, що це була Доброграївна, що знала близько не тільки всіх діячів київської “Старої Громади”, а й провідників політичного руху в Галичині. (З. Мірна називає в тій ролі чернигівку, Феню Шкуркин.)

Перебування Доброграївни в Галичині дало привід розпачливо закохатися в ній Володимирові Коцовському, про що І. Франко писав своїй майбутній дружині, Ользі Хружинській¹¹⁾, що теж, правдоподібно, належала до “народниць”.

При досьогодчасній убогості біографічних даних, не від речі навести з Франкових листів ті місця, що відносяться до Олени Доброграївної:

“... Пишіть о своїх курсах, о товаришках, особливо о тих, котрих я знаю: о Доброграєвій, в котрій тут один наш чоловічок закохався — але се секрет !!!), о Єгуновій¹²⁾, котрій я рад би написати дещо та не знаю адреси, о Максимовичці, о Альбрант, — ну, і о кім ще хочете, не забуваючи, звісно, й про археологію Мельник...”

---

¹¹⁾ Іван Франко, Літературна спадщина, I, Київ, 1956.

¹²⁾ Упорядники “Спадщини” відмічують, що “особи встановити не вдалося” (стор. 421). Видно з того, що їм не доступна “Україна”, науковий місячник українознавства під ред. М. Грушевського з 1928, кн. 5, де надруковано спогад курсистки Софії Єгунової-Щербини про професорів на історично-філологічному факультеті київських вищих жіночих курсів у 1880-их роках. Вона теж є авторкою споминів “Одеська Громада кінця 1870-их років” в “Науковому Збірнику”, Київ, 1928, стор. 189—199.

... А знаєте, мені дуже б бажалось, щоб Ви не самі покинули Україну й емігрували в Галичину, а в якій добрій кумпанії. От, приміром, гарно б було, коли б товаришка Ваша Доброграєва також надумалась та перемандрувала в Галичину, хоч би рука об руку з тим чоловічком, про котрого я згадував! Се мій добрий приятель, і ми могли б устроїти собі життя дуже гарно в товаристві. Я надіюсь, що він приїде зо мною до Києва і попрошу його замість мене перетанцювати з Вами, що звичай велить, бо я сам до танцю, як віл до карити. Але, Господи, я говорю Вам усякі такі секрети, не знаючи навіть, чи можна Вам говорити які-небудь секрети, т. є. чи вмієте Ви мовчати?.. (10/1, 1886)”

“... Коцовському я передав Ваш поклін; він Вам кланяєсь і просить, щоб Ви з Добр(ограівною) поступали так, як Вам се накаже такт. Впрочім я з свого боку цікавий, як Ви знею тепер ладите і як вона дивиться на Галичину... (18/III, 1886)”

“... Про Доброг(раівну) я Вам нічого більше не скажу, крім того, що вона чогось жалуєсь на Вас. Щось Ви десь комусь наговорили. І не стид Вам, Олічка? Правду кажучи, я й не знаю добре, об чім там діло йде, ну, але то одно знаю, що з жіночим народом жартуватись не добре. А що Ви з нею не подружились, то Бог з Вами. Хиба я на те настаю? Не можна, то й не можна, та, мабуть, і не зовсім уже час тепер зачинати. Нехай може колинебудь опісля, як буде нагода... (28/III, 1886)”

“... Коцовський знов обідає в нас, та клопіт мій, що він тепер мабуть зовсім уже з глузду зсунувся. Сьогодні був зовсім уже такий понурий та мовчазливий, як тоді літом, тільки й усього, що сказав мені: “Здає ми ся, що швидко вмру, а найгірше те, що се для мене зовсім рівнодушно.” Я правду кажучи, боюсь і з ним заговорювати, боюсь і мовчки слухати його балакання, щоб не сказав, що я слухаю його з простої цікавості. Вчора сказав мені: “Я думав, що я й усіх святих розумію, а показалося, що й одної Д(оброграівни) досі не міг зрозуміти”. — Як бачиш, все та сама нещасна історія... Ну, а жіночий світ? Чи таки Мельничка за генерала? А хто зайняв тепле місце Доброграєви на команді? Не забудь зайти до Альбрант і розпитати, чи дістала вона мій лист і чому не ласкава була і відписати? Чи може її нема вже в Києві?... (Січень, 1887).”¹³⁾

---

¹³⁾ “Спадщина”, I, стор. 419, 420, 423, 425, 428—9.

Найчастішим прелегентом і опікуном гуртка “народниць” був Володимир Антонович. Доповіді в гуртку відбувалися нелегально, як і всі інші імпрези, концерти і т. п.

Олена Доброграївна, як організаторка і найвизначніша членка цього студентського гуртка, прагнула ширших шляхів та сміливішої програми й політичної акції. На тему, як вести практичну роботу часто велися розмови з таким авторитетом, як Антонович. Доброграївна визнавала потребу рішучих кроків, енергійних актів, хоч би й терористичних, щоб вирвати українську громадськість з апатії, а обережний професор підказував, що змовами нічого не вдієш, бо вся сила в масах, що їх насамперед треба просвічувати. Відповідь Антоновича Доброграївні подала Беренштам-Кістяківська, приблизно так:

“Народні рухи на загал не робляться, нарід тільки можна готувати до них, а як обставини наспіють, то й найменшої зачіпки досить буде, щоб зайнялася революція . . . наперед знати, коли це буде, не можна ніяк, треба тільки готувати матеріял та творити в масах потрібний настрій. В цьому й полягає значення роботи таких людей, як гурток Доброграївної . . .”

Тому всі члени гуртка, закінчивши курси, виїздили в село, щоб вести культурно-освітню роботу між селянством, не тільки навчаючи дітей, а й просвіщаючи й національно усвідомлюючи дорослих. Цю патріотичну повинність виконували вони відриваючись від родин і вигідних обставин міського життя, щоб десь по тихих закутках, далеко від культурних осередків і людей свого рівня — служили рідному народові непомітною, вбогою на безпосередні наслідки роботою. Були й трагічні жертви цього “хрестового походу в народ”: Передчасно згинули М. Максимович і Н. Микитюк, не пощадила невмолима доля і молодого життя Олени Доброграївни.

Коли в 1884-85 роках арешти припинили активність київських гуртків, Олена Доброграївна в наступному році заснувала на Вищих жіночих курсах великий український гурток. Вибрала найздібніших, що надавалися до політичної організації. Щотижня відбувалися збори, на яких обговорювано з усіх поглядів українську національну проблему. Збирано етнографічні, статистично-економічні матеріяли,

студійовано їх і обговорювано. Беренштам-Кістяківська нотує пропозицію російського гуртка народовольців у Києві співпрацювати з гуртком “народниць”, щоб об’єднано давати допомогу політичним в’язням. Пропозицію відкинено. Існувала своя “Українська каса”, з якої йшла допомога українським засланням.

Розпорошеність дрібних гуртків у Києві шкідливо впливала на український рух, була потрібна одна, міцна організація, що збрала б ці слабенькі струмочки в одну бистру ріку. Об’єднати ці українські сили для політичної роботи могла Олена Доброграївна, як згадують про це її сучасники. Але . . .

Закінчивши на весні 1886 року курси, вона залишилася ще на рік для дипломної праці, а потім мала вчителювати на Полтавщині. Смерть батька дала їй у спадку гроші, за які вона вирішила побудувати школи для українських селян Хотинського повіту. Доглядаючи робіт, вона простудилася і захворіла сухотами. Мати-дідичка повезла дочку на лікування в південну Францію, але хвороба була смертельна. Під кінець травня 1888 року на “блакитному побережжі” французької Рів’єри, в місцевості Мантон, поховано Олену Доброграївну.

Був це глибокий удар для тих, що прашали її з надією швидкого видужання. Великі надії покладали на її поворот у Києві й Львові, де вона в дорозі до Франції разом із матір’ю й сердечною подругою П. Пашкевич спинилася на довше. Не дбаючи про лікування вона кинулась у вир громадських справ, брала участь у нарадах і всяких зборах, особливо цікавилася Т-вом ім. Т. Шевченка, зачитувалася творами, які не доходили до Києва, часто сходилася з політичними діячами, особливо радикального напрямку, знайомилася із молоддю, вела часті розмови й суперечки з Франком, Павликом, Коцовським і др. Виїздила сповнена бажань і задумів, плянувала зустріч із Драгомановим у Женеві, коли видужавши вертатиме в Україну . . .

“А їй не судилося видужати, — пише Беренштам-Кістяківська — хвороба перемагала, їй швидко ставало гірше і 21 травня на 25-ому році життя Олена Доброграїв-

на померла... Смерть її зробила на нас велике та тяжке вражіння...”

Не вдалось їй завершити далекосяжних плянів революційного зриву українського народу, але гаряча віра в цей нарід і в його майбутнє допомогла їй перемогти смерть: інші спадкоємці перебрали на себе її ідеї і програму, бо

Софія Богомолець, українська патріотка і революціонерка 80-их рр. XIX ст., мати світової слави вченого, проф. Олександра Богомольця.

її слідами йшли надалі гурти молоді, серед якої вирізнялися: Софія Богомолець, Віра Бордичевська, Надія Новоборська, Ганна Беренштам, Зинаїда Ліндфорс, Настасія Яновська-Маркович, Ганна Людкевич, Віра Крижанівська-Тучапська, Олександра Борсук (одр. Вовк-Карачевська), Єлисавета Левицька, Олександра Дучинська, Катерина Малютин, П. О. Пашкевич і б. ін.

Олена Доброграївна не погоджувалась безкритично з поглядами своїх сучасників — ідеологів федералізму й автономізму. Максимальна на той час програма, ідейна принциповість, завзяття і самопожертва Олени Доброграївни, ставлять її ім'я поруч найпалкіших патріотів в історії політичної боротьби за визволення України.

Олену Доброграївну, цю передвісницю української революції, повинні згадати українці у Франції. В першу чергу українське жіноцтво має обов'язок віднайти могилу Доброграївни в Мантон і віддати їй пошану. Це ж бо саме 100 років тому, як народилась і 75 років, як померла — Олена Доброграївна.

“Визвольний Шлях”, Лондон, липень, 1963

ПІД ПРАПОРОМ СОНЦЯ Й НЕБА

*Присвячено 20-річчю
журналу “Наше Життя”
у Філадельфії.*

“Над Україною сходить сонце волі” — так радісно сповіщала заокеанська преса про упадок російського царату та зрушення його тюрми народів.

Мов весняний буревій сколихнув Україною райдужний, довгожданий 1917-ий рік. Заворушилися хутори, ожили сільські глушини, міста охопив небувалий рух. Тисячолітні київські вулиці гомоніли, хвилювали, вирували. Збори, з'їзди, віча, наради. В різних місцевостях виникали комітети, ради, просвіти, спілки. Творилися різноманітні організації: громадські, освітні, кооперативні, професійні, політичні, військові. Уже на провесні понадмільонова військова сила самовільно кидала чужі фронти й рвалася до бою за Україну. Майже самотужки формувалися перші українські полки: ім. Богдана Хмельницького, Полуботка, Гонти, Сагайдачного... (Адже проти царату першими виступили збройно українці в полках ізмайловському й волинському, підготовані українськими організаціями в Петербурзі). Величаві національні маніфестації поривали навіть чужих. Із святим захопленням несли маси ідею української державности. З вірою горнулися всі до всеукраїнського центру, Центральної Ради, яку очолив щойно прибулий із заслання Михайло Грушевський. “Раз Центральна Рада за самостійну Україну, то ми за Центральну Раду!”...

Та враз цього бурного потокові зриву національних прагнень гатили греблю верхоглядна “поміркованість” і труслива нерішучість. Милуючись “відродженням нації” винесені на поверхню руху провідники свідомо гасили революційний підйом мас. Невбачаючи безсилости російського тимчасового уряду, вони просили й вижидали московської ласки, називаючи таку свою поставу “політичною зрілістю”

“тактичним розумом”. Після Всеукраїнського Конгресу й Військового Зїзду мерщій подалася “делегація” до Петербурга з проханням: “звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не сприяв би все ростучим національним суперечкам, а навпаки помагав би організації сил усієї Росії”. Про вияви загального обурення на цей крок пише голова делегації Володимир Винниченко¹): “. . . обурення залило навіть саму Центральну Раду. Для чого, навіщо вона посилала делегацію випрохувати милости в цих віковичних ворогів нашого народу? Не проханням, не переговорами, не справедливістю треба з ними балакати, а кулаком!” Так говорив народ. А тимчасом проводирі замість незалежницьких кличів заводили “автономію України в федеративній Росії”. Бо вони “не збройною, військовою силою збирались тоді виборювати свої права”. Автор універсалів не хотів “відділятися від Росії”. Про Україну має рішати всеросійський парламент: “. . . Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії . . . ми рішуче відкидаємо спроби самочинного здійснення автономії України до всеросійських Установчих Зборів” — писав Винниченко в другому Універсалі. Ось так відмовившись від здійснення автономії, вслід за тим “Генеральний Секретаріат” переговорами й угодою з російським урядом сам “охолоджував температуру самочинности, революційности мас, а вводячи в казенні норми нашу боротьбу”, знесилював її. Цей розрахунок не на український нарід, його організованість і силу, але на — російську демократію диктувало перш за все хронічне русотяпство. Навіть “радянець”, Юрій Смолич узяв на глум це тавро русотяпства. Пришелепуватий Винниченко в його повісті²) міркує: “. . . Ну, навіщо такий шовінізм “геть кацапів!” . . . Навіщо передчасний сепаратизм? . . . українська демократія завжди може мати підтримку від демократії російської. Душа з душою гомонить . . .” Насправді бо не Сталінові, а Винниченкові належить патент на винахід “старшого брата”. Він сам до

---

1) “Відродження Нації”, Київ—Відень, 1920, ч. I. Стор. 159—176. Там же й дальші цитати: Стор. 138, 274, 281 і др.

2) “Мир хатам, війна палацам”, Київ, 1958, стор. 269.

цього раз-у-раз признається, нпр.: "...ми воістину були подібні до забитого, загнаного убезвість родича, який по смерті лютого деспота з'являється до себе додому й разом з старшим братом простодушно радіє, оглядає спільну спадщину й щиро клопочеться про те, як направити її зруйноване господарство..."³⁾ І він замість будувати українську державу — щиро допомагав утримувати "не-подільну Росію".

Проте українська національна течія визвольної боротьби за державну суверенність росла й міцніла. Щораз могутніше лунали гасла скликання Українських Установчих Зборів і утворення Української Народної Республіки. На Третньому Всеукраїнському Військовому З'їзді голова Центральної Ради М. Грушевський уже виразно й непохитно запевняв про близьке здійснення їх. Гучні оплески вітали промовців, що закликали на шлях власними силами творити українську державу, взивали до бою за самостійну Україну. В той же час учасникам з'їзду доводилось збройно захищати Київ перед російським штабом тимчасового уряду. Серед бурхливих подій і кривавих бійок на вулицях Києва Третій Універсал з 20 листопада проголосив: "Від нині Україна стає Українською Народною Республікою". Вибори до Українських Установчих Зборів призначено на день 27 грудня. А 19 грудня Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Військових Депутатів окреслив ультимат Леніна від Ради Народніх Комісарів "замахом проти Української Народної Республіки" й відкинув "виходячи з того, що заявлені в нім домагання порушують право українського народу на самовизначення та на вільне будування форм свого державного життя" ...⁴⁾ Учасники З'їзду в числі 2,500 висловили "Центральній Раді своє цілковите довіря й свою рішучу піддержку." У грудні представники Української Народної Республіки прибули до Брестя Литовського для мирових переговорів. Під кінець 1917 року Україна вступила на шлях самостійного, державного існування.

---

3) Стор. 54.

4) Павло Христюк "Замітки й матеріали до історії української революції 1917—1920 рр. Вид. Український Соціологічний Інститут, Відень, 1921, Т. I-II.

II.

Яка ж участь припала українському жіноцтву в тому 1917-ому році великої проби?

Дати на це повну відповідь не можливо без таких джерельних матеріалів як тогочасна преса, історичні документи, публікації, спогади й т. п. Вже добігає пів сторіччя, а в обширній літературі про українські революцію, державобудівництво й досі не досліджена роля в них українського жіноцтва. І досі звучить докором заклик Павла Ковжуна з весни 1937 р., щоб збирати ці матеріали поки не пізно, бо зробимо величезну кривду наступним поколінням, коли не передамо їм того, що переживали ми, бачили й знаємо про ті часи й події: “Коли ми ще не знаємо своїх Шарльот Корде, то це — виключно наша вина. Вони ж були, їх було багато!”⁵⁾ Йому завдячуємо цікаві характеристики й світлини маркантних постатей та цінні загальні завваження про всебічну активність українського жіноцтва від самого початку революції.

Не дивлячись на брак українських жіночих організацій — жіноцтво не відставало від громадського й політичного життя. Зростаюча кількість освічених жінок включалася в політичні партії, де їх було понад 15%, а то й більше, нерідко займаючи в них відповідальні становища. Ось секретарка київського центрального району лівих соціал-революціонерів Лідія Семенка, або членка Президії Пріська Варава. Ця остання висококультурна й незвичайної вроди вела літературно-мистецький салон, а в часі повстання була команданткою частини. Струнка, клясичної будови вона без відпочинку герцювала на коні не піддаючись ні втомі ні осінній стужі аж до здобуття Києва! Ось партія боротьбістів викликала цілі села на повстання невеличкими жіночими боївками по 3—5 жінок! В освідолованні населення жінки часто мали більший успіх ніж мужчини. Великі заслуги жінок у ризиковній, розвідочній службі. Ось подвиги письменниці Галини Орлівної в дені-

---

⁵⁾ Стаття Павла Ковжуна “Українська жінка в огні революції”, підписана йменням його матері Марії Пеньковської, друкована в львівській “Жінці”, 1939, ч. 11—12.

**Олександра Гамалія і Пріська Варава
(Світлини з колекції Павла Ковжуна)**

кінському запіллі. Хоробрі вчинки, очайдушна відвага, енергія, а в парі з ними розсудливість, проворність, неструженість і незламність — це риси українських жінок-борців у військових формаціях, повстаннях — справжніх масових героїнь, яких не знають історії інших народів. Жінки були в армії вояками, стратегами, організаторками, адміністраторками, агітаторками, судьями, лікарками, медсестрами... Письменниця Галина Журба в боях за київський арсенал не зважаючи на смертельну небезпеку двигала мішки динаміту для українських бійців. Легендарна Олександра Гамалія з надлюдською відвагою степова амазонка, всебічно обдарована повстанка Марія Соколовська з Радомишельщини, Ю. Лисогорова, яку героїчний шлях привів до Базару, Віра Бабенко, гімназистка 6-ої класи катеринославської жіночої гімназії, Попівна, сестри Віра Матвіїв й Неоніля Русіян... Це окрайці зацілілих імен тієї когорти неустрашимих.

Віра Матвій

**Портрети
Ю. Магалецького
із збірки
Павла
Ковжуна**

Неоніля Русіян

Ще до революції Українська Революційна Партія (Р.У.П.) від самих початків зараховувала своїми членками молодих сільських учительок, що несли національну свідомість в народні маси. Були визначні членки і в соціал-демократів. Русифікаторській системі царату, що не допускала організованого руху українок, не вдалось спинити їхньої тяги до патріотичної громадської діяльності. Масова була їхня участь у таких загальних освітніх і добродійних організаціях, як “Просвіти”, де від 1905 р. творено також жіночі секції, Т-ва Недільних Шкіл, Т-ва Дитячих Садків і т. п. У Києві українки працювали в клубі “Родина”, Т-ві Допомоги Населенню “Юга Рассеї”, що потерпіло від війни, Т-ві Охорони Жінок (філії міжнародної організації з центром у Лондоні), російському “Женское Общественное Собрание”, куди належали й інші національності. Рухливий був Український Відділ Всеросійського Союзу рівноправності Жінок” у Полтаві, що видав маніфест за автономію України.⁶⁾ Відома з громадської праці в Києві: Людмила Старицька-Черняхівська, Зинаїда Мірна, Любов Яновська, др. В. Ключкіна, Марія Ішунин, Любов і Надія Шульгин, Марія Матюшенко, Марія Костецька... У культурній роботі Харкова вела перед Валерія О’Коннор-Вілінська, сестри Струменко, Олександра Єфименко.

⁶⁾ Наталія Дорошенко-Савченко: Жіночий рух на Наддніпрянщині, “Свобода”, Н. Йорк, 1954, чч. 250—252.

Юлія Лисогорова

Із збірки
Павла
Ковжуна

Віра Бабенко

(Портрет Ю. Мазалевського)

У Чернігівщині трудилися Марія Загірна-Грінченко, Ганна Барвінок, Віра Дейш-Коцюбинська, Феня Шкуркін, Ольга Андрієвська. В інших місцевостях визначалися: Наталія Дорошенко (Катеринославщина), Єлисавета Милорадович, Марія Кучерявенко-Мартос (Полтавщина), Олімпіяда Ташченко (Кам'янець Подільський) . . .⁷⁾ Це теж тільки ймена, які збереглися, та ждуть на доповнення тієї більшости, що потонула в непам'яті минулого та досі не видобута. /

Напередодні революції в Петербурзі українські соціал-демократи провадили роботу серед військових та згодом примістили свій осередок у Жіночому Медичному Інституті. Головна Студентська Рада в березні перетворилася на Тимчасовий Революційний Комітет, що видавав відозви “До українського громадянства, студентства, робітництва й українських вояків у Петербурзі”, в якій закликав “справити велику енергію української жовнірської маси на шлях завоювання власних національно-політичних прав, позначити її революційні виступи свідомістю власних національних інтересів.”

В аудиторіях Жіночого Мед. Інституту відбувалися гарячі збори, наради, зустрічі, промови, дискусії . . . З одного боку стрункі, здорові гвардійці — з другого запальні, схвильовані студенти. Нелегко було найти спільну мову

---

⁷⁾ Зинаїда Мірна: Жіночий рух на Великій Україні до революції, “Жінка”, Львів, 1937, чч. 8—9.

Наталя Дорошенко

Зинаїда Мірна

Єлисавета Милорадович

про потребу напруження всіх сил для відбудови України, самостійність, відділення від Росії. Найбільш промовляла до серця аргументація Шевченковим словом. І годі сумніватися, що в тому переконуванні студентки мали більший успіх від студентів. І знову не всіх їх знаємо: Лідія Садовська, Надія Суровцова, Л. Струтинська, Юлія Шевченко-Машкевич . . . Без сумніву їх було більше, бо ще з 90-их років заводилися по вищих жіночих школах у Петербурзі жіночі гуртки. Українки горнулися до українських громадських і політичних гуртів, але й не сторонили від жіночих. З громадської праці в Петербурзі відомі: Корольова, Кривенюк, В. Попова, Щербань, сестри Шлішкевичівні, Німфодора Лотоцька (редакторка “Українського Вістника”), Софія Русова . . .

III.

Коли в далекому Петербурзі українки виявляли стільки енергії, запалу й труду змагатися за відбудову своєї держави, то що тоді діялося в Україні? Вже в самих початках формування Центральної Ради допомагала студентська молодь, якої представницею при Раді була пані Скрипник.⁸⁾

---

⁸⁾ П. Христюк, Замітки й матеріали . . . Т. I, стор. 16.

Німфодора Лотоцька

Олександра Єфименко

Ганна Барвінок

Заокеанська преса доносила в квітні, що в Новій Улиці, на Поділлі селянка на зборах домагалася введення української мови: “Ми баби тільки по нашому розуміємо. На що нам по інашому?.. “що збори одногосно ухвалили. Цікава для читачок американського континенту була вістка з Полтави, що там вибрано жінку членкою міської ради: “Вона є першою жінкою, яка в цілій Росії вибилася на таке становище.”⁹⁾

Київська “Нова Рада”, що почала виходити в березні на місці давньої “Ради”, була сповнена того роду вістками. Спізнено й спорадично передруковувано їх, до того скорочені, як нпр. про похорони 18 серпня погибших від підступних московських стрілів вояків полку ім. Богдана Хмельницького згадано, що над могилою промовляла Людмила Старицька-Черняхівська, а українки-слухачки Вищих Жіночих Курсів склали вінок...

Не дійшли до нас імена 11-ти жінок, членок Центральної Ради. Не знаємо теж, кому з них доручено організацію Національного Фонду, успішно переведену. По всій правдоподібності ці діячки були зв’язані з організованим жіночим рухом.

Тільки но почало творитися нове життя в звільненій

---

⁹⁾ “Канадійський Українець”, Вінніпег, 1917, 9/V.

Україні, як виростили скрізь жіночі товариства: “громади”, “спілки”. Їхня діяльність настільки виправдала себе для будівництва молоді держави, що виникла потреба надати їм тривку організаційну побудову для дальшого росту й розгортання успішної роботи. В дуже короткому часі, бо вже на вересень підготовано перший всеукраїнський жіночий з’їзд у Києві.

Половина учасниць з’їзду — селянки. Приїзжі й київлянки відбули триденвні наради від ранку 27 до 8-ої вечора 29 вересня (на стар. стиль 14—16) в приміщенні Українського Клубу.

Вінніпезький тижневик “Канадійський Фармер” аж 28 грудня, 1917, помістив довше звітлення про з’їзд подавши при кінці його джерело “Нову Раду”. На жаль, ніяка з редакцій не зберегла цієї київської газети, а неповний (?) передрук не дає встановити ні докладної програми з’їзду, ні ходу нарад, ні прелегенток і дискутанток, ні кількості учасниць, не згадавши й головних організаторок. Коротко повідомляється про виголошення кількох “докладів про різні справи дд. Чижемською, Нечаївською, Радзимовською і др.” Назвище першої помилково надруковане — це правдоподібно дружина соц. дем. діяча Чижевського. Остання — без сумніву відома учена др. Валентина Радзимовська, професорка катедри фізіології київського університету. Походила з Лубен на Полтавщині з відомої старшинської родини Яновських. Як жінка-лікар після закінчення медичних студій вона вже 1913 р. була назначена асистенткою цієї катедри, що в часах царату було вийнярковою почестью для жінки. Сучасники пам’ятають її велику популярність між студентами як знаменитого педагога.¹⁰⁾ Вже сама участь Валентини Радзимовської в З’їзді свідчить про його високий рівень.

Але про нього говорять і інші деталі. На З’їзді схвалено статут “Спілки Українського Жіноцтва” та вибрано

---

¹⁰⁾ Проф. В. Радзимовська померла 22 грудня 1953 р. на еміграції в Шампань, Мішиган — як дійсна членка НТШ і УВАН у ЗДА. Пор. І. Базилевич: В. Радзимовська — визначна українська вчена, “Канадійський Фармер”, 25. X. 1954.

Київська св. Софія

головну Управу, нову Раду Співки. Крім того в різних питаннях, які порушувано в часі нарад — винесено відповідні резолюції. У згаданому звітному повідомленні подано тільки “деякі з них”. Ось вони:

“ПРО ПОЛІТИЧНІ СПРАВИ.

1. Найкращою формою існування для вільного українського народу Зїзд українських жіночих організацій вважає демократичну українську республіку...
2. Найкращим виразником волі українського народу Зїзд вважає Установчі Збори, які треба скликати в найближчому часі, а найбільш авторитетним виразником “всеї Росії” являється тільки конференція вільних народів, а не Всеросійські Установчі Збори.
3. Зїзд заявляє протест проти політики Тимчасового Уряду та деякої

частини російського громадянства, котрі вороже ставляться до національних змагань інших народів і цим ідуть усупереч із демократичними ідеалами.

4. Зїзд заявляє протест проти вилучення з меж автономної України деяких українських губерній і домагається, щоб російська республіка ступила нарешті на справді культурний шлях і визнала принцип самовизначення народів.

ПРО ВИБОРЧУ СПРАВУ.

1. Що до самої участі у Всеросійських Установчих Зборах, то Українська Жіноча Спілка піде за постановою Української Центральної Ради.
2. При виборах до Українських Установчих Зборів Українська Жіноча Спілка буде входити в бльоки з українськими партіями С.Д. і С.Р. та з Українською Селянською Спілкою, а коли в якійсь місцевості бльока не буде, то кожній членці У.Ж.С. вільно подавати голос за котру небудь із згаданих вище організацій.
3. Українські жінки повинні взяти як найширшу і найдіяльнішу участь у виборах до Установчих Зборів.

ПРО ВІДНОШЕННЯ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН.

Український нарід, який на протязі віків боровся за визволення з-під чужого панування і сам зазнав гіркої долі поневолення, не повинен гнобити тих народів, які проживають на Україні в меншості, і тому Зїзд українських жіночих організацій висловлюється за забезпечення прав національних меншин і за братерські з ними стосунки, якщо ці меншини не будуть іти всупереч з інтересами цілого українського народу.

В ГРОМАДСЬКИХ СПРАВАХ.

1. Розглянувши питання про опіку над дітьми й майном вдовиці, Зїзд висловився за те, щоб таку опіку було усунено, бо вона принижує людську гідність жінки, викликає неповагу до матері в очах дітей та призводить часто до великої неправди з боку опікунів до сиріт.
2. Зїзд звертається до людности краю, щоб вона вважала на стан жінки, коли та буває вагітна й оберігала її від непосильної праці в часі пологів, бо наслідком такої праці під цей час бувають тяжкі жіночі хвороби, які відбиваються й на дітях.
3. Вважаючи на те, що війна між іншими злими наслідками залишає ще одного ворога — заразливі венеричні хвороби, — зїзд постановив звернутися з відозвою до військових людей фронту та до людности занілля, щоб вони памятаючи про злі наслідки цих

хворіб для жінок, дітей і цілих будучих поколінь, розумно їх вилікували та оберігали від зарази своїх близьких і рідних людей; фронт із свого боку повинен подбати про пильний перегляд вояків при демобілізації військових частин на Україні.”

Українські жінки рішуче й сміливо виступили за українську державність відкинувши всякі компроміси, хитання й митарства з російським урядом винниченківського провуду. Вказуючи шлях будівництва суверенної держави вони визнавали ідею “держава понад партії, нація понад кляси” та водночас висловили довіря й громадянську здисциплінованість у лояльності до Центральної Ради. Втримання її авторитету в великій мірі треба завдячувати жінкам. Слід подивляти їхнє становище у плянованих виборах до українського парламенту, право голосування жінок, протидіяння міжпартійній боротьбі, прискорювання акту державної суверенности українського народу на принципі переведення Українських Установчих Зборів. Турбота за моральне й фізичне здоров’я нації, шляхетне ставлення до меншин, соборницьке змагання об’єднати українські землі в вільній державі, протидіяння русотяпським зазіханням — кидають найкраще світло на тих будівниць української держави, громадянко-патріоток, що організували й брали участь у першому З’їзді Українських Жіночих Організацій в столиці України 1917 року. Панівна ідея консолідації всіх національних сил для здійснення найвищого ідеалу: суверенної, соборної української держави та почуття єдності всіх частин Нації стали на далі провідним дорговказом для українського жіноцтва. Просвічували вони на Українському Жіночому Конгресі в Станиславові 1934 року, де видвигнено організацію всеукраїнського масштабу — Всесвітній Союз Українок, який оформився на З’їзді Союзу Українок у Львові в жовтні 1937-ому році, саме у 20-річчя першого київського З’їзду.

Проте і самий З’їзд і його учасниці були тільки свідоцтвом настроїв мас, прямо виникали з постави загалу жіноцтва. Після першого універсалу, цього сурогату незалежности люди п’яніли наче справжньою волею. З усіх кінців України йшли радісні телеграми для Центральної

Головна Рада Всесвітнього Союзу Українок.

Сидять з-ліва: Олена Шепарович (Галичина), др Ірена Прісневська (Волинь), Наталя Лівницька-Холодна (Східна Україна), Зинаїда Мірна (секретарка В. С. У.), Софія Русова (почесна голова В. С. У.), Мілена Рудницька (голова В. С. У.), Константина Малицька (виховна референтка), Олена Штогрин (ЗДА), Ольга Ціпановська (Львів); стоять: Тоня Горохович (Волинь) і Лідя Мриц-Шавяк (Галичина). Відсутня на світлині Ганна Чикаленко-Келлер (референтка закордонних справ).

Ради. Її приміщення в будинку Педагогічного Музею заливало безнастанні хвили відвідувачів із поза Київa:

“... От у вестибюлі Музею проштовхується крізь густий натовп старенька-старенька бабуся. Вона приїхала з далеких глухих хуторів до своєї Центральної Ради й привезла їй у торбинці срібних рублів, знесених із усіх хуторів, довго хованих від царських чиновників...”

А скільки таких бабусь і молодих жінок було по всій Україні...

Не дарма згадуваний Юрій Смолич наділив Л. Старицьку-Черняхівську “недобрими, пташиними очима” та критикою універсалу: “Дивно, потворно! Яка гидота!”...

Це ж була найбільш непохитна речниця української

державної суверенности, до того безпощадна до всіх проявів москвофільства.

З гарячим серцем узялись за працю жіночі організації в Україні так “як щиро й завзято учасниці з’їзду три дні працювали — пильно обмірковуючи кожную справу”, а після закінчення з’їзду киянки сердечно прашалися за своїми приїзжими співробітницями. Співдружня, невимушена товариська атмосфера з’їзду захоплювала всіх. Тому й відмічувано в пресі, що “цею щирістю й спорідненістю членок Жіночий З’їзд робив особливе, вийняткове враження, якого ні разу не робив жадний інший з’їзд за останній час” . . .

По всій правдоподібності на цьому з’їзді рішено видавати “Жіночий Вістник”, журнал Української Жіночої Спілки, який дійшов тоді аж на Сибір до Константини Малицької. (Згадує його й Аркадій Животко в “Історії української преси”, Регенсбург, 1946).

Тяжко а то й неможливо дослідити дальші етапи організованої праці жіноцтва в той бурхливий час, бо тодішні газети недоступні, а в заокеанських тільки дуже вийняtkово можна натрапити на дотичні вістки. Тому варто навести таку з “Канадійського Українця” (Вінніпег, 24. IV. 1918, стор. 3), що передрукував відозу, яка свідчить, що не погас розмах Української Жіночої Спілки з першого з’їзду 1917 року:

“Громадська праця українського жіноцтва.

В числі 181. кийвської “Нової Ради” читаємо поклик від “Української Жіночої Спілки” до всего жіноцтва України, який наглядно доказує ідейну свідомість українського жіноцтва та високе почуття обов’язку серед нашого жіноцтва — працювати нарівні з мужчинами в усіх горожанських справах, яких вимагає біжуча хвиля. Поклик звучить:

“ДО ВСІХ ЖІНОК УКРАЇНИ

Ми зорганізовані українські жінки, беремо на себе обов’язок — зєднати всх українських жінок у велику дружню сімю, яка б спільними силами боролася за нашу землю, за вільне життя дорогих наших чоловіків, батьків та братів, за щастя любих наших дітей, сиріток-немовлят. Ми бачили, що всі дорогі нам люди і ми самі тоді будемо щасливі, коли осягнемо кінець війни, і самі своїми силами, поруч із другими народами пічнемо кувати наше народне життя. Вас закликаємо до спільної праці з нами вже зорганізованими.

Настав наш час допомогти нашим воякам, селянам та робітникам. Вони через нашу Центральну Раду, і Генеральний Секретаріят хочуть зробити порядок на Україні, а ми ідім їм назустріч — допоможим тим, що є в наших силах: допоможим Центральній Раді і Секретаріатові нагодувати голодних і спокійно довести нас до мира. Най не буде сорому нам, українським жінкам, що ми не допомогли голодним, бідним людям. Докажیم, що вміємо не тільки плакати, а вміємо обстояти права нашого народу.

З огляду на лихі умови життя України Ради Української Жіночої Спілки звертаються до всіх українських жінок та жіночих організацій з такою відозвою:

“Йдучи назустріч потребам сучасного стану Української Республіки і бажанню Центральної Ради зробити лад у живностейів справі і ґрунтуючись на поодиноких заявах жіночих спілок, звертаємось до всіх жіночих організацій України, а також до всіх українських жінок: дайте відомості, скільки і яких продуктів (хліба, сала, масла, овочів, полотна, вовни, яєць та інших товарів) ви можете дати по базарних цінах. Просимо зазначити скількість у пудах чи штуках, а також зазначити, скільки верств від вашої оселі до залізниці. Доставу й інші турботи візьме на себе Жіноча Спілка. Всі ці продукти, за які на місці буде заплачено грішми, пйдуть на допомогу вашим бідним товаришкам-жінкам, дітям-сиротам та іншому голодному народові.”

Українських жінок міста Києва Рада Української Жіночої Спілки просить прибути на зібрання, щоб можна було уявити собі, скільки українських жінок є в Києві, щоб ми могли зеднати вас із селянками і поруч з ними стати на допомогу одна другій, а всі разом на допомогу всьому українському народові.”

Не можна читати ці рядки без глибокого зворушення. Які б не були успіхи чи невдачі оцих відозв, але в грізний час одної з найбільш кривавих революцій і державобудівництва — українки під золотисто-блакитним, сонця і неба прапором волі гідно й світло здали свій іспит перед історією.

Не слід забувати про це — відзначаючи 80-ті роковини українського жіночого руху.

ПРАЦЯ ЖІНОК НА ГОСПОДАРСЬКОМУ ВІДТИНКУ

Український жіночий рух останніх десятиліть розвинувся буйно і проявляв свою діяльність у найрізномродніших ділянках. Одначе ширше відомий тільки його вияв у суспільних організаціях, з метою згуртувати українське жіноцтво, охопити його організаційно у власних організаціях і заповнити змістом праці суспільної, культурної, виховної. Натомісьць менше відома його жвава діяльність у ділянці економічній. Воно й не диво: Вся увага була перш усього спрямована на те, щоб стати на власні ноги, здобути собі право громадянства у власній суспільності, покласти тривки підвалини під власне існування і дальший розвиток. А це відбувалося при більш чи менш голосному акомпанієменті організаційних кличів і пропагандивних гасел і через те сильніше залишалось в пам'яті.

Та попри все те участь жіноцтва, як організованої сили, в розбудові економічних підстав національного життя дала себе пізнати дуже швидко і залишила по собі поважні успіхи. Це було зовсім зрозуміле: В умовинах національної боротьби за існування трудно було розмежувати свої власні, жіночі справи від загально-національних потреб. Українська жінка, як повноправна і повноцінна громадянка своєї нації, не могла остатися позаду тих суспільно-економічних процесів, що проходили в українській суспільності в 20-их і 30-их роках. Маємо тут на думці західно-українські землі, бо за Збручем життя плило зовсім іншим порядком, на суспільну й індивідуальну ініціативу було мало, а то й зовсім не було місця, все йшло за директивами згори і по партійному наказу.

Господарське життя Галичини й Волині після першої світової війни було страшенно занедбане. Склалося на те багато причин, що їх обговорення виходило б поза рамки цієї статті. Треба було зачинати його розбудову від самих

основ, ставити попросту перші кроки там, де інші народи давно вже пішли далеко наперед. В тому дуже помічні були два чинники: Запал до праці в покоління, що перенесло на своїх плечах тягар визвольної війни та польська внутрішня протиукраїнська політика, що не допускала українців до державних і самоврядних установ, змушувала їх творити свої власні варстати праці.

Почалася важка, але велика своїми розмірами і величава успіхами праця над економічним піднесенням свого народу. В тій праці взяло участь теж жіноцтво, трояким способом:

а) участю в загально-національній економічній відбудові і розбудові країни;

б) закладанням економічних — так приватних, як і кооперативних — станиць, що з огляду на зміст і характер своєї діяльності краще підходили для жінок;

в) широкою пропагандивною і господарсько-виховною працею жіночих організацій.

Авже ж, не легка це була справа. Бракувало досвіду українцям, що й казати про жінок, які нещодавно тільки в своїй масі взялися за громадську працю, до того часу тільки одиниці давали себе в ній пізнати. Треба було і психологічно себе переставити, бо життя в довоєнній дійсності виробило свої пересуди й переконання, що куди більшею перепони в праці ставили, як брак знання чи досвіду.

Нас тут у першу чергу цікавить, яким способом позначило себе жіноцтво, як організована сила, в тій роботі. Жіночі організації, хоч доволі вже чисельні на той час, не пов'язані ще з собою і без виразної платформної праці поза інстинктивною тягою до організації та домаганням забирати голос у вирішуванні загально-національних справ, діють спершу нескординовано, кожна в своїй місцевості — майже з-правила по містах — і під кутом льокальних потреб. Одначе надзвичайно скоро організується воно за одним зразком в одну велику, як на той час і на ті відносини, свою центральну організацію "Союз Українок". У 1937 році та організація налічувала вже 1101 кружків з кількістю членства, що добігала до 50,000. Була це одна з най-

Брама перед майданом та частина фронтона катедри св. Юра у Львові.

краще поставлених і найактивніших українських організацій того часу, з триступневою організаційною схемою: Кружки “Союзу Українок” на місцях, Філії “Союзу Українок” у повітових осередках і централі у Львові (Головний Виділ “Союзу Українок”). Розгорнула вона кольосальну активність у найрізноманітніших напрямках, а суспільно-економічними справами зацікавилася зокрема її дві Секції: Господарська і Кооперативна. Наслідки їх діяльності дали себе вже небагатом відчутти в цілому краю і мали теж великий вплив на ведення праці в інших національних установах, зокрема в системі кооперативної мережі.

Від того часу діяльність окремих кружків “Союзу Українок” перестала йти навмання — все відбувалося за пляном, з докладно передбаченими етапами і календарним розложенням окремих фаз роботи. “Союз Українок” узявся ґрунтовно за діло. Здаючи собі справу з величезного значення економічної незалежності українського народу, звернув він дуже пильну увагу на найголовнішу його суспільну базу — на село, а зокрема на селянку і ту частину господарства, що нею завідувала жінка. Консервативний характер українського села, а ще більше української селянки, вимагав надлюдських просто зусиль, щоб впровадити туди нові ідеї. Треба було зачинати від того, щоб виховати кадри працівничок якраз для тієї справи і в тій цілі проваджено спеціальні курси для господарських інструкторок. Такі курси, що відбулися в роках 1929, 1931, 1935, 1936 і 1937 вишколили кількисот високо-ідейних і фахово-кваліфікованих одиниць, що постійною і впертою своєю працею зробили просто переворот у господарстві сільської жінки впродовж останніх кількох років перед другою світовою війною. Незалежно від них ціла армія доповідачок при різних нагодах доповняла працю фахових інструкторок принагідними доповідями на господарські теми, конкурсами, показовими виставами та всіми іншими можливими способами.

Декілька цифер зілюструє цю велику і жертвенну працю української жінки для свого народу. За одним тільки 1937 рік “Союз Українок” влаштував:

1	Крайовий шоститижневий курс для господарських інструкторок,
177	різних льокальних курсів, з того
	кухарських 81
	хатнього господарства 13
	трикотарства 53
	крою і шиття 21
	виробу штучних квітів 7

В тім же часі відбуто одну велику крайову нараду для обслідування господарських умов буття української селянки, 24 повітові господарські з'їзди в Філіях “Союзу

Українок” і 60 місцевих господарських нарад в окремих кружках “Союзу Українок”.

Що б не говорити і як не задивлятися б на “Союз Українок” та його довголітню заслужену Голову, посолку Мілену Рудницьку, схилити треба голову перед тією пробленою працею. Поминувши розколихання величезної енергії в безнастанній організаційній та господарській активності, дала вона українській суспільності мільйонові ощадності, що залишилися в українських руках завдяки пильності і метушливості української жінки.

Взяти хоча б таку звичайну річ, як куховарські курси Неодин і посміхнеться на згадку про них — от “бабська” справа, вареники, голубці і т. д. Але чи подумає він про економічні наслідки того? Скільки продуктів українського села використано через те, скільки ощадностей у видатках, скільки користи в здоров’ї та в гігієні, що їх не сила змірити грошовими сумами! Українська земля розсилає свої плоди на цілий світ, втішається ними і смакує їх багато людей по всіх усюдах, тільки самий український нарід десятками літ годувався буряками, капустою і картоплею, як основною стравою. Тільки назва лишилася в літературі по тих стравах, що ними колись славилася Україна.

В тісній співпраці з товариством “Сільський Господар” піднесено управу городовини, впроваджено культуру нових городових рослин, збільшено видайність городового господарства і многократно помножено національний дохід. Працьовиті жіночі руки довели до підвищення життєвого стандарту українського села, викликали пошану до української селянки.

Коли міська ноша почала випирати з села традиційну сільську одіж — грубі мільйони пливли з села в чужі руки, збагачувалися переважно чужі продуценти і торгівці мануфактурою. Курси шиття й крою і курси трикотарства зберегли в українських руках велику частину тих грошей: Село платило вправді за матеріял, але перерібка його відбувалася в великій мірі власними, українськими силами. В національному білянсі становило це дуже поважну рубрику.

Дуже швидко показалася потреба вбрати цю діяльність у рами пляну на дальшу мету. З тією метою “Союз Українок” випрацював і впровадив у життя на своєму З’їзді 1937 року трилітній господарський плян праці, що передбачав координацію діяльності в цілому краю ось таких ділянок сільського господарського життя:

хатне і подвір’яне жіноче господарство,
гігієна хати
гігієна обійстя,
конкурси чистоти хати,
плекання городовини й квітів,
управа льону й конопель,
годівля курей,
годівля кріликів,
молочна господарка,
кухарство,
шиття і крій,
трикотарство.

Пляновано було в дальшому зорганізувати постійну школу жіночого сільського господарства. З’їзд “Союзу Українок” у 1937 році схвалив таку постанову, одначе не вдалося її ввести в життя раз тому, що польська влада розпочала нагінку на “Союз Українок”, а подруге, незадовго потім вибухла друга світова війна.

Ясно, що праця “Союзу Українок”, а надівсе його очевидні успіхи звернули на себе увагу не тільки української суспільности, але й чужих. Міжнародні жіночі організації, яких членом був “Союз Українок”, міняли свої статuti на те, щоб уможливити там членство українській жіночій організації (досі членство основувалося там на державному принципі, Україна не мала власної держави, отже українська жіноча організація не могла б туди належати), а коли представниці “Союзу Українок” польська влада відмовила пашпорту на З’їзд Міжнародного Жіночого Союзу в Швайцарії в 1937 році, Екзекутива тієї міжнародної жіночої організації запротестувала перед польським урядом і відкинула запросини Польщі відбути черговий з’їзд у Варшаві.

Не менше шпарко працювала Кооперативна Секція “Союзу Українок”. Властивий тягар кооперативної праці спочивав на кооперативних організаціях трьох типів (сільсько-господарська з централею “Центросоюз”, молочарська з централею “Маслосоюз” і місько-споживча з централею “Народня Торгівля”) під загальним ідейним та організаційним керівництвом Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові. Але в кооперативній пропаганді, в організації членства для кооператив, у поширванні і здійснюванні клича “свій до свого по своє” дуже велику роль відіграла кооперативна секція “Союзу Українок”. В останніх часах перед війною поклала вона спеціальний натиск на організацію міських консументів для помочі найбільш загроженої галузі української кооперації.

Майже кожного року влаштовувала вона курси пропагаторок кооперативної ідеї на підставі програми, затверджені Ревізійним Союзом Українських Кооператив. Кооперативна Секція “Союзу Українок”, що її провадила мгр. Ірена Гладка, була членом “Міжнародної Жіночої Кооперативної Гільдії” і там заступала інтереси й добру славу зорганізованого українського жіноцтва.

На деякий час перед другою світовою війною появилася на горизонті “Секція Господинь” при товаристві “Сільський Господар”. Була це фахово-станова організація сільських господинь, що в рамках старого товариства “Сільський Господар” і при співпраці з його агрономічним апаратом клала собі за ціль піднесення сільського господарства в ділянці, залежній від жінок. Організацію цю очолювала тодішня сенаторка, редакторка журналу для селянок “Жіноча Воля” покійна Олена Кисілевська. Крім того надзвичайно багато праці вложила туди інженер-агроном Харитя Ксїоненко, що її пізніше розстріляли німці.

Діяльність обидвох організацій, “Союзу Українок” і “Секції Господинь”, в багато дечому зазублювалася і не обходилося тут без тертя та непорозумінь і взаємних обвинувачень. Одначе в багатьох випадках можна було наладнати співпрацю і в загальному можна сказати, що

“Секції Господинь” виправдали своє існування та проробили дуже корисну працю. Вона здебільшого полягала на співпраці з товариством “Сільський Господар” і з мережею сільсько-господарських кооператив. Для прикладу можна навести справу збуту яєць.

Експорт яєць у Галичині до якогось часу майже виключно був у жидівських руках. На рівно 100 експортів фірм було 99 жидівських і тільки одна українська, “Центросоюз”. Завдяки наполегливій довголітній праці вдалося українцям піднести якість експортованих яєць до тої міри, що деякі країни, як от Чехословаччина, купували яйця майже виключно в “Центросоюзі”, а в інших країнах делегації купців заявляли польським торговельним представництвам, що вони або купують яйця “Центросоюза”, або взагалі не будуть їх купувати в Польщі. Отож мало кому відомо, як дійшло до того, а ще менше знає, що в тому велика заслуга української селянки та її організації. Кооперативи підписували контракти з сільськими господарями, що вони через цілий рік зобов'язуються доставляти всі яйця зо свого господарства тільки до кооперативи. За те при кінці року діставали вони премії. В порозумінні з “Сільським Господарем” і з керівництвом “Секцій Господинь” як премії роздавано расових півнів (когутів). Через те за кілька літ ґрунтовно змінилася раса курей у деяких повітах: Збільшилася яйценосність курей і самі яйця зискали на вазі. Це дало перевагу українським експортерам над жидівськими, що мали тільки принагідний і збираний товар.

Величезні суми грошей приплили через те до українського села, а все завдяки пильності, витривалості й організаційній свідомості української селянки. Безперечно, працювали й інші організації над піднесенням добробуту, але перемогу здобуто тільки через українську селянку, над якою працювали і яку виробили її жіночі організації.

Це дає нам у загальному образ вкладу жіночих організацій в економічне відродження Галицької України. В щоденному житті треба було поборювати нечисленні труднощі і було їх стільки, що не раз можна було руки

заломити з розпуки. Але ідейність, посвята й організована дисципліна української жінки, а надівсе її подивугідна витривалість довели до чудесних вислідів. Тяжко зрушити було українську жінку з її довгого сну. Але раз вона прокинулася і станула до праці серед свого народу і для нього — ніяка сила її не спинить.

Гучні в цілому краю масові “Свята Селянки” та мальовничі, на високому мистецькому рівні Вечорі-академії народної ноші й інші врочистості відзеркалювали культурне й економічне зростання — жіночої більшості нації. Рівноправність жіноцтва, його включення до праці за найвищу національну мету — було рішальним подвигом. Вид карних рядів не лише молоді, але й старших газдинь, що машерували в походах під військовий ритм — кріпили віру й певність майбутнього. Посів Наталії Кобринської святкував радісне переджнив'я.

Управа Кругка “Союзу Українок” у селі Нисмичах, Сокальського повіту. Посередині сидить голова Пелагія Михальчук. (1932 р.)

ЖИТТЯ Й ЛЕГЕНДА ОЛЕНИ СТЕПАНІВ

*З далекого Львова наспіла вістка про смерть
Олени Степанів . . .*

I.

Час не стоїть і не жде. Колись у Вишнівчику, Перемишлянського повіту, на приходстві та в сусідстві мальовничого монастиря отців Студитів бігало мале дівча з личком серафима, що ніяк не викликало підозри про свою, таку далеку від сумирного довкілля, долю. Панотцеві Іванові та його дружині Минодорі Степановим, мабуть, і в тямку не приходило, що їхня Галя*), з золотим волоссям і волошками очей, понесе свою войовничість на справжнє поле бою. А в тім не тільки вродлива, а й тямуща в науці, вона не хотіла залишитися попадянкую, що під покровом батьків дожидає кандидата для подружжя.

Жадоба знання і науки привела її у Львів до семінарії “Українського Педагогічного Товариства” й піддала впливам таких виховників, як проф. Іван Боберський, учений-географ Степан Рудницький, директор Алиськевич, поет Василь Пачовський . . . Охота пізнання всього відкрила перед нею світ таємних організацій середньошкільників і пласту, де більше від пластових зайнятть вчилися стріляти з бравнінга, пізнавати систему рушниці “Манліхера”, таборування і засідки на ворога. Втягнула її туди Соня Юзичинська, а проводили Іван Лизанівський, Михайло Біляч, Корнило Заклинський, Кандяк, Данилович . . . Товариші пластуни Ярослав Чиж, Роман Сушко, Степан Дувало, Лев Голінатий, Яцків та інші цікавилися виробом вибухових матеріалів, методами партизанки, захоплювалися героїськими подвигами одиниць чи невеликих гуртків в історії

---

*) Народилася 7 грудня 1892 р. у Вишнівчику, повіт Перемишляни (Західна Україна), померла 11 липня 1963 р. у Львові.

Іван Боберський

Олена Степанів

Конст. Малицька

різних народів, про що найбільше знав і вмів чарівно розповідати близький друг Іван Чмола. Мальовничі й повні романтики околиці Львова: Брюховичі, Винники, Чортівська Скала стали тоді тереном пластових прогулянок із нічним таборуванням, вправами стеж, підходів, засідок на ворога...

Закінчення семінарії було вершком едукації тодішніх дівчат, але не для Галі Степанів. Вона рвалася до вищих студій, доповнила гімназійну матуру й восени 1912 р. стала студенткою львівського університету.

В той час між студентами були панівні два проти-лежні табори: т. зв. "культурників", що проповідували конечність займатися виключно студіями, "творити культурні цінності", а ними вже збудується власна держава, та — "мілітаристів", які визнавали, що тільки збройною силою можна вигнати ворога з українських земель і встановити українську державу. І Галя пристала до останніх, що присвячували свої сили творенню мілітарних організацій і праці в тому напрямі по селах, у "Просвітах", "Січах", "Соколах". Для неї це не було затримкою у наполегливій університетській праці, ні навіть у музиці, що її вона тоді пристрасно студіювала. Галя не тратила ні хвилини часу, пляново організувала свою роботу. Від вчасного ранку до пізньої ночі точно притримувалася свого розподілу годин, в якому було передбачено теж участь у всіх важливіших

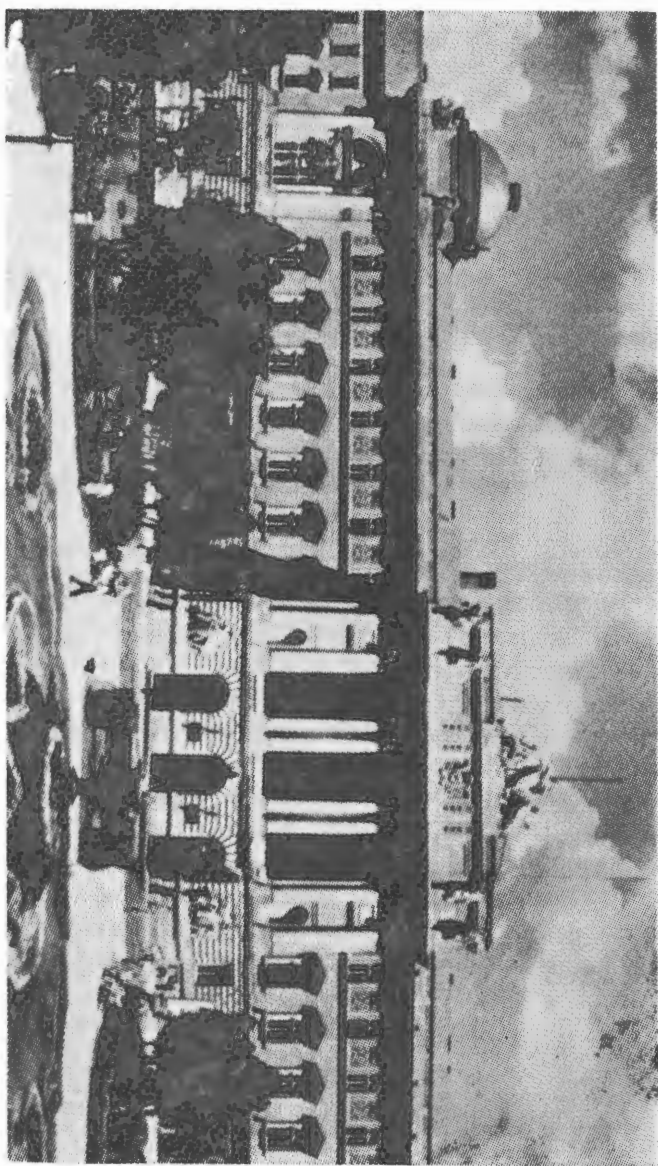
доповідях видатних промовців, особливо на політичних виступах таких діячів, як організатор військової підготовки поляків, Йосиф Пилсудський. Тільки юність дає такий приплив сил, снаги й розмаху без почуття втоми. Тоді все здається важливим, цікавим, вартим пізнання. Прегарними були тоді життя й світ для Галі Степанів, що впевнено маршувала з авангардом молоді.

На чоло висувалася потреба військового вишколу для підготовки української збройної сили, бо час був бурхливий і заповідав війну. З нею в'язали надії на визволення України не лише студенти, а й старші громадяни. І 7-го грудня 1912 року відбувся "З'їзд послів і нотаблів", який вирішив, щоб на випадок війни "йти проти російської імперії, як найбільшого ворога України". Тиждень пізніше довірочна нарада львівських українок під проводом Константини Малицької, Марії Білецької і Олени Січинської, розбудила серед жіноцтва військову думку, щоб збройно боротися проти Росії за незалежну, соборну українську державу. Дві доповіді К. Малицької й О. Степанів вийшли незабаром (1913 р.) окремою брошурою, зредаговані в одну цілість п. н. "Жінки в давній Україні".

Улюблена вчителька, енергійна, повна посвяти й скромності Константина Малицька очолила увесь рух львівських патріоток. Її перша відозва появилася в "Ділі" з 28 грудня 1912 року:

"Гроза війни, що недавно ще таким страшним маривом повисла над нашим краєм, на часок немов відсунулася від нас — чи надовго? Цього питання не беремося вирішувати, та якунебудь принесе нам будучність, ми мусимо бути готові на кожну й найстрашнішу еventуальність. Останні дні тривоги й непевности навчили нас, як мало ми всі приготовані до рокової хвилини, як слабими, несвідомими, нерішучими застала б вона широкі маси нашого народу.

І тому, хоч на політичному небосклоні європейські дипломати вивісили білу хоругву миру, ми стоїмо даліше під знаком бойового клича. Нарід, такий як наш, що бореться на всіх полях за право життя й розвитку, мусить все бути на чатах, бо не знає ні дня, ні години, коли столітній ворог замірється завдати йому останній удар. Але цей останній змаг може вийти нам на користь. Не кожна хмара силпе град, не кожна блискавка вбиває — є хмари, що плодonoсний дощ спускають на ялові поля, є блискавиці, що розсвічують

Львівський університет ім. Івана Франка.

темряву й очищують атмосферу. Ми ждемо такої рокової блискавки, що вкаже нам наш власний шлях, до власної поведе долі.

Довірочні збори українського жіноцтва з 14 грудня ц. р. обговорили, яка робота припала б нашим жінкам на евентуальність збройного конфлікту Австрії з Росією, і признали конечною потребу, навіть коли б до війни не прийшло, використати хвилину запалу для зосередження своїх сил на стрічу тої хвилини, що ршатиме про долю українського народу.

Виконавчий комітет створив окремі секції (санітарна, агітаційна, скарбова й інші в міру потреби), що мають якраз підготувати українське жіноцтво й ширший загал до евентуальностей найближчої будучности. Зі всіма запитами в справах поодиноких секцій, із зголошенням охочих до роботи звертатися до комітету, який буде постійно урядувати два рази в тиждень (вівторок і суботи) від 5—6 год. веч. в льокалі Жіночої Громади при вул. Чарнецького 26, партер.

Рівночасно звертаємося до найширшого загалу з проханням подавати нам імена й адреси всіх українок у Львові для згуртування їх при нашій організації. А жіноцтво взиваємо, щоб на кожний наш поклик до якоїнебудь акції ставало якнайчисленніше і своєю живою участю в організованій роботі дало доказ зрозуміння духа часу й потреб українського народу.”

Двадцятирічна Олена Степанів була в центрі цього руху. Вона дижурувала в домівках, брала участь у санітарних курсах і військових вправах, що відбувалися вечорами на площі Сокола-Батька. Серед поділу на групи й орієнтації вона пристала до тієї частини молоді, яка мріяла про збройну боротьбу за власну державу, бо цієї держави не можна здобути самими тільки “культурними цінностями”. Це проголошував їхній орган “Відгуки”. Тому їх прозвали “відгуківцями” або “люшнівцями”, бо, не мавши в руках рушниць, вони збиралися з люшнею на москаля... Їх відцуралася Головна Рада Студентського Союзу, заявивши в пресі всьому українському студентству, що “Відгуки” є органом гуртка ближче їй невідомих осіб...

На з'їзді Українського Студентського Союзу, що відбувся з нагоди ювілею Івана Франка в днях 2, 3 і 4 липня 1913 у Львові перемогли “мілітаристи” завдяки виступові Дмитра Донцова, якого доповідь вийшла в тому ж році окремою брошурою п. н. Суспільно-політичне положення нації й наші завдання. Виводи Донцова схвалено одного-

ГОЛОВНА РАДА СТУДЕНТСЬКОГО СОЮЗУ 1912 Р.

1-ий ряд від ліва: Дарія Білинська-Навроцька, Василь Косаренко-Косаревич, А. Павлусевич, Осип Когут, М. Жила, Марія Твердохліб, Євген Коновалець; 2-гий ряд: Степан Индишевський, нерозпізнаний, Іван Бабій, Юрій Полянський, В. Котецький, Олена Степанів, Роман Дашкевич, Петро Дідушок, Юліан Охримович.

лосно резолюціями, хоч і найшлися противники мілітарного виховання (Дністрянський, Дідушок і ін.)*

В ожиданні війни поляки гарячково організували своїх "стрільців", які в мундирах і з рушницями парадували по вулицях Львова. В той же час австрійський уряд відкинув статuti для українських стрілецьких формацій, а все львівське громадянство віддавалося карнаваловим балям і втіхам. Поява в балевій залі Степанівної з Іваном Чмолюю, в пластових одностроях і з червоним хрестом на рамені, щоб збирати датки на організацію стрілецтва, була зустрінута з найбільшим обуренням.

---

*) Цей успіх Донцова затривожив Леніна, що негайно шукав між українцями опонентів для боротьби "з Донцовими і Ко.: Дуже важливо з націоналістами цього гатунку..., більш тонкими воювати!" (Пор. В. І. Ленін про Україну, Київ, 1957. Стор. 296—298, 312 і др.)

Врешті д-р Кирило Трильовський добув від уряду дозвіл на статут “Січових Стрільців”, до яких згодом вступили члени студентського стрілецького гуртка. У травні 1913 року проголошено вписи нових членів і Галя Степанів домагається вступу для жінок. Відмову мотивовано тим, що це вишкіл для старшин, але її виїнятковно приймуть, коли “так дуже цього бажає”. Для рядовиків створено пізніше відділ “Січових Стрільців II”. До цього революційного війська могли належати й жінки. В старшинський склад увійшла перша жінка — обозна Олена Степанів. А коли студентки, семінаристки, реміснички й уряднички, кількістю 33, згуртувалися в жіночій чоті, вона стала команданткою чоти. Збереглися такі імена тих перших охотниць військового діла: Катря Пацулівна, замужня Лотоцька (комендантка жіночої чоти Пов. Січі), Павлина Михайлишин (вістун УСС), Марія Петруняк, Марія Гіжовська-Крілик, Софія Худяк-Липкова, Марія Терлецька, Анна Лендзик-Цар, Наталія Рихвіцька, Емілія Кушнір, Анна Кушнір-Плетінкова, Марія Фединяк-Коник, Іванна Коник, Марія Чмир-Косак, Софія Чмир-Левицька, Софія Навроцька-Трач, три сестри Орісіківні, Степанія Пашкевич, Савина Сидорович, Ольга Левицька-Басараб, Гандзя Дмитерко-Рагич (десятник УСС), Іванна Мурська, Анна Лонцька, Оприсківна, Дора Ванівна-Волощак, Дарія Білінська-Навроцька, Марія Бачинська-Донцов.

У підльвівському ярі, при залізничій дорозі Підзамче-Личаків складено присягу й отримано стрілецьку відзнаку. А проте ця зеленомундирна чота стрільчинь у час воєнних подій не виступила одноціло. Чому? На це відповідає її командантка:

“Тому, що під той час ми не були вповні свідомі того, яку властиво роботу повинні робити жінки в час війни. Ми над тим не застановлялися, того не обговорювали, ані не ставили собі ясного пляну — чим має бути жінка в час війни. Фронтовиком різних родів зброї? Піхотинцем, кіннотчиком, гармашем, телефоністом, розвідником, сапером, піонером, санітарем чи сестрою-жалібницею? Чи може має зайняти місце в запіллі в магазинах, інтендантурах, лікарнях? А може вона має зайняти опустілі по фронтовиках місця в цивільних урядах, фабриках? А може — має бути всюди, відповідно до здібностей, доброї волі й охоти? Так! Ми — не думаю тут лише

Ольга Левицька-Басараб

Відзнака Січ. Стр. II.
Ініціал "Воля або Смерть"

про жіночу чоту, а й про загал жіноцтва — не уявляли собі ясно нашого завдання ані перед, ані в час великої світової війни, ані в листопадових днях 1918 року. Ми хапали, що попало, або те, до чого навикли від віків (баняк і вареху), але де мало бути те наше місце, що нам належиться й відповідає, ми ані не доказали цього, ані не вияснили, яка праця найбільше відповідає жінці в час війни — згідно з її знанням, заняттям, віком і фізичними силами.

Цю справу вяснить і розв'яже з часом саме життя" ("Напередодні великих подій", Львів 1930).

Для себе 21-річна Олена Степанів розв'язала цю справу в серпні 1914 року, кинувши визов традиції й житті. Обрана до спільного Комітету об'єднаних стрілецьких товариств, вона залишила дім і батьків. Невгнута супроти заборони батька й невмолима до сліз матері, вона, разом із братом Ананієм, поїхала до Львова, де формувалися Українські Січові Стрільці, уконституувалася Головна Українська Рада, утворено Бойову Управу. Доповнена новими добровольцями жіноча чота з запалом та завзяттям виконувала всі доручення. Але в воєнний похід командантка вирушила без чоти. Ось її вяснення:

Плянована на 28-го серпня нарада жіночої чоти не відбулася як слід. Проти мене знялося обурення, — чому відходжу в поле сама, а не беру чоти з собою? Ми розійшлися і нічого не вирішили . . ."

Як видно, Бойова Управа не була зацікавлена в тому, отож Олена Степанів сама про себе подбала. Знайшла в шафі січової домівки залишений кимось однострій, дала його перешити на свою міру та придбала високі непромо-

Гандзя Дмитерко-
Ратич

Марія Бачинська-
Донцов

Дарія Білінська-
Навроцька

кальні черевики. До стрілецької виказки була потрібна світлина. У військовому мундирі, з схованим під шапкою волоссям пішла вона до фотографа, а цей, пізнавши у воякові жінку, доніс до поліції. Наступного дня після відібрання світлин її арештовано, а вулична товпа, обступивши її, штовхала й біла з окликами: “Жінка-шпигун!” Одначе, ситуація виявилася і загроза Талергофу минула.

Проте ще треба було звести бій із Бойовою Управою, щоб дозволила жінці йти на фронт. Перед самим від’їздом сотні командант легіону, сотник Галушинський усунув її з поїзду. Ця “уважливість” до жінки була для Степанівни жорстоким ударом:

“Огорнув мене жаль і обурення. Я не була випадковим гостем серед стрільців. У стрілецьку роботу вклала я до вибуху війни також частину своєї праці. Як смів хтось зовсім новий серед стрілецького життя боронити мені сповнити мій обов’язок — згинути за вибране діло?...”

У висліді свого енергійного й гнівного протесту перед Бойовою Управою, командантка жіночої чоти дістала дозвіл виїхати зі Львова з останнім відділом стрільців під командою др-а В. Старосольського. Сталося це 2-го вересня, в останній день перед московською окупацією галицької столиці.

Так народжувалася невмируща воєнна слава Олени Степанів.

II.

*... Гроза війни піднесла й над ним кривавий свій стяг.
Багато спало тут жертв, наложив головою дехто з на-
селення, багато полягло наших героїв стрільців, по-
пала в полон Степанівна . . .*

Наталя Кобринська : “Тихий куток”.

Був січень 1915 року. На засніжених вулицях Відня прохожі мимоволі звертали увагу на молоденького кадета, одягненого в сірий, з грубого сукна пошитий, військовий плащ із зеленими вилогами. Жовто-блакитна стрічка на його шапці вказувала, що це український січовий стрілець. Помітивши, як справно він віддає військову почесність старшинам і відповідає на поздоровлення воякам, зустрічні дивлялися в уродливе, але дитяче обличчя і дивувалися, що влада дозволяє вступати до війська таким малолітнім хлопчикам, та ще в кадети. Тим часом молоденький вояк віднайшов адресу редакції часопису “Українішес Кореспонденц-Блятт” і ввійшов до кімнати. Привітавшись він став розпитувати про втікачів із Галичини, цікавий, чи нема в редакції списка тих українців. Замість відповіді всі насторожено глянули на юнака, а хтось запитав:

— Скільки тобі років?

— Я дівчина, — сміючись відповів кадет.

Було видно, що таке траплялося цій січовичці часто й вона до цього звикла.

Незабаром віденські часописи в довгих статтях п. з. “Українка-герой” відкрили читачам особу дивного кадета. “Ноес Вінер Тагблятт” в 13-му числі з 13-го січня писав:

“Від кількох днів у мурах Відня гостить молоденька дівчина, яка з любови до батьківщини, перемігши тисячі труднощів, сповняє чинну військову службу серед Січових Стрільців і за велику відвагу в битвах її вже відзначено медалею хоробрости. Панна Олена Степанівна — це ім’я тієї хороброї дівчини — має вже ступінь кадета й цілком певно стане офіцером, якщо будуть переможені всі труднощі, які з огляду на її стать перешкоджають такому авансові. Молоденький кадет з самого початку війни є на полі боїв; після короткого військового вишколу, разом з мужеськими товаришами-охотниками, призначено її до служби в дійовій армії; тут разом з іншими Січовими Стрільцями її посилали на стежі і т. п. Вона,

разом з іншими товаришами, завзято боролася в окопах, а кілька разів брала навіть участь в наступах на багнети на московські позиції. Досі панна Степанівна не була поранена, а коротку відпустку на Різдвяні свята використала на те, щоб розшукати своїх батьків, які на початку війни втекли з Галичини, де її батько є руським священиком у Вишнівчику.

Панна Степанівна провела Святий Вечір разом із своїм братом, який служить як однорічний доброволець у 80-му полку піхоти. Тому, що й він не мав ніякої вістки про батьків, вона прибула до Відня на дальші розшуки”.

Співробітник часопису “Ноес Вінер Тагблятт” подав, у висліді інтерв’ю — розповідь Олени Степанівни, що для читацького загалу була справжньою сенсацією.

“По веселих і безжурних роках на батьківському приходстві, де я з замилюванням посвячувалася гімнастиці і всяким іншим родам спорту, я пішла на один рік до університету у Львові, щоб студіювати філософію. У Львові, разом з іншими товаришами й товаришками, я заснувала товариство “Українські Січові Стрільці”. Організуючи це товариство, ми наче прочували, що нам колись доведеться боротися за визволення України з московського ярма, а також боронити нашої вітчизни в Австрії. Тоді до того товариства належало нас 33 дівчат. Я була одною з членів управи.

І я віддалася з цілою посвятою справам Січових Стрільців і з цього приводу здобула повагу та признання моїх товаришів-мужчин. І всупереч тому, що дівчатам, а головню останніми часами було незвичайно тяжко перевести наше бажання в діло. Ось приклад: Під час мобілізації, на наше прохання міністерство крайової оборони погодилося на зформування нашого легіону. Та ми не мали одностроїв, а дуже мало й то не однорідну зброю. Одного дня до нашого товариства прийшов вояк з листом від команданта львівського корпусу. Якраз тоді одна з наших членів товариства Січових Стрільців стояла на варті перед брамою. І ця товаришка, згідно з наказом, затримала вояка та не пустила його до будинку, поки він не вилегітимувався. Коли вояк прийшов до вартової кімнати, застав там випадково самих дівчат. Він хотів дати листа команданта лише мужчині і щойно я мусіла йому енергійно вияснювати, що ми рівноправні з мужчинами. Аж тоді він віддав мені листа.

Коли головна управа Української Ради видала заклик голоситися до війська на охотника, і з усіх закутин нашої країни почали зголошуватися добровольці до Січових Стрільців, щоб піти в бій, мені стало ясно, що і я мушу піти на війну, хоч би не знати які перешкоди ставлено моєму задумові. Остаточню наше товариство одержало тужно вижиданий наказ залишити Львів і зголоситися до Військової команди в Стрії для військового вишколу. Природно, що я виїхала з усіма іншими. На залізничній станції службовий

старшина не хотів мене пустити до вагону. Перед тим я обтяла своє волосся і носила так, як тепер, чоловічу зачіску”.

При цьому панна Степанівна показала на свою голову, причіска якої справді нічим не різнилася від чоловічої.

Олена Степанів

мене не відсунено ні від якої стежі, від жадної варти і якраз цього я бажала. Але ні разу я не завважила якихось натяків чи нетакту супроти мене. І я зі своїми друзями-чоловіками справді ділила всю долю і долю. Через місяць командант нашої сотні іменував мене десятником (“цугсфюрером”) і мене призначено як інструктора для українців-добровольців, які прийшли до нас. Під час п'ятиденного відпочинку в Сант Мікльош я своєю особистою витривалістю довела довірених моїй опіці до такого запалу, що капітан Б... почав уважати мене за рівноварту з іншими моїми товаришами-мужчинами.

“Отже я мусіла залишитися у Львові, в той час, коли мої товариші кінчали свій військовий вишкіл наперед у Стриі, опісля у Мукачеві на Угорщині. Спершу я поїхала до Самбора, де також був відділ Січових Стрільців, і з тими товаришами вдалося мені дістатися до Мукачева, де я знову зголосилася до військової служби. Полковник М... , який переводив військові справи, спочатку не хотів мене прийняти, але врешті погодився на те, щоб я залишилася як доглядачка пораниених товаришів. Та я не хотіла піклуватися хворими, а бажала боротися. Однак, на разі я мусіла бути вдоволена, що мені дозволено брати участь у військових справах. 29-го вересня в поле проти ворога відійшла остання сотня Українських Січових Стрільців. Я ще раз просила, щоб мені дозволено піти в поле, як чинний січовик, і цим разом сповнено моє прохання.

Під час усіх важких маршів я жила з моїми товаришами в якнайкращій згоді. Я не мала найменших полегш, ні привілеїв в порівнянні з рештою товаришів —

Як старшина я стала командантом патрулей і під час боїв у Карпатах швидко здобула нагоду в дечому прислужитися. У міжгір'ї Вишкова ми перший раз попали в ворожий огонь. І в глибині свого серця я надзвичайно радувалася тією небезпекою, яку ми перебули дуже щасливо. Ніхто з нашого малого відділу не був поранений, а для команди 131-ої бригади, до якої ми були приделені, я могла принести дуже важливі відомості про силу й рухи ворога. І з того часу командант бригади став дуже часто вживати нас до найтяжчих і найнебезпечніших завдань. Одного разу ми були охороною для гармат, іншого — передньою або задньою сторожею, а час-від-часу нас висилано як патрулю на стежу. 10-го листопада наш відділ виконав оточуючий наступ на москалів, що були на горбах біля Комарника. Москалів побито, а до цього дуже причинилися Січові Стрільці. Після цієї битви мене подано до відзначення і генерал Фляйшман в місцевості Аннаберг вручив мені після промови медалью за хоробрість, а присутні відділи вояків віддали мені почесьт дефілядою. Зі зворушення я мало не розплакалася, але власне тому, що я жінка, я силою стримувала сльози й подякувала за почесьт лиш військовим полковникам”.

Панна-кадет Степанівна під час свого оповідання помітно хвилювалася. І видно було, що згадка про віддану їй військову почесьт зворушила її. Вона спустила очі вниз і оповідала далі:

“Незабаром після того мене іменовано фельдфебелем, а zarazом із тим я одержала відзнаку кадета. Під мою безпосередньою командою були переважно самі гуцули, які вмить виконували кожний мій наказ і тим надзвичайно полегшували мені ведення команди. Я ніколи не була змушена сварити їх або карати, хоч безперечно я була б це зробила, якщо б виявилася до того потреба. А втім, поминаючи безпеки, ми взяли на себе величезні труди. Ми відбували надзвичайно важкі марші. Наприклад, одного дня ми пройшли 56 кілометрів. Я була дуже втомлена й обезсилена, цілком так само, як мої товариші, але якраз тому, що я жінка, я не хотіла до цього признатися і це так підбадьорююче вплинуло на всіх, що вони забули про втому й труди. В окопах я стріляла разом з іншими, і, здається мені, досить влучно. Та завжди найнеприємнішим для мене було те, що всі витріщували на мене очі, заєдно мене подивляли . . .

Я пережила дуже багато — продовжувала вона свою розповідь, — бачила багато гарного, але й не мало страшного, та коли приходить про це оповідати, все мішається, а до того я замало добре говорю по-німецьки, щоб можна про все докладно розповісти. Тепер я їздила на коротку відпустку до Стирїї, щоб відвідати мого брата, який як, однорічник-десятник, ходить під цю пору до офіцерської школи 80-го полку піхоти. Страшини, що вчать у тій школі, прийняли мене надзвичайно ввічливо, а особливо командант школи поручик К . . . Він влаштував на мою честь вечерю, під час якої під-

Олена Степанів із братом Ананієм

ношено відповідні тости. Мені дозволено відвідати табір полонених москалів, де я, скільки це було можливо, служила перекладачем для офіцерів, які супроводили мене. Проведених у Сирії кілька днів пройшли на безупинному виявленні мені почестей і мені було приємно головню з тієї причини, що вшановувано в мені кадета, а не панночку. А тому, що хотіла їхати до Відня, щоб відвідати свою сестру й свого швагра, які може знали, де перебувають мої батьки, то я дістала з найбільшою готовістю право на їзду, а один із старшин телеграфічно замовив для мене авто на залізничну станцію. Цим автом я заїхала як гостя до помешкання теці згаданого старшини, яка живе у Відні. Тут мене прийнято так, що я попросту засоромилася і не заю, яким способом я зможу віддячитись цій дамі за стільки прихильности”.

Все це оповіла кадет Степанівна досить слабою, а проте добірною у висловах німецькою мовою. Її мова та вся її поведінка не виявляли ніякої пересади або хвалькуватости. Навпаки, панна Сте-

панівна від початку до кінця нашої розмови зраджувала постійно дівочу заклопотаність і скромність. Вона червоніла на слова признання для її незвичайних вчинків та взагалі з соромливим сміхом боронилася від таких похвал і, не зважаючи на свою військову уніформу, в якій вона виглядає на молоденького хлопчину, вона робила незвичайно симпатичне враження. Коли ми звернули їй увагу на її незвичайну скромність, яка ніяк не годиться з її героїськими виступами, вона ще більш зніяковіла і з чудовою непорядністю почала боронитися:

“Не знаю чому, але тут поміж вами у Відні, де я бачу стільки чужих та стільки незнайомих жінок, я почувуюся якесь не своя і не-порядна, неначе дитина. В полі та поміж своїми товаришами немає часу про це думати. І ніхто там не вважає, що я жінка, а тому і я про це забуваю. 16-го я відходжу назад до мого відділу в поле й там знову стану справжнім вояком, як цього бажаєте”.

Як вояк, панна Степанівна не носить свого властивого хресного імени “Олена”, лише у військових списках ведуть її під прізвищем “кадет Олег Степанів”. Друзі й підлеглі їй не говорять до неї “пані”, а “товаришу кадете” або “пане кадете”. Свою уніформу вона носить як щось цілком природне. Це шорсткий, казенний мундир, який наслідком безупинних маршів серед порохів та болота, і через службу в окопах мусів багато витерпіти. Широкі штани стягнені долом у камаші, на ногах казенні черевики, які одначе зраджують маленьку ногу; на комірі відзнака її військового ступеня, при боці довга шабля з підстаршинською портупеею доповняє сти-сло приписане умундирування...”

Заповіджений поворот на поле бою приніс Олені Степанів нове відзначення. За відвагу на славній Маківці надано їй ступень хорунжого. Але незабаром прийшла кривава битва під Болеховом, про яку написала Наталя Кобринська “Тихий куток”. Про ці події дуже коротко згадує товаришка по зброї Гандзя Дмитерко:

“... Зустрілися ми в квітні 1915 року у Варпаланці, в стрілецькому коші, де др Никифор Гірняк був командантом. Туди Степанівна приїхала на відпочинок після бою на Маківці.

Наприкінці квітня наша група вирушила на фронт, який стояв під Болеховом. Сотня Чмоли перебувала в Болехові, а командував нею тоді чотар Артимович. Вона дістала наказ вирушити на становища до Лисович.

Була ніч. Направо від нас ішов завзятий бій у напрямі Чудієва. Над ранком те саме почалося на нашому відтинку.

Там Степанівна з великою групою дісталася в московський полон...” (“Свобода”, ч. 145, Джерзі Сіті, 1963).

Два роки полону, переважно в Ташкенті, виповнила праця між земляками. Під час обміну полоненими в квітні

Хорунжа Олена Степанівна. Українські Січові Стрільці.

Олена Степанів
(Листівка "Українського Видавництва" в Відні)

1917 року Олена Степанів виїхала з Середньої Азії через Петроград, Фінляндію, Швецію і Німеччину до свого стрілецького коша, що стояв тоді біля Стрия. Скрізь по дорозі вона викликала зацікавлення своєю особистістю та долею України, за яку боролася.

І знову коротка, немов військовий звіт, нотатка Гандзі Дмитерко:

“...Як член Головної Військової Управи Олена Степанівна брала в 1918 році активну участь у підготові листопадових подій у Львові та на провінції. Як чотар УГА була адютантом сотн. О. Луцького під час боїв за Львів і пройшла разом із Золочівською бригадою до Кам'янця Подільського. Тут училася в університеті і працювала референтом преси в міністерстві закордонних справ ЗУНР.

В листопаді 1919 р. Олена Степанівна через Румунію й Угорщину переїхала до Відня, де закінчила університет і в 1921 р. написала працю “Розподіл і розвиток суспільства в старій Русі до половини XIII стол.”, отримавши ступінь доктора філософії. В той час одружилася з д-ром Романом Дашкевичем...” (“Свобода”).

Згодом Олена Степанів повернулася до Львова озброєна на той раз знанням і високонауковими кваліфікаціями, щоб у цьому добровільному полоні під польською окупацією служити своєму нещасному народові, якому минала війна ще не принесла волі.

III

З розмахом відкриваються двері до шкільної залі гімназії Сестер Василянок у Львові і бистрим кроком ступає за катедру молода жінка з грізною повагою на ніжному обличчі. Учениці вп'ялили очі в знайоме всім із світлин обличчя, тільки без стрілецької шапки: Над рівним чолом гладка зачіска золотистого волосся, з проділом посередині й вузлом на потилиці, синява очей під темними бровами, шляхетна лінія овалу, тонкі риси, малі, гарно викроєні уста — вигляд мадонни чи лялечки? Замість військового мундира — коротка спортова сукня, що увипуклює повні жіночі форми. Замість шаблі — в руці каталог.

Раптом гострий, рішучий голос команди: “Сідати! Встати!”, “Сідати!, Встати!” — аж поки ми всі рівно, як одна, й безшумно виконали наказ. Зате немов у нагороду нам — синій промінь очей роз'яснила усмішка й приязний кивок голови.

Такою вперше явилася першоклясницям прославлена Олена Степанівна: справжній вояк, але ж з яким жіночим чаром!

Наша незрівняна виховниця василіянка, учителька історії з великим престижем між ученицями, мати Северина Парилле, попередила прихід нової професорки цікавою розповіддю про її воєнну славу й історичне значення. Ця елегантна й витончена дама в монашій рясі підкреслювала нам разом вагу військового виступу Олени Степанів як не буденне досягнення українського жіноцтва в його змаганні за рівноправність.

Проте для дівчат-підростків важливіше було спостерігати, як усі професори, старші й молодші, роєм оточували нову вчительську силу. Було цікаво, кого вибрала ця надзвичайна й така вродлива жінка за чоловіка. І високий, поставний адвокат був предметом розмов і... критики, такої безпощадної, як безпощадною буває молодь.

Не раз, відвідавши її хату з шкільними приносами, ми слухали звуків стрілецьких мелодій, що їх вичарувували з фортепіяна бадьорими й ніжними переливами, з досконалою технікою, ті самі руки, які так міцно тримали зброю. Ні, не було на овиді нікого достойного й гідного такої жінки. І нам здавалося, що вона могла любити тільки геніїв, як це було в ніжному, романтичному й пристрасному житті Ж. Санд, що зачарувала Мюссе, Шопена, Ст. Бева та стільки інших знатностей свого часу...

А в тім близькі до неї не даром впевняють, що для Олени Степанівни доля була мачухою, а життєва дорога — кам'яниста й терниста. Проте вона йшла вперед, не зважаючи на всі перешкоди. Так було і з її подружжям.

Др. Олена Степанів-Дашкевич не була лагідною учителькою. У школі, де панувала т. зв. метода викладів, вистачало знати те, про що говорив професор. Вона ж вимагала більше, ніж давав їй, виголошений піднесеним, однастайним тоном, немов військовий наказ виклад. Щоб заслужити на її добру оцінку, треба було прикладатися до лекцій самостійно так, як цього вимагає тепер новітня методика або в той час університетські студії. При тому вона, навчаючи історії й географії, запроваджувала скрізь військову дисципліну. Здавалося, що хотіла бачити всіх вимуштрованих, готовими до бою...

Проте, коли польська окупація заборонила їй врешті вчительську професію, то не із-за метод. Співорганізаторка листопадового зриву не була бажана польською шкільною кураторією як виховниця молодого покоління. Ця брутальна заборона не відштовхнула Олену Степанів від громадського життя. Не зменшилася її роль в українському Пласті, а Ревізійний Союз Українських Кооператив завдячує їй, як референтці організаційного відділу, не одну ініціативу таку, як, наприклад, кооперативи “Здоров’я”, що несли вбогому населенню на провінції медичну поміч. Її завжди можна було знайти у важливих громадських починах: точну, солідну, з вояцьким запалом. §

Олена Степанів не зазнала пощади і від наступного окупанта. Використавши славне ім’я, москалі перекидали її з львівського університету до київського, аж поки не заслали на довгі роки тяжких робіт в мордовських торфовищах, звідкіля вона повернулася до Львова щойно в 1956 р. зі смертельною недугою. Тоді це сторозтерзане місто не могло віддячитися їй за її віддане служіння Батьківщині не тільки мечем, а й словом і пером. Авторка кількох десятків виховних, науково-дослідних праць та особистих спогадів про великі події¹⁾, проживала останні роки забута й осамітнена. Не відступав від неї до кінця її життя єдиний син Ярослав — уся її потіха й відрода. Коли в нестерпних муках писала в одному з останніх листів: “... Найбільше шкода мені Славка, він працює і мене доглядає...”, то в листі сина читалося: “... Уже

---

1) “Жінка в давній Україні” (Львів, 1913), “Напередодні великих подій” (Львів, 1930), “Люди й земля” — огляд переписів на західноукраїнських землях (Львів, 1938), “Кооперативи здоров’я — їх завдання, організація, історія” (Львів, 1937, 2-ге видання — Львів, 1938), “Сучасний Львів” — коротка монографія (Львів, 1943, 2-ге вид. — Нью-Йорк, 1956), “Трудові резерви Львівщини” (Львів, 1948). Мемуаристика: “Мої спомини з шкільних літ” (журнал “Рідна кШола”, Львів, 1933), “Жінка — вояк” (журнал “Назустріч” ч. 12, Львів, 1934), “Воєнні усмішки” (календар “За народ” на 1944 рік, Львів, 1943). — Цей список подано в “Свободі”, ч. 145 з 2-го серпня 1963 р.

сил не стає дивитися, як мама мучиться, терпить, а я не можу нічим допомогти . . .”

Визволення принесла смерть 11-го липня 1963 року. Тільки приватною дорогою прийшла про те вістка. У ніякій советській українській газеті не знайти найменшої згадки про цю втрату, яку поніс український загаль.

Але ж час не стоїть і не жде. Чарівну Галю, обожену Степанівну, що вкрила своє ім'я авреолею слави й героїзму, шановану громадянку, цінену виховницю, наукову дослідницю, др-а Олену Степанів поховано так, як на те дозволив окупант. Лише після відправленої Панахиди піснею “Видиш брате мій . . .” віддано останній салют старшині Українських Січових Стрільців і Української Галицької Армії. При скупому звідомленні додано: “було дуже сумно . . .”

Веселощів на похоронах нема, але там смуток поглиблювала свідомість кривди: Не так ховає нарід свого прославленого вояка! Проте якраз цей смуток доводить, що тиранія чужої влади не видерла з душі львовян високого патріотизму. Тим більш стає дорога батьківщина, коли вона нещасна й понижувана.

Вшанувати померлих це не значить оплакувати тіло, що йде до землі. Це почуття, що нас огортає, свідомість, що нами кермує. Всі діла, вчинки, приклади, навчання померлих є живі в наших спогадах. Ними вони з могил простягають руки до живих. І цьому найбільше старається перешкодити всякий окупант. Він знає, що найпевніша загибель тому, хто втратив славу минулого, хто загубив традицію, втертяв заповіді предків — усе те, чим утверджується й міцніє кожна жива нація.

Олена Степанів помирала в полоні. Вільний український нарід ще віддасть їй належний останній салют у майбутньому та назавжди збереже пошану й вдячність до дівчини-воїна, якій складав пісні такі, як ця “про велику новину”²), що в бій пішли “з тяжким крісом козак і дівчина”:

---

²) Подала М. Макогін (Торонто, Канада), “Новий Шлях”, ч. 37 від 14-го вересня 1963 р.

Там то приступом до бою
Ішла Степанівна
І не найдеться в Європі
Дівчина їй рівна.

Іде сміло, в руках зброя,
Гарна як лілея:
“Ідїть вперед, стрільці мої,
На вас вся надія!

Ідїм сміло в бій завзятий —
Це ж рідна земляця,
Перед нами — ось дивїться,
Як москаль валиться!..”

Пішли в поле на багнети,
Маківку зайняли,
Полягло їх там сто сорок,
Свого доконали.

Впало ворогів там много,
Цїлий світ дивуєсь,
Що незнаний йому нарід
Москаля тратує.

Стає сміло в ряди війська,
Іде на границі
І боронить там завзято
Рідної землиці.

Іде бодро через поля
І через руїни,
Прикрашує історію
Неньки-України.

І сталася на тїм світі
Велика новина,
Що в бій ідуть з тяжким крісом
Козак і дівчина.

Бо люди з таким життям і легендою як Олена Степанів не вмірають. Ми завжди будемо дякувати їй за те, що збагатила нашу історію своєю героїчною участю в визвольних змаганнях та тяжким своїм життям не заплямила чудової легенди про дівчину-воїна.

Олена Степанів залишиться для нас вічно живою й вічно молодою!

Тож

“Частіше згадуймо в життї про неї,
Несім її безсмертя у віки!”

“Визвольний Шлях”, Лондон, 1963, Кн. 11-12.

“Свобода”, Джерзі Сіті й Нью Йорк, 1965, чч. 111-114.

“Жіночий Світ”, Вінніпег, 1963, ч. 11.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ПАМ'ЯТНИКИ

Часописи повідомляють, що конкурсове журі вибиратиме проєкт пам'ятника Тараса Шевченка для Вінниці . . .

“Я пам'ятник поставив — незламніший від криці” — ці слова античного поета можна віднести до Тараса Шевченка, якого твори живуть і будуть вічно животворні в мільйонах українських сердець. Маленька сіра книжечка “Кобзар” та ім'я її автора, зараз після появи друком, ширилися по всій країні, проникали в найглухіші закутки, — стали освяченим джерелом віри в непоборність українського народу. Шевченкове слово вдихнуло живу душу в засуджену на завмирання Україну. Не знайти в історіях інших народів подібну долю одної людини, яка припала Шевченкові. Олександра Єфименко, велика наша вчена, писала, що без появи Шевченка українофільство (народництво) осталося би мертвою схемою:

“... Шевченкова мова не могла бути мовою некультурною або несамостійною; історичні передання, що хвилювали напруженим життям у його полум'яних віршах, не могли не находити живих ниток у душі українців. Та народня душа, що передавала в його поезії всі безконечні відтінки й переходи почувань і мислей, то глибоко ніжних, витончених-граціозних, бездонно-скорбних, то потрясаючих душу гнівом помсти й непримиренною ненавистю, — та душа не могла не бути душою багато обдарованого народу, якого блискуча прийдешність не потребувала вже ніякого окремого утвердження...”

Минуло вже більше століття, а постать Шевченка для нас щораз ближча, більше переконлива, хвилююча і непереможна його найглибшим у світовій ліриці виявом любови до рідного краю.

Сучасники поета розповідають, що вже перше видання Кобзаря 1840 року принесло авторові нечувану популярність. Молодь виголошувала на пам'ять його поезії, багато студентів різних національностей вивчали українську мову тільки для того, щоб читати Шевченка, сам

Шевченко в короткому часі, за висловом Куліша, це вже не був кобзар, а національний пророк. Мавши незвичайну обдарованість у слові, яке покоряло слухачів (“Розпочне бувало розповідати, всі його слухають завмерши, наче якого проповідника”) — відбував Шевченко свої подорожі по Україні з тріумфом революційного трибуна. Його витали всі кола громадянства, державні достойники, багаті поміщики, інтелігенція й селянство в різних обставинах: на літературних вечорах, театральних виставах, бенкетах, концертах, відчитих. У відвідинах своїх знайомих багато часу проводив він у селах на вулиці, серед сільської молоді бував на базарах і ярмарках, відвідував селян в їхніх убогих хатах. Велич Шевченка та його слава доходила свого вершка ще перед арештом і засланням 1847 року. Один з найближчих його друзів, що часто мешкав з ним удвох, О. С. Чужбинський, згадує, що де не приїхали б вони, вістка розходиласть притьмом і двері їхньої квартири не зачинялися від відвідувачів.

Не лише жива поява Шевченка серед народу, але й після арешту й заслання його образ був настільки близьким і рідним, що з ним зв'язувано долю цілого народу. А після смерті Шевченко “став уже чимось великим, неземним, немов освяченим джерелом любови, добра, світла...” (Шигарін). Віра серед простолюття про його незавершену ще громадсько-політичну ролю виявлялася в безлічі легенд і переказів. Наведемо тут один переказ, який подала Олена Пчілка, мати Лесі Українки:

“Це було на пароході. Їхалося літньою порою Дніпром повз Канева. Ось здалека видно могилу Шевченка, цебто хрест той високий. Вже так, що на хорошому місці поховано Тараса! Кожне їде, бачить — подумає щось.

На чердаку, чи на тому помості горішньому стояли юрбою люди й пани, всякі.

Все ближче та ближче підїзджаємо. Коло мене стояли якісь дядьки, — либонь прочани з Києва. Не втерпіла я та й кажу до їх:

— От і Шевченкова могила! На гарному місці похований він!

— Похований та не зовсім, — одказав мені один дядько.

— Як, — кажу, — не зовсім? Коли вже похований то похований. Адже-ж то все звісно, і коли Шевченка поховали, і як.

— Та що з того! — править своє дядько, — Шевченка там нема. Не став він там лежать!...

— Як? А де-ж він?

— Де? ... По світу ходить і пісні складає, тільки не обявляється.

— Чом? — питаю.

— Еге — “чом”. Дурний би він був? Щоб зараз арештували? Усмінулась я та вже й умовкла.

Давненько й ся розмова була, а знов пригадалася мені.”

Та не тільки тими живими пам'ятниками, що межували майже з релігійним культом вшановує український нарід свого Кобзаря. Внедовзі після смерти поета найпердовіші кола патріотів робили старання, щоб поставити йому пам'ятник у Києві й Каневі, але царський уряд заборонив. Так само не вийшло нічого в Галичині, де справа пам'ятника Шевченкові була настільки жива, що охопила вона й жіноцтво, яке щойно почало у Львові організуватися. Варто навести відозву цих львівських українок з червня 1892 р. (Народ, чч. 11—12):

“В порозумінні з деякими подругами загадали ми зайнятись придбанням фондів на поставлення пам'ятника Тараса Шевченка. В тій цілі постановили ми кожна з нас жертвувати якусь власноручну роботу, — чи то з гафтів, чи вишивок, чи малюнків, чи плетінок і пр., що котра вміє — на базар чи льотерію фантову, з котрої весь дохід призначаємо на повищу ціль.

Знаючи, що як нам, так і всім другим нашим товаришкам справа поставлення такого пам'ятника рівно лежить на серці і що й вони з найбільшою готовістю приступлять до такого діла — повідомляємо їх о тім нашім постановленню і завзиваємо до спільної праці. Не менше просимо пояснити цю справу і посестрам нашим, дівчатам міщанським і селянським та запросити їх до співучасті. Малі уставочки, ковнірчики, пояси-запаски, гердани й прчі їх роботи оціняться рівно й навіть вище, як наші світові роботи, і лепта їх буде стократно більша ніж наша.

Щоб можна порішити, колиб далось таку льотерію чи базар урядити, просимо зголосити найдальше до 1-го вересня сего року: хто й якою роботою причиниться до згаданої цілі і до якого часу зобов'язується її доставити. Всякі заявленія про співучасть подадуться до прилюдної відомості для контролі й для заохоти других.

Зібрані роботи передадуться новозавязуючомуся “Клюбові Русинок у Львові” з призначенням на маючу устроїтися льотерію фантову чи то на базар.

Булоб побажане, щоб першу льотерію чи базар з тих праць далось устроїти вже перед Різдом Христовим сего року — в час, коли розходитьсь найбільше дарунків. Тоді моглаб і розпродаж річей скоро укінчитися, і ми малиб те вдоволення, що перший гріш на здвигнення пам'ятника українському Кобзареві, котрий так чудово виспівав дівочу долю, поплив з наших рук.

Ірена Герасимовичівна,
в Яворові, під Львовом”.

Обставини підяремного, недержавного життя вдарем-нили й дальші спроби: невдачою покінчилися конкурси в рр. 1909, 1911, 1912, 1914. На тому останньому, між-народному всупереч оцінці журі Комітет будови признав нагороду італійцеві А. Шіортіно¹⁾, про що писав директор київського історичного музею, М. Біляшевський: /

“Глум! Інакше не можу назвати того, що сталося 3-го лютого ц. р., коли Комітет вибрав проєкт п. Шіортіно. Не можу говорити про це спокійно. Не можна бути спокійним, коли святу пам'ять того, хто так тонко відчував красу, хто розумів її, виявляв в обра-зах високої артистичної вартости, хотять пригнітити чимось грубим, вуличним, що нічого зо справжнім артизмом не має спільного... Краще нічого не треба! Невже треба було чекати кілька років, перебрати сотні проєктів, щоб зупинитися на оцьому...”

Пляни з побудовою цього проєкту перервала війна.

Щойно на 22 році радянського режіму в Україні по-ставлено в Києві пам'ятник, в березні, 1939 року, на від-значення 125-річчя з дня народження Тараса Шевченка. У Львові нема його по сьогоднішній день. На цілу Україну є всього, як нам відомо, дві більші споруди монументів Шевченка у Києві й Харкові. Путівники впевняють нас про величні фігури поета, висотою понад 6 метрів, відлиті з бронзу, поставлені на постамент з червоного граніту. На жаль, у цих відображеннях роботи скульптора М. Ма-нізера — ми не віднаходимо Тараса Шевченка. Ми не бачимо ні портретної схожости з фізіономією його, ні відтворення його особистих рис характеру й вдачі людини, нема в ньому правдивої емоційної передачі цієї незвичайної

---

1) Саме проєкт Антоніо Шіортіно, ухвалений київським комі-тетом у 1914 р. до будови, показує, до якого ступня дійшов цинізм у спотворюванні й спрощенні постаті Шевченка. Поет у шаро-варах й підперезаній гімнастюрці поверх них, сидить схиливши голову, на яку насаджено високу баранячу шапицю та ще й — набакир. “Хвацька” поза шапки емоційно контрастує з безсило опущеними руками в широких рукавах гімнастюрки. Всупереч по-станові журі — будівельний комітет (якого склад нам тут не ві-домий) вибрав потворний проєкт італійця. (Федір Дудко “Довкола пам'ятника Т. Шевченкові”, Літературно-Науковий Додаток “Но-вого Часу”, Львів, 13 березня, 1939).

особовости генія. Стоїть перед нами старий дядько з салдатськими вусами, похилою приниженою головою і тупим поглядом. В заложених за спину руках тримає недбало обвислий верхній одяг (пальто). В Харкові зате, в надітому неохайно на одне рамя та в вільній руці стиснений кулак. Так і видно, що “надхненню” різбаря послужив зловний опис вигляду Шевченка київського віце-губернатора Селецкого: “. . . незграбний, мішкуватий, нечесаний, немитий, більш ніж неохайно одягнений — ось зовнішність далеко неприваблива . . .”, хоч Манізер вибрав Шевченка після заслання (цебто з лисиною й вусами).

Вище наведені вболівання М. Білашевського влучно підходять теж до тих монументів.

Навіть крізь душительську цензуру пробиваються, правда, обережно зіщулені нотки критицизму про те, що, “на жаль, у Києві є покищо чимало беззмістовних і мистецьки безпорадних скульптур” (київський журнал “Мистецтво”).

Чудова мініятура Юрія Яновського п. н. Тополя — написана в ювілейному 1939 р. “Становімо пам'ятника, нехай стоїть наш Кобзар на превічну славу!” — починає свою скаргу стара мати. Її сина-вояка повісили в 1914 р. На останньому побаченні він назвав їй книжку “Кобзар — Тараса Шевченка”. З неї вона дізнається, за що він згинув,

“... І посадила я тополю в день народження Кобзаря, саме на століття. Ще двадцять п'ять років оце перебігло з того дня. Поглянули б ви, яка тополя гарна, струнка та весела! Ось послухайте старої жінки, — нехай люди в цей празник тополі садовлять.

Хто тополю, а хто, може, вишню чи яблуню... Отим садом і Кобзар з нами йтиме, поки й світ сонця...”

Авже ж, тополі не зневажатимуть пам'яті Шевченка, як це діється з монументами скульпторів.

Коли згадати оцінку для пам'ятника Володимира Великого, яку Шевченко дав підчас свого останнього приїзду до Києва: “справляє таке враження ніби на огневу сторожу виліз пожежник і дивиться, чи нема пожежі за Дніпром” — яким жахливим неподобством здались би йому витівки Манізера й Е. Левінсона!...

Початок зробив т. зв. “ленінський плян монументальної пропаганди”. Згідно з ним у Москві й Петербурзі

поряд Радіщева, Добролюбова, Чернишевського й Герцена відкрито в жовтні 1918 р. пам'ятник Шевченка, назвавши його "поетом-селянином" ("Поету-крестьянину"). Цей прототип ленінської пропаганди — похила голова з років після заслання, що створився в час, коли український нарід ще кривавився в боротьбі за своє визволення, залишився в Україні обов'язуючий до сьогодні.

Такого штампу є й інші скульптури Шевченка (І. П. Кавалерідзе, М. Г. Лисенка, А. Й. Страхова...). Таку ж постать Шевченка, прислану до Канади, М. Вронський і О. Олійник старалися нахмареним поглядом наділити вольовістю й більш енергійною поставою. Аж дивно, як мало надхнення дав радянським скульпторам Тарас Шевченко. Побіч гарної скульптури в гіпсі Ольги Кудравців

"Тарас Шевченко в дитинстві".
Деталь. Гіпс. 1951. Роботи —
Ольги Кудравців.

"Тарас Шевченко" Івана Гончара,
мармур, 1950 (з права).

Відбитки з книги "Українська радянська скульптура", Київ, 1957.

“Шевченко в дитинстві”, — найкращою й самотньою з їх робіт є мармурова статуя молодого Шевченка — Івана Гончара, вміщена в державній Третьяковській галерії. Як бачимо, тут також, як і в кожній іншій ділянці, діє закон “старшого брата”. Тому й не маємо на згаданих монументах у Києві й Харкові Шевченка з розквіту його творчості, цебто з років 1840—1847 перед засланням.

А втім коли ставити пам’ятники визначним людям, то треба їх відобразити з часів їх повної сили, а не занепаду внаслідок хвороби чи підтопання в старості. Монументальна скульптура мусить передавати з подихом життя тільки моменти понадчасові, вічні, вона втілює в своїх творах не випадкове, а повсякчасне, величне, правдиве. Тільки такі пам’ятники здвигають народи своїм героям.

Відомо, що “Батька Тараса” в кожусі й баранячій шапці популяризували українські діячі, щоб ним заповнити всі прогалини, яко мога наблизити народнім масам. Він мав бути козацьким гетьманом, батьком-отаманом, кобзарем-трибуном, бути втіленням історичного минулого, символізувати національну культуру. Народини цього міту схоплює відома, характеристична світлина: “Шевченко серед друзів”. Брати Лазаревські, Честахівський і ще хтось оточують Шевченка в фігуральних позах. Усі одіті в елегантні, візитові костюми й фракки, з вив’язаними краватками, без накриття голови — тільки Шевченко посеред них у довжелезному (якого поли простелилися широко по долівці!) кожусі з баранячим коміром і такій же високій шапці... Очевидна бутафорія.

Вірменка, Марієтта Шагініян²⁾, авторка знаменитої монографії “Тарас Шевченко” (докторська дисертація, з 1944 р.), рішуче розправляєтьсЯ з таким традиційним мітом:

“... Нам усім, хто хоче віддати образ поета не як видуману схему, а з непохитною правдою — слід необхідно відкинути гіпнозу отого незмінного батька з запорожськими вусами, в сіркову й смушковій шапці...”

---

²⁾ “Собрание сочинений” (Збірка творів) у 6-и томах, Москва 1957, том 5-ий, стор. 7—297; наведені уривки зо стор. 33—35. Монографія “Тарас Шевченко” ще досі не перекладена на українську мову.

Вона й стверджує, що до утривалення такого портрету багато причинився Тургенев своїм описом Шевченка, з яким познайомився після його повернення з заслання:

“... з високою баранячою шапкою на голові в довгому сіряку... Шевченко виглядав як справжній малорос, хохол... такі фотографії це його вірний образ”.

Бо так і треба було відображати той “феномен великої російської культури” — геніяльного співця “на малоросійському діалекті”. Не відступають від того й сьогоднішні більшовики: нпр. на останній світовій виставі в Нью-Йорку в советському павільйоні вміщено між російськими письменниками — Шевченка в шапці й кожусі.

Марієтта Шагініян зриває з тою “гіпнозою”:

Марієтта Шагініян

“... Нам треба пам'ятати, що поет був молодий, незвичайно привабливий і повний чару, його любили всі, з ким він зустрічався, в ньому закохувалися. Не слід дальше представляти образ людини без строгого знання й відчуття його профілю, бо саме в профілі виявляється характер... Монументальний барельєф найчастіше відображає людину з профілю. А в Шевченка непересічний різкий профіль — кирпатий, тонкий ніс, глибокі очі під високим, нависшим чолом, чудовий овал обличчя. Прекрасно передають молодого Шевченка альбомний рисунок Гляфіри Псьол 1843—1844 і два рисунки Степанова (в статті Зайцева “Русские библиографии”, ч. 1).

За ці та їм подібні наукові виводи — замість вдячності зустрів авторку найкращої під советами праці про Шевченка примус каяття за них і то напередодні шевченківського ювілею!

Чубинський, що знав Шевченка та близько жив з ним “у кращу епоху його творчої діяльності”, так пише про стрічу з Шевченком після заслання:

“... Хвилинка ця була для мене надзвичайно тяжка. Тарас Григорович ПОСТАРІВ, ОБЛИЧЧЯ ЗМІНИЛОСЯ, але в очах його блищало те саме тихе світло думки й почуття, якого я не міг забути після довгої розлуки...”

Самий Шевченко був вражений своїм зміненим видом, як розповів його тодішній учень Суханов (Київская стари-

на, 1885, т. I—III, стор. 227—240). В поверненому засланцеві не можна було пізнати молодого поета з його картин. А проте Шевченкові було тоді всього тільки сорок і три роки — не був він старим і коли помер на 47-ому році. І це вдаряюче, що Шевченко в 1960-ому році відтворив свій з-перед заслання автопортрет із свічкою!

Зате ось який портрет, коли Шевченко був “ще молодий і кипів надхненням”, передає його мемуарист Момбеллі, в записках з 1847 р.:

“Років два тому я зустрів Шевченка у Гребінки. Шевченко завжди виявляв велику прихильність до своєї батьківщини України (Малоросії), і все українське його веселило і викликало захват. Мотив чи пісня українська викликала сльозу з очей патріота. Він середнього зросту, широкоплечий і взагалі кремезної будови, в талії широкий по особливій будові кісток, але аж ніяк не товстий; обличчя кругле, борода й вуса завжди виголені, бакенбарди по козацькому, але зачесані назад, він не бунет і не блондин, але ближче до бунета не тільки волоссям, але й кольором червонастої шкіри; риси обличчя звичайні, міміка й загальний вираз фізіономії свідчили про відвагу, великі очі блищали енергією.”

Ця стисла характеристика говорить про людину волюву, сповнену енергії і відваги.

Інший сучасник, що стрічав Шевченка в Києві в 1846 році, захоплений був його гарним, великим чолом, а особливо вразили його очі:

“...Очі мав незвичайні, великі... бистрі, блискучі, повні жвавости. Сяло з них розумом.”

Але чар і привабливість Шевченка найбільше об'являлися в товаристві друзів і близьких людей. Його веселість, гумор, блискуча розповідь, його обличчя тоді промінювало всіми нюансами настроїв і хвилювань: “...то ставало суворим, то сумним, то робилося таким ясным і привабливим, що розцілювавби його...”, писав В. Аскоцький.

А княжна Варвара Репніна, в листі до свого учителя признається до захоплення Шевченком:

“Запам'ятайте це ім'я, воно належить до мого зоряного неба... Якщо гаряче любиш його, почувати, що його принизили, — це дуже боляче; я не знала що сказати, що зробити, щоб втішити його; я притисла його голову до себе, обійняла його, поцілувала його в руку, поцілувала його ноги...”

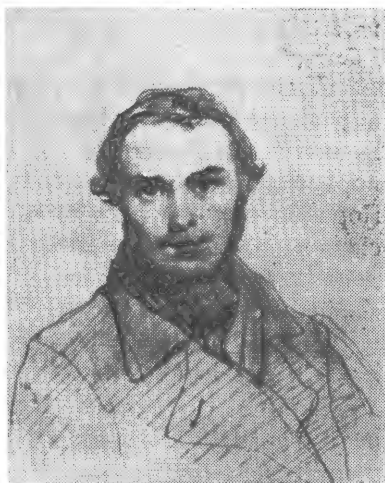

Богдан Мухин: Тарас Шевченко — 1959 — проект пам'ятника, відкинтий конкурсним журі в Вінніпегу.

Шевченкові автопортрети:

Полотно, олія — 1840-1841 рр.

Папір, олівець — 1845 р.

Полотно, олія — 1859 р.

Папір, офорт-акватинта — 1860 р.

Відбитки з видання: "Автопортрети Т. Шевченка" (комплект репродукцій), Київ, 1963, "Мистецтво".

Куліш, засвідчуючи титанічну силу Шевченкового слова на його оточення, крім того писав:

“... він предивний, може найлучший співака народніх пісень на всій Україні обох дніпровських берегів... Його чарівно-веселим і безтурботним голосом в розмові захоплювались і жінки і діти...”.

Така величня, вічна й понадчасова постать Шевченка в розквіті творчих сил повинна й стати об'єктом надхнення наших мистців. Допоможуть їм у цьому й автопортрети Шевченка, особливо з 1840, 1843, 1845 років. Пора бо вже скінчити з гльорифікацією московсько-царського насильства у виді “художніх відображень” похилого “рядового Шевченка-солдата”, що спотворюють геніяльного творця.

Напередодні здійснювання плянів будови Шевченківського пам'ятника біля парламенту в Вінніпегу, слід дождати, що українцям у Канаді пощастить першим здвигнути Тарасові Шевченкові пам'ятник, — пам'ятник згідно з життєвою, історичною й мистецькою правдою, — гідний його власного нерукотворного пам'ятника, який він поставив у безсмертній душі народу.

Канадійський Фармер, Вінніпег, 9. XI. 1959.

Примітка до наступної сторінки:

Останній рядок на стор. 89-ій повинен бути третім рядком у четвертому уступі цієї сторінки.

ШЕВЧЕНКО У ВАШИНГТОНІ

22 травня 1965 увітчано вікопомний подвиг.

В історії монументальних скульптур Шевченка — українці в ЗДА вкрили себе вікопомною заслугою. Вони станули в авангарді не тільки всієї нашої еміграції, але всіх земляків “в Україні і не в Україні суцких”.

Дотогочасна низькопробна продукція скульпторів була не так свідоцтвом слабости талантів як мірилом відсталого шевченкознавства, з якого вміло користали окупанти.

Наші сусіди знали ще перед Леніном вагу монументальної пропаганди. В центрі Львова поляки поставили (не враховуючи безлічі інших пам'ятників) величного Міцкевича й розмашистого Яна Собеского (до речі, нащадка українського роду. Зате москалі накинули нашим невіжам свою інтерпретацію не тільки Хмельницького, але й Шевченка. Проте не змогли народнім масам відняти пам'яти їхнього найбільшого поета й пророка та пошани до нього, що рівна хіба релігійному культowi, а якої мало хто зазнає серед великих національних героїв інших великих народів.

А втім доля пам'ятників Шевченкові відбиває культурне й політичне становище уярмленої нації. Їхній зують це повсякчасні безуспішні клопотання про них. Нпр. українські комітети будови пам'ятника при київській Управі (Думі) і полтавському Губерніяльному Земстві зібрали поважний фонд і проголосили 1909 р. перший конкурс на проєкти пам'ятника, водночас домагаючися від міської управи місця під монумент на одному з київських майданів, біля реальної школи на Софійському майдані (між Михайлівським монастирем і будинком державних установ). Не тільки заборона місця, але й невдача оголошеного конкурсу знівечили пляни. Щойно 4-ий конкурс у 1914 р. довів до вибору проєкту, — але якого? Отакого, що за словами Д. Антонобрак не був вислідом байдужости чи занедбанья. Дока-

вича, загрожував як пам'яті поета, так і красі Києва, що й без того останніми часами прикрашується безліччю потвор... Війна перешкодила побудові проекту італійця А. Шіортіно із спрощеним у позі п'яного мужа ка Шевченком, а такого можна було безперешкодно споруджувати...

На передодні відкриття пам'ятника в Києві 1939 р. — Федір Дудко писав у львівському часописі (Літер. Додаток "Нового Часу", березень): "...тенденційно спрепаровані большевиками монументи Т. Шевченкові — один, що поставили його п'ять літ тому в Харкові, а другий, що, як чуємо, буде відслонений цими днями в Києві — не йдуть у рахубу. Ці монументи не є виявом ролі й вдячності українського народу свому Кобзареві; це способи большевицької агітації серед українського народу через "перелицьованого", сфальшованого й комуністичним духом напompованого Шевченка. Інших пам'ятників Т. Шевченкові (не рахуючи кількох мало помітних і з мистецького боку вбогих його погрудь по малих містах і містечках України) — не знаємо..." І автор кінчить статтю схвильованим запитом: "Коли ж нарешті ми дочекаємося тієї "доброї долі", що так її прагне зболіла народна українська душа, долі, що дозволить нарешті побачити в столиці України величавий, гідний пам'яті великого Кобзаря монумент?"

Чи гірко не висміяв би й сам Федір Дудко "віщуна", що відповів би йому: "Аж тоді, коли такий монумент стане... в столиці Вашингтона"?

Бо монумент Шевченкові це не тільки справа культури — але й першорядної політичної ваги. Тимто споруда Шевченкового пам'ятника в Вашингтоні — епохальний подвиг. Його завдячуємо: відповідальному прововоді, культурній громаді й талановитому мистцеві.

Недавно відбулося блискуче увінчання цього неперевершеного почину, якого головна дія зв'язана з 150-річчям народин Тараса Шевченка, що йому відкрив монумент 27 червня минулого року найбільший полководець сучасности — ген. Двайд Айзенгауер.

Оце проходив останній акт — радісне завершення подвигу.

У той пам'ятний день, 22 травня, Вашингтон сяєв усіми прирабами весни. Тепла блакить неба, яскраве сонце, свіжа зелень дерев і трав, вулиці залиті барвистими хвилями пожвавлених прохожих.

У таку пору здається все можливим, бо ось на запит, куди прямувати до нового пам'ятника українського поета Шевченка — випадкові зустрічні докладно подають потрібні вказівки.

На трикутній площі при збігу вулиць 23, 24 і "Р" дбайливо вкритий муравою сквер з далекими перспективами вулиць. Подальші будівлі і дерева не заслонюють вільного тла, на якому височить могутня постать поета.

Ніяка з досі опублікованих світлин не передає краси й сили цього монументу. Його треба бачити на зеленому майдані з широко зарисованими білими терасами на тлі прозорого небосхилу.

Тоді в грі світел силует неначе оживає, під грайливими дотиками світлотіней наснажене емоційністю обличчя вібрує хвилюванням, надхненням, силою, а вся фігура, здається, от-от ворухнеться й поет заговорить "До всіх живих, мертвих і ненароджених — земляків своїх" ... Перед нами творець не аполінсько - масстатичний, але діонізійсько - екстатичний. Мистцеві вдалося передати не тільки психологічну правду: рвучкість темпераменту геніяльного поета, але й схожість фізіогномії з відомими його автопортретами (особливо вдаючий профіль). Уся статура кипить життям, промінює енергією, переконає виразистістю, підкоряє сугестивною силою й не дає зупинятися на деталях, укладі голови, руках рук, напнутості грудної клітки чи надміру видатному викрою губ. Бо в масиві бронзи втілений — дух.

Манірці абстракціонізму привабливі, але Шевченко - Прометей Леоніда Молодожанина в своїй репрезентативній формі для нас актуальніший: він безпосередньо ставить чоло соцреалістичним штампам, які скували творчість скульпторів в Україні. Монумент у Вашингтоні назавжди зв'язав ім'я Леоніда Молодожанина з першою здійсненою монументальною скульптурою вічного Шевченка. Завдяки концепції мистця відтворити Шевченка з-перед заслання в його головній ролі укра-

їнського Прометей, віщого борця за визволення своєї нації — Леонід Молодожанин започаткував нову еру в шевченківському монументалізмі, якої передвісниками були потойбік Іван Гончар, а поцейбік — пок. Богдан Мухин.

Правдиве вистецтво промовляє до всіх: таким вічним Шевченком столиця столиць збагатила почот своїх безсмертних. А зібрані довкола пам'ятника радісно дожидали епілогу цього славетного почину.

Точно в годині 4-ій по полудні почався кінцевий акт авершення пам'ятника Тарасові Шевченкові в місті Вашингтона. Понісся чудовий голос співачки ньюйоркської опери Марії Лисогір: національний гімн американців у її виконанні збудив врочистий настрій, що тривав у цілому перебігу сряточної програми. За ним лунко й бадьоро лився в простір спів "Ще не вмерла Україна" філадельфійського хору "Прометей", що ефективно розмістився на підвищеній терасі. Зворушлива молитва місцевого пароха о. Теодора Данусяра закінчила інтродукцію, а тоді майстер церемонії езекутивний директор КПШ, Йосиф Лисогір попросив до слова Ч. Г. Горського, особистого репрезентанта президента ЗДА виголосити гратуляційне письмо з Білого Дому:

"Я гратулюю Вам за завершення сьогодні пам'ятника на пошану великого українського поета - лавреата Тараса Шевченка.

Я маю особисте вдоволення з поставлення цього пам'ятника. Бувши сенатором, у 1960-му році, я дав усю мою підтримку для законопроекту, що уповноважував його побудову. В тому часі я гратулював Вашій організації за цей проєкт, а тепер я поновлюю ці свої гратуляції.

Нехай тисячам, які глядітимуть на цей пам'ятник Тарасові Шевченкові, завжди пригадиється його відданість ідеалам людських прав та рівноправности людства. Нехай їм ще пригадується, що це є справа, якої ще не здобуто вповні, як довго існують кайдани невільництва, що не дозволяють людям втішатися своїми правами й своїми вольностями денебуть у світі.

Нехай Шевченків дух допомагає нам і заохочує нас завжди, коли ми намагаємося поширити сферу людської волі.

Щиро,
Линдон Б. Джансон

22 травня 1965,

(Український переклад "Свободи" з 25 травня).

Л. Молодожанин

Величні слова, надхнені непохитною вірою в здійснення ідеалів Шевченка, падали від голови КПШ проф. Смаль - Стоцького, що дякував усім за співпрацю та проф. Лева Добрянського, що назвав пам'ятник Шевченка "другою статуєю Свободи" для майбутнього, бо Шевченкові ідеї волі й незалежності для всіх ще дожидають свого повного здійснення. Проф. Ватсон Кірконелл говорив у душі своїй поеми присвяченої пам'ятникові Шевченка в Вашингтоні про велич Шевченка для всього культурного світу.

У атмосфері апотеози для геніяльного трибуна української правди й вселюдської волі вмуровано в лівий угол постаменту велику урну з нержавілої сталі, де покладено: Пропам'ятну Грамоту, підписану членами Комітету Пам'ятника Шевченкові, лист президента ЗДА, Пропам'ятну Книгу із короткою історією побудови монументу і списком багатьох тисячів осіб - жертводавців, інші документи, що відносилися до споруди та догорищину землю з Шевченкової могили в Кансі. Гранітна плита зберігатиме свідків цього історичного подвигу, на безкінечну пам'ять грядучих поколінь.

Після виступу пастора В. Боровського коротко промовили: мистець Леонід Молодожанин і архітект д-р Радослав Жук. Кінцеву молитву провів о. Юрій Гулей, залунар "Заповіт" і могутній заклик "Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте!" був останнім акордом врочистих церемоній біля пам'ятника. "Другу статую Свободи" — монумент Шевченка в Вашингтоні передано американському народові.

Вечірній бенкет і концерт в дзеркальній залі, серед блиску кришталевих канделябрів одного з найкращих готелів ("Мейфлавер", недалеко пам'ятника) завершували врочистості. Оригінальна виставка видань і пам'яток про Шевченка на американському континенті, яку зладив дбайливо д-р Ол. Соколишин, не поминула й о. Агафія Гончаренка, що його "Вістник Аляски" з 1-го березня 1868 вперше згадав Тараса Шевченка...

Головною точкою цього багатого на промови вечора було вручення медалі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка проф. Левові Добрянському. Поміж гість-

ми не бракувало й визначних представниць українського жіноцтва: гарячі оплески вітали Марусю Бек і Олену Лотоцьку. Це був справжній духовий пир високо-

“Шевченко-Прометей” Леоніда Молодожанина, пам’ятник у Вашингтоні, відкритий 27. червня, 1964.

лікаря - громадянина д-ра Богдана Олесницького. Це говорила культурна еліта передової української політичної еміграції: політики, літератори, мистці, вчені, громадські діячі... Воістину, невичерпне джерело життєдайної інспірації якому наймення: Шевченко! Ним ми багаті, нескорені й непереможні. Кожна з промов за-слуговус на відмічення та спільно для всіх звучали: віра в прийдешнє й конечність дальшої боротьби.

З браку місця зупинимося тільки на кінцевому уступі останнього промовця д-ра Богдана Олесницького.

Наше завдання — раз на завжди скинути з нашого національного організму фальшиве тавро якоїсь племінної приналежности до російського многонаціонального горнила та показати вільному світові окрему повноцінну, духово завершену і непокорену українську націю з її власною героїчною історією, з безцінними скарбами власної української культури, з невичерпним і повним снаги резервуаром талановитих людських кадрів і з незламною детермінацією — у слухний час сягнути по власну форму суверенного державного життя.

Свідомість того, що на окремому сквері в Вашингтоні, серед зелені дерев — гордо пишається надхнена й бадьора постать нашого Шевченка — буде для нас постійним стимулом у завзятій і безпощадній боротьбі з білими й червоними фальсифікаторами нашої історії, нахабними узурпаторами наших наукових і культурних надбань і затеними конспіраторами, які прикинувшись спецами від великих проблем Східньої Європи пролізли в університети, в редакції великих пресових концернів і видавництва енциклопедій чи науково-історичних публікацій — неправдою або мовчанкою стараються шкодити українській справі.

Нам не вільно забувати про те, що "вибравши волю" і залишивши за собою фронт збройної боротьби з наїздником на рідних землях, — ми взяли на себе обов'язок поширити й розбудувати цей фронт за українську справу в вільному світі.

І коли сьогодні ми, а з нами і вся українська спільнота, ще раз схилиємо голови перед пам'ятником нашого Шевченка в Вашингтоні, — то хочеться вірити, що високі ідеали волі, любови і братерства, що їх цей титан духу й слова залишив нам у своїй спадщині — зуміють спонукати всіх нас до згоди, взаємної пошани й посв'яти, які так дуже, дуже потрібні нам до сповнення наших дальших великих завдань і задумів.

В такому колі ідей проходив фінал бенкету. Виступ мистецького хору з Філадельфії під керуванням Івана Задорожного — тільки ще більш емоційно скріпив їх.

Як здійснився величавий задум пам'ятника Шевченкові в Вашингтоні — так же само мусять стати плоттю конкретні, сильні слова нашої програми на майбутнє. І це єдине гідне увінчання епохального подвигу. "Успіх зобов'язує"!

Новий Шлях, 1965, чч. 26-27; Канадійський Фармер, 1965, ч. 24.

НА СВІТАНКУ ЖІНОЧОГО РУХУ В ЗДА

Минуло 60 років від першого віча Українок у Нью Йорку . . .

“Українки в Америці починають організуватися” — з піднесенням вітав Львів цю вістку з Джерзі Ситі.

Львівський двотижневик “Зоря — ілюстроване літературно-наукове письмо для родин” не вів обширної “Хроніки”. Ця рубрика звичайно вміщала кілька небагатослівних, ляконічних нотаток з літературно-мистецького життя, що здебільша відносилися до видавничих справ. Але в 1897 року в 10-ому числі з датою 27 (ст. ст. 15) травня хроніка “Зорі” відзначила з ознаками особливої прихильності цей перший прояв організаційного руху заокеанських українок. Виявила його львів'янам американська “Свобода” з дня 6. травня, де підписана 6-ма жінками відозва зверталася “до всіх посестер з Джерзі Ситі, Нового Йорку й околиць” заохочуючи “землячок, робітниць і слуг”, щоб створили жіноче допомогове “Товариство ім. св. Ольги”. Воно забезпечуватиме членок у випадках нещастя, хвороби чи смерті. Перші збори назначено на день 16-го травня. Редакція “Зорі” закінчила новинку таким вимовним коментарем:

“Наші землячки на вільній, хоч чужій землі, ліпше заходяться, ніж у рідному краю. Щасти їм, Боже!”

Автім ця прихильна гіперболя — найкраще свідоцтво, що українки Західніх земель вже настільки зуміли оживити це питання, що й “Зоря” в своїй скупій хроніці надала важности починові жіночого гурту в Джерзі Ситі.

Безперечно, він на те й заслугував, хоч далеко було ще до осягів, започаткованих станіславівським з'їздом, за яким появився “Перший Вінок”, або до львівського “Клубу Українок”, що влаштовував відчити проф. Михайла Грушевського¹). Тут слід додати вкриту колючку на

¹) Нпр. весною 1986 р. М. Грушевський вибрав тему “Поступова Польща” — огляд творчости Елізи Ожешкової. (“Зоря”, 1997, чч.: 11, 12, 13).

адресу Н. Кобринської, що оберігала жіночий рух від партійних політичних ворожнеч.

Проте рідко бувають легкі початки. Успіхи українського жіноцтва на американському континенті попередила довга й тяжка дорога.

Так у ЗДА як і в Канаді організаційні спроби були пов'язані з загальним станом національного життя наших поселенців у нових країнах.

Неодні спомини піонерів виводять саме з початкового парубоцького животіння всю тимчасовість того життя, замкнутість у особистих турботах, утечі від громадських справ. Тільки нестримна тяга до гурту “краянів”, “своїх людей” та поява енергійних, ініціативних одиниць привела їх до організацій — спершу релігійних і допомогових.

І від самих початків у тих парохіяльних і асекураційних товариствах не бракувало жінок, дарма, що “Свобода” суворо дорікала українським дівчатам, що попри “дуже й дуже скромних, соромливих і побожних як у старім краю” —

... є й такі, хоч мало, що починають тут жити по свому, на власну руку і — американізуватися, то є починають ходити по нічних музиках, які жид чи словак справляє десь по пивницях, до яких сходиться всяка зволота на розпусту. Ті дівчата стають дуже ліберальними що до своєї честі і кінець-кінців пускаються на злу дорогу, тратять честь, сором, і кидають у болото свій дівочий вінець скромності й чистоти. А така дівчина, як трохи підучиться по англійськи говорити, то вже довідається від старшої в тім ремеслі, як то робити, щоб якого хлопа чи молодця заскаржити до суду і примусити його, щоб з нею женився, бо треба їй доконче батька для новонародженої дитини. Тоді наша американка скаржить трьох хлопців, бо надіється таки одного злапати...” (“Свобода”, 1894, ч. 40).

Але попри те для заохоти й прикладу жінкам у ЗДА “Свобода” інформувала про події з жіночого руху в Галичині, нпр. 19 грудня, 1894 є вістка, що “у Львові заложилось нове українське жіноче братство під назвою “Жіноча Спілка Промислова Труд” — бо саме матеріяльна нужда найбільше деморалізує й веде дівчат на манівці, як це ілюструє картина “Дівчина-табачниця” (про робітницю в тютюневій фабриці, “Свобода”, 14 листопада, 1894).

Проте це тільки один рід роздоріж, бо інші небезпеки загрожували звідусіль. Ось як згадує о. М. Підгорецький²⁾ про свій приїзд у грудні 1897-го року до того ж Джерзі Ситі, де пів року тому створено жіноче “Товариство ім. св. Ольги”:

“... Український Народний Союз і “Свобода” були тоді осередком усього культурного життя й тісно з ним тоді зв’язаного церковного руху.

Я осів у Джерзі Ситі, ставши парохом по о. Ардані...

Церковне й національне життя виглядало дуже бідно. Ніде не видно було свідомого українця...

Зараз у першім році ми мали тяжку боротьбу з москвофілами, неграмотністю й несвідомістю... Російська місія піддержувала боротьбу проти нас російськими грішми... З московськими й православними священиками ми властиво не зносилися, як з ворогами... Народ складався майже виключно з лемків, національно зовсім несвідомих. До освідомлення вживали ми передовсім церкви... На проповіді говорили, хто ми є...”

Хто в таких умовинах став ініціатором “Товариства ім. св. Ольги”, відкрила по 2-ох роках “Свобода” (з 31 серпня, 1899). Був ним о. Іван Ардан, а його наслідник теж “зайнявся щиро організацією”; засновано 3 філії: в Брукліні, Нью Йорку й Блумфілді. Т-во ім. св. Ольги згуртувало 230 членок-дівчат.

Нема достатніх даних, як і коли організувалися ті “товариства” “сестрицтва”, “сестричні братства”, зате й нема сумніву, що при тодішньому хаосі, наступові винародовлення з боку мадярів, поляків, словаків, а найбільше російської пропаганди, що диспонувала необмеженими державними фондами, які приходили на ту ціль з Росії, вони рятували від загибелі українські душі. У висліді ці допоміжні товариства придбали одну третину членства У. Н. С., а конвенція в жовтні 1917 року схвалила, що в Головному Уряді УНС мають бути 3 жінки. Участь жіноцтва в допомогових організаціях підготовляла теж самостійний жіночий рух Українок у ЗДА.

Бо загал українського жіноцтва не міг у тій країні, де панувало “бабське право”, як говорили наші поселенці,

---

²⁾ “Короткі спомини” — Пропамятна Книга УНСоюзу, ред. др. Лука Мишуга, Джерзі Ситі, 1936, стор. 276-77.

на довго вирікатися своєї власної жіночої організації. Адже ж українки скрізь натрапляли на окремі, самостійні жіночі організації не тільки американські, але й серед ріжних національних груп. То ж мусіла прийти на чергу конечність і собі творити таку українську жіночу організацію.

Безпосередню спонуку знову проявила “Свобода” в своє десятиріччя з 26 травня 1904, — ювілейним числом із вітаннями від “Крайових Українців — Заморським Братам”. Крім Франка, Стешенка, Старицького, Нечуя-Левицького, Василя Нагірного поміщено портрети: Наталії Кобринської, Олени Пчілки, Євгенії Ярошинської, Ганни Барвінок. З тієї нагоди “В редакцію “Свободи” для Заокеанських Братів-Українців посилає Олена Пчілка українські взори, що їх вона зібрала на Волині, близько Галичини. Київ, 1903 р.”, а редакція добавила: “Олена Пчілка (псевдонім) звісна українська письменка, враз із Наталією Кобринською видала “Перший Вінок”, Жіночий Альманах”. Ганна Барвінок прислала своє “оповідання з народніх уст”: “Так як умерти”. З черги редакція знайомить читачок із Наталією Кобринською, бо “вона перша відозвалася в Галичині до українського жіноцтва з покликом до просвіти та організувати жіночі Товариства”... А далі вміщено її звернення до жінок у ЗДА:

Посестри!

Будіться, Сестри, ствайте до праці за-для своєї й народної свободи! — це мій поклик від 1884 р. до українського жіноцтва. Той поклик не переходив безслідно. Ради нього заснувалося в Станиславові перше жіноче Товариство для просвіти і дало почин до засновку таких же товариств у цілій Галичині.

Пішли петиції до державної ради про вступ жінкам до університетів. Почали основуватися Захоронки для дітей, щоб дати полєкшу зарібним жінкам і не допускати до винародовлення українців у самому корені.

Крім того інтелігентне руске жіноцтво зачало займатися промислом нашого сільського жіноцтва. Але, на жаль, він, як і скрізь, не міг видержати конкуренції з фабричними виробами. Тому то гарні й артистичні вироби нашого жіноцтва не розходилися і не покривали накладу праці.

Ось чому відзиваюся до Вас, Сестри, що покинулисте свою Батьківщину задля кусника хліба і поплили за широке море.

Не забувайте за свій Рідний Край, на свої полишені Сестри! Не зривайте з ними звязку і помагайте їм, наскільки Вас на те стане!

Засновуйте жіночі Товариства “Промислової помочі”, щоб створити ринок збуту для ручних виробів нашого жіноцтва. Цим дійсно Ви піднесли б дрібний промисел наших жінок і оригінальні, нові мотиви української стосованої штуки вивели б на широкий світ попиту й збуту.

Помагайте й тим жінкам, що так само як і Ви, були примушені лишати свій край і шукати зарібку за морем.

Ви певно і самі відчуваєте далекосяглість таких організацій як узагалі потребу підмоги Вашим Сестрам у Америці й Ріднім Краю, бо Ви все таки діти одної Матері Руси-України.

За нею відізвалася представниця Буковини, Євгенія Ярошинська:

До українських жінок у Америці!

Дорогі Сестри! Насамперед прийміть мій щирий, сердечний привіт з Рідного Краю. Тяжка доля спонукала Вас лишити все миле, дороге, покинути Вітчину та шукати добра за морем. З пекучим горем, з болем серця пращали Рідний Край у надії, що на чужині заблісне Вам зірочка щастя, скінчиться Ваше тутешнє безталаннє. Покидаючи Рідний Край робили Ви се не для себе, а для Ваших дітей, бо Ви бачили, що їм не буде вже як пробувати тут, де розсілися чужинці, а для своїх місця нема. І для тих дітей переносили Ви тяжку разлуку з своїми, весь жаль розстаннє з рідною країною, бо хотіли зладити їм кращу долю, ліпшу будучність, ніж ту, котра чекала їх на власній землі. А як Ви понесли за ті діти такі великі жертви, що зреклися всього, до чого привикли змалку, з чим зрослося Ваше серце, Ваша душа, то мусите пам'ятати, що й в новім світі тяжить на Вас велика місія, святий обов'язок вплинути на тих дітей, щоб вони принесли славу своєму народові. Матері мають на розвій дітей великий вплив, від добрих матерів залежить добро цілих народів, бо як матері навчать своїх дітей в маленькості, такими вони остануть на завжди. Перше мусите старатися, щоб Ваші діти просвіщалися. Просвіта є то велика сила, перед котрою никнуть темнота, недостаток, злі звичаї й обичаї. Просвітою осягнуть вони собі незалежність, заберуть належне собі місце між другими народами, бо через просвіту стануть культурними людьми, а культурні люди мають значення в світі.

Але крім просвіти маєте Ви наглядати також над найдорожчим скарбом кожної людини, а то над народністю Ваших дітей. Ви маєте вважати на то, щоб Ваші діти не винародовилися, а осталися вірними Матері Україні. Ви мусите вчити їх рідного слова, Ви мусите зашепити їм гарячу любов до тої бесіди, котра була їх першим виразом. Вимусите говорити їм, що там за морем в старім краю є цілий народ, котрий розмовляє тою самою бесідою, що то є честю

належати до того народу, бо він колись був великим, славним, а не власна провина, лише вороги спричинили йому його теперішню залежність. Ви мусите розбудити в них сильну віру, що той нарід двигнеться, що добуде собі власною силою волю, бо се народ сильний, витривалий, перебув уже неодне лихоліття, неодні злидні, а таки не впав. Ви мусите навчати своїх дітей рідної історії, звертати їх увагу на те, що Українці-Русини мали колись своїх власних князів і королів, мусите вказувати на славних козаків, що боролись хоробро за вітчину, яка була їх найвищим добром, за котру вони проливали радо свою кров. До такої любови рідного мусите захочувати своїх дітей, бо й вони ж кров від крові, кість від кости тих завзятців, що радше давалися на муки й смерть, ніж спроневірiliся своїй вірі, свому народові. Загрівайте серце своїх дітей такими світлими прикладами, як був наш незабутній Тарас, що ціле життя служив свому народові, розказував про його недолю, вставлявся за ним, терпів за нього, а робив те все лиш з превеликої любови до своєї Вітчизни, до свого рідного слова, котрим виспівував так чудово про славні дії наших батьків. І він каже:

Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте

а также:

Бо хто свого ся цурає
Того Бог карає...

Отже він цинить високо просвіту, але накликає, щоб не відчуватися від свого, але все держатися його.

Мої Дорогі Сестри! Від Вас залежить так багато, можна сказати, що будучність нашого народу за морем. Бо коли Ваші мужі підуть на зарібки, щоб придбати до хати добра, лишитесь ви з тою дрібнотою дома, і будете її навчати. Пам'ятайте на те, що Ви маєте берегти наш найдорожчий скарб — нашу українську народність. Бережіть її щиро, кріпко, не дайтеся нікому на підмову, не вважайте на нічийі лестні слова, не дивіться на те, як хтось би сміявся з Вас, що Ви бороните своєї народности, а тримайтеся її, гордіться нею. Так учіть і своїх дітей, а заслужите собі на вдячність так у них, як у цілого народу. Накращим Вашим памятником буде те, що Ваші діти будуть щирими Українцями, вірними всім традиціям свого народу, як здвигнуть стяг волі і скажуть: “Ми сильний, український нарід, а що ми сталися ним, завдячуємо нашим матерям!”

Це вперше в “Свободі” й мабуть у ЗДА появилися такі авторитетні звернення до українського жіноцтва. Завдячувати це треба першому відомому нам прихильникові організації жіноцтва, о. Іванові Арданові, що як редактор “Свободи” (від 1900 до 1. серпня 1907) віддав цій справі ювілейні сторінки своєї часописі, зумівши прид-

бати першорядний матеріал від найповажніших представниць жіночого руху в Україні. Без сумніву, о. І. Ардан бачив у тому потребу та знав, що є для кого порушувати ці питання. Значить поміж читачками "Свободи" були вже й освічені й зацікавлені громадськими справами жінки. І небавом це виявилось.

Авже ж, не зразу. Потрібно було деякого часу, щоб певніше відгукнутися на реальний і практичний зазив Кобринської та почуттєві й патріотичні апелі Ярошинської. Прошло пів року і з'явилася перша ластівка. До всіх українок у ЗДА заговорила членка У. Н. Союзу, Анна Курила, знову в "Свободі" (з 2. II. 1905):

"Сестри Українки, лучімся разом!"

Оцими словами відзиваюся до Вас, українські дівчата й жінки, що живете тут, у Америці, і сподіюся, що мій голос не прогомонить надармо.

Нераз можна чути або читати, що які діти, така будучність народа. Значить, які українські діти, така буде будучність українського народа в Америці. Але, чи подумав хто коли о тім, що які жінки й матері, такі й діти? То ж, если хочемо, щоб українські діти були добрі, працюючі, тверезі, патріотичні, поступові, то мусимо передовсім старатися, щоб такими були їх матері, бо хто ж має більший вплив на характер і успособлення дитини, як не його рідна мати?

На жаль, до сього часу мало хто про тое думав; ми, українські дівчата й жінки спали (хоч і не всі), а наші мужчини сварились і все ще сваряться, то за віри, то за попів, то за фонетику й етимольогію... Правда, наші брати, мужі й взагалі мужчини попри безкорисну сварку здобулись і на щось ліпшого. Побудували церкви і школи, мають брацтва й організації, мають свої часописи, читальні і т. п., але все те переважно служить тільки для їх інтересів і користи, а для нас, для українських дівчат і жінок майже нема нічого. Тих кілька маленьких сестричних брацтв ще за мало, щоб заспокоїти наші потреби і тому не дивно, що з нас мало котра належить до організації, бо не має де, а декотрі наші українські жінки й дівчата пхаються до чужих, до словаків та до поляків і замість стояти на сторожі української народности в Америці, самі винародовлюються.

Сестри! Так дальше не повинно бути! І не буде, если тільки в нас найдеться трохи енергії й любови до свого українського. Нам треба старатись про піднесення самих себе під кожним зглядом, бо другі, як видно, або не хотять або не можуть нами зайнятися. А підвестися можемо не поєдинчо, але тільки разом, спільними силами. Що так є, видимо найліпше на других жінках і дівчатах: сло-

венських, польських, німецьких і американських. Вони злучилися в великі організації і працюють для поліпшення своєї долі і для добра того народу, до якого належать. Те, що мають уже другі, можемо зробити й ми, Українки, если візьмемося разом за руки. **Ми можемо також мати свою жіночу організацію.** Можемо мати організацію, котра би дбала передовсім про наші жіночі інтереси, помагала нам поліпшити нашу долю, розкривала нам очі. Що більше, ми могли б мати навіть свою українську жіночу часопис, як мають чешки — чеську, польки — польську і т. д., котра б нас просвічала, учила нас, як сповняти наші обовязки, заступала наші права. Все те можливе, если тільки злучимось разом з любовю, вірою, й надією на ліпшу будучність. Але, щоб до того всього могли б ми дійти, ми мусимо хоронитись тих блудів, які робили й роблять наші братя, мужі, батьки і т. д. Ми мусимо злучитись **всі як одна**, без огляду на те, чи котра походить з Галичини, чи Закарпаття (Угорщини), або одна уніятка, а друга православна, чи як там. **Всі а всі ми мусимо злучитись разом.**

Вправді кажуть, що “баби” не годні разом погодитись, але я вірю, що годні, если лиш їм справді ходить про якусь добру річ, а не все вивищуванян себе понад других або щось подібного.

Тому піддаю під розвагу всім Сестрам Українкам таку гадку:

1) Щоб ми зійшлися на мітінг (найліпше до Джерсі Ситі або Нью Йорку, бо там найбільше українських жінок і дівчат) порадились, чи треба нам такої жіночої організації.

2) Щоб на тім мітінгу брали участь делегати з тих сестрицтв, які вже є і другі жінки.

3) Щоб на мітінгу жаден мужчина не мав права голосувати, хоч мав би права забирати голос той, котрому би комітет мітінгу тоє дозволив.

4) Розуміється, що если би такий мітінг відбувся й організацію заложено то треба б заразом і ухвалити статuti.

Сестри! Гадка, яку підношу, не є маловажна, тільки з огляду не на нас самих, але й на будучність українського народу. Памятайте, що як хто собі постелить, так виспить, і що если ми й дальше будемо такі байдужі, то з нас будуть висміватися не тільки чужі народи, але й наші власні брати, мужі, батьки, а колись і діти, та будуть казати, що “баби” нічого не годні зробити. То ж покажім світові, що й ми щось годні, що й ми не послідні, що й ми, хоч приковані обставинами до фабрик, бедрумів та кухні, — бажаємо більше світла, хочемо йти вперед, а тоді певно здобудемо собі честь на американській землі.

Оцих кілька слів сказала я до Вас, Сестри Українки в Америці, в надії, що й ви скажете в тім своє слово та що незадовго зійдемося на I-ий українсько-американський жіночий мітінг та заложимо українську жіночу організацію в Америці.

Щира, смілива “без обиняків” мова Анни Курилів від-

криває краще від усяких описів тодішний стан українського жіноцтва в громадському житті. Авторка відозви знала, як підходити до своїх сучасниць, чим їх переконувати. І хоч видно ознайомленість із статтями Ярошинської й Кобринської, але їхній зміст вона самостійно й влучно примінила до своїх умов. Вдаряючий останній аргумент, коли не промовлять національні почуття, материнський інстинкт, практичні мотиви, приклад других . . . — тоді відклик до амбіції, почуття гідності, щоб не бути посміховиском . . . З перспективи 60-ти років велике признание належить Анні Курилі за її соборницький підхід, за культурний рівень заторкненої програми (часопись!), за продумані, ясно й просто намічені пропозиції. Тільки мертві душі або потонулі у тьмі кромішній не відгукнулись би на них. Але українки такими не були і слушно сподівалася Анна Курила, що її виклик не буде даремний.

Чи були це самочинні відзиви, чи наперед підготовані дописи у відповідь, чи одне й друге — завжди промовлятимуть вони в користь тогочасних українок. До двох тижнів цебто негайно появилися з різних місцевостей надіслані до “Свободи” дописи “в справі організації жіноцтва”. Були між ними беззастережно ентузіастичні голоси, але не бракувало й стриманих, критичних. Їх теж варто навести хоч би для порівняння з теперішністю.

Першою відізвалася К. О. із місцевости Дербі, Конн.
Треба жіночої організації.

В п'ятім числі “Свободи” була поміщена стаття п. Анни Курили. Дуже красно заговорила вона до українських дівчат і жінок. І я також думаю, що нам треба жіночої організації і кличу до всіх: Сестри, Дівчата й Жінки, берімся до діла, берімся відважно, з надією на ліпшу долю! Станьмо рядом на американській Русі, бо другі вже давно стоять, а певно, що здобудемо собі ліпшу долю й піднесемо жіноче ім'я на чужій землі. Сестри, вже минули ті часи, коли то говорено, що дівчині не треба науки. Ой, треба, та ще й як треба. Часи змінюються до непізнання, невченому мов сліпому тяжко на світі жити. І даремна вся праця чоловіка, коли жінка не знає дати облад хаті, коли не вміє розумно коло дітей ходити і змалку їх розуму вчити. А як ми можемо те все знати, если не будемо всі братись до спільної праці, і будемо собі те все легковажити? Один голос не в силі заложити організацію, треба більше. Сестри, пам'ятайте, що на тім наша доля зависить. (16 11, 1905).

В наступному числі “Свободи” (з 23 лютря) є вже дві дописи Розалії Г. із Скрентону, Па. та Емілії Струтинської з Олифанту, Па. Обі виходять із ствердження існуючих уже сестрицтв при забезпечених товариствах, але перша вважає ці заповоги невистарчаючими, коли жінки й чоловіки належать до тої самої організації:

“...Трапиться часом, що половина мужів належить до УНсоюза, а половина до “Соєдиненія”, тоді ані руш членкам сестрицтва погодитися, до котрої організації має сестрицтво належати. І вкінці приступають до польської або словацької організації, читають польські або словацькі часописи, ходять на такі ж конвенції і поволі забувають, що є українками. Декотрим жінкам дуже прикро належати мимо їх волі до чужої організації і тоді думають собі: коби то в нас була своя рідна українська жіноча організація, то не потребували б ми чужі кути витирати і спомагати своїм грошем чужі інституції, але посиділи бисьмо в своїй хаті, де своя правда і сила й воля...”

Коли вже розлетілися перші слова по широкій Америці про заснування жіночої організації і відбиваються відгомоном у тій часописі, котра їх рознесла, я позволю собі сказати, хто має зайнятися зарганізуванням жіноцтва. Щоб нашу організацію відразу поставити на добрих фундаментах, мусять узятися до того люди котрі практикували в тім, котрі урядували по подібних організаціях і знають, як діло повести. А вже в жаден спосіб не годні зробити того самі жінки й дівчата, без помочі мужчин. Я бим була за тим, щоб проєктована організація була рідною сестрою Руского Народного Союзу і щоб Союз мав покровительство над нею, а позаяк Союз є чисто народний, то не зашкодить розвиткові жіночої організації, котра також має бути народна, українська, яка буде примати членів без огляду на релігію. Тепер ми маємо, Богу дякувати, Народний Руский Комітет, а на що ж він є? Та власне на то, щоб організувати Русинів. І ми, жінки, без жадного клопоту й без гаяння часу повинні віддати цілу справу Народному Комітетові, а той уже з обовязку має зготовити начерк статутів та назначити день і місце перших загальних зборів, а тоді ми зійдемося, ухвалимо статуту, виберем уряд і впровадимо в життя організацію.

Інакше розважає питання жіночої організації Емілія Струтинська. Вона стурбована, щоб цей почин замість хисна не приніс шкоди через розбиття кільканадцять уже існуючих сестрицтв, що належали до загальних допомогових організацій:

...Над сим питанням мусимо добре застановитися, бо ж се перша проба, то если б не вдалася, потягне за собою знеохоту і застій на довгі часи.

Щоб така організація стала справді позитивною для всего українсько-американського жіноцтва, а не вийшла клябом взаємного обожання кількох чи кільканадцять одиниць, то на мою думку треба взяти до уваги слідуєчі три річі:

- 1) Наша організація має злучити все жіноцтво без ріжниць партій,
- 2) Головною ціллю організації має бути елементарна просвіта нашого жіноцтва,
- 3) Організація мусить бути заразом і запомогова на случай смерти або іншого нещастя.

Чи можливе? Здається, не можливе... Бо ж справді, чи не назвати штучним і неприродним всі ті партійні появи в нашого жіноцтва, котрі не лиш, що не лишают за собою нічого гарного, й доброго, але противно творять ненависть, незгоду і взаємний непошанівок, а все те в імя якоїсь партії, якоїсь ідеї, котрої не розуміється?

...Партії є для освічених народів, але в нас в Америці, се якраз ціла річ у тому, що всі ті партії се не вплив власних думок, нашого власного життя, але впрост згори нам накинєні, штучно в нас вмовлені ріжними людьми, не раз найліпшої волі й найкращої ідеї, але часто-густо людцями впрост без ідеї, котрі роблять ворогування задля личних цілей.

І тому сі партії замість життя й руху приносять застій, дикий антагонізм, одним словом роблять із нас карикатури на сміх інших народів...

Ото ж нам жінкам сі партії ніяк не повинні стояти на перешкоді і якраз нам лучитися треба і тою силою, яка є лише в злучі, впливати на наших мужів і братів лагодити ту партійну ненависть, котра лише роздроблює сили, а всяку роботу спинює.

...Є лиш оден спосіб, а то щоб комітет (котрий чейже сейчас заложитися мусить) ввійшов у порозуміння з усіми сестрицтвами і їх часописами (як Американський Вістник, Правда, Світ) і тим дав їм нагоду висказати свої пляни дотичної організації.

Чи не найбільшу увагу звернути треба на просвіту (не високу), ту з долини, просту, котру кождий розуміє, починаючи від науки читання й писання.

Такі курси для анальфабетів — то великий крок уперед.

Хоч я приготована на закиди, що мої думки — не поступові або мало патріотичні, все ж таки при своїм стояти буду... мусимо на разі лише ті три річі в життя впровадити: злуку, елементарну просвіту і обезпечення.

Ще раз виступила Емілія Струтинська в обороні самостійности жіночої організації: вона рішуче обстоє думку, що жінки самі повинні зорганізуватися, бо якже

поведуть її готову, коли не зуміють самі її оснувати. Що ж до помочі мужчин, то на те їм саме тепер не вистає часу: “вони перебувають фазу тяжкої еволюції, групуються, кристалізуються на всякі способи”. Гідне уваги є її іронічне ствердження неробства “Народного Комітету”:

“Коли вже жінки ніяк не зможуть самі наладрати своєї організації, тоді будуть змушені звернутися за поміччю до Народного Комітету, який відпочиваючи послідніми часами — навіть мимо загальної еволюції — певно з цілим запалом відсвіжених сил піде у поміч і наше, нами розпочате діло закінчить у порядку. (“Свобода”, 2. III. 1905)

Це викликало “Заяву Народного Комітету в справі жіночої організації”:

Поважані Пані,

Оцим маю честь в іменні Народного Комітету заявити, що з причин, що до Народного Комітету ніхто з Пань у так важній справі, як жіноча організація, не відносився, Народний Комітет не чується обовязаний у тій справі щонебудь починати, а тим мешне брати на себе одвічальність за удачу сего так знаменного руху.

Однако ж, помимо того Народний Комітет поспішить із усякою порадою, а кромі того не відкажеться рівнож від покриття деяких видатків получених із скликанням загального жіночого віча.

За Народний Комітет

о. Павло Тимкевич, секр.
 (“Свобода”, 9. III. 1905)

До дискусії про жіночу організацію долучився ще один голос із Бруклину підписаний ініціалами А. Б.:

Дорогі Сестри!

Если чуєте в собі хоч каплю української крови, горніться численно до жіночої організації, яка є конечно для нас потрібна. Час нам, Дорогі Сестри, показати, що і ми не є послідні та щоб наші сестри в Старім Краю, котрі вже мають свої товариства, довідавшись о нашій організації — могли тішитися, що й тут на американській Русі слава українського жіноцтва не загибає. Дальше, щоб наші дівчата, як прийде неділя, не ходили до польського еміграційного дому якогось там сьвентего Юзефа (як се діється тепер), тільки щоб могли прийти собі межі українські жінки й дівчата та чогось навчитись і щось красного почути. Головною річчю є також, що в 5. ч. “Свободи” є сказано, що до тої організації могли б належати всі без огляду на те, котра походить з Галичини, чи з Угорщини, або й з рос. України, і чи то уніятка, чи православна... Після моєї гадки наша організація повинна бути чисто національно-українська, а не череда женщин з ріжними поглядами. Однак на мітінг, котрий мав би відбутися в Нью Йорку або в Джерзі

Ситі зійдiмся беззглядно всi i там будемо могли обдумати сю справу докладнiше. Старайте ж ся, Дорогi Сестри, розпочати се дiло в як найближчому часi. Здоровлю всiх Українок.

(Свобода, 2. III)

На тому припинилася ця пресова кампанiя, що доволi оживленою дискусiєю привернула увагу жiноцтва до справи своєї власної органiзацiї. Iшла пiдготовка до вiча. Це була в той час найпопулярнiша форма прилюдних зiбрань. Раз-у-раз стрiчаються в пресi оголошення й зазиви на вiча шкiльнi, громадськi, парохiяльнi й т. п. Праця iнiцiаторок жiночого вiча була утруднена хочби тiльки тому, що найактивнiшi з них жили в вiддалених вiд себе мiстах i здебiльша порозумiвалися листовно. До провiдної групи, а радше iнiцiятивного комiтету ввiйшли: Анна Курила, Е. Констанкевич, Емiлiя Струтинська, Б. Стеткевич. Прiзвища вказують, що найбільш допомiжним був у тому дiлi Український Народний Союз. Тимто вже за несповна 2 мiсяцi “Свобода” з 1. червня великим оголошенням на першiй сторонi сповiщала про перше українське жiноче вiче в Нью Йорку — в недiлю, 4. червня в год. 3-й по пол. в чеськiй галi ч. 321-323, вул. 73 (Iст — схiдна частина мiста).

Сестри! Українки! На вiче!

Добро українського жiноцтва, а з тим i цiлого українського народу в Америцi вимагає спiльної нашої наради-вiча! Пора показати свiтовi, що й мiж Українками є жiнки, якi бажають свому народовi поступу та не закладають рук вiд народного дiла.

Яке жiноцтво, такий нарiд, — кажуть мудрi люди, тому ж то ми хочемо для нас своєї жiночої органiзацiї, яка б несла просвiту й культуру мiж загал українських жiнок.

Ми остали позаду за другими народами! Що мають англiйцi, чехи, поляки, того не має наша американська Русь! Навiть словаки, який малий та бiдний нарiд, а й вони мають свою жiночу органiзацiю, до котрої понахапали много з наших Українок.

То ж не пора нам дрiмати й чекати, поки нас другi розуму не навчать, поки велика часть наших жiнок не пропаде по польських та словацьких кошарах — нам пора самим органiзуватися! Без рiжницi на партiйнi та релiгiйнi погляди, ми кличемо до всiх свiдомих Українок:

Сестри! Хто любить Русь, хто не став ще нi лянцким нi словацьким наганячем, — просимо пiдпирайте наші змагання! Тут не про партiї розходиться, тут доля цiлої американської Руси!

Наша думка ясна й щира: через свiдоме жiноцтво з'єднати цiлу Русь до красної культурної роботи — з усiх партiї створити

одну: партію роботи на полі просвіти, культури, поступу!

Перші кроки трудні — початок тяжкий! Не дайже ж, американська Русе, загинути доброму ділу!

Сестри Українки! До ваших сердець ми кличемо з довірям: ставайте під наш прапор! Прибувайте численно на перше віче українських жінок, бо удача або невдача сего почину не від нас, а від вас залежить.

К о м і т е т

/ Чи того роду палкі й сердечні закливи в пресі могли стягнути багато публіки, а головню жіноцтва? Скільки жінок уміло тоді читати й цікавилося пресою? Саме на початку 1900-их років культурніші одиниці піддали думку, щоб домагатися українських книжок у американських бібліотеках, але зразу виявилося, що для них нема читачів. “Наші люди такі до читання як віл до карити” або: “жінки, особливо старші бояться книжки чи газети як чорт свяченої води” — стверджували тодішні дописувачі “Свободи”.

Якщо була яка інша агітація перед вічем, то хіба — ворожа. Ходили чутки, що нова жіноча організація загрожує існуючим сестрицтвам, нпр. ширився наклеп, що ця організація має намір відібрати від сестрицтва ім. св. Ольги касу в сумі ок. \$2,000 і т. п. Коли до того додати брак громадського освідомлення серед загалу жіноцтва, годі дивуватися, що це перше жіноче віче не обернулося в масову маніфестацію. Насправді більшість зібраних на ньому становили глядачі й обсерватори, що пішли з цікавості, а не з бажання взяти участь у творенні організації.

Пресове звідомлення з того віча подає число приявних 150, з чого половина мужчин. Сподівалися більше, зате підкреслювали, що якість надолужувала. Прибули не тільки представники ріжних організацій і партій із Нью Йорку, Джерзі Ситі, але й з дальших місцевостей, як Йонкерс, Бломфілд, Гестінгс, Ньюарк, Шамокин, Мт. Кармель, Скрентон, Олифант, Елмайра, Питсбург. Явилися католицькі й православні священники, голова й секретар Українського Народного Союзу (Константин Кирчів і Семен Ядловський), редактори часописей, “ба навіть — додається в дописі з віча — зайшли тут подивитись російська журналістка... і місцевий російський конзуль”. (“Свобода”, 8 червня 1905).

Чого шукали ці останні? Провідники тодішнього національного життя свідчать про русифікаційний посилений наступ: “Яких 10 до 15 років перед світовою війною шаліла серед наших поселенців у Злучених Державах завзята російська пропаганда, щедро пособлювана тодішнім царським урядом. Зокрема ж російська православна церква в Америці звернула була свою увагу на наших імігрантів, намагаючись за всяку ціну їх оправославити, а тимсамим обмосковщити. . .”³⁾ Завдяки тим грошовим “пособіям” завжди вдалося Росії знаходити одиниць, щоб при їхній допомозі русифікувати їх же власний нарід. Тим досвідом століть послуговувалися й між емігрантами в ЗДА, чи в церкві чи в громадській організації. Дивним тільки могло б здаватися, що офіційальний найвищий представник московської імперії особисто явився на такій імпрезі. Звичайно оперували закаптурені поліційні агенти й шпіони в монаших рясах, з редакторським пером і т. п. Проте ми мало знаємо, як російський уряд живо цікавився міжнародним жіночим рухом. Не мавши в своїй державі окремого журналу для жінок, бо взагалі не допускав ніяких проявів організованого жіночого руху — він видавав нпр. у Парижі від 1896 р. в французькій мові журнал “*La revue de femmes russes — organe du feminisme Franco-Russe*”, а в його рубриці п. з.: *Echo de Russie* поміщував переважно дописи з України й від українок, як зразки “загальноросійські” та тим штучним способом створював прихильну для себе опінію в колах західно-європейського жіноцтва. Інаугураційний виступ українок на арену громадського життя в ЗДА міг не тільки цікавити, але й тривожити. Його не можна було залишити без уваги. І русифікаторські кола зайнялися вже першою відозвою Анни Курили. Це видно з допису А. Б. з Бруклина: “. . . з огляду на се, що декотрих батьки, мужі або брати є вже в якійсь організації, яка є противна духові українському, ті мусіли б добре застановитися, чи можуть приступити до організації чи ні, аби їм се не вийшло на шкоду. . .” Це є в стриманій

---

³⁾ о. Петро Понятишин: Українська Церква й У. Н. Союз, там же, стор. 288.

формі непомітна осторога перед припиненням у членство москофілів... А прихильність російського конзуля й журналістки-московки на вічу могла тільки підтвердити, що в країні жіночої рівноправності організується одна вітка "великого всеросійського народу"...

Не тяжко догадатися, що тих репрезентантів "єдиної, неделімої" запросили на віче москофіли, які теж надіялися на впливи в новотвореній організації. Був же там згадуваний у звітній "Свободи" о. Туркевич, "повномочник Православного Общества Взаїмопомочи".

Без сумніву, не в смак були одним і другим виступи організаторок. Після започаткування зборів молитвою, як читається в звітній: "панна Анна Курила предложила на предсідницю паню Емілію Струтинську з Олифанту, а на секретарки пп.: Б. Стеткевичеву і Е. Констанкевич, на що зібрані згодились". Тоді забрала слово предсідниця та "зі зрозумінням річи й жаром" виголосила програмову промову:

Дорогі Сестри і Поважані Панове!

Нинішній день є для нас, для українського жіноцтва тут у Америці — днем безперечно дуже важним. В нинішньому дні ми, українські жінки маємо перший раз спробувати наших сил, маємо вперше прилюдно заговорити про нашу долю, вглянути в наші хиби, наші недостачі, одним словом пробувати стати, коли вже не нарівні з жінками інших народів, то бодай їм подібними...

...Чи в силі ми, українські жінки взагалі, а також американські вже краще думати про себе? Чи годні ми поставити собі якусь ціль, кращу ціль в своїм життє, до котрої ми б усі стреміли, всі запалилися, ціль, яка поправила б нас крім наших звичайних буденних обов'язків у ще інший світ ідей, світ ширших обов'язків, розкрила нам наші очі, порушила наше серце на недолю так нашу як і свого народу, а котра наложила б на нас примус більше думати про свій нарід, більше любити його, слідити за його життєм, поділяти його долю й недолю?...

Трудно нам так скоро видвигнутися з тих кайданів, які на нас, на українське жіноцтво наложили обставини, не легко нам побороти ті пересуди, які все ще обиваються об наші вуха, що, мовляв, жінці, а ще українській жінці, не до політики, не до віча, не до письма! "Та світ до гори ногами перевернувся б, якби жінки мішалися в політику!" Такі слова говорені звичайно людьми несовісними, малозрячими, є забобоном, пересудом, та й ті, що таке говорять, і самі того може не знають, яку велику кривду роблять тим собі, своїм дітям, а тим самим цілому своєму народові!

Світ з кожним днем поступає й приносить щось нового. Та по-мимо того, що так постійно йде наперед, все ж таки оглядається на свою минувщину, з неї вчиться, та то всьо, що красне, добре—приймає, а що зле, відкидає.

Тою минувшиною є історія і то так нашого українського народу як теж історія інших країв.

А та історія численними фактами якраз указує, що лише ті народи були сильні, ті були славні, котрі мали свідоме, патріотичне жіноцтво!...

...У нас св. Ольга...Другу таку маємо Марту Борецьку, жінку надзвичайно хоробру й патріотичну, яка до останньої каплі крові боронила республіку Новгород перед ворогами, а яка мимо того, що стратила своїх мужа й синів — не впала на дусі, не піддалася безсиллі, але далі йшла, скликувала мітинги, віча, до кінця життя заохочувала свій нарід постати за своїм, постояти за правдою!... За Хмельниччини, у Брацлаві 300 жінок із дітьми вибрали смерть у вогні замість віддатися в руки ворога...

...Ми тепер тут у Америці, в краю вільнім, свобіднім! Перед нашими очима снуються різні народи, народи просвічені! Та ми вже неоднo від них перейняли... переймим від них писменність, просвіту.

Коли ми, українські жінки, будемо письменні, коли будемо читати часописи й книжки, коли будемо знати про гірке життя й страшні кривди нашого народу там у старім краю, тоді ми будемо мусіти отворити свою душу, будемо мусіти любити свій нарід, свою Вітчину, працювати для неї, виховувати своїх дітей на свідомих членів суспільности — а тоді ми станемо мислячими людьми, розуміючими свої обовязки — станемо ідейними!

Тоді кожний нас пошанує, нас будуть шанувати наші мужі, діти, братя — кожний нас пошанує, бо буде мусів! Та аж тоді красні часи настануть так для нас, для цілого народу, а тим самим для Американської Руси-України.

(Свобода, 15. червня, 1905).

Не менш гаряче промовляла Анна Курила про потребу жіночої організації. Коли взяти до уваги пів мільона українців у Америці, то в пропорції 1 до 10 українок є 50,000. “І де ж ті жінки?” — питає бесідниця. Всі знають, як мало їх у “Союзі” і “Соединенії”. Найчастіше українські жінки або не належать до жадної організації або пристають до чужих, польських і словацьких. І це є найважливіша причина для заснування організації, щоб у ній об’єднати всіх “руських жінок”, які нічим не гірші від мужчин і також повинні мати свою окрему організацію,

бо ж інтереси жінок є дещо інші від інтересів мужчин. Спільним зусиллям удасться об'єднати жіноцтво, а його совісна робота дасть гарні плоди, йому на користь і на славу "нашій святій Русі" . . . ("Свобода", 22. VI. 1905).

Проект статуту реферувала Констанкевичівна, а про виховання дітей доповідала Стеткевич. З актуальною справою відкриття "Дому для українських дівчат" виступила Хромовська, а після неї піддержував цей задум о. П. Тимкевич. Опісля вітав збори о. Туркевич від "Православного Общества Взаїмопомочі", яке теж має намір творити жіночу організацію, а його "вислано на віче, щоб перевірити, як стоять справи і чи є можливість заложити спільну жіночу організацію." Він побажав жіночому рухові успіхів, а за ним ще один учасник віча, Ладижинський.

Як подає звіт, дискусія тривала коротко ("зادля браку часу"). Накінці схвалено резолюції. Значено дуже малу участь жінок у дискусії "мабуть задля новости такої для них річі як віче, а в часті також задля присущої жіночому полові встидливости." Проте підкреслено, що віче відбулося поважно й спокійно.

Вечірній концерт із нагоди першого жіночого віча зібрав більше публіки. Тоді відчитано привітальні телеграми від: Бурси й Православного Т-ва в Клівленді, Українських Школярів та також осіб: Анна Мельник, Сабіна Крук, Бичинський, Олекса Курила, Савка, Стеткевич, о Підгорецький. У програмі концерту виступали всі бесідниці віча: А. Курила — вступне слово, піяністка Констанкевич, Стеткевич — сольоспів, Е. Струтинська — деклямації Франка "Каменярі" і Лепкого "В світ за очі", Хромовська у вокальному квартеті. Рецензент "Свободи" високо оцінив мистецький рівень всіх продукцій, а в першу чергу талановитої піяністки, що може вдоволити найвибагливішу американську публіку та декляматорки, якій найбільш, строгий критик не міг би нічого закинути. В імені сестрицтва св. Ольги його касієрка Медвідь вручила квіти всім, що брали участь у концерті.

Цікаво було б порівняти тодішні москвофільські ча-

сописи: “Американсько-руський Вестнік”, “Свет”, “Поступ”, “Правда”, чи, та як, писали вони про віче.

“Свобода” признавала вповні успіхи віча й вечірки та своє звідомлення закінчила таким оптимістичним уступом: “Є надія, що спробувавши своїх сил, українське жіноцтво, під проводом свого повного енергії й посвяти Комітету, до якого входять пані: Стеткевич, Струтинська, Констанкевич і Курила, та при допомозі сестрицтва св. Ольги, його діяльності й енергійної касіерки п. Медвідь, візьметься до праці ще гарячіше ніж досі та в недовгім часі переведе в життя ухвалені на першім жіночім вічу резолюції й пляни”. (8. червня, 1905). Крім того в наступних числах згідно з попередженням “Свобода” помістила промови Е. Струтинської, А. Курили, телеграми на віче та резолюції. Схвалені рішення це найбільш істотний вислід віча. Завдяки “Свободі” вони доступні й у відстані 60-ти років:

З жіночого віча — Ухвали прийняті на вічу.

Віче:

1. Взиває все українське жіноцтво в Америці до більшої єдності й згоди без огляду на свої переконання так релігійні як і партійні.
2. Взиває українське жіноцтво до закладання курсів для науки читання й писання та взагалі до як найенергійнішої діяльності на полі просвіти.
3. Взиває українське жіноцтво до як найскоршого заснування жіночої часописи, а на разі до вибору редакційного комітету, якого обовязком було би писати про жіночі справи до існуючих наших часописів.
4. Приймає предложені статuti до відома, узнає їх за цілковито добрі й відповідальні та поручає скликаючому Комітетові прийняти ці статuti як основу, на якій має повстати українська жіноча організація.
5. Взиває всі існуючі Сестрицтва до як найбільшої діяльності, а всіх дівчат і жінок приступати до тих же.
6. Поручає дотеперішньому Комітетові першого українського жіночого віча провадити й на дальше справу жіночої організації та в як найкоротшому часі скликати делегаток, які впровадили б у життя жіночу організацію.
7. Взиває українські матері, щоб більше дбали про фізичне, моральне й духове виховання своїх дітей та не запрягали їх передчасно до тяжкої роботи.
8. Взиває Сестрицтво св. Ольги в Нью Йорку до заснування “Дому

для українських дівчат”, де б вони могли спільно мешкати, харчуватися й учитися, найти поміч і пораду в своїх потребах. За настоятельку цього Дому повинно Сестрицтво спровадити фахову вчительку з краю.

9. Взиває також другі сестрицтва в Нью Йорку і в других місцевостях до заснування подібних Домів, коли той перший Дім покажеться можливим до переведення й практичним. (15 червня, 1905).

Національна єдність, понадпартійність, терпимість до вірувань, ширення освіти, жіночі видання (часопис), оснoвування жіночих читалень, активізація широких мас жіноцтва в громадському житті, солідарність із усім українським зорганізованим жіноцтвом, виховання дітей і молоді, бурси для дівчат і громадська опіка над дівочим доростом⁴⁾ — під такими кличами змагали провідниці й піонерки українського жіночого руху будувати в ЗДА міцну, самостійну, жіночу організацію.

Усю програму, її засоби спрямовано до головної цілі: припинити загрозу денационалізації, зберігати жінок від впливів чужинецьких організацій, приєднувати до свого грона збаламучених москвофільською агітацією. Ба, навіть уживано національної назви “руської” замість української, щоб не давати агентам можности ширити русифікаторське мрякобісся, пускати темним масам блахмана їхньої анти-української агітації⁵⁾.

Під цим оглядом було б цікаво перевірити тодішні москвофільські часописи: “Американсько-Русский Вестник”, “Свет”, “Поступ”, “Правда”, бо не пройшло без їх уваги

---

4) Не була це на той час маловажна справа, коли “Свобода” ще в 1909 р. алярмувала про загибель новоприбулих українських дівчат, що несвідомо попадають у руки агентів торгівлі дівчатами, які запроднують їх у великій кількості до публичних домів, відділки нема їм вороття. В 1860-их роках уже в самому Нью Йорку нараховувано 12,000 проституток... “Сестричне братство св. Ольги” в Джерзі Ситі ще 1899 задумувало купівлю “еміграційного дому для руських дівчат і жінок”. (“Свобода”, 12, X. 1899).

5) Слово “Україна” появилoся вже в перших числах “Свободи”, але навіть тут як і в назві Народного Союзу вживано терміну “руський” або “Русь-Україна”. Офіційно назва “Український” появилoся щойно 1920 р. при переписі населення. (Пропама. Книга, стор. 172, 315).

перше жіноче віче. Для них повинно бути очевидним, що ту нову організацію годі буде підтягнути під їхній вплив. Ідейна й культурна сила українського елемента була панівна й безкомпромісова. Провідниці віча виявили себе незаперечними українськими патріотками. А тоді ще передчасним було вживати для русифікаторських цілей — український патріотизм. Це діється щойно за наших часів, коли старосвітську машину царсько-російського імперіалізму змодернізовано радянсько-комуно-російськими механізмами.

“Свобода” вповні признавала успіх першого віча українок у Нью Йорку. Але в розгарі літа настала перерва в громадській роботі і вслід затим дальші кроки дійового комітету — покищо невідомі, як теж труднощі, які зустрічав цей почин. Можна допускати, що піддержку давав йому “Український Народний Союз”, який від початків визнавав потребу включення жіноцтва до громадської праці. Він перший гуртував жінок у сестрицтвах, товариствах, сестриних братствах. На річному засіданні Головного Уряду 1899 р. в програмі нарад була доповідь про “Жіночі організації і їхнє значення в суспільному житті”⁶). Тоді в гол. уряді були оо. Ів. Ардан і М. Підгородецький. Очевидно, тут у першу чергу йшло про збільшення членства УНС. “Свобода” вітала кожне нове сестрицтво, нпр.: “Жінки й дівчата вступають до Союзу! Нові сестричні брацтва св. Анни в Бреслау та св. Ольги в Кіспорт, Па. (12. XI. 1903). При тому не слід поминути особистих амбіцій членок на провідних становищах тих сестрицтв. Творення нового центру з новим проводом у час модної тоді так званої “всеїдності” інституцій і організацій тривожив діячок і викликав суперництво. І після віча заметушилося сестрине брацтво св. Ольги в Нью Йорку та заповіло великими оголошеннями в “Свободі” (з 31 серпня, 1905) на 10 вересня “Мітінг”, а 16-го — “Великий Баль”. Зате не чутно нічого про ініціативний комітет і проєктовану організацію жіноцтва, хоч такі задуми, як читальні, для неграмотніх, давали про себе знати. (Нпр. 20 членок

---

⁶) Пропамятна книга, стор. 200.

“Дівочої Читальні” в Бломфілд, Н. Дж. вже за півтора місяця будуть читати й писати по українському, повідомляв допис у Свободі (18. 1. 1906) . . .

Ледве, чи можна знайти потрібні матеріали, щоб виявити всі зовнішні й внутрішні перешкоди, які не дали розвинутися так добре започаткованому ділу. Не без впливу діяла тут московська агентура в виді москвофільських “обществ”. Одне є певне: ініціаторки були українськими патріотками та здатними сповнити вимоги поставлених перед ними завдань.

Яскраво свідчать про те навіть доривочно зібрані сліди діяльності одної тільки Емілії Струтинської. Цю посаду ньюйоркського віча перед її виїздом із Оліфанту з жалем пращали місцеві українці: “кружок жінок” і “театральний гурток”. Було це на аматорській виставі “Наталки-Полтавки”, яку вона підготувала. “За її щиру й корисну працю на ниві просвіти” дякували їй китицями квітів, а на пращальній вечері з тієї нагоди переведено збірку “на борючихся за волю України” (Свобода, 9. XI. 1905).

З розмахом започаткована освітня акція У. Н. Союзом у 1912 р. мала довести до основи бібліотек, архівів, музеїв, базарів народного мистецтва, розбудови шкільництва . . . Секретаркою встановленої “Просвітної Комісії” була та сама Емілія Струтинська. Можливо в збереженій переписці Олени Кисілевської знаходяться й її письма з того часу, бо О. Кисілевську обрано представницею тієї Комісії на Західну Україну.

На початку 1917-го року широким відгомонам відбилася в пресі авдієнція української делегації в президента ЗДА. Як голова делегації згадана — Емілія Струтинська. Нпр. у канадійському тижневику “Канадійський Українець” з 24. I. 1917 читається на першій сторінці найбільшими черенками, що —

“... явилася в Білому Домі в Вашингтоні, у през. Вільсона депутация в справі назначення Українського Дня і вручення йому меморіялу в українській справі. . . . В імені депутации промовила п. Струтинська з Чикага... Президент вислухав бесіди п. Струтинської з найбільшою увагою, почім відповів... П. Струтинська

вручила обширний меморіал про український народ і його положення . . .”

Нема сумніву, що та ж сама Емілія Струтинська була причасна до “Ранної Зорі”, першого журналу Українок на американському континенті, як і до “Союзу Українських Жінок у Америці”, що мав уже свої Відділи в Чикагу (ім.

Single Copy 5c

OFFICIAL ORGAN OF UKRAINIAN WOMEN ALLIANCE

Подільное число 5c

RANNA ZORYA — "THE MORNING STAR" — UKRAINIAN MONTHLY

Видавництво "Союзу Українських Жінок" в Америці
Місячна часопись для просвіти, науки і освідомлення українського жіноцтва на імїграції

Vol. I. No. 4.

Chicago, September 1919 — Шикаго, Вересень 1919

Рік I. Число 4.

До Укр. Жіноцтва міста Шикаго і Околиці! СЕСТРИ!

В Неділю, дня 21-го Вересня 1919 р.
вїбуде ся в Шикаго

Вел. Укр. Манїфестація

українських громад міста Шикаго і Околиці

щоби віднести гріхний протест української імїграції в Америці проти несправедливих рішень мирової конференції в Паризі згладом українського народа;
щоби запротестувати перед світом проти насильств і розбоїв, поповнюваних тепер польськими правительством і польською солдатською на наших матерях і батьках, на наших сестрах і братах в Галичині;
щоби запротестувати до урядових представників Злучених Дермав, які дісно представляють собою ідеї і стремління американської демократії, та до цілого великого американського народа в справі негайного признання правительством Злуч. Дермав самостійної української республіки.

На тія важкія манїфестації, яка розпочнеть ся святоточним походом удішки міста не сїе бракнути ні одного Українки і Українки з міста Шикаго і дооколицьких мїздїв, Українські Жінки! Посвятїть кілька годїн часу та вїявіть зраз з вашими дїтками і дітьми **НА МАНІФЕСТАЦІЮ** щоби сповнити святїя обовязок, що тягнуть на Вас, як на ширшх доньках українського народа.

Пам'ятайте на Неділю, дня 21-го Вересня с.р.

Щодробні Манїфестації будуть воданї зїзїше до крайового мїска в уїдх українських часописих і окремих розїздках

Манїфестаційний Комїтет.

Поменшена фотокопія першого листка “Ранної Зорї”.

7) З книгозбірні Софії й Миколи Залозецьких у Вінніпегу.

О. Пчілки), в Нью Йорку, Дітроїті (ім. Марії Маркович), в Клівленді (ім. Олени Степанівни), і др. Помимо сентиментальної назви Видавничий Комітет “Ранньої Зорі” дбає про політичний зміст журналу. У доступних двох примірниках⁷): з рр. 1919 (ч. 4. за вересень) і 1920 (ч. 1. за січень) знаходяться: Відозва “Комітету Незалежної України) М. Грушевського, Мих. Лозинського, Дм. Ісаєвича, Федора Савченка), Вісті з мирової конференції в Парижі, Вісті з України й про Україну, Українсько-румунські взаємини, Українська делегація перед сенатом у Вашингтоні, Український Червоний Хрест, Львівське жіноцтво під час листопадового зриву (спомин і рефлексії Мілени Рудницької-Лисяк), Ріжні польські проекти в справі “автономії” для української Галичини, Петлюра зайняв Київ і Одесу . . .

Яким духом навіяні ці вісті, хай дадуть приклад коментаря в дописі п. н. “Договір Петлюри з поляками”:

... Се ніяк неможливе, щоб такий завзятий і здекляований оборонець державної незалежності всіх українських земель, яким є український начальний вождь Семен Петлюра, міг згодитися власновільно віддати українську землю польській державі... Український народ Галичини стоїть на тім, що українські землі мусять належати до української держави, а не до Польщі...”

“Рання Зоря” промінює ярким сяйвом патріотичних почуттів, якими пройняті були піонерки на світанку українського жіночого руху в ЗДА.

П. Т. Видавництву й Редакції “Свободи” складаю глибоку подяку за змогу переглянути давні річники цієї заслуженої часописи.

І. К.

ПІОНЕРСЬКИМИ ДОРОГАМИ

50-річчя Українського Запозомого Братства св. Николая

Золотий Ювілей найстаршої української допомогової організації в Канаді вчисто святковано в Вінніпегу в днях від 6 до 9 жовтня ц. р. багатою програмою, в яку входили: Надзвичайна Конвенція, Господарський Конгрес, Ювілейний Бенкет і Святочний Концерт.

Ця, без сумніву, видатна подія в нашому національному житті має особливе значення зокрема для українського жіноцтва в Канаді.

Хоч ніхто не заперечує ні не оспорує в розвитку нашого життя в Канаді участі українських жінок-піонерок, то попри те ледве чи згадується про них. А втім без помочі жінок — їхні чоловіки, батьки, сини й брати не досягли б цих надбань, які їх поставили поруч інших національностей у ряд повноцінних громадян канадійської держави. Чи це було вичищування прапустель під засів збіжжя, будова перших осель і церков, чи гуртування перших читалень . . ., всюди наші жінки стояли поруч мужчин.

На жаль, досі українки в Канаді не здобулися, щоб віддати належний довг признання своїм попередницям трудівницям. А з кожним роком буде щораз тяжче віднайти й зберегти найдавніші вияви їхніх зусиль.

Хто шукав би участі жінок у початках нашого громадського життя в Канаді, переглядаючи найдавніші річники тодішних часописів, на перший такий слід натрапив-

Марія Карпець-Гладка

**Перша Конвенція "К. Р. М. Союзу" в Вінніпегу.
Поменшена відбитка світлини 1-ої сторінки "Канадійського Фармера" з дня 2 листопада 1906.**

би при початках творення Запомогового Братства св. Николая¹). У збереженому досі річникуві Канадійського Фармера з 1906 року, в числі з датою 2 листопада, на першій стороні знаходиться світлина, якої поменшена репродукція поміщена на нашій сторінці. Хоч обличчя невиразні, то всеж таки видно, що вісім делегаток тої першої конвенції тоді ще названого “Канадійсько-Руського Народного Союзу” зайняли поважні місця по боках головних організаторів і провідників, якими були: о. Матей Гура, Микола Гладкий і Володимир Карпець. На жаль, біля світлини крім напису: “Перша Конвенція К.Р.Н.Союза у Вінніпегу 3 вересня 1906 р.” нема ніяких інших даних. Тому й мабуть ніколи не будемо знати, як називалися ці делегатки на першу конвенцію. Але з цілою певністю можна твердити, що між ними на світлині є Марія Карпець-Гладка, сестра й дружина обох організаторів. Разом з ними вона прибула до Канади в 1904 р., мавши закінчену освіту народної школи й виділової, що було рідкістю між нашими тодішніми жінками. Ще живуть свідки, що признають як осередок перших організаційних зібрань хату панства Гладких при вулиці Редвуд, де всі обов’язки гостинности тяжіли на господині дому.

1) “Братство св. Николая і Канадійський Союз” — під таким наголовком подала американська “Свобода” в Джерзі Ситі з дня 12 жовтня 1905 р. вістку про новозасновану організацію: “Русини замешкалі в Канаді не мали ще до тепер жадної організації, тільки кождий жив сам про себе.

Вправді були і тут проби закладати Народні Доми і тим подібні інституції, але то все не вдалось.

Перший початок до засновання братства на взір тих, які існують в Сполучених Державах Америки зробив о. Гура, скликавши мітінг на 11 вересня 1905 р. Мітінг відбувся в галі під новою церквою на розі Стелла і МекГрегор. До заснованого товариства приступило 76 членів. Предс. о. М. Гура, заст. Томко Ястремський, секр. Вол. Карпець, заст. Максим Левицький, касієр Іван Зибачик, заст. Вавро Лісовий; контрольори: Василь Шолдра і Вас. Горнецький..”

А втім ще в 1894 р. “Свобода” (3. III. стор. 3) писала про зацікавлення не тільки мужчин, але й жінок Українським Народнім Союзом: “Много листів дістала наша редакція зо всіх сторін Америки й Канади...” Там же між 5-ма жертводавцями на “Народній Еміграційний Дім” є Анна Грабинська — українка з Канади, що прислала даток \$1.00.

Від самих початків до Братства св. Николая належали жінки, як це було в “Українському Народному Союзі” в Америці, на якому взорувався канадійський Союз, згодом Братство св. Николая. Про це може ще свідчити оголошення, надруковане в числі Канадійського Фармера з дня 10 січня 1907 р.: “Повідомляється всіх членів Братства св. Николая і членів Канадійско-Руского Народного Союзу, що місячний мітінг відбудеться 20 січня ц. р. в год. З пол. в старій гр. кат. церкві на розі Стелла і МкГрегор” . . .

“Для того запрошається всіх братів Русинів так мужчин як також женщин і дівчат, котрі еще не приступили до так важної Рускої організації.

Н. Гладкий, секр. К.Р.Н.Союзу.”

А вже цілком виразно про жіночу секцію говорить в оголошенні, що йшло в кількох числах Канадійського Фармера з вересня 1908 р.: “Братство св. о. Николая, як також К.Р.Н.Союз повідомляють своїх всіх членів, що річний мітінг відбудеться в суботу, дня 19 вересня ц. р. в 7-ій годині вечером в галі п. Ястрембского . . .

. . . Рівночасно сердечно просимо руске жіноцтво о як найчисленнішу участь, в ціли зорганізованя запомогового сестрицтва.

Василь Чорнецький, пред., Николай Гладкий, секр.”.

Чи так як зорганізовано це “запомогове сестрицтво”, можна б хиба дізнатися з протокольних книг, якщо такі заховалися — бо в дальших числах Канадійського Фармера нема про це дописів.

Можна догадуватися, що в тому напрямі найбільше трудилася Марія Гладка, яка визначалася активністю й в інших товариствах, як нпр в “Драматичному Товаристві ім. Івана Котляревського” (вона є на світліні з 1914 року на 265 стор. Пропамятної Книги Українського Народного Дому в Винніпегу), або як основниця й нерша голова Жіночого Т-ва ім. Княгині Ольги в Винніпегу. Якщо від найдавніших часів в списках жертводавців на народні цілі трапляються жіночі імена то це — Марії Гладкої.

Видана у Львові в 1931 р. публікація п. н. “Українська еміграція — інвалідам”, на стор. 7-ій стверджує, що Канада збрала коло 17,500 долярів, в чому велика участь Українського Запомогового Братства св. Николая, яке само одноразово вислало \$1,500. Збірками цими займалися жінки, а в першу чергу Марія Гладка та її найближча помічниця А. Ковальська.

До найближчих а водночас найвірніших співробітниць відомої патріотки Анни Йонкер належала й Марія Гладка, що завжди піддержувала кожную українську визвольну акцію²).

50-річний ювілей “Українського Запомогового Братства св. Николая в Канаді” не застав між живими своєї піонерки. Марія Гладка вже нам про ці часи нічого не розкаже. Перед пів роком забрала з собою в могилу всі свої враження й пережиття з тих часів, серед яких ми тепер з трудом віднаходимо перші сліди жіночої праці на громадській ниві.

З приводу Золотого Ювілею найстаршої української допомогової організації в Канаді згадаймо її піонерку, шляхетну людину й велику патріотку, якою була Марія Гладка, що до кінця своїх днів мала одне бажання: дожити часу, коли Україна стане вільною.

“Канадійський Фармер”, 17. X. 1955.

---

2) Пор. “Патріотизм Анни Йонкер”, Вінніпег, 1964, стор: 28, 88, 101, 111, 127.

ПЕРША ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНОК У КАНАДІ

(До ювілею українського жіночого руху в Канаді)

В минулому, 1956 році, припадав 25літній ювілей від заіснування “Українського Золотого Хреста”, великої й заслуженої жіночої організації, що справді золотими буквами записалася в історії свого народу. Ювілей цей широким відгомонам відбився не тільки в ЗДА, властивому терені діяльності “Українського Золотого Хреста”, але й у сусідній Канаді, де діє одноіменник УЗХ — “Фонд Українського Золотого Хреста” при “Організації Українок Канади ім. Ольги Басараб”.

Кожен ювілей має те до себе, що притягає нашу думку до початків ювілята. І коли ми вертаємося двадцятьп'ять років назад, до часів, коли “Український Золотий Хрест” тільки перші свої кроки ставив, наша думка біжить ще далі, до самих початків жіночого українського руху на американському континенті. Нам цікаво відкрити, хто були ці перші українські жінки, що в новому для себе оточенні, в чужій ще тоді для себе країні, вже виходили своїми заінтересуваннями поза щоденні турботи життя.

І складається так, що на цей же самий 1956 рік припадало 40 літ з дня заложення першого жіночого українського Товариства в Канаді. Маємо на думці “Українське Жіноче Просвітне Товариство”, що заіснувало в Вінніпегу під кінець 1916 року.

До того часу в Канаді було вже чимало жінок, що розуміли потребу праці в громадських організаціях. Деякі з них мали середню й вищу освіту і через те бачили й чітко розуміли потребу залучення українського жіноцтва до національної праці. І вони не дармували. Скрізь, де діяли українські культурні, релігійні чи суспільні організації, знаходимо між їхніми членами й жінок. По найбільшій частині працювали вони там на повних правах членів, як і чоловіки, а часом виконували окрему допоміжну роботу

на зразок “жіночих допоміжних гуртків” при англійських Товариствах.

Само собою, в міру того, як росло й розвивалося ціле українське громадське життя в Канаді, більшала теж у ньому кількість його жіночих членок.

Невідомо, як довго тривав би ще цей стан, якби на початку 1916 року не сталася в суспільно-політичному житті Канади подія, що дала сильний поштовх наперед організаційній ініціативі українського жіноцтва. А саме, в місяці січні Манітобська Законодатна Палата в Вінніпегу схвалила закон, що признав виборче право жінкам і тим самим приносив їм повне зрівняння в правах з чоловічою частиною населення. Провінція Манітоба перша в Канаді признала жінкам рівноправність і не багато часу минуло, коли пішли її слідами інші провінції. Правда, процес цей на цілому американському континенті давався завважувати від довшого часу, особливо в ЗДА, де діяли могутні організації і де виступали на суспільну арену сильні жіночі індивідуальності, але його дуже прискорила війна, що ставила й до жінок великі домагання і через те мусіла надати їм рівні права з усіма громадянами. Проте, це не міняє факту, що саме Манітоба перша в Канаді вчулася в цей голос доби і надала своїм жінкам рівноправність. З того приводу в дебатах над тим законом забирав теж голос перший український посол до Манітобської Палати, обраний з округи Гімлі, Т. Д. Ферлей, що з признанням висловлювався про новий закон і ставив за приклад змагання жінок до рівноправности в країні свого народження.

Не зважаючи на воєнну метушню, що приглушувала всі інші події й суспільні явища в світі, дебати довкола виборчого закону про рівноправність жінок не могли лишитися без відгомону в суспільності, а зокрема в жіночій його частині, найбільш тою справою заінтересованій. Проте писала преса, про те мусіли йти дискусії на громадському форумі і було б цікаво почути спогади очевидців тієї доби, як реагувала українська суспільність, а зокрема українське жіноцтво на цю переважливу справу.

Одним з наслідків цієї актуалізації жіночого питання в політичному житті провінції, а посередньо й цілої Ка-

нади, слід уважати намагання українського жіноцтва оформитися в таку організацію, що давала б більші можливості вияву жіночої ініціативи в громадській праці і стала б притягальним центром для широких кол українських жінок, досі слабо заінтересованих суспільним життям.

Для тієї цілі зав'язався в Вінніпегу ініціативний комітет, якого склад досі невідомий, бо не можна натрапити на нього в пресових вістках того часу. Цей Комітет скликав перші інформаційні збори жінок 16 листопада 1916 року, де виступали, як гості, кілька тодішніх українських діячів у Вінніпегу, між ними й посол Ферлей, що привітали ініціативу жінок і заохочували їх якнайшвидше завершити їхні старання в самостійній жіночій організації. В протоколі тих зборів лишився слід про те, що до дальшого ведення справи уповноважено Тимчасовий Комітет з Головою Марією Боянівською і Секретаркою — М. Жеребко.

Чергові збори відбулися дня 23 листопада 1916 року в великій залі “Українського Народного Дому” і там схвалено якнайскоріше виготовити статут нового жіночого Товариства. В пресі появилася закликом до всіх українських жінок і дівчат міста Вінніпегу, щоб вступали в члени свого жіночого Товариства, в нічому не порушуючи своїх членських прав і не пориваючи своїх організаційних зв'язків з іншими Товариствами, до яких вони до того часу належали. Обрано Статутову Комісію з трьох учасниць зборів — Франя Негричева, Ольга Арсеничева, Емілія Демчуківна

А. Зюбрецька

Ф. Негрич

А. Гавірко

— щоб виготовила проєкт статута і предложила “масовим жіночим зборам” до потвердження.

Ще одні збори відбулися в тій самій залі в четвер дня 30 листопада 1916 року в 8 ввечорі і накінець схвалено статут та засновано “Українське Жіноче Просвітне Товариство” на основних загальних жіночих зборах дня 3 грудня 1916 року о годині 3 по полудні в тій же самій великій залі “Українського Народного Дому” в Вінніпегу. Українська преса з тих часів згадує такі імена учасниць основних зборів і перших членок нового Товариства, що їх подаємо понижче в поазбучному порядку, хоч мусіло їх бути більше:

Андрушак, Арсенич Ольга, Боднар, Боянівська Марія, Бродій, Власюк, Внук, Гавірко, Гикава Емілія, Гнатишин, Демчук Емілія, Довбуш, Жеребко М., Жеребко С., Зюбрецька, Казанівська, Коваль, Купченко, Ліпинська, Лотоцька, Негрич Франя, Павлюкевич, Паньків, Рудик, Сандулович, Тацюк, Турчин, Угринюк М., Угринюк Юлія, Ферлеєва, Шкредка.

Обрана тоді перша Управа нового Товариства мала такий склад:

Голова — Марія Боянівська
Заступниця Голови — М. Жеребко
Секретарка — Емілія Демчуківна
Заступниця Секретарки — Юлія Угринюк
Фінансова Секретарка — Ольга Арсенич
Скарбничка — Франя Негрич

Контрольна Комісія: Боднар — Гикава — Паньків.

Е. Гикава

М. Боянівська

Ф. Боднар

Забавовий Комітет (що за теперішніми поняттями відповідає Комітетові організування всяких товариських і культурних імпрез): Гавірко, Казанівська, Павлюкевич, С. Жеребо, Лотоцька, Турчин, М. Угринюківна.

Це Товариство проіснувало кілька років і навіть пробувало вийти поза рами міста Вінніпегу, бо є відомості, що деякі його членки виїжджали на довкільні фермерські оселі й організували гурти тамошніх жінок. Найбільше в тому завзяття виявила А. Шкредка: промовляла на зборах жінок, виступала на імпрезах граючи на скрипці, переводила збірки, жертвенно займалася “Рідною Школою”. Пізніше, коли українське громадське життя в Канаді поплило бистрійшим струмом і коли настало організаційне зрізничкування, постало більше жіночих товариств, організованих на різних принципах. “Українське Жіноче Товариство”, в якому гуртувалися членки без уваги на свою релігійно-церковну приналежність, перемінилося згодом на “Товариство ім. Лесі Українки”, що діє досі і міститься в “Українському Народному Домі” в Вінніпегу.

Без сумніву, також і в інших більших осередках Канади, де діяли українські Товариства й організації, були

А. Ферлей

О. Арсенич

тенденції серед жінок — їхніх членів — до власного жіночого Товариства. Говорять про те дописи жінок у давніх річниках часописів. Наприклад, в числі з 18 травня 1910 року часопису “Канадійський Фармер” читаємо цікавий допис, що його підписала якась “Членкиня”:

“В Монтреалі видно поступ, бо вже навіть і дівчата гуртуються в Союз, який тепер знаходиться при вулиці Онтаріо. Було б славно, якби в тому “Дівочьому Союзі” згуртувалося якнайбільше дівчат. Дотепер їх лише тринадцять і одна молодиця, та є надія, що запишеться їх багато більше. Дівчата поступають, а хлопці даліше живуть, так сказати б, шинковим і білярдовим життям. Пропадають у болоті. Вже час поступати краще. Союз відчинений кожного дня.

“Членкиня”

З розповідей старенького громадянина Й. Созанського довідуємося, що справді в 1909—1910 роках заснувався орухливий “Дівочький Союз” у Монтреалі і найбільш активними членками в ньому були:

Випрук Клявдія, Джус Текля, Конська Катерина, Костирська Йосефина, Кучер Марія, Мандзюк Марія, Мандзюк Юлія, Маруняк Марія, Созанська Розалія, Тяхтій Анна.

Хоч це й свідчить, що вже на кілька літ до першої світової війни українські жінки й дівчата тяготили до суспільного життя й відчували потребу власної жіночої організації, проте “Дівочький Союз” мав більше клубовий характер, де сходилися дівчата, шукаючи рідного українського середовища в широкому морі великоміського життя. Першою самостійною жіночою організацією, що існувала на власних статутах, слід признати “Українське Жіноче Просвітне Товариство” в тодішній столиці канадійського українства, Вінніпегу. Воно виступило зо своєю програмою, побудованою на загальній, а не партикулярній, платформі нашого національного життя з метою об’єднати всіх українських жінок і поширити свій рух на інші місцевості й охопити їх власною організаційною сіткою.

Було б цікаво й далі досліджувати початки українського жіночого руху в Канаді, може свіжі знахідки в архівах старих Товариств, у бібліотеках, що збереглися по найстарших українських домівках у Канаді, пересунули б

На "пікніку" Жін. Просв. Т-ва літом 1917; від права: Лучкович (мати посла) Анна Гуменюк, Струсь, Марія Коваль, Гривнак, Марія Боянівська, Ольга Арсенич, Анастасія Ферлей, Анна Паньків, Анастасія Зюбрецька, Климентина Пасічняк.

Сьогодні українські жіночі організації в ЗДА і в Канаді — невід'ємна частина цілоти національного українського життя.

Одначе, не відразу вони стали такими. Прокладати їм шлях мусіли оті "Дівочькі Союзи", "Сестрицтва" та "Жіночі Просвітні Товариства", що поволі, самотужки і неначе навпомацьки в суспільній темноті крок за кроком здобували все сильніший ґрунт. Обов'язком тих великих українських жіночих організацій, яким підготували вони почву, кинути промінь світла в ті прикриті мрякою часи і видобути наверх з-під покривала минулого перші почини своїх попередниць на славному шляху українського жіноцтва до розбудови нашого національного життя в Новому Світі.

"Самостійна Україна", Чікаго, лютий, 1957.

УЛЯНА КРАВЧЕНКО

В Україні врочисто відзначено 50-річчя смерти Марії Конопницької, польської поетки й патріотки, а повністю промовчано — 100-річчя народин Уляни Кравченко . . .

I

Уляна Кравченко

В цьому році припадає видатний ювілей піонерки відродження української жінки, першої авторки збірки поетичних творів в українській літературі, учасниці перших бойових лав, що йшли на барикади проти темноти й рабства за правду й свободу, найкращої поетки українського жіночого руху.

В містечку Миколаєві над Дністром, в родині зукраїнізованого німця, Юліана Шнайдера, комісара Жидачівського повіту — 18-го квітня 1860 року народилася дівчинка, якій дано ім'я Юлія, бо й мати дитини носила таке ж ім'я. Родом попівна, мати Юлія Лопушанська відзначалася небуденним даром пісні й слова та

схильністю до містики. Зате її муж писав вірші в народницькому дусі, що друкувалися в “Галицькій Зорі”, і, виступаючи на захист селян, осуджував своїх політичних противників — москвофілів. В такій літературній атмо-

сфері родинної хати з раннього дитинства виховувалася майбутня поетка Юлія Шнайдер — Уляна Кравченко*).

У пізніших своїх спогадах вона розповідала:

“...Мої батьки мешкали в 1860-70 роках в будинку Леонтія Устیانовича, колишнього бургомістра вільного містечка Миколаєва над Дністром, — батька Миколи Устیانовича, повістяря й поета. Я чула багато про нього з уст його родини. Брат Миколи Устیانовича, тоді молодий студент, виголошував його вірші. Ніжність слів таких віршів як “Рекрутка” і “Пещена дитина” — чарували мене. Мені, малій дівчині, здавалося тоді, що поети — то окрема каста, а поезія — таємничий обряд...” (“Ширий друг і учитель”, Література і мистецтво, Львів, 1941).

Коли Юлій Шнайдер помер і родина залишилася майже без засобів до існування, дівчинку віддано до Львова під опіку материного брата Омеляна Лопушанського, доктора права й професора та судового радника, типового представника табору москвофілів, що належав до “Общества Качковського” і вірно служив австро-угорській монархії. Його жінка, як і її приятельки, була членкою “Общества русских дам”. Однак, не ця відстала й національно ворожа атмосфера родинного доквілля формувала духовість молоденької дівчини в 1877—1881 роках. Про це можемо дізнатися з її власних слів:

“...Коли я вчилася у львівській учительській семінарії, — слідила за думами поета Івана Франка, що писав вірші під псевдонімом “Мирон”. Слова його пісень підносили й будили шану і дивний страх, що він один із недосяжних і недоступних велетнів духа, що його ідеї випередили покоління його сучасників... В семінарії між товаришками почувалась я самотною — кріпилася словами поета і передчуттям, що стрінемося в житті.

На таке її бажання, висловлене дядькові, була відповідь: “Франко на лаві обвинувачених, належить до дуже небезпечної секти соціалістів”.

Не дивлячись на те, що в школі вживано тоді т. зв. язичія, молода семінаристка вивчає українську мову, читає Марка Вовчка, Котляревського, Федьковича, Франка, що, “прорвавши кола темноти, показував народові новий шлях”...

---

*) По-німецькому “шнайдер” значить — кравець. Звідтіл літературний псевдонім Уляни Кравченко.

Ще на шкільній лавці, наприкінці 70-их років, виходили з-під невправленої руки юної поетки віршовані заклики до “дівчат — цвітів нашої землі”, як і що діяти, щоб воскресла “наша Мати”. А в щоденнику вона писала:

“О, щоб чарівна ворожка-весна причарувала серця-душі наших сестер, щоб всі огрілися її теплотою, збудилися до труду на рідній ниві. Мало трудящих, а нікого із наших жінок... Але скільки перепон на нашій дорозі, а в нас нема любови до всього, що рідне! Хвилиний запал через перешкоди стигне, і це нещастя наше... Стільки струн в серці зірваних — але не мої втрати болять мене — інші кличі в серці відгомін знаходять. Горе України — моїм горем!” (Уривки спогадів, Календар Жіночої Долі, 1930).

21-річна Юлія Шнайдер не дожидає вигідного заміжжя (а вона ж була окрасою львівських сальонів, королевою балів і вечорниць), але, скінчивши семінарію, залишає Львів, щоб стати в малому містечку вчителькою: “Хочу стати сильною на дорозі нових обов’язків, нехай пропадуть і спогади про Вертерів та Демонів із днів найраншої моєї молодости, нехай не томлять, не жахають мене більше... Хочу похоронити решту снів та мрій, щоб завтра стати сильною на труд життя, на бій...” (Спогади учительки, Коломия, 1936).

В родинному містечку Миколаєві не було для неї місця. На перший рік практики довелося їхати з недужою матір’ю до міста Бібрки. Тут зразу дали себе відчутти всі притаманні провінційним закутинам конфлікти, сплітки, інтриги, переслідування. Шкільне начальство й товариші праці були противенством розуміння ролі вчителя, яке привезла з собою новоприбула ідеалістка. Польська панівна мова, кар’єровичівство, наклепи й донощицтво — нестерпно важко було в таких умовах довести до того, щоб діти “замість передп’ястовських старопольських легенд оповідали про княгиню Ольгу і хрещення Руси”. А коли дійшло до відома, що вчителька “пише вірші для русинів”, її перенесено на працю в селі Стоках, в якому перед тим ніякої школи не було. Треба було шукати приміщення. Поки громада вибудувала школу, учительці відступлено дяківку. Її вона описала в пізніших своїх спогадах:

“... Де ж та дяківка? Оглядаюся. За цвинтарним ровом своєї хижа сама-самісінька. Не те, щоб хати в сусідстві були, але біля

неї нічого більш — ні огорожі ніякої. Здається, живі люди тут ніколи не жили. Наближаюся, низька хижа, дах колись був соломомою накритий; від сторони цвинтаря пів стіни впало. Мале віконце заложене чорним папером. Пустка. Нікого питатися... Вхожу. В снігах вітер зірвав мені капелюх. Стелі не було, а в стрісі діри, протяг. По лівій руці — не знаю, яким словом це назвати — справді нора, без долівки, зі стелею з тяжких чорних бальків...

Через тиждень після того Юлія з Лопушанських Шнайдер відійшла назавше в свій надприродній світ.

Утративши назавжди “руки, що обережно хоронили, серце, що горнуло в кожній хвилині горя” — все їй здалося марним, наче й не бачила, що:

“...кінчиться осінь. В хаті тісно, темно, вогко й зимно. З розпаленої печі вітер завертає дим до хати. Глина зі стелі паде кусниками... Полеві миші перед стужею зими — хороняться громадно до одинокої хижі серед піль. Гризуть та нищать колишні записки-діярії...”

Тоді від грудневого вихру, під скрипіт цвинтарних хрестів, знайшла вона захист — в книжках. Багато їх в неї було і незвичайних: біографії Савонаролли, Джорджана Бруно, Гуса, Віклефа... Трагедії великих людей приковують до книг, дають забути власне горе. Ось велика книга з творами й життєписом Вікторії Кольонни, італійської поетеси ренесансу, що мала між друзями великих людей, а між ними Михайла Ангела. Для неї він навернувся до католицької Церкви...

Закінчуючи свої “Записки учительки” 1884 роком, Уляна Кравченко бачить перед собою новий шлях і питає: “Чи цей новий шлях правдивий? Чи варто йти по тернях?” Та відкинувши всі сумніви, впевнено відповідає: “Терпінням був ти мені, погасаючий роче, але з терпіння родиться нове життя — розкриваються правди золоті й шляхи нові...”

Інакшої відповіді не могла дати поклонниця Івана Франка, який став не тільки її вчителем і дорадником, але й близьким опікуном і другом.

Почалося це тоді, коли редактор журналу “Зоря”, проф. Партицький, передав своєму молодому співробітникові, Ів. Франкові, надіслані йому від його колишньої учениці в семінарії прозові твори і автобіографічну повість

“Марта”); серед сторінок рукопису був забутий вірш “Згадай мене милий”. Виправлений вірш появився в “Зорі”, а його авторка одержала від Франка листа з захоотою до дальшої творчости.

Був це перший лист Івана Франка до початкуючої письменниці, що, як після довгих років признала Уляна Кравченко, “вирішив її долю”. Потім приходили дальші з порадами й вказівками, що виховували мистецький смак і розвивали ліричний хист молодій авторки. Ще більший вплив мало на неї особисте знайомство:

“... Від хвилини, коли Іван Франко 14-го грудня 1883 р. прийшов до мене до Бібрки, щоб вкінці особисто познайомитись зо мною, — зміст його листів зміняється, і, як пише він сам, “ударяє в інші ніжні струни”. Листи ті, як особисті документи людини, багато виявляють про автора, та вони призначені для одної тільки особи.” (Щирий друг і вчитель, в збірнику “Іван Франко у спогадах учасників”, Львів, 1956).

Цей виразний натяк на зміну тону листування свідчить, що Уляна Кравченко мала вийняткове щастя знайти дорогу до серця свого найбільшого сучасника, твори якого давно вже в душі молоденької учениці здобули йому ореол революціонера, борця за правду, уосіблення найвищих ідеалів. Про силу тих обопільних почуттів могли б розказати листи, але Уляна Кравченко не всіх їх зберегла, а ті, що не пропали, не всі ще опубліковані. В “Записках учительки” багато місця відведено охочим до женихання, причарованим “блиском її очей з довгими віями, ніжним обличчям, буйним волоссям і дискретною елегантністю одягу” — вчителям, “Вертерам” і “Демонам”. Тому й зрозуміле її легковажне й насмішливе ставлення до всіх женихів, тим і оправдана втеча молодій дівчині від довкільного життя у світ книжок — бо всі ті книжки постачав ніхто інший, а Іван Франко.

Завдяки впливам Франка Уляна Кравченко в найближчому році стала вчителькою в Дівочому Інституті Сестер Василянок у Львові. Йому завдячує вона появу в 1885 р. першої збірки віршів “Пріма вера”. Через Франка ввійшла вона в знайомство з Наталією Кобринською, Олесею Бажанською, Софією Окуневською і ін. та, взявши участь у “Першому вікні” 1887 р., виступила як найвизначніша

поетка українського жіночого руху, вперше під іменням Уляни Кравченко.

Зате їй прийшлося їй “стати жертвою перших змагань наших феміністок”. Друкувалися проти неї статті в часописах за те, що приходила до театру без опіки старшої дами або до бібліотеки, де працювали самі чоловіки... Вслід за тим наступило звільнення з посади в львівському інституті. Для прожитку мусіла поетка вчити приватно на селі в Львівщині, а згодом вернулася до сільської школи в Долішньому Лужку в Дрогобиччині — 1888 р. Опісля, вийшовши заміж за вчителя Німентовського, вчителювала з невеликими перервами аж до 1920 року в Сільці біля Дрогобича.

Невдатне подружжя не зірвало дружби з великим учителем. Іван Франко видав у 1891 році в “Літературно-науковій бібліотеці” другу збірку Уляни Кравченко п. з. “На новий шлях”. З того часу друкувала вона чимало в різних журналах, часописах, збірках (Зоря, Літературно-Науковий Вісник, Дзвінок, Руслан, Життя і Слово).

Щойно залишивши учительську працю в 1920 році та проживаючи в заміжній доньки в Перемишлі, Уляна Кравченко зайнялася окремими виданнями своїх творів. Почали виходити її збірки для молоді: “Проліски”; “В дорогу”; “Лебедина пісня”; “Шелести нам, барвіночку”, а також появилось окремим виданням оповідання “Голос серця”. Згодом перевидаються перші збірки “Пріма вера” і “На новий шлях”, виходить збірка “В житті є щось”, “Замість автобіографії”, нариси “Спогади вчительки”, поезії в прозі “Мої цвіти”. Твори Уляни Кравченко були повсякчасно окрасою журналу “Жіноча Доля”. Під час війни поетка не покинула України і, проживши 87 років, померла в Перемишлі в 1947 році.

Доволі багата літературна спадщина Уляни Кравченко мало відома серед загалу читачів. А втім не було такої події в нашому національному житті, що на неї не відізналася б творчість Уляни Кравченко. Ідучи назустріч новим ідеям, що мали принести їй народіві духове відродження — вона залишилася собою: “Такою хочу бути, якою душа моя”. В своїй творчості і в житті вона вірить у “волю

наймудрішого Єства”, що дає “сили серцю до життя по правді, до жертви в ділах”. З тією глибокою релігійністю йде впарі гаряча любов до України:

Україно! Єдина ти на світі.
Яка ти мені мила і свята...
Моя ти Нене, я ж твоя дитина,
Що суть душі завдячує тобі!

І в більшості її творів прозових і поетичних проявляється ця особлива риса Уляни Кравченко — її релігійний патріотизм, в мужньому й бадьорому звучанні її строф, надиханих величчю моральної сили.

Досі не маємо ні повного видання творів Уляни Кравченко, ні біографії, ні критичного розгляду цілої творчості, та й ледве чи діждемося їх у соті роковини народження цієї визначної поетки, одної з перших в Україні. Забагато в її творах любови до України й віри в Бога, а замало слідів матеріялістичного соціалізму, щоб їх видали сучасні видавництва в УССР. Адже в “Історії української літератури” (УАН, Київ, 1955) нема й сліду Уляни Кравченко²).

Проте у вільному світі, без сумніву, всі українські жіночі організації святковими концертами й урочистими зборами віддадуть поклін своїй піонерці, а можливо й віддадуть хоч вибрані твори найкращої поетки українського жіночого руху.

Зійшовши на ниві української літератури як перша весняна квітка “Пріма вера”, що віщує пробудження природи зі сну, Уляна Кравченко ступила на новий, визвольний шлях і на ньому завжди була благовісницею шляхетних поривань і боротьби за перемогу правди, за волю українського народу — з панівним кличем: “Віддай усе, усе за рідний люд!” Зате не зникне її ім’я з української національної культури і назавжди збереже їй свою вдячність українське жіноцтво. “Свобода”, Джерсі Сяті, 1960, чч. 80, 81.

---

²) Зате автори її як напр. Степан Крижанівський (т. II, стор. 341) “не можуть уявити українську прозу” без — Ванди Василевської, яка писала по польськи, а живучи в київській резиденції “над Дніпром — наче над Вислою” та дбаючи тільки про сталінські премії, нехтувала знаннями української культури. Її повість “Райдуга” яскравий вияв ігноранції й низькопробности таланту.

ПАМ'ЯТІ ЄВГЕНА ЮЛІЯ ПЕЛЕНСЬКОГО

З далекої Австралії наспіла недавно вістка про смерть д-ра Євгена Юлія Пеленського, визначного діяча української культури, науковця й громадянина. Несподівана смерть у молодому ще віці — Покійному було всього 48 років — вирвала з нашої суспільності людину рідких прикмет характеру і великих заслуг для свого народу.

Життєвий шлях д-ра Євгена Пеленського — це одне неперерване пасмо праці. Самий перелік виданих чи зредагованих ним книжок, статей і журналів та перегляд суспільних і наукових його становищ дає нам образ людини, всеціло відданої науковій і громадській праці, проте далеко ще не вичерпує його виняткової істоти. Бо

її трудно передати словом чи друкованими рядками, її легко могли відчутти серцем близькі його приятелі й друзі, що разом із ним або близько нього йшли спільним шляхом великої епопеї праці.

Євген Юлій Пеленський народився 3 січня 1908 року на стрийському Підгір'ї. Середню школу (гімназію) скін-

Д-р Є. Ю. Пеленський

чив у Стрию, перейшов до університету у Львові, студіював там слов'янську філологію, головню українську. У 1930 році дістав диплом магістра, а в 1935 — доктора. Працював у “Національному Музеї” і в торговельній гімназії “Рідної Школи” у Львові. Від студентських років член “Наукового Товариства ім. Т. Шевченка” у Львові, на еміграції — заступник голови Наук. Товариства ім. Т. Шевченка і голова Австралійського Відділу НТШ, від 1941 року — дійсний член Історико-Філологічного Товариства в Празі. Від 1943 року — доцент української літератури в Українському Вільному Університеті в Празі, пізніше в Мюнхені.

Журналістика й наукова його праця датується від 1928 року. Від тоді помістив безліч статей і наукових розвідок у крайовій і закордонній пресі. Його наукова спадщина залишила десятки книг і сотні наукових статей і розвідок.

Був незаперечним українським авторитетом у ділянці бібліографії, якій присвячував багато часу й працював із замилюванням ерудита.

Багато патосу й енергії вкладав у видавничу справу. Є. Ю. Пеленському завдячує свій початок видавничого кооператива “Вогні” у Львові, він був основником видавництва “Дажбог” у 1932 р. у Львові, він перший кидає думку організувати “Українське Видавництво” у Кракові в 1939 р. і стає його першим директором. Свою видавничу діяльність продовжує опісля у видавничій спілці “Бистриця” в Кракові, що перенеслася по війні до Мюнхену в Німеччині.

В Австралії стає ініціатором та душею всіх українських організацій і товариств у Сіднеї, місті, де поселився. Сіднейський часопис “Вільна Думка — Український Шлях”, якого Є. Ю. Пеленський був співробітником — заповнений посмертними оповіщеннями й некрологами, якими українська громада в Австралії виливала свій жаль по втраті великого свого провідника й громадянина. Там, далеко від рідної землі, Євген Юлій Пеленський став вумлінням усього українства, відриваючи його душу від зматерія-

лізованої буденщини, від погоні за багатством і наживою, спрямовуючи її в сторону ідеалістичного розуміння життя й обов'язків українця супроти свого народу.

Для цього народу — це доктор Євген Юлій Пеленський, учений, публіцист, видавець і громадський діяч та таким він перейде в пам'ять і історію.

Але живе ще багато людей, що знали й пам'ятали не тільки доктора Є. Ю. Пеленського, але й Євгена, свого товариша з університетських студій, завжди привітного й увічливого, з усмішкою готовою до товариських порад і допоміж. Коли перенестися думкою до Львова на переломі 20-их і 30-их років, пригадати 'юні дні' молодості й юнацьких поривів — Євген Пеленський стає як невід'ємна характерна постать того студентського життя. Багато української молоді не могло студіювати україністики в львівському університеті, бо система й організація тих студій у ньому не давала на це можності. Все українознавство зводилося до однієї катедри досить підрядного значення, що даліше сердневіччя й початків схолястики не виходила, а навіть українська література для неї не існувала. Навіть у офіційній термінології слово "український" не допускалося, студенти вчилися "руської" мови, "руських" говорів, "руської" граматики, "руських" пам'яток старого письменства, або т. зв. "малоруських" — а все це викладали по-польському.

Тоді з'явився на львівському студентському ґрунті Євген Пеленський. Найздібніший і найбільш обдарований із тодішнього молодого покоління україністів він просто душився в невиносимій атмосфері львівського університету та мусів шукати виходу з неї. Його знайшов він у зорганізованому ним "Гуртку україністів", що в дуже скорому часі стає властивою катедрою україністики для львівських українських студентів під науковим керівництвом і товариським проводом Євгена Юлія Пеленського. Його знання й промінюючий ентузіазм для української літератури переливалися на все оточення та заохочували до поглиблення студій, що їх не міг дати студентіві вузько-глядний, антиукраїнський львівський університет. Досвідчила на собі того й авторка цих скромних рядків,

що теж підпала під чар “Гуртка українців” та вплив сильної педагогічно-наукової індивідуальності свого Товариша й Голови “Гуртка” — Євгена Ю. Пеленського.

Не один студент завдячує Євгенові Ю. Пеленському щасливе закінчення своїх студій. Його поради, наукова поміч при працях і студіях — завжди безінтересовна й щиро-товариська — не забудуть ніколи ті, що з неї користувалися. Скільки семінарійних рефератів, скільки магістерських праць написав чи при їх написанні був помічник Є. Ю. Пеленський — того ніхто ніколи не зрахує.

“Гурток Українців” урятував багато студентів від того, щоб не потанули вони в схолястичній мертвичині слов’янознавчих студій львівського університету, багато з них штовхнув пізніше на шлях самостійної наукової праці. А в деяких випадках — рятував він від національного відступництва. Нікому іншому тільки Євгенові Ю. Пеленському завдячує українська література поета Богдана Ігора Антонича. Молодий Антонич, українець із походження й уродженець Лемківщини, вихований у польських школах і польському середовищі, пірнув у польське товариство студентів-літераторів і заслуга Є. Ю. Пеленського в тому, що він зацікавив його модерною українською поезією, Тичини, Рильського й Бажана, притягнув до гурту молодих українців і звернув його творчість на український шлях.

За інших умовин Євген Юлій Пеленський напевно швидко зайняв би видатне наукове становище в львівському університеті, як його професор. Однак шлях туди для нього був закритий. Через його уста ніколи не протиснулися окреслення “руська” мова чи “руська” література замість української і тому він ніколи не міг мати надії на наукову кар’єру в львівському університеті під Польщею. На перешкоді до того стояли його політичні переконання і його характер, що не дозволяв хилитися перед ворогом свого народу в надії на особисту кар’єру. Євген Ю. Пеленський живо цікавився студентським життям, брав участь в організації українських студентів львівського університету “Студентська Громада”, весь час був членом її Управи, пізніше заступником голови,

накінець її головою. По своїх політичних переконаннях був він націоналістом і таким залишився аж до кінця днів своїх. Був він членом “Групи Української Націоналістичної Молоді”, пізніше “Союзу Української Націоналістичної Молоді” за своїх студентських часів, хоч політична діяльність не відповідала його природним нахилам і зацікавленням, свою енергію виливав він у науковій, літературній, дослідній, українознавчій роботі. А на сторінках редактованого Дмитром Донцовим “Вістника” часто появлялися його писання, навіть вірші (нпр. “Юності”), він і належав до організаторів виступів Донцова на студентському форумі.

А хто з давніх пластунів не знав рухливого “Є-Ю-Пе”, невтомного редактора пластових видань, ініціативного пластового сеніора, ентузіяста пластових мандрівок, таборувач?

Минуло стільки літ від тих часів, доля розкинула нас, колишніх членів “Гуртка Україністів” і товаришів Є. Ю. Пеленського, по різних закутках нашої планети. Може забули ми про себе, може дехто й забув про Євгена. Треба було аж вістки про його передчасну смерть, щоб гострим болем пронизала наші душі й потрясла нашим сумлінням. Як тяжко погодитися з думкою, що не стало в живих Євгена Пеленського, доброго, милого товариша, все погідного й веселого, все дотепного й незлобивого, готового і на допомогу в праці товаришам і на приємне слово товаришам.

Ми не могли віддати Йому останньої прислуги — розділяють нас величезні простори. Але ми можемо з’єднатися думкою над його могилою, ми, колишні товариші студій Євгена і свідки його праці й успіхів у давніх, для кожного дорогих студентських часах та зберегти вічний спомин про Нього в наших душах: про талановитого й водночас скромного й шляхетного Євгена, Товариша сердечного й Приятеля дорогого...

“Новий Шлях”, 12 листопада 1956.

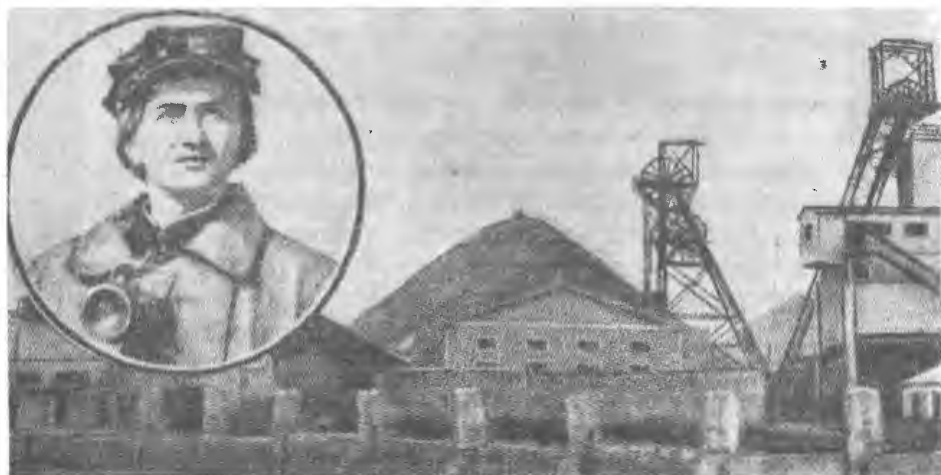
ЧУЖЕ ХВАЛИТИ — СВОГО НЕ ЗНАТИ

Єдиний літературний журнал, що виходить у Львові під теперішню пору й носить назву “Жовтень”, має в своїй редакційній колегії єдину жінку — відому ще з перед війни, письменницю Ірину Вільде. Рідко вона виступає в публіцистиці, бо цьому жанрові відведено доволі місця в її після-воєнних белетристичних творах, в яких обов’язково виводяться “чорні типи” священників — “слуг Ватикану”, студентів та інших “ворогів народу”, яких можна вжити як “буржуазних націоналістів” потрібних для протиставлення героям большевізму.

Проте в березневому числі “Жовтня” Ірина Вільде виступила з програмовою статтею “Хвала, тобі, невтомна трудівнице!” з приводу міжнародного жіночого дня 8 березня, який для свого руху встановила тому 50 років конференція соціялісток у Копенгазі, столиці Данії. Згадавши мимоходом цю подію та ледве натякнувши про боротьбу жіноцтва за свої права, Ірина Вільде в історичній перспективі жіночого руху бачить тільки демонстрації в Росії 1914 року та згадує тільки Чернишевського й Леніна як борців за жіночу рівноправність. Вслід за тим в цьому питанні її цікалять виключно жінки, нагороджені орденом Леніна: Н. Крупська (дружина Леніна), Б. Улянова (сестра Леніна), К. Цеткін, О. Стасова, К. Ніколаєва (поклонниці Леніна). До тих імен додано цитат М. Калініна, а в іншому місці ще й Горького про материнство.

Признавши, що багатства ССРСР у величезній мірі походять з праці жіночих рук — “величезної армії самовідданих трудівниць” Ірина Вільде заявляє:

“... Ми пишаємося тим, що багато наших жінок стало на вищий щабель соціялістичного змагання і успішно бореться за звання ударників і бригад комуністичної праці. Ми гордимось тим, що саме жінка — Валентина Гаганова — виступила з патріотичним почином — піти в відстаючу бригаду, щоб підтягти її до рівня передових...”

Инж. Софія Мальована й загальний вид донецької шахти.

Українська письменниця з гордістю відзначає цей почин московської робітниці, широко реклямований у підсоветській пресі. Не вдаючися в куліси всяких ударних починів в ССРСР, які талановито розкрив у своїй книжці п. н. ССРСР без маски, колишній радянський журналіст, А. Височенко, хочемо тільки підкреслити, як мало уваги звертає Ірина Вільде на такі почини в Україні. В багатьох ділянках життя жінки України ведуть перед у цілому СРСР. І саме "почин" В. Гаганової відбувся далеко раніше в Донбасі.

Туди в червні, 1945, прибула на роботу з дипломом інжиніра Софія Мальована. Колись вона працювала на шахті робітницею, а одночасно стала летункою, здобувши диплому інструктора-летуна. Про неї говорили "перша дівчина в повітрі й перша під землею". Коли її призначили районним інжиніром тресту в Донбасі, вона їздила на перевірку по шахтах та серед інших робіт пильно стежила за відбудованою шахтою Ново-Мушкетово. Ця шахта була занедбана, жадна дільниця не виконувала пляну. На нарадах інжинірів досвідчені й вмілі люди, старі й молоді, ламали голови над тим, як поліпшити справу, усунути плутанину, збільшити видобуток. А там, у підземеллі, де

видобувається вугілля, не вистарчало технічного персоналу. І тоді Софія Мальована вирішила скористати з давніше набутого досвіду роботи під землею і перейти на цю найбільше занедбану шахту, що не виконувала пляну. Тодішня преса писала: “Мало того, що Мальована сама вирішила перейти на підземну роботу, вона закликала наслідувати її приклад своїх колег, інженерів і техніків...” І в листопаді 1946 р. шахта, в якій працювала інж. Софія Мальована, вперше виконала плян.

З цього приводу репортери писали про “неспокійне серце” тієї незвичайної дівчини з Зеленого Клину, що з-малку мріяла про шлях змагань, подвигів і звершень. Її маршрут веде крізь “неісходимі” цілині землі: сільською вчителькою, студенткою гірничого технічного інституту, начальницею підземного транспорту в найбільшій шахті Кузбасу, ученицею аероклубу, згодом інструкторкою-літункою після 400 налітаних годин! Врешті з дипломом 1-ого ступеня як гірничий інженер прибула вона в червні 1945 р. в Донбас: струнка, моторна, ясноволоса, з бистрими очима — з завзяттям людини, для якої все досяжне. І справді, вибравши замість вигідного посту, найбільше відсталу шахту — вивела її в найпередовіші.

Такою була інж. Софія Мальована, українка з Зеленого Клину, що довершила свій “ударний” почин багатобгато раніше від Гаганової.

Це їй повинна була знати українська письменниця і більше тим “пишатися” ніж наслідуванням Гаганової українського почину. Тим більше, що згадавши сучасних “героїнь соціалістичної праці” в Україні — вона їх називає послідовницями В. Гаганової.

Очевидно, в статті Ірини Вільде нема місця не тільки для сучасних українок, але й для заслужених постатей минулого. Колишня співробітниця “Жіночої Долі” нічого не хоче знати про великі досягнення жінок власного народу. А хочби й знала, не вільно їй про них писати, бо в Українській Р. С. Р. перше місце не для українок.

ВІТРОНОГІ ПОСЛАНЦІ

Грянули мов весняний вітер, замиготіли квітням, посипали промінням, райдужною вакханалією розкинули тисячі приваб, закрутилися вихором і промайнули як мріясон, крилаті танцюристи з України... Так було не тільки в Вінніпегу, а в кожному місті Канади й ЗДА, де від квітня ц. р. так званий “Державний заслужений ансамбль танцю Української Р. С. Р.” після тріумфів у Китаю, В’єт-Намі, Англії, Франції, Австрії й других країнах збірив чергові лаври в китицях квітів і суперлятивних оцінках у пресі. Молодь ансамблю чарує, хвилює, пориває й підкоряє досконалою танечною справністю, багатством балетних жанрів, мальовничістю створюваних картин, гармонією звуку, руху, міміки, кольору й блиску, невичерпною буйністю й життєрадістю цілого барвистого видовища.

Найбільш пристрасні із глядачів — українці йшли дивитись не тільки для розваги, не тільки з ностальгічного сантименту побачити красу українського національного танку, але із запитом, як ця ділянка нашої культури проявляється в сучасній Україні.

Бо український танок не вперше являється на світовій арені. Легкий і чарівний, повний грації рухів, пориваючий багатством настроїв української пісні, боєвої, тужливої, пристрасної й жартівливої, танець, що здатний задовольнити вимоги тонкого знавця — цей танець вивів у Канаді і ЗДА серед своїх і між чужинцями, його великий майстер, Василь Авраменко, обдарований учень проф. В. Верховинця. Ще в 1931 році Метрополітанська Опера в Нью Йорку, а опісля й інші міста ентузіастично зустрічали тріумфальне турне українського народного балету. З іменем Василя Авраменка нерозривно й назавжди зв’язані будуть українські національні танці, що їх він відкрив нашій мистецькій публіці, спопуляризував серед широких верств народу і це все в не дуже сприятливих емігрантських гараздах.

То ж виступи київського ансамблю найшли на американському континенті протоптану дорогу й досвідченого глядача. Але вже з першої привітальної картини “Ми — з України!”, де в чудових костюмах різних частин України закружляла молодь і накінець винесла символи української гостинності “хліб і сіль” на вишиваних рушниках у врочистому поклоні — виник спонтанний ентузіазм публіки. Правдиве мистецтво промовляє до всіх, до вибранців, профанів і дітей. Гарячі оплески й вигуки захоплення супроводжали всі точки багатой програми. Український танець кинув визов найкращим і найбільше знаним танкам інших народів і — переміг!

Тут і в клясичному стилі картина вірного кохання ніжної “Подольночки”, модернізований комедійного жанру “Повзунець”, скомпонований на виключно присядкових кроках, що вимагають залізної витривалості в м’язах ніг, свіжа карпатська “Тропотянка”, в якій здаються танцювати м’язи всього тіла в непорушній позі, гротесковий “Трикутник” з залицяльником-невдахою та козир-молодицею, до танцювальної мелодії “Чи я, мамо, не доріс”, повна іскристого гумору пантоміма з трьома чумаками, що перетанцювали “нові чоботи”, грандіозна й патетична картина “Запорожців із списками”, легкий як весняний вітерець, веселий і мелодійний “Козачок”, мальовничі обряди купальських огнів, врешті буревійний “Гопак”, що його рецензенти назвали “видовищем, яке було б неможливим для людської уяви, коли б не бачити його власними очима” . . .

Творець київського ансамблю, Павло Вірський, зробив новий, великий крок на шляху розвитку українського танку. Він до етнографічного творива примінив різноманітні стилі танцю клясичного, модерністичного, гротескового, акробатичного так майстерно, що ця українська канва, поєднавшись із тими балетними й театральними елементами, не втратила свого національного кольориту. Як мотто своєї творчої праці Павло Вірський цитує Миколу Гоголя: “. . . Балетмайстер керуючись тонкою розбірливістю, може брати з народніх танків скільки хоче для визначення характерів танцюючих своїх героїв. Цілком

зрозуміло, що схопивши з них першу стихію, він може розвинути її та полетіти незрівняно вище свого оригіналу, як музинчий геній з простої, почутої на вулиці пісні створює цілу поему.” Воістину, незвичайне багатство й неописана краса українського побуту є невичерпною скарбницею для хореографічного мистецтва. Треба тільки тонкого майстра, щоб ці невідомі досі дива зумів показати світові. Павло Вірський є таким майстром.

У продемонстрованій програмі київського ансамблю є тільки частина

його репертуару (вибір імовірно вирішив згодний смак американського глядача), в ньому майже виключно масові танці. Проте між ними а традиційними “кордебалетами” є різниця. Напр. у класичному балеті кордебалетні танки бувають тільки тлом для креацій солістів, як здебільша хор в опері. У Павла Вірського збірні танки танцюють — солісти. Вони є для колективу, а не навпаки. З тих ефірно легких танечниць і акробатично звинних мужчин Вірський створив досконало орудуєчий механізм, з якого тільки деколи на мить відокремляться одна-дві постаті, щоб негайно злитися з усією машиною цього яскравого й ефективного видовища. Ото ж солістів поглищує маса, як і деколи сліпуче сяйво кольорів послаблює чіткість танкових еволюцій, заливає виразність хореографічного рисунку. Тому й маса танцюючих є деколи позбавлена індивідуальних рис, цих рум'янів життя, що творять образ живим і правдивим.

Павло Вірський

Проте з інших джерел і публікацій відомо, що в репертуарі ансамблю є інші твори, в яких солісти мають можливості себевияву. Наприклад у таких картинах як “Давня казка”, “Новоріччя метелиця”, “Горлиця”, Шевчен-

кова “Тополя”, “Про що верба плаче” має пописові ролі киянка Валерія Котляр, про яку пишуть, що вдумливо й творчо передає їх, володіючи “м’якою, благородною манерою виконання”. Доходять до нашого відома імена других: Алли Гавриленко, Олени Потапової, Надії Слободян, Євгенії Єршової... Можливо, ми їх побачимо як і інші твори, що їх готує для наступної подорожі новатор українського балету, Павло Вірський. “Наше мистецтво — і змістом і формою — покликане відображати життя народу”, таку заяву зложив він на вступі видної з кольоровими ілюстраціями публікації.

Валерія Котляр

А втім мистецька правда і життєва правда незавждисхожі на себе в продукціях київського ансамблю. Бо передати правду сучасного життя в Україні в естетично захоплюючих картинах і сюжетах — без міри тяжко, просто неможливо. І Павло Вірський вибрав мистецьку правду — показати це життя в святкових барвах, яскравих, казково-феєричних, осяяних радісним сонцем. І от замість вишивальниць народніх узорів, що не випростовують спин над одним і тим же самим мотивом, що їм від років призначають “артілі” і не дають виявитися потребі творчої винахідливості — перед очима глядача проміює тонке плетиво мінливих узорів, що їх чарівні “Рукодільниці” в радісному творчому піднесенні мережають барвистими стрічками. Цей хореографічний шедевр, далекий від справжнього життя переносить глядача в світ поезії, дає безмірну насолоду відчуття прекрасного. Так само з вдовolenням і втіхою зустрічають глядачі чепурних колгоспниць “На кукурудзяному полі” з витівками двох бравих комбайнерів, що увихаються між дівчатами і доводять до збільшеної норми врожаю. А правда життя така, що в сільському господарстві працює мільйонна

армія жінок, всі колгоспні лани в Україні вкриті білими косинками робітниць, а моторні хлопці тікають до міст. Ото ж приємна з мистецького боку картина мало типова для радянського побуту як і елегантні моряки в ролях “Китоловів”. Проте мистецька переконливість їх така сугестивна, що глядачі сприймають це як життєву правду або хотіли б, щоб так було як танцює ансамбль Вірського. Тільки українські глядачі не вірять цій “мистецькій правді”. Про “розквіт” української культури в Україні свідчила вже сама розговірна російська мова столичних танцюристів, з якими доводилось розмовляти. Адже й триста років царського режиму в Україні дозволяли “гречаників” і “гопаків”. До того розвиток балетного мистецтва не вичерпує національної культури. Повинь російських видань, театрів по всій Україні, халтурне кіновиробництво (побіч нагороджуваних на міжнародних фестивалях високоякісних російських фільмів), мінімальний тираж українських видань, упослідження в школі, дискримінація української мови і т. д. і т. д. все те віддавна знане. Ще й нещодавно в київській газеті дивувалися репортери, як дали собі раду гостюючі французькі письменники Поль Сартр і Симона Де Бовуар в столиці України без знання . . . російської мови.

Проте недивлячись на правдивий стан української культури в сучасній Україні вітроні танцюристи Павла Вірського блискуче сповнили завдання посланців, що маніфестують розквіт національних культур, “щасливе й радісне життя” під російською окупацією. Вони показали людей мужніх, хвацьких, бадьорих, радісних і щасливих . . . До того тут і там їх сприймали як росіян, а їхні продукції як російські танці, в кращому випадку як українську, регіональну особливість багатої, многовидної російської культури. А це ще більше досягнення в русифікаторських планах СРСР.

Працання танцюристів, що покидали Канаду для виступів найближчого вечора на світовій виставі в Сіятлі, затягнулося в Ванкувері далеко поза північ. Хто бачив їх тоді після двократного в той день виступу, з вимушеною маскою ввічливої усмішки на втомлених обличчях, з виснаженим виглядом у постаттях — такому ставало моторошно, що цього ж дня же їх подорож і черговий виступ, де треба

виявити легкість, енергію, постійну напруженість... До речі, як можна так безмилосердно орати людьми не давши їм передихнути! Але дарма, і в Сіятлі танцюристів зустріли як і скрізь бурхливими оваціями. І як на те, місцева газета "The Seattle Times" з 19 червня 1962, з захопленням признала що... "російські танцюристи завоювали світову виставу!", та що "з усіх російських найкращі — українські"!...

Це може дивувати, обурювати, смішити кожного, але не "офіційних і півофіційних" репрезентантів "Державного заслуженого ансамблю танцю Української Р. С. Р." У їхній пропагандивній брошурі (В-во образотворч. мист. і муз. літер., Київ, 1962) з кольоровими ілюстраціями й в українській мові, авторка тексту, Г. Боримська, що належить до ансамблю, м. ін. написала таке:

"... У лютому 1958 р. ансамбль здійснив гастрольну по-дорож по Англії. І де б не виступав колектив: у робітничому передмісті Кройдона, промислового Манчестрі чи в королівському (!) залі Лондона "Альберт-гол", — кожний номер (!) його програми завжди супроводжались вигуками: "Рашен, біс! Рашен, карашо!" ...

А літом 1962 р., коли вони вдруге виступали в Лондоні, їх уже "знали" як козаків. Тим разом дописувачка в "Літературній Україні" (чч. 36—37), Маргарета Танкіна признає, що "з легкої руки містера Хохауера ми стали відомі в Лондоні, як "компанія козаків"... "російські привітання з усіх боків посипалися на артистів"... "пізнаю росіян" — говорив розмовник..." і т. д.

Чи знайдеться щось аналогічне в інших "союзних республіках" і сателітах?!

Льояльність до окупантів є в здорових націй тільки консеквенцією накинutoї їй примусової ситуації. Він деколи є конечністю, бо без льоялістів могло б не бути мови про якунебудь автономію. В Україні льоялістів не бракувало і не бракує. Інша річ, чи вони з характером і тверезою політичною орієнтацією. Насправді бо льоялістична політика є безмірно важча, якби могло здаватися. Це є політика акомодатії (пристосування), а ніколи — капітуляції. Чи в цьому "льоялізмі" України, що платить найвижчу ціну своєю незалежністю, є тільки місце на — капітуляцію?!!

Примітка: Цеї статті не надруковано, бо редакції вінніпезьких жіночих журналів і других газет не нашли для неї місця...

СТАЛІН І ЖІНКИ

“Людина зо сталі”, як називали Сталіна офіційльні біографи — це одна з найбільше загадкових і скритих постатей нашої епохи. Ще за життя створено його легендарний образ як політика, державного реформатора, військового шефа. Про його жахливі злочини заговорено на весь голос щойно після його смерти. Але окутане таємницею його приватне життя й досі мало відоме, можливо меркне, притьмарене грандіозністю зовнішніх виступів цього жорстокого будівничого радянської імперії.

Нещодавно близький свояк по матері Сталіна опублікував у Аргентині ревеляційні біографічні матеріали, які передруковувала паризька преса.

У світлі їх “Сосо” (Йосиф) Джугашвілі мав багате в любовні пригоди життя. Його успіхи починаються вже на 15 році життя та з кожним роком додають йому трофеїв. Він спокушував дівчат і молодиць кавказькими піснями і незвичайною красою свого голосу ще в рідній місцевості Горі. Проте він звик був вмовляти своїх товаришів, що “жінками не варто дорожити”.

Як студент духовної семінарії в столиці Грузії, Тифлісі, він пристав до групи нігілістів з псевдонімом “Коба”, яке перебрав з героя улюбленого роману. Тоді “Коба” пізнав свою першу велику любов. Нею була молода нігілістка, Галіна. Одно-місячне спільне з нею життя скінчилося трагічно: арештом і смертю Галіни.

Тоді “Коба” рішив покинути теологічні студії і цілковито посвятитися політичній акції.

Біля слюсарні М. Калініна, в Тифлісі, жила його своячка, 37-річня приваблива вдовичка, Тамара Сванідзе. Податливий на жіночу вроду 27-річний “Коба” забігав в неї ласки. І першою жінкою Сосо Коби Джугашвілі стала її донька Катерина.

Подружжя з цією кузинкою бажала глибоко релігійна й чуттєва мати Коби, теж Катерина. Було легко вво-

лити її волю: Молоденька 18-річна грузинка мала для Коби ви́внятковий чар: “В ній було щось, що вирізняло її від звичайних жінок”. Ніжні черти обличчя, глибокий погляд великих очей, свіжість гарно зарисованих губ, високе, бліде чоло й горячі рум’янці на щоках, що прозраджували причаєну недугу. Правилком контрасту — для його підступної мовчальності й брутальної волі, що колись неминуче принесе стільки кривавих жертв — велику притягальну силу мала ця прозора душа, глибока інтуїція, що пронизує кам’яні вали, гаряча християнська віра, якої ніколи не перемаже матеріалістичний катехизм. Кремезна сила завойовника — і крихка немічність, опромінена світлом непогасного внутрішнього вогню.

На прохання відвідати його, Катерина Сванідзе мала відповісти: Я прийду під умовою, що найду в вашій кімнаті ікону св. Юрія.

Місяць пізніше, в церкві св. Олександра, в Тифлісі, вони повінчалися. Цей церковний шлюб був зле бачений у революційних колах.

Треба було незвичайної жертвенної любови, щоб зв’язати своє життя з професійним революціонером. Це значило зректися звичайних радощів життя, жити під постійною загрозою “Охрани”, дрижати повсякчасно за життя чоловіка. Але Катерина була жінкою “єдиної любови”. Для Коби вона прийняла б найгірші злидні. Але й Коба, тоді голова льокального комітету, був уважливий до Катерини. Респектуючи її релігійні почування, він гостро заборонив своїм відвідувачам робити будь які завваження на тему ікон, які висіли на стінах їхнього мешкання.

Подружне життя в той час ще плило спокійно і після року Катерина обдарувала свого чоловіка сином, якого охрестили на ім’я Яків (по грузинськи Яша).

Криваві першо-травневі демонстрації під проводом Коби в Тифлісі вирвали його з родинного життя. Він мусів скриватися, виїздити до Баку, до Батуму, і інших місць. Тоді на завжди відійшов спокій з життя Катерини Джугашвілі.

Зате її чоловік, уникаючи звідусіль загрожуючих небезпек, часто вдавався до ролі джигуна. Взнавши вплив

свого співу на жінок, нераз зваблюючи їх для власної оборони, як це було з власницею коршми, яка, підпита й запаморочена, при допомозі поліцаїв уможливила йому втечу й транспорт революційних матеріалів. Арештований у Батумі, використав перебування в тюрмі не тільки на лектуру Плеханова та Павленка брошур “біографії великих людей”, але цей амбітний кандидат на одного з них найшов нагоду на залицяння з донькою начальника тюрми (українця з Одещини), Ніною, яка готова була допомогти йому... в співацькій кар’єрі. Переїзд на Сибір перервав цю іділю.

Втеча й фальшиві документи дали можливість Коби повернутися до Баку, де його менше знали ніж у Тифлісі. Тоді зі столиці Грузії наспіла вістка. Катерина Джугашвілі загрожена смертельною недугою чахотки. Коба кинув усе й прибув у Тифліс, але застав уже тільки мертве тіло жінки.

До останнього віддиху вона кликала його, а перед смертю написала: “Мій укоханий Соссо, я відходжу. Будь щасливий. Я хотіла б бути похована в обряді нашої святої Церкви. Я також прагну, щоб ти співав молитву за померших на моїй могилі”. І справді над гробом Катерини Джугашвілі — “Вічну пам’ять співав разом із священником її чоловік. Без сумніву, він любив жінку, але революційна діяльність була правдивим центром його життя, а для бідної Катерини Сванідзе — тим центром був він і всім змістом їх родинний дім.

На дальшій дорозі життя Кобу дожидали інші жінки та він ще не раз одружитья. Але це, що скінчилося, щасливі дні в грузинській традиції, ніколи більше не повторяться. Ніколи до цього спомину не вертався ні Чижиков, ні Іванович, ні Тотоміянц, ні Боссошвілі і багато інших імен одного й того самого Йосифа Коби Джугашвілі, який після безчисленних депортацій і втеч, в часі короткого побуту за кордоном у 1912 році, остаточно та раз назавжди прибрав ім’я “Сталін”.

Останнє заслання Сталіна припало в 1913 році. Тоді ще в Сибірі не було таборів смерти. Сталін користав з лагідного царського режиму, який дозволяв засланням

жити між тубильцями пів-свобідно. Можна було переноситись на різні місця ледяної тайги. В висліді одної з прогульок між племена тунгузів, Сталін залишив свого нащадка 16-річній дівчині Параті. Але в Сибірі жили не тільки якутки. Розповідають теж про цікаву сибірську пригоду Сталіна з красунею Вірою Делевською. Виглядала вона ледве на двадцять років, з великими чорними очима, з тінню довгих віїв, блискучими зубами. Ця українка з московського театру не належала до “легких”. Закохувались у ній мужчини, шалів за нею й Свердлов, найближчий “союзник” Сталіна. Даремне й Сталін влаштував удвох з Вірою романтичні мандрівки в тундрі — її симпатія для нього затримувалася якраз на тій межі, яку він намагався переступити. З рішучою відмовою стрінулися його подружні пропозиції. Віра Делевська виїхала в короткому часі, не ставши другою дружиною Сталіна.

Ця роля припала іншій. Надія Аллилуєва в червні, 1918 року, була стенотипісткою в Комісаріяті Національностей. На той час Сталін зайняв уже одне з видніших місць в новому уряді партії большевиків. Одного дня ліві соціал-революціонери схопили авто з Держинським, Сталіном і Надією, які їхали до Че-Ка. В тюремній пивниці, призначеній для смертників, Надія відозвалася: “Я не боюся смерті, але я не хочу вмирати!” Сталін наблизився й обняв Надію. Ранком большевики здавили бунт і звільнили їх. За тиждень цивільний уряд “Загс” реестрував їх подружжя, завершене в в’язничній келії в очікуванні смерті.

Прошли роки і Сталін поступнево перебирав у свої руки генерального секретаря партії всю владу. Його кремлівське мешкання прибрало новий вид: З’явилася нова генерація — Вася й Світляна — син і донька Сталіна й Наді. Та це друге подружжя не мало ні щастя, ні гармонії першого. В Тифлісі була рідна традиція, та сама раса, та сама рідня. Надя була противенством лагідної, вірно-підданчої господині, Катерини Сванідзе. Виріши в революційному середовищі, вона не хотіла зрезигнувати з участі в загальних справах на користь виключно родинного вогнища. Доволі часто заходили між подругами сварки й суперечки. Як причину їх подається невгнутий характер

Наді, яка по своїй матері українці, успадкувала впертість і напористість. Але й Сталін був владний і ще більше неуступчивий. Бувало, що після бурхливих дискусій вони тижнями не розмовляли.

Хоч як це може здаватися дивним, Сталін у питанні родини залишився запеклим консерватом. Він поділяв стару девізу: “Жінка, собака й огнище не сміють покинути хату”.

На той час молода й незвичайної вроди англійка, Клер Шерідан, відвідала Москву. Вона була журналістка, скульпторка, ентузіястка спорту й Радянського Союзу. На величаве прийняття для неї, влаштоване впливовими партійцями, прибув і Сталін з жінкою. Надя, побачивши столи повні найвибагливіших вишуканих страв і напиків, обурилася таким надміром у час голоду по всій країні та всупереч протестові Сталіна сама покинула зібрання.

Знайомство з Клер Шерідан, що подавала себе за пемінницю Чорчила, привабило Сталіна взяти участь у пікніку. Весела компанія сановників режиму забавлялася звичайно в ліску Большево під Москвою. Сталін явився пізніше в своєму буденному одінні: військовий однострій, картуз і чорні чоботи. В своїх колишніх поїздках до Відня, Штокгольму й Лондону він ніколи не мав нагоди інтимно говорити з чужинкою. Проте цей перший раз він хотів посунути справи поза домену розмови. Англійка лагідно але непохитно дала зрозуміти, що лісний мох, на якому вони сиділи, не може бути чимсь іншим як фотелем.

Ніхто інший тільки Надя запропонувала Сталінові нову секретарку, Лізу Хазанову. Сумлінна, інтелігентна, чесна й вірна, вона була в очах Сталіна взірцевою працівницею. Проти свого звичаю не раз з тією милою секретаркою він вів розмови на інші теми ніж пляни пяти-літки. Після смерті другої законної жінки Сталіна, Ліза в короткому часі стала його любовницею.

Сталін щиро прив'язався до молодого дівчини. Він цинив її простоту, відданість і чесність. Своєю палкою вдачою вона йому нагадувала кавказьких жінок і з неї хотів він мати жінку й опікунку малолітніх дітей. (Перший син, Яків, студював у Тифлісі). Ці наміри перекреслив Лазар Кагановіч, який на цю ролю готовив свою сестру, Розу.

Пішли в рух різні махінації, але безуспішно. Сталін не помічав залицання Рози. Щойно штучно викликана мізансцена зради Лізи допомогла. Дівчину вислано до Свердловська й вона ніколи більше не бачила Сталіна.

Плян Кагановичів повівся. Роза, призначена на секретарку після кількох місяців, стала третьою законною жінкою Сталіна. Лазар Кагановіч міг тепер спокійно спати.

Але Роза не була в стилі жінок, яких толерував деспотичний диктатор. Вона мала амбіцію, щоб блиск її життя був на висоті її становища жінки володаря СРСР. Небавом створила в Горках “сальон”, куди кожного тижня запрошувала інтимних приятелів чоловіка й своїх. Всі чотири брати Кагановічі: Лазар, Мойше, Юрі й Міша, були там “сірі еміненції”. Втерлася поговорка, що державою кермує “династія Кагановичів”. Сталінові не подобалися ні танці, ні забави, ні вибір запрошених гостей.

Тоді Роза подбала про культ Надії Аллилуєвої, її портретами обвішано стіни кімнат Горінки, а крім того біля Сочі збудовано величаву віллу “Наdejда”.

А тимчасом проходили дні великої чистки. Тисячі осіб зникали, не залишивши сліду. Лазар Кагановіч був щасливий, що його сестра є жінкою Сталіна й могла контролювати рішення Єжова.

Одного дня Роза увійшла до бюро Сталіна, і бліда від взорушення, подала йому документи з обгорткою, що носила напис: Братя Юрі й Мойші Кагановічі підозрілі за саботаж і крадіжкі.

Папери ці прислав Єжов. Він арештував обох Кагановічів і переслухав багато працівників ведених ними комісаріатів. Роза була приголомшена. Адже, це все неможливе, це інтрига Єжова, що ненавидів братів... За своїм письмовим столом Сталін залишився байдужий: Якщо вони невинні, слідство це докаже. Але Роза не витримала: — Таж Єжов їх змусить признатися, хоч вони нічого не завинили. — Сталін скипів: — Як може повторяти глупості троцькістів і зрадників? — Тоді Роза поспішила вяснити, що вона має довіря до радянської справедливості, але Єжов зробить усе можливе, щоб їх знищити. Сталін обіцяв, що сам цю справу перегляне. Він вирішить. Йй треба знати, що в СРСР ніхто не може мати

привілеїв недоторкальності. Це був би кінець цілої системи безпеки і розпад держави. Розі не оставало нічого іншого як відійти.

Сталін залишився в своєму кабінеті через ніч, а вранці заборонив впроваджувати когонебудь до себе. Роза мусіла дождатися, але вона мусіла й діяти, доки брати ще жили. На її часті телефони в цій справі Єжов поскаржився Сталінові і цей рішучо заборонив їй це робити. Раз у розпуці Роза кинулася на коліна перед Сталіном, благаючи для братів помилування. Справу відложено на кілька місяців.

В часі літа в Сочі Роза вела пропаганду проти Єжова, називаючи його садистом і півбожевільним перед такими інтимними гістьми як Молотов, Ворошилов, Жданов... Сталіна до краю іритувала ця ініціатива його жінки і він заборонив їй раз на завжди говорити на тему Єжова з членами політбюро, бо якщо це повториться, він буде змушений відіслати її до Москви...

Роза збільшила обережність, але доля братів вимагала повалення Єжова. Зацікавлена пиріздом Берії не втерпіла, щоб не запитати про Єжова. Почувши, що цей інтригує в намірі зайняти місце Сталіна, дала волю всій ненависті проти шефа НКВД. На те ввійшов Сталін і непомічений Розою слухав її інвектив деякий момент, потім пригадав їй сухо про заборону мішатися в справи політбюро і що він не сказав це на вітер... Роза мусіла забрати валізки і виїхати до Москви.

В короткому часі Єжов усунений, повісився. Браття Кагановичі, врятовані від смерти, перенесені були на Урал.

Після повороту до Москви Сталін отримав розвід. Роза мусіла покинути місце першої жінки СРСР.

Однак 60-річний Сталін не залишився в целібаті. Деякий час лізніше він стрінув прославлену летунку Поліну Маріянну Рассову в часі прийняття на Кремлі. Врештешки було достатне, щоб Сталін рішив з нею одружитися. Це його четверте подружжя пройшло цілком непомітно для загалу.

Четверта жінка Сталіна не мешкала в Кремлі. Вона жила в Горінці. Ніколи не появлялася публично з ним,

не брала участі в офіційних прийняттях ні в політичних зібраннях. Останню жінку Сталіна називано “морганатичною”, якими були некоролівського роду дружини володарів. В часі його похоронів не було ні сліду згадки про неї.

Ніякого палкого почуття поза жадобою влади не знаходять у Сталіна його дослідники. Така характерна для визначних мужчин слабкість до жінок у нього не існує. Цей пристрасний політик не узнавав ні пороків ні розпусти. Він не любив грошей, жив скромно. В розкішному палаці Романових у Кремлі він займав три кімнати малого будинку, призначеного колись для царського оточення. Його простий одяг не був позою, він не відчував потреби прибиратись інакше. Проте вся його поява, зраджувала кипучу живучість, залізну волю й невичерпану енергію з необмеженою впертістю й завзяттям. Але хитрість, проворність й абсолютне володіння собою ховалися завжди за чорними очима, легко набряклими. Не зраджував їх ні блиск очей ні ежсти й порухи тіла. Відкинене взад буйне волосся, великий ніс, що сягав густих вусів, під якими ховалися широкі й м'ясисті губи — чи справді притягали жінок? Адже були такі, що його безкорисно кохали. А він? Деспот, що в усіх своїх взаєминах мав уважність тільки до тих, яких потребував, він у приязні й любові не міг бути безінтересовним. Він узнавав тих, що не тільки були йому потрібні й придатні, але й покірні, вірогідданчі.

Безмежний цинізм дозволяв йому на брутальність супроти кожної жінки. Ще за життя Леніна він непристойно лаяв Крупську за її втручання в партійні справи. В його державній машині жінки не мали високих кар'єр, за винятком Олександрі Коллонтай, що, віддавши йому великі послуги в закордонній службі, після повороту до СРСР почувалася викиненою на смітник. Зате сталінські п'ятилітки створили єдину в світі мільонову армію жіночих мускулястих рук, яких робочій силі головно завдячує СРСР розвиток сільського господарства й навіть індустрії.

Бо ізза грубої фасади Кремлю Сталін — “ясне сонечко” дав жінкам нечувану рівноправність: він їх зрівняв із мужчинами в фізичній силі. Ця брутальна уніфікація ненароком відкрила перед жінкам далекі обрії для їхніх

безконечних можливостей. До того ж на поготові дожидали їх такі окрилення як засвоєння назв: “героїня праці”, “стахановка промисловости”, “майстер високого врожаю”, “ударниця-активістка” . . . Їх добивалися мільйони трудівниць сільського господарства, та всієї індустрії з гірництвом і металургією:

Колгоспниці, ланкові, кукурудзозодарки, буряківниці, бавовнярки, хмелярки, виноградарки, збиральниці, молотільниці, пасічниці лісоводарки, квітникарки, тваринниці, свинарки, доярки, розливальниці, пташниці (птахівниці), вантажниці, трактористки, комбайнерки (це все невільниці сталінських лятіфундів-колгоспних плянтацій), а в пормисловості: шахтарки, бурильниці (бурщиці), замірниці, спайщиці, зчіплювачки, лебідниці, слюсарки, машиністки, токарки, трактороскладачки, машиноконструкторки, механізаторки, будівельниці, бетонярки (бетонниці), мулярки, фрезерувальниці, полірувальниці, штукатурниці, арматурниці, гідробудівниці, ткалі, швейниці, закройщиці, взуттярки, електрозварниці, монтажниці, сталеварки, ливарниці, металътоткалі, поварниці, плетільниці, ізолювальниці, шліфувальниці, шишельниці, обмотувальниці, обплітальниці, навивальниці, пересувальниці, в'язальниці, формувальниці, електронамотниці, електротурбоністки, свердлувальниці, револьверниці(!), штампувальниці . . .

Ні числа ні міри в тих спеціалізаціях, що дали б цікавий і обильний матеріял для досліджень хоча б у мовознавстві.

Культ жіночої фізичної сили запанував у житті, літературі й мистецтві сталінської доби. Ордени й слава стелилися перед тими новітніми “геркулесками-каріятидами”. Їм будували пам'ятники, їх оспівували в піснях, представляли в літературних творах, малярських картинах, виливали в бронзі, різьбили в мармурі . . .

Проте під тими роботящими руками й “на камені з'являється цвіт” — як сказала це в своїй талановитій збірці “Цвіт на камені” молода поетка Ольга Маруніч.

“Канадійський Фармер”, жовтень-листопад, 1959.

МАТЕРИНСТВО В СОВЕТАХ

В Советському Союзі роздають тепер грамоти з почесною назвою “мати-героїня” матерям, що народили й виховали 10 або більше дітей. Ці грамоти роздає Верховна Рада СРСР, цебто щось у роді нашого парламенту, за підписами її голови й секретаря.

Тільки в 13-ти областях України є такі матері, і то здебільша в тих частинах України, що недавно прилучені до СРСР. Всіх таких матерей є 38, з чого 18 з новоприлучених областей, як ось Чернівецькій — 11, в Дрогобицькій — 3, у Львівській — 2 і в Станиславівській — 2. В інших областях ніде те число не перевищає 3.

Україна славилася колись здоровлям і швидким приростом населення, що його завдячувано головно здоровлю жінок. Але тепер, коли жінки “зрівняні в правах” і коли це зрівняння виражується в тяжкій праці, що її мусять жінки виконувати нарівні з чоловіками, ані їхнє здоровля ані спосіб життя й праці не сприяє тому, щоб вони могли обдаровувати свій нарід здоровим і чисельним поколінням.

Цей стан дає нам багато до застанови, бо здоровля народу залежить від здоровля його жінок, морально й фізично. І коли далі буде продовжуватися виснажування жінок надмірно тяжкою працею, коли відриватися вони будуть від родинного життя і перебувати більше в фабриках чи на лєтовищах, як вдома, в родині, тоді сумна доля ждатиме український нарід. Не тільки змаліє природній приріст населення, так потрібний для знищеної 30-літнім володінням большевиків України, змордованій голодом і смертю мільонів, жахливо винищеної у війні, але і внутрішній уклад її суспільности, коли не буде жіночого впливу в родині, коли не буде ні жінок ні чоловіків, тільки товариші в штанах і товариші в спідницях, дістане форми, що їх наразі трудно передбачити, а ще менше можна сказати про їхні наслідки.

“Доганяти й переганяти Америку” бралися большевики не тільки в індустрії, в науці чи в розбудові

Гурт силачок-вантажниць на картині Т. Яблонської "Хліб"

військової сили, але і в усіх ділянках модерного цивілізованого життя. Що в західних суспільностях прийшло, як природній наслідок довгого розвитку матеріальних і духових сил народу, те большевики хочуть проробити на швидку руку. До того потрібно колосальних мас людей, а тому запряжено там жінки до всього, чи це для них добре і потрібне, чи ні. Наслідок показався дуже швидко і треба було голосити відворот. Змінено подружній закон, щоб утруднити розводи, збільшено відповідальність батьків за дітей, щоб їхнє виховання й утримання не лягало тільки на плечі матерей, а тепер ми свідками того, що преміюють матері за десятеро дітей. При чому, не зважаючи на шумні титули "матерей-героїнь", роблять це тим же самими способом, як і відмічуючи всяку іншу "виконану й перевиконану норму" в фабриці чи в сільському господарстві: "доярок", "свинарок" та т. п. ударниць.

Які б нам з того приводу не спадали думки, одне в нас певне, що в минулому українська жінка не раз рятувала свій нарід від фізичної загибелі й морального обезсилення, тож і в майбутньому вона виконає те, що від неї буде сподіватися українська нація. Дотеперішнє володіння большевиків, хоч би й продовжилося, не зможе знищити в народі того, що витворилося там століттями.

"Канадійський Фармер", 18 травня 1953.

КИЇВСЬКИЙ СВДОК МИНУЛОГО КАНАДИ

Канада готується до сторіччя. Цей державний ювілей фередативної форми правління припадає на 1967 рік.

Не відстають у підготові до цих роковин і українці. Преса повідомляє про видавничі пляни й появи на книжковому ринку, що приносять новий матеріал до історії поселення українців у Канаді. Нащадкам піонерів, що засвоювали степові простори на заході й північному сході, годиться утривалити подвиги тих будівників і співосновників сучасної, великої Канади — науковими дослідками з джерельним матеріалом і документаціями.

Наші перші поселенці були справжніми “цілинниками”, в більшості неосвічені, розкинуті по безмежних просторах, по недоступних закутинах і диких пустирях — вони не мали ні змоги, ні часу складати покажчики й переліки своєї праці. Ба, навіть, у час буйного росту українського життя на всіх ділянках у Канаді, не було ще впорядкованих оглядів про його здобутки, не списувано їх систематично, ні не реєстровано статистично...

Тим більшу вартість має кожна друкована вістка, чим ближча вона до тих часів. Тому для сукупности теми — ізза недостачі матеріялів не зайво пригадати, що Канадою, як новою країною поселення українців, цікавилася не тільки Західна Україна, зокрема Галичина, але й Київ.

Воно й не дивно, бо найдавніші відомості про українську еміграцію на американському континенті пов'язані з козацькою традицією, яку гаряче оберігав такий перший емігрант із Київщини як о. Агапій Гончаренко, що примандрував до Нью Йорку в 1865 р. Він писав про козаків - смільчаків, що залпивали з Камчатки до Курильських островів, а звідтіль на байдаках до Каліфорнії (Сан Дієго, Мендосіно) й Асторії в Орегон. Ці козацькі моряки на думку Гончаренка заселювали в кількості коло 20,000 Аляску, бо не хотіли жити під пажерливим московським царем. Писання Гончаренка

поміщувала “Свобода” від перших років, бо вже від 1894 р. (І-ше число цього часопису вийшло як двотижневик у Джерзі Сіті з датою 15 вересня, 1893) ¹⁾ .

Ця ж газета від самих початків дбала про вістки з різних частин України, друкувала дописи з Галичини, Буковини, Закарпаття..., а серед них не бракувало голосів із Києва:

“...Прокиньтесь, Брати мої, вставайте!... Мадяри хочуть помядяршити й зовсім роздавити бідну й зубожену Карпатську Україну. Поляки з усієї сили пруть до цього, щоб ополячити сердечну Галичину, волохи, щоб поволошити, а про москалів — нічого й казати, самі добре знає: Москва хоче задушити навіть і саму думку про право на самостійну українську культуру... Але якби нас не шматували і не розмежовували, нічого нашим ворогам не допоможе, бо все ж таки ми далі один і той самий нарід від Карпат по Кавказ: одно тіло, одна душа, одне серце..” (“Свобода”, 1897, ч. 42).

Ці дописи з краю в формі закликів чи інформацій про стан нашого життя в Україні мали скрізь головну ціль: піддержати в емігрантів патріотичні почування, переконувати про обов’язок пам’ятати й помагати Батьківщині.

Зв’язки з Києвом пожвавилися від 1905 року, коли в Україні під російською займанщиною почали закладати “Просвіти”, розгорнулась видавнича діяльність і т. п. Відтоді “Свобода” придбала постійних дописувачів крім інших і анонімних, — таких як студент Дмитро Дорошенко, депутат Л. Герус, літератор Василь Королів. Власне стаття останнього п.н. “Товариство “Просвіта” у Києві” ²⁾ дає ширший огляд того руху та перелік видань “Просвіти” з останнім випуском про Канаду.

Головними організаторами “Просвіти” були: Борис Грінченко, Марія Загірна-Грінченко, Г. Коваленко, В. Козловський, Ф. Красницький, М. Лисенко, Ф. Матушевський, М. Павловський, М. Ситник, Марія Старицька. 26 травня 1906 р. — це дата народження першої київської “Просвіти” з головним завданням: освіта простолюття в його рідній мові. Після Києва творилося чимало “Просвіт” по різних містах (Чернігів з Михайлом Коцюбинським, Полтава з Панасом Мирним), але не

¹⁾ Пропам’ятна Книга Українського Народного Союзу, ред. д-р Лука Мишуга, Джерзі Сіті, 1936, стор. 28 й наст.

²⁾ “Свобода”, 1909, 16. IV. ч. 14. Матеріал цей завдячую ввічливо сті ред. Михайла Задорецького в Нью Йорку.

змогли вони внаслідок московських утисків розвинути своєї програми. Діяльність деяких припинялась, інших же мусіла повернутись на міську, зденаціоналізовану інтелігенцію. Багато "Просвіт" стали просто українськими клубами й обмежувалися до концертів, вистав і літературно - музичних вечорів.

Тільки київська "Просвіта", в якій м. ін. трудилися: Леся Українка, Любов Яновська, Людмила Старицька - Черняхівська, всупереч усім перешкодам не відступила від схваленої на перших установчих зборах, 25 червня 1906, своєї програми, до якої належали такі зокрема точки: популярно - наукове видавництво, заснування власних книгозбірень, науково - популярні лекції й відчити, науково - літературно - мистецькі імпрези, будова в Києві Народного Дому ім. Тараса Шевченка

Найуспішніше працювала видавнича комісія під головуванням Бориса Грінченка, який водночас очолював Раду "Просвіти".

Василь Королів у згаданій статті дав у загальних цифрах надбання "Просвіт" у окремих ділянках, а при кінці зазначив:

"..Київська "Просвіта" що-далі — виявляє все більше інтенсивну діяльність на користь своєму народові, — хоч не слід забувати, що їй дуже часто доводиться зазнавати всяких перешкод при здійсненні своїх завдань. І коли б вона мала спроможність розвинути свою культурно - просвітну діяльність ширше та безпосередно, вона б не спинилася тільки на тому... І коли б український нарід у Україні мав більше своїх прав, то й київська "Просвіта" мала б уже не 560 членів, а тисячі, і не доводилося б так часто терпіти з браку фондів до здійснення своєї великої й корисної для українського народу мети..."

До того часу київська "Просвіта" видала 27 публікацій у числі 65,000 примірників, Тут найвидатніше працювали обоє Грінченки, але найбільше книжок вготувала Марія Загірна - Грінченко: "Земельна справа в Новій Зеландії", "Як визволилися Північно Американські Стейти?", "Страшний ворог" (про горілку), "Зарідний край" (про Жанну Д'Арк).

"Про Канаду, — яка це земля і як у їй живуть люде" — такий наголовок книжечки малої вісімки на півтора аркуша (48 сторінок) що вийшла 1908 р. як 27-ий випуск київської "Просвіти".

Автор не названий. Проте жвавий тон розповіді, ясний виклад, уміння плястично й безпосередно пере-

давати події, факти, оцінки — зраджує першорядний популяризаторський хист. У вступі до читачів звертається увагу, що книжечку “написано справжнім українським правописом, найбільш годящим для нашої мови.”³⁾ А мова автора іскриться свіжими, народними висловами, а то й забарвлена деколи діалектичними формами й складом. Адже ж призначена вона перш за все для широкого кола читачів - хліборобів. Подані наостанку джерела свідчать про основне ознайомлення з темою: крім енциклопедій і таких творів як Реклю “Земля й люди” використано інформації й найновіші видання як “Західна Канада”, Вінніпег, 1907, Календарі з 1901 - 2 з Оліфанту, тогочасні київські й львівські газети “Рада”, “Слово”, “Діло”.

На цілість складаються такі розділи:

1. Про те — яка земля Канада і які люди там живуть, 2. Канада під французами, 3. Канада під Англією... 4. Заходи Англії, щоб поанглїти французів, 5. Англія новий лад заводить у Канаді, 6. Канадійські колонії еднаються у спілку... 7. Як дбають канадійські уряди про народний добробут, 8. Як живуть робочі люди в Канаді, 9. Про освіту народню в Канаді, 10. Про українців у Канаді.

В інтерпретації історії Канади так і вдаряють завваження, що виникають із становища українців на своїй землі під московською займанщиною:

“...Звісно, зовсім безлюдною та країна не була: там жили люди - тубільці... Та пересельці зовсім не думали про те, що переселяючись у чужий край, вони забирають собі чужу землю: вони так таки її й забирали, а хазяїв індіців прогнали” (стор. 9).

“...бідолашні американці з хазяїнів зробилися попихачами на своїй же землі”. (11)

“Французький уряд усе оповідав, що ота земля в Америці або та, тепер уже французькою стала (Бог його зна, через що)... Тимчасом англїйці, що мали свої колонії на південь від Канади, теж охочі були забирати американську землю. От і почали англїйці з французами сваритися за землі, а далі й воювати. І до того довоювалися, що англїйці таки подужали французів та й забрали собі всю Канаду”. (13)

Загарбницький імперіалізм органічно нестерпний авторові - українцеві. Проте він стверджує безсторонно, що “прилучення Канади до Англії вийшло тільки на добро цій багатій, а тоді занедбаній країні.”

Підносячи народнє порядкування (демократичний лад) у федеративній Канаді — автор хвалить дбайливість уряду про народний добробут та часто робить порівняння з Росією, напр.:

³⁾ У всіх цитатах збережено той правопис.

"...хоч у Росії людей, які живуть із хліборобства більше проти Канади в 17 разів, а проте сільсько - господарських здобутків було вивезено більше від Канади тільки в 3 рази. Та ще й те: канадійці спродують збіжжя та всякі інші сільсько - господарські здобутки через те, що воно у них зайве, спродують, залишивши скільки треба на власний прожиток, а в нас спродують селяне зерно та інше не через те, що воно у них зайве, а через те, що треба грошей..." (29 - 30)

"...Залізничі (чавунки) порізали Канаду вздовж і впоперек, не то що у нас: од іншого села до залізничі треба верств 40 - 50 чухрати, а шляхи такі, що бодай і не казати... ні в одній країні, ні в одній державі немає так багато залізниць ніж у Канаді" (31).

"...Канадійський хлібороб - хазяїн зо своєю сем'єю живе дуже добре, — нашим хліборобам і не приснитися таке. Але може то так тільки хазяїнам, а наймитам у Канаді жити погано? Ось побачимо.

Наймитам по фармах дають квартиру добру, простору з ліжками. Їдять вони так само, як і хазяїни.. Їдять канадійські фермери так: Уранці снідають (од 6 до 7 годин ранку), пють кофе з гарячими булками з маслом, їдять яйця, свинину копчену або рибу, молоко, кашу, садовину і т. и. Обідають од 12 до 1 години дня: їдять печене м'ясо - яловичину або баранину, дичину, рибу, садовину, солодкий пиріг і т. и. У 4 - 5 годин полуднують: чай, а до його хліб з маслом. Од 8 до 9 годин увечері вечере, зовсім підхожа до обіду. У кожній хаті зовсїди лежить на столі садовина: яблука, груші, а взимку й апельсини. Хліб у Канаді завсїди білий, — іншого не їдять.. там плятють робітникам добре та ще добре. ..Через те, що люде в Канаді роблять не через силу, їдять і сплять добре, а живуть по гарних, просторих та ясних хатах, через те люде там здорові та дужі і менче мруть, ніж у нас. У Росії на кожну тисячу людей умирає 30 чоловік, а в Канаді тільки 14, то б то: в Канаді вмирає людей удвое менше, ніж у нас." (34 - 37).

"У Канаді нема неписьменних людей. Коли трапляються неписьменні, так тільки серед поселенців, приїзжих людей, найбільше з Росії. Люде ж, що народилися в Канаді, всі вміють читати й писати." (37)

"...Коли б у Росії тратилось на народні школи по 3 мільони на кожні 2 мільони народу, то треба було б стратити на рік для 140 мільйонів 210 мільйонів рублів, а справді то тратиться хіба четверта частина цього. Уся ж Канада тратить на народню освіту на 6 мільйонів свого народу 16 мільйонів рублів на рік. Року 1906 там було 20 тисяч шкіл, а в їх учило 30 тисяч учителів.

Канадійці щиро дбають про те, щоб у їх люде були освічені й тямущі у всяких знаннях; через те разом з звичайними нижчими, вищими й середніми школами заведено й школи хліборобські, садівницькі, молочарські та всякі інші, — в них учаться і діти й дорослі люде доброго хазяйнування.

Вивчившися в школі, чоловік там не забуває науки: скрізь є сила книгозборів (бібліотек), — з їх кожен може брати читати книги або дурно, або за невелику плату. Багато читають там всяких газет та журналів: їх у Канаді виходить з т и с я ч у ї це тільки на шість мільйонів людей!

То й не диво ж, що там нема неписьменних людей, що освічений канадієць уміє дуже добре й хазяйнувати, і порядкувати громадськими та державними справами!" (39).

Дізнавшись про те читач самотужки ставить питання: “А в нас?!”...

Гідним уваги в початках державного будівництва на території Канади в XVII ст. був для автора брак жіноцтва: “Губернатор канадійський надумався так зробити: почали привозити в Канаду гурти жінок, привозили найбільше сільських дівчат, так неначе крам якийсь приставляли. У призначений день цих жінок та дівчат виводили на майдан, і кожен, кому треба було жінки, вибірав собі, яка йому була по мислі...” Того роду комерція не могла найти апробати в українського читача.

При згадці міст зазначено: “У Канаді нема ні одного такого великого города, як у нас у Україні Київ. Хиба що город Монреаль (в провінції Квебек) трохи підхожий до його: живе там 325 тисяч народу’ ...” (8)

Для нас найцікавіший є останній розділ про наших тодішніх поселенців. Він ілюстрований картинами: сіножать, перша українська хата, будинок на хуторі і маленька сільська школа. Ось які відомості про життя українців у Канаді пробралися тоді до Києва:

На початку цієї книжечки згадувалось, що в Канаді живе чимало й наших земляків українців, що переселялись туди з України російської та з України австрійської (з Галичини та з Буковини) та з Угорщини. Тяжке життя в рідному краї примусило наших братів та сестер кидати Батьківщину, кидати землі політі потом та кров’ю батьків та дідів, кидати все й їхати на чужу чужину, шукати щастя-долі за морем.

Ідуть наші люди на Кавказ, їдуть у далекий Сибір, на Амур (на Зелений Клин), заїхало їх чимало і в Америку — в Північно - Американські Штати, у Бразилію та у Канаду. Ми не знаємо точно, скільки живе зараз у Канаді нашого люду, але в році 1906-му там було українців 120 тисяч — таких, що переселилися з Галичини та з Буковини, тепер їх мабуть більше, що ж до українців з Россії, то їх тепер рахують тисяч десять (Слово, 1908, ч. 23). Живуть вони тепер найбільше по оцих провінціях Канади: Манітоба, Саскачеван, Принця Альберта та Британська Колумбія.

Кажуть, що як канадійці вперше побачили наших селян, побачили їх одягненими в довгу одержу, у великих шапках та в чоботях, то зразу подумали, що то якісь дикуни. Щоб швидше поанглїти українців, канадійський уряд розселив був їх скрізь по всій Канаді в сумїж з англїйцями та з іншими народами. Тяжко зразу було нашим людям: народ кругом усе чужий, мова чужа, незрозумїла, звичаї теж не підходять до наших... Та помалу-малу люде стали призвичаюватися, звикати. Тепер багато вже є у Канаді українських хуторів чи фарм, є навіть широко-українські села дворів по тисячі. Жити їм там,, як і всім канадїйцям, здебільшого не по-

гано. Краще жити в провінції Манітоба і трохи гірше в інших провінціях, Саскачеван та Альберта.

Не треба одначе забувати того, що добре стає жити в Канаді тільки тим нашим людям, що вже років два-три пожили в Канаді, навчилися англійської мови, призвичаїлися до тамошнього життя, осілися на своєму хазяйстві, або знайшли вже добру роботу. А перші роки, як приїде наш чоловік, то йому доводиться тяжко бідувати: не розуміє він того, що люде говорять, не знає він законів, — через те беруть його на найтяжчу, найгіршу роботу, платять менше ніж своїм канадійцям, часто дуже кривдють, дурють, навіть бють, а й тим, що на землю сядуть, — так тяжко спершу доводиться, поки той пустар зробиш хліборобною землею, що иноді й голодують люде та з свого хазяйства йдуть на заробітки, на тяжкі заробітки. Таке буває мало не кожному поселенцеві перші два-три роки, а тоді вже хто видержить, починає вибиватися вгору та й жити краще, в достатках. *Цього не треба забувати нашим переселцям: хоч і добре в Канаді жити, та добре своїм людем, а приїзжий чоловік він'є повну лига та біди, поки достукається до чогось кращого.*

У провінції Манітобі заведено багато українських шкіл, по яких усіх дітей з українських семей учать нашою мовою; в цій кольонії уряд завів навіть українсько - англійську семінарію, з якої виходять українські вчителі. Уряд провінції Саскачевану теж почав дбати тепер про те, щоб позаводити науку по школах для українських дітей рідною мовою, бо уряд побачив, що народ не добре ставиться до такої школи, де вчать по англійському, то б то тією мовою, якої діти не розуміють. І от українські школи заводяться потроху і в цій кольонії, а в році 1908-му Саскачеванський уряд заводить і собі учительську семінарію. Уряд провінції Альберта піде тією ж стежкою, що показав уряд провінції Манітоба, там також будуть незабаром українські школи.

Освішися по канадійських провінціях, наші люде спершу не приставали до громадського та політичного життя краю, але тепер потроху й вони починають доходити до тієї думки, що й їм слід мати своїх послів у законодатних радах і пр це вони тепер уже дбають. Як що українці й далі переселятимуться до Канади, то тоді наші люде матимуть силу в політичному та громадському житті й по інших провінціях. На жаль тільки по цих інших провінціях, як от Саскачеван та Альберта, дуже й дуже мало є ще інтелігентних, тобто освічених людей з поміж українців; але вони згодом будуть, все життя канадійських українців до того йде.

Вже шостий рік, як у Канаді, в городі Вінніпегу (провінція Манітоба) українці видають свій часопис (газету) нашою мовою писану. Зветься вона "Кандійський фармер". Цей часопис друкує звістки всякі про життя українців у Канаді та по інших сторонах, він гуртує круг себе наш народ; подає звістки й про інші країни з Старого та Нового Світу, коли де трапиться щось таке, про що цікаво довідатись канадійським українцям. "Канадійський фармер", це, можна сказати, газета українських фермерів, дрібних хазяїв, бо вони її найбільше читають.

Видавалась у Канаді ще й друга газета українською мовою, зветься вона "Червоний прапор". Це вже газета робітнича, бо в ній пишеться найбільше про робітників, вона боронить інтереси канадійського українського робочого люду, що працює по канадійських фабриках та заводах, по фармах, залізницях та по всяких робітнях.

Канадійські українці гуртуються між собою у спілки, щоб ширити просвіту, вони засновують читальні та бібліотеки. Що правда — поки що їх небагато: восени року 1907 було 22 українських читальні; та де-далі їх усе більше. У городі Вінніпегу засновано Товариство “Просвіта”. Воно упорядковує читання (лекції) для канадійських українців, має бібліотеку і т. и. Тепер канадійські українці дбають про те, щоб поширити просвітну справу в Канаді й за-для цього мають завести “Канадійську Просвіту” — на всю Канаду. До канадійських українських читалень доходять і наші книжки та часописи, як от “Рада”, “Слово”, “Рідний Край”, “Літературно-Науковий Вістник”, то-що. Читаючи ці часописи, наші люде й знають, що робиться в Україні.

Гуртуються українці в спілки ще й для іншої мети. В Канаді кілька років існує вже одна чимала спілка за-для грошевої допомоги своїм членам, коли якому з них трапиться якесь лихо. Прозивається ця спілка “Канадійський руський (український) народний союз”. Робітники й собі закладають спілки, щоб гуртом домагатися кращих умовин робітничого життя, домагатися більшої заробітної плати, коли де малу її встановлено.

Та хоч канадійські українці, як уже обживуться в Канаді, живуть там і в більших достатках, ніж у своїй країні, та все ж вони не забувають і рідного краю, не забувають своєї Батьківщини. Вони згадують лани широкополі українські, згадують біленькі хати над ставками та близьких рідних людей, що позоставалися дома. Інший так засумує за рідним краєм, що несила йому довше зоставатися на чужині, хоч там і вільніше йому жити. І от такий канадієць - українець спродує все, що придбав там та й рушає в дорогу до рідного краю..

Цей короткий огляд не міг дати повнішого образу українських надбань у Канаді, де вже починали розвиватися релігійні й національні організації, шкільництво (організація вчителів!), ба, навіть політичні партії, що вже тоді проявляли себе “свобідними подружними договорами в соціалістичній галі” у Вінніпегу або драгоманівськими виданнями “Української Вільнодумної Федерації” у Вінніпегу... Свідомі того видавці заповіли на останній сторінці (47) нову публікацію Товариства “Просвіти” в Києві:

“Хто хоче довідатися більше про те, як живуть наші люде в Канаді, той хай прочитає книжку “Українці в Америці”, написав В. Королів”.

Ця книжка вийшла в 1909 році, на жаль, вона не доступна.

Проте й цей скупий огляд першого видання свідчить виразно про ріст українських надбань.

Вистане порівняти з ним відомості про Канаду в виданні львівської “Просвіти” з 1895 р. (мала 8-ка, стор. 38). Ось що писав “про вільні землі” автор тієї брошури д-р Йосиф Олеськів) на підставі “переписки

з органами правительственными й самими кольтоністами, осілими в Канаді”:

...Тутешня т.зв. інтелігенція як у ЗДА так і в Канаді не здалася на ніщо, бо там у кожній галузі мають своїх далеко спосібніших і ліпше виобразуваних... Інтелігентний чоловік мусить там улиці замітати, каміння товчи... (стор. 35, 31)

Від того часу так розбудовано в Канаді національне життя, що київський автор навпаки — жаліється на брак освічених людей. Всупереч тому, що писало львівське “Діло” в 1894 р.: “...Русин звик працювати як віл. жадній суспільності не паде він тягарем: скорше згине як віл у ярмі не живлений а битий, ніж на чужу спуститься і рахує ласку...” — д-р Й. Олесків радив у своїй брошурі переселюватися лише тим, що мають досить грошей та докоряв селянам млявість, лінивство й недбальство, (нпр. при одній будові доріг “кількох із села Купчинець робили цілий тиждень, по своєму підпираючи рискалями борода і забавляючися безконечними розмовами. І що ся показало при тижневім обрахунку? Ото чужі робітники заробили денно по ринському й більше, а наші по 14 кр. на день!! (стор. 23). Не найшов він слів признання для наших поселенців і після поїздки до Канади: їхнє занедбаня своєї зовнішности ніяк не лицювало з тими дбайливо заораними нивами, вирівнаними стиртами збіжжя й паші, просторими загородами фільварків... Обдерті, брудні, скриті недовірчиви істоти “не виглядали на образ і подобіє Боже...”⁵⁾

У протилежності до тих вражень і міркувань київський автор проїнятий спочуттям до гіркої долі переселенців — він виразно звертає увагу на поневіряння, кривди, ба, й побої, які стрічають їх у нових місцях. Осторога перед тяжкою працею й еміграційними злигод-

---

5) “О еміграції”, 1895, вид. Т-ва ім. М. Качковського, стор. 72. Цей опис подорожі д-ра Олесківка до Канади й ЗДА дуже вразив автора зміною його мови на “язичіє”, але, як подає донька, Софія Федорчак, директорка жіночої школи УП.Т. ім. Б. Грінченка у Львові, тоді ціла Лемківщина читала видання Качковського, (Календар Канадійського Українця, 1928, стор. 83 - 86: М. В. “Українець про Канаду в році 1895”), — з книгозбірні п. Андрія Господина в Вінніпегу.

нями зазначена навіть окремим друкарським шрифтом (пор. стор. 171). У тому виявилось не тільки більша чутливість і сантиметальність (яку ще П. Н. Чубинський уважав одною з маркантних національних рис українців — “Праці етногр.-статист. експедиції на півдні” 1872-77, т. VII), проте, без сумніву, тут відзначаються й поширювані тоді кличі соціалізму.

Але в черговій праці д-ра Олеськова “Еволюція селянських господарств у Сх. Галичині 1848 - 1898” є вже похвала для українців у Канаді: “...За океаном, де є нагода порівнювати всі нації коло робіт на фермі, галиц,кі (цебто наші, українські) кольоністи просто імпонують при управі рілі.” (стор. 5).

За десять років самі українці в Канаді мали вже почуття свого росту. Говорять про те їхні дописи в тогочасній пресі. На закінчення 1908-го року А. Федорук пише в фейлетоні на 1-ій стороні Канадійського Фармера з 25. XII; “...Дрімуючий лев руський розрухався... Тому берімся пильно до просвіти з новим 1909-им роком!...” Ці слова потверджують вірне й правдиве свідоцтво, яке дала українцям у Канаді київська “Просвіта”.

І ще одне:

Навряд, чи знайдеться в той час у європейській публіцистиці спроба порівнувань молоді Канади з другими великодержавами. Київська “Просвіта” протиставила Канаді московську імперію, що вже мала за собою цілі століття державного будівництва. У тому зіставленні українці признавали молодій канадійській державі повну культурну й економічну перевагу над царською Росією.

“Новий Шлях”, 1965, чч. 37-39.

ПРИВІТАННЯ МИТРОПОЛІЇ

Місто Вінніпег було свідком історичної в житті української греко-католицької Церкви та й усього українського народу події. Дня 12 лютого 1957 року, в катедрі св. Володимира й Ольги, Апостольський Делегат у Канаді Архиепископ Джіовані Паніко в привабливості великого числа архієпископів і єпископів, що з'їхалися з цілого континенту, інтронізував митрополита Кир Максима Германюка на митрополичий престіл у Вінніпегу, перевівши в той спосіб у життя папську Булю з дня 3 листопада 1956 року про створення митрополії в Вінніпегу та рівночасно перетворення екзархатів у Едмонтоні, Саскатуні й Торонті на єпархії. На зв'язані з тим релігійні й національні урочисті святкування прибули теж з Європи архієпископ Іван Бучко, Апостольський Візитатор для українців у Західній Європі, і єпископ Гавриїл Букатко, Апостольський Адміністратор Крижівецької єпархії в Югославії. У великому бенкеті, що відбувся того самого дня ввечері в залах готелю Роял Александра, взяло участь понад сімсот гостей, а серед них багато англійських і французьких, представників духовного, політичного й культурного світу Канади. Всі місцеві часописи впродовж кількох днів подавали на своїх сторінках звіт про інтронізаційні урочистості і також загальні вістки про українську греко-католицьку Церкву та про українців у Канаді, а радіовисильні Вінніпегу й Ст. Боніфас згадували про те в своїх програмах. Таким чином, при нагоді цієї великої і небувалої досі в житті канадійських українців події українська справа на якийсь час станула в центрі загальної суспільної уваги.

Створення митрополії в Вінніпегу має величезне й далекосягле своїми наслідками значення не тільки для українців греко-католиків, не тільки для всіх українців у Канаді, але й для всіх українців у світі. Поминаючи церковно-релігійну сторінку, до оцінки якої більше покли-

кані духовні особи, створення митрополії для українців у Канаді безсумніву підносить престиж українців Канади в очах усіх її співгромадян. Як далекий тепер видається нам цей час, коли перші українці в Канаді слали свої молитви до Бога в безлюдних степах і в лісних хащах, прохали Господа благословити їхню працю для кращого майбутнього своїх дітей і тієї країни, що заступила їм Батьківщину! Який далекий шлях мусіли вони перейти від моменту, коли не було ще між ними ні одного свого українського священника, аж до сьогоднішньої хвили, коли про їхні духові потреби дбають і перед духовним світом інших народів та перед Святим Престолом у Римі репрезентують їх власні українські єпископи з митрополитом у Вінніпегу на чолі! Розбудова церковної ієрархії канадійських українців, закінчена недавнім створенням митрополії в Вінніпегу, свідчить з одної сторони про всебічність розвитку української спільноти в Канаді, що не тільки економічно зростала й культурно кріпшала з кожним роком, але в парі з тим і духово-релігійно високо підносилася, — а з другого боку дає це свідоцтво признання вартости й живучости українського елемента в Канаді зо сторони такого високого світового авторитету, як Папська Столиця в Римі.

Всю вагу того акту відчуємо щойно в майбутності. Але вже в промовах державних канадійських діячів при нагоді інтронізаційних святкувань давалися завважити голоси пошани до канадійського українця, що з незнамому нікому перед пів століттям у Канаді народу твердою працею своїх рук, великою любов'ю до свого рідного і сильною вірою в Бога дійшов сьогодні до становища загально-шанованого громадянина країни, з владою духовною і світською інтелігенцією, з власними політичними представниками в державних законодавчих установах і з власною церковною ієрархією.

В часі, коли українська греко-католицька Церква в Україні офіційно не існує, коли її священники діють неначе в церковному підпіллі — створення української греко-католицької митрополії в Канаді набуває світового

Митрополит Максим Германюк посеред українських церковних ієрархів, які прибули до Вінніпегу для участі в його інтронізації. Праворуч від нього: архієпископ Іван Бучко й єпископ Амврозій Сенишин; ліворуч: єпископ Ніль Саварин і єпископ Гавриїл Букатко. У другому ряді від ліва: єпископ Андрій Роборецький, єпископ Юсиф Шмондюк і єпископ Ізидор Борецький.

значення в церковній політиці. Не забуваймо, що Рим — найстарша християнська установа в світі, з найдавнішими традиціями і найдовшим з усіх досвідом — ніколи нічого не робить наоспіх, під впливом хвилевої потреби, кожний його церковно-політичний крок глибоко обдуманий і обрахований на століття. Це перший раз в історії створено церковну митрополічу провінцію поза межами материка народу. Коли ж пішла на те розважна й спокійна в своїх діях консервативна Апостольська Столиця, то це свідчить не тільки про її переконання в справедливості і потребу такого акту. За тим стоять далекі й важні цілі. Найперше — українці герко-католики в світі, а в першу чергу на українських землях, мають у тому доказ, що Римський Престіл не погодився з насильною ліквідацією української греко-католицької Церкви під большевицьким режимом. А далі — розвіваються надії

деяких кол на резигнацію Апостольської Столиці з греко-католицького обряду. Большевики мусять у тому бачити заповідь боротьби за реституцію греко-католицької Церкви, для якої створено нову редуту в світі.

За далеко завели б нас може політичні міркування, що можуть в'язатися з такою поставою Папської Столиці до української греко-католицької Церкви і з її на неї надіями, — та одне певне, що українці в своїй релігійно-національній боротьбі проти большевицького безбожницького шалу знищення дістали новий і найвиразніший доказ підтримки зо сторони найвищого морального авторитету сотень мільйонів католиків у світі. І хоч за ним не стоять ані панцерні дивізії, ані атомні чи водневі бомби, — але репрезентує він силу вічного незломного духа, що ніколи не кориться перед насиллям і через те мусить перемогти, бо за ним Бог і Його свята правда!

Перший український греко-католицький митрополит у Вінніпегу, Кир Максим Германюк, дав себе пізнати, як добрий Пастир, розумний господар і гарячий український патріот. Він тішиться теж повагою в неукраїнських духовних колах, де його знають, як ученого й дослідника теологічних наук. Зокрема для нас, українських жінок, незвичайно радісно бачити його на митрополичому престолі, бо в своїй суспільній діяльності не мало уваги присвячував він і жіночому питанню, пильно слідкував за його проявами, виявляючи велике для нього зрозуміння. Тому вітаючи його на новому високому церковному становищі бажаємо йому довгого віку, доброго здоров'я і ласки Божої в праці над піднесенням релігійного і закріпленням національного життя канадійських українців.

На многая літа, Владико!

“Жіночий Світ”, Вінніпег, березень 1957.

ШЕКСПІР І УКРАЇНА

Найраньше зіткнення України з Шекспіром мало місце на сценах театрів. Актори були першими українцями-носіями шекспірівської спадщини. Сталося це розмірно пізно, бо аж на початку XIX сторіччя.

Хоч староукраїнська література княжої доби рясніла від перекладних творів (гол. з грецької мови), проте цю світлу традицію знівечили незвичайно важкі й аномальні умовини для розвитку українського письменства дальших епох у цупких обіймах пізніших окупантів українських земель. Відбилося те й на перекладах із чужих літератур. Зате відродження національного письменства сприяло й перекладам: придбало не тільки визначних творців, але й поважних перекладачів, для творів світової літератури.

Проте в Україні не читальська публіка, а театральні глядачі перші вітали героїв шекспірівських драм: Гамлета, Отелю, Короля Ліра... Втілювали їх такої міри українські артисти — як Любов Млотковська, Карпо Соленик, Михайло Щепкін. Особливо останнього в шекспірівських ролях високо цинив Тарас Шевченко, сам великий ентузіяст театру (він же готовив лібретто до опери “Мазепа”) й захоплений творчістю Шекспіра, його правдою, пристрасстю й високою поезією. Не даром уже сучасники Шевченка вбачали в його генії спорідненість з великим англій-

**Любов Млотковська,
перша українка в шекспірівських
ролях.**

цем. Дуєт Галі й Назара Стодолі нагадував палку любов Ромео й Джулієтти. Основник українського шекспірознавства Іван Франко вважав найвеличнішою й найбільш зрозумілою трагедією Шекспіра — “Короля Ліра”: “...її тема вічна, як невдячність належить до вічних прикмет чи хиб людської душі...” І саме велична й горда статура короля захопила теж Шевченка, який динамічно передав її у гравюрі, вибравши яскраву сцену серед бурі,

Т. Шевченко “Король Лір” (гравюра, опублікована 10. II. 1843 р.)

вихрів і блискавиць: король Лір мандрує спершись на вінрого провідника-блззня. Шекспірівським ролям Ліра й Отеля завдячував славний муринський трагік Айра Ольдридж свою сердечну приязнь із Шевченком.

Тоді пізнали ці шедеври шекспірівської драматургії Київ, Одеса, Житомир... Так початки української “Шекспіріяни” пов’язані з нашим найбільшим іменням — Тараса Шевченка.

Зате перші перекладні спроби не мають стійкості. Павло Свій (Павлін Свенціцький) переклав у 1865 році “Гамлета” й друкував у журналі “Нива” (чч.: 3—5, 7—9). У передмові перекладач заявив: “. . . що бачить недостаточність своєї праці . . . переклад учинений був прозою, бо йому хотілось вірно віддати мисль первотвору, та за радою деяких він зложив його у вірш — не поетичний, зато найбільше зближений до оригіналу . . .” Мабуть, той переклад (із польської мови) не подобався, бо після 1-го акту друк припинився. Адже в перекладах не треба скрупульозної ідентичності слів, а влучного передання їх по-українському. Богдан Антонич раз висловився, що з перекладами є як із жінками: що кращі тим менше вірні . . . Одною з головних вимог мистецького перекладання є зберегти риси творчої індивідуальности перекладу. (Борис Антоненко-Давидович).

Інша мало вдатна спроба це перерібка “Уговкання одної непокірної” (Taming of the shrew). Зладив її О. Ю. Федькович, а помістила в 1872 р. “Правда”. Вийшла також окремо: “Як козам роги виправляють”. Фрашка в 1 відслоні. Вільно за Шекспіровою драмою “Як пурявих уговкують”. Написав Ю. Федькович, Львів 1872”. Відслон є 6, а всі аж лящать від ударів гарапника, стусанів і побоїв, які роздає весільним гостям і молодій дружині Катерині — гуцульський легінь Василь, що довго служив у війську...

Краще вдалися Федьковичеві “Гамлет” і “Макбет”, над якими працював у 1872—1874 роках. Ці переклади ввійшли до видання творів Федьковича в накладі Наукового Т-ва ім. Шевченка, 1902 року з передмовою Франка, де піднесено багатство лексики, відсутність невірливого

узгіднювання з оригіналом, але й “хрповатість і невиробленість”.

Щойно в 1882 р. появився в Києві повний переклад “Гамлета” з-під талановитого пера Михайла Старицького. Російська критика накинулася була з лайкою, проте, переклад хоч доволі вільний, рясніє від свіжих, народніх слів і виразів, за оцінкою Франка: “переклад читається гладко і виявляє працю неабиякого майстра української мови”.

Іван Франко вже в тому самому році (1882) в львівському журналі “Світ” (ч. 3) піддавши нещадній критиці “Хуторню поезію” Панька Куліша, якого “невіра у власний нарід повела до прямої, безпідставної наруги над тим народом” водночас заповів — “переклад Шекспірових творів, котрий незабаром обіцяє нам подати д. Куліш, вийде гарний, і що д. Куліш незрівнано ліпше прислужиться ним українській літературі, ніж своєю “Хуторною поезією”. Франко говорив упевнено, бо вже попереднього року в час свого перебування у Львові Панько Куліш розпочинав друк своїх перекладів Шекспіра трагедією “Ромео й Джульєта”, який вийшов у нього прекрасно, але автор після кількох надрукованих аркушів відступив від його друку — замінивши його перекладом “Отелля”. Крім того на доказ мовної майстерности Куліша, Франко наводив опінію Опанаса Маркевича, мужа й творчого співучасника Марка Вовчка: “Куліш сипле слово в чудових періодах і гони його мови поневолі нагадують мені дзвінке стукання каміння в бистрім потоці.”

Завдяки Франкові створено у Львові “Шекспірівський фонд”, який мав видавати українські переклади творів світової літератури.

І врешті між роками 1899-1902 вийшли у Львові в окремих виданнях Кулішеві переклади таких творів Шекспіра: Гамлет, Макбет, Коріолян, Приборкана гоструха, Юлій Цезар, Ромео та Джульєта, Багацько галасу знечев'я, Антоній і Клеопатра, Король Лір, Міра за міру. До всіх них написав передмови Іван Франко, давши в них широке історичне тло виникнення шекспірівських драм

Т. Шевченко: Портрет П. Куліша
(олія, V. 1843 — I. 1847)

та проникливі літературно-критичні їхні аналізи. Про перекладчика в першому випускові така Франкова мова:

“Що переклад, який ось тут подаємо до рук громади, зовсім у іншій мірі підходить під вимоги критики і дає зрозуміти та відчутти красоту перетвору, за се порукою є вже само ім'я П. О. Куліш. Куліш — перворядна зізда в нашому письменстві, великий знавець нашої народньої мови, а пир тому добрий знавець мов та літератур європейських народів. Він узявся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свого панування над рідною мовою. Ви-

моги докладности й вірности оригіналові він розумів далеко не так, як д. Старицький, і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого британця. Держачися оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники, Куліш уміє притім надати своєму перекладові свій індивідуальний кольорит; щось таке, що дозволяє відразу пізнавати в нім працю Куліша, а не жодного іншого українського поета. Є якийсь своєрідний, тихий патос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах цього автора, щось, мов широкі, могутні рухи великого корабля на великій ріці. Може б перекладачеві Шекспіра треба бистріших та звинніших рухів, більше різнородного ритму. Та вже те одне, що Куліш своїм перекладом відкриває пеерд нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мельодійністю та різнородністю свого ритму — вже те величезна його заслуга . . .”

Куліш не здійснив усього задуму, щоб дати українському народові “зеркало”, з якого глянуло б грізне видиво запізненого культурного розвитку. Проте вказав і протоптав шлях для дальших досконаліших перекладів. А втім кількісно (числом 15 перекладених творів) і до сьогодні ніхто його не перевершив. У тритомнику творів Шекспіра, що вийшов у Києві 1964 р. на 12 драм є 8-ох авторів-перекладачів: Максим Рильський, Микола Бажан,

Василь Мисик, Борис Тен, Ірена Стесенко, Юрій Корецький, Григ. Кочур, М. Тобілевич. Він залишився не тільки першим перекладачем, але й найбільш плодючим, а в свій час Франко, глибокий знавець Шекспіра, що сам перекладав його твори (“Венеціянський купець” і др.) давав перевагу Кулішовому перекладові напр. Гамлета над відомими йому перекладами польськими й німецькими, а навіть прозовим французьким. Проте для сучасних советських “науковців” в роді “академіків” Корнейчуків, що намагалися викреслити Куліша з української літератури, дуже легко всупереч правді поставити твердження, що “Франко різко виступає проти буржуазно-націоналістичних тенденцій у перекладницькій практиці П. Куліша.” Такий є коментар редакторів до вище наведеної оцінки Франка (пор. Твори І. Франка в 20-ти томах Київ, 1955, т. 18, стор. 538). Це частинно може вияснювати причину, чому на ювілейних шекспірівських виставах у Англії не було українських перекладів: ці перші переклади належать Кулішеві — “буржуазному націоналістові”, отже для “Т-ва культурних зв’язків” — вони не існують!...

Це правда, що Франко гостро громив, але інший прояв “Шекспіріяни” в Галичині. Це були драматичні твори, що представляли княжу добу: “Настася” Ільницького, “Ярополк”, “Олеґ”... Не дивлячись, що вневдовзі сам надрукує (1895) власну історичну драму “Сон князя Святослава”, Франко писав у “Народі”, 1892: “. . . Часи князів і бояр поросли мохом, і кого у нас нині до них загірєте? Всі оті Ярополки, Олеґи, Настасі, виводжені на сцену нашими драматописателями, були чистою мертвятиною і не мають ніякісінької поетичної вартости... навіть колишній співак убійств князів та бояр Корнило Устиянович...” Власне цей останній з непересічним талантом і творчим розмахом мав грандіозний плян створити цикл князівських драм — що були б українськими відповідниками королівських драм Шекспіра. А Франко тоді побирався за відсвіженням репертуару нашого театру, який мав, на його думку, не тільки нести освіту, культуру, національне самопізнання, але й бути притягальним, доступним для широкого глядача села й міста.

Є

До справжніх шекспірівської міри драм не доросла ще була наша суспільність. У відокремленні, без захоплення читацьких мас, без оплесків і зрозуміння критиків творила Леся Українка свої геніяльні драми. Велика втрата для нашої перекладницької літератури, що не завершила вона свого наміру перекласти “Макбета”. Близькість до його автора відбилася хоч би в такому її оригінальному драматизуванні наскрізь ліричних творів. Який вимовний сам наголовок “To be or not to be” у “мрії-думці”, що звучить як монолог у трагедії — цей визов “гордій музі з онгем у очах”. Або згадати б тільки повну ніжної краси, зворушливих почуттів поезію “Хотіла б я уплисти за водою, як та Офелія завітчана, безумна . . .”

Що краще говорить про живучу в нас спадщину Шекспіра, ніж наявний зв'язок із нею нашої геніяльної трійці: Шевченка, Франка, Українки?

Її вплив у цій “Богом і людьми забутій країні” дав би й інші надбаня. Згадаймо мимоходом “Сон української ночі (1903) Василя Пачовського — перерібку “Сну літної ночі”, якої переклад дав Ярослав Гординський в Л. Н. Вістнику, 1927. Не забудьмо ж Ганну Келлер-Чикаленко та її “Студії про Шекспіра” (Л. Н. Вістник, 1929) або Володимира Безушка “В. Шекспір — республіканець” (подав Ілля Чайківський із Дітройту в Канадійському Фармері, 23. I. 1965).

Без сумніву, при інших умовинах корифеї нашого відродженого театру, відомого в світі першого народного: незрівняна плеяда таких обдарувань, як Кропивницький, Садовський, Заньковецька, Ліницька, Затиркевич-Карпінська, Саксаганський . . . дали б оригінальні, неповторні сценічні постановки шекспірівських драм та в історії шекспірівського театру зайняли б місце визначне й окремішне. Всі з них мріяли про т. зв. великий, європейський репертуар. Поминувши креації Кропивницького в Отеллі й Королі Лірі (його власний переклад “Отелля” з 1906 р. цензура відкинула) — ось що читається у споминах про Панааса Саксаганського, що сам переклав “Отелля” (1920 р.):

“...Працюючи над постановкою “Отелльо”, Саксаганський уважно й глибоко вивчав історію шекспірівського театру . . . поста-

Вол. Блавацький — Гамлет.

**Йосиф Гірняк, режисер першого
“Гамлета” на українській сцені.**

ревнощів Отелля Саксаганський розумів як трагедію зганьбленого довір'я до людей і довірливості. Він не вважав Отелля ревнливим, говорив, що Яго більш ревнливий, бо для його цинічного розуму любов, довір'я і чесність є категоріями надто умовними, які потрібні людям лише тоді, коли вигідно... Саксаганський змалював Отелля як людину великої душі, світлого розуму і гарячої крові... Величезного значення надавав Саксаганський ритмотемпові тієї чи іншої сцени, як усе це він шукав від логіки типу, логіки подій, при чому обов'язково урахувалися всі особливі властивості й можливості виконання...”

А яких чудес на світову міру доказав би Театр Леся Курбаса, блискучого новатора так жорстоко розгромлений більшовиками! До розпорядимості режисера-реформатора наспівали щораз нові переклади творів Шекспіра, а між ними мовою таких майстрів як Максим Рильський і Микола Бажан. Навіть у час воєнних страхіть Оперний Театр у Львові під режисурою березільця Йосифа Гірняка поставив з великим пієтизмом “Гамлета” з Володимиром Блавацьким. А Львів пам'ятав ще такі незрівняні шекспі-

Н. Ужвій — Беатріче (“Багато голосу даремно”, Київ, 1941)

Г. Босенко — Гертруда й О. Гай — Гамлет (у Львові, 1957).

рівські креації реж. Загарова, Марії Морської, Олени Голіцинської, Маріяна Крушельницького, Миколи Бенцаля, Наді Рубчаківної, Йосифа Стадника! . . .

Крізь еміграційні злигодні виносив з постановою англійського лорда Тодось Осьмачка свої високопоетичні переклади “Генріха IV” й “Макбета”.

Ізза залізної заслони доходять вістки про нові видання українських перекладів Шекспіра. Адже в висококультурних народів буває й покілька перекладів вибраного архитвору чужої літератури. Тому й ми маємо вже суперництва між талановитими поетами, що змагаються в довершенні перекладу нпр. “Гамлета”. А ось ґрунтовна студія п. н. Українська Шекспіріяна, яку авторка Ірена Ваніна присвятила 400-річчю творця новітнього театру. Борис Тен зготовив до ювілею новий переклад “Антонія й Клеопатри”. Молодий талановитий сценічний артист, Ярослав Геляс, після тріумфів “Гамлета” мріє про шекспірівського “Антонія”. Ідуть намагання перекладачів, щоб у недовзі вийшло повне видання творів Шекспіра українською мовою.

Всупереч усім перешкодам, наперекір недопущенню Москвою України до участі в світовому вітанні культурними народами великого ювілята — зв’язок України з Шекспіром живе, міцніє й не старіє!

“Канадійський Фармер”, 23. I. 1965.

РОКОВИНИ ШЕКСПІРА, КРЕТЕНСЬКА МОДА Й “ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ” В АНГЛІЇ

(Крихти з подорожі)

“Без гвалту й крику”, майже дискретно, проте для шукача легко й доступно скрізь сповіщали афіші з портретом Шекспіра про цьогорічні ювілейні обходи. І жителям Лондону й проїзжим живо кидалися в очі оголошення з програмами, якими вся країна відзначувала 400 років від народження прославленого в цілому культурному світі творця новітнього театру.

Нам, українцям, що святкували в цей рік 150-річчя народин Тараса Шевченка, було особливо цікаво, як Англія вшанує свого великого ювілята. Зразу видно, що осередком святкувань є родинне містечко поета, Стратфорд над Евоном. Його мальовничий вид із лебединою річкою й модерною будівлею театру прикрашував кольоровими ілюстраціями сторінки виданого Ювілейним Комітетом урядового офіціозу, де крім привітів від різних держав поміщено світлини славетних акторів шекспірівських роль. Мж ними найшовся українець, найталановитіший артист УССР, Сергій Бондарчук — але з яким підписом? Ото ж: “Російський актор у ролі Отелля”! Так цього вихованця київської студії ім. Олександра Довженка не тільки сконфіскували до Москви, але й позбавили національного обличчя. Сучасні большевики вірно дотримуються заповіту Леніна про національну свободу . . .

Очевидно в виставових місцях, музеях, галеріях містечтв і т. п., де експоновано між виданнями різномовні переклади творів Шекспіра — українських даремно шукати. Не було теж України поміж зібраними з усіх держав прапорами, що повівали на високих стовпах головної вулиці Стратфорду. І побіч родинного дому поета в модерно побудованому й у цьому році відкритому “Шекспірівському Центрі” (зрештою ще вбогому на пам’ятки) теж

не бракувало ні польських н російських видань, тільки українським не пощастило туди потрапити. За мало моторні на тому полі наші культурні діячі. Що ж на це Юрій Смолич і “Київське Т-во Культурного Зв’язку з Закардонном”, яке він очолює?!

Театр у Стратфорді, хоч і невеликий, але оригінальний і вартий оглядин. Лондонське Товариство “Королівський Шекспірівський Театр” поставив цілий цикл вибраних п’єс і грає кожного дня (часом двічі) іншу. Та ба, білети розкуплені вже на цілий сезон. А втім деколи трапляються повернені й таким робом нам удалось побачити неfortunного Річарда II (з Давидом Варнером). Без завіси рухома сцена на очах глядачів перетворюється блискавично із замкового подвіря в королівську залу, лісову гущу, понуру катівню, затишний майданчик, військовий табір... Рвучко входять актори в пишних історичних костюмах, зручно в них повертаючись. Безупинно чергуються сцени, а темпо й динаміка гри з легкістю полонюють глядачів для шекспірівського тексту. ВідходитьсЯ з театру, шкодуючи небачення дальших спектаклів. Напроти театру потойбік річки, велетенські шатра криють дуже оригінальну зорово-звукову виставу, яка відтворює символіку елізаветської доби, коли то творив Шекспір. Скомпоновано її як дорогу з маленького Стратфорду до столичного Лондону, де найшов своє призначення геніяльний драматург. Немов із зачарованої “країни Діснея” відвідувач вносить краєвиди, образи й постаті, давні мелодії, мову шекспірівських строф, стукіт кінських копит, і гуркіт возів по кам’янистих вулицях Лондону, а домінуюча над усім сидяча фігура Гамлета при вході переконує про вічно шукаючу й непримирену людину...

А ось знову за мостом понад річкою Евоном із плаваючими лебедями, видніє на зеленому майдані пам’ятник поета, з 1888 р., перенесений тут у 1933 р. Скульптор Рональд Говер оточив його з чотирьох боків постаттями: Гамлет, розглядаючий людський череп, опасистий Фальстаф із випорожненим келихом, взнеслий принц Гол із короною та одна жінка, але не “та Офелія заквітчана, безумна” — а лейді Макбет із пристрасним поглядом і тра-

Пам'ятник Шекспіра в Стратфорді над Евоном. Під пам'ятником син авторки, проф. Юрій Книш.

Авторка перед фронтоном постаменту, на якому вирізьблено напис: “Рональд Говер — Стратфордові над Евоном”.

гічним рухом злочинних рук . . . А довкола зелені травники, на яких розташувалася публіка після відвідин пам'ятних місць і церкви, де похоронено Шекспіра. Спочивають, гуторять, частуються перекусками. А був це місяць рясно й пахучо квітучих лип, особливо гарний у цьому році на Бритійських Острвах.

Проте в той час на устах усіх та на шпальтах усіх газет і журналів був не ювілей Шекспіра, але — відкритий жіночий бюст. З жіночої моди, магічної і містичної — зроблено макабричну. З'явилися однодневні “героїні”, добре оплачені бойовниці за нову моду, демонструючи нові моделі на найрухливіших вулицях столиці й на пляжах. Бо лондонські крамниці виставили тоді до продажі купелеві костюми без станичків і сукні з відкриттям до пояса. Сукні ці висіли на тонких поясках, а те, що мало висіти поміж поясками, повинно бути справою власниці такого убору. Очевидно інакше виглядає такий одяг на вішакові, а інакше на жіночих раменах. Хтось завважив, що нічого вигіднішого не можна б придумати для . . .

годування немовлят. А втім американський проектодавець моди не видумав тут нічого нового: до відкриття колін, плечей до пояса й живота (“бікіні”) він додав бюст. Але й то не нове. Около 1600 років перед Христом жрекині й великі дами двору на Креті закривали ціле тіло крім бюсту. Обильний викрій у сукні був дуже популярний у елісаветській Англії. У XVI столітті модні венеціанки обнажували одну грудь, але для приличности запудровану ружом. Розхристання в моді дійшло до вершка в XVIII столітті. До 1810 р. всі сумнівні дами сумнівно накривали свій бюст. Історики моди вважають американський задум природною консеквенцією ліквідації зайвого. Інше питання, чи прикриття бюсту в холодних кліматах є зайве. У поділених опініях висувалося аргумент, що нова мода має шанси хоч би тому, бо щораз тяжче відрізнити мужчину від жінки. Вершок дегенерації! Але з практичного боку варто поставити запит: чи варто одягатися, щоб бути роздягнуною. А що написав би сьогодні Гоголь з приводу цих професійних уніформів для “стріптізерок” і кормительок немовлят? Бо ж він так оцінив колишні надмірні декольте в жіночих одягах: “Оці скромності закривали те, що не могло вже нанести загибелі, але залишало підозру, що там ховається найбільша загибель...”

Ця жива реакція на нову моду викликала в лондонській пресі рефлексії на тему “жіночого питання”. Стверджено — “зле діється з жінками”, — та поставлено запит “що?” і “чому?”. Після 36-ти років від осягнення права голосування тільки на мить велося добре, а потім “усе провалювалося” — зазначає на вступі Ольга Френклін у “Дейлі Мейл”. Різні факти подавали запитувані авторитети. Оксфордська професорка, д-р Люсі Савтерленд підкреслювала замалу кількість студіюючих дівчат. За мало жінок дістає платню за рівну працю: менше ніж 12% від 8 і пів мільйона жінок. “Ми не маємо жінок амбасадорами”, дорікали інші. “Нас ніколи не видно на телевізії в якійнебудь серйозній справі”. “На 630 членів парламенту ми маємо тільки 25 жінок!” Інша скаржиться, що виборчі комітети не хочуть жінок. А так ще недавно виглядало, що жінки готові до всього. Що сталося? Як

звичайно, й цим разом звернулися до opinii жінок, що осягнули більшу кар'єру. Одна з визначних керманічів телевізії, Грейс Уіндмен Голді заявила: "Я зробила величезне зусилля, щоб дістати більше жінок на екран... Але якось жінки не є такі добрі в цій професії як чоловіки, бо публіка в цій країні не візьме за авторитетне те, що почує від жінки... Вони не подобаються чоловікам, а ще менше жінкам... Коли виступають чоловіки, ви не звертаєте уваги на їх одяг, натомість за жінками зараз помічете: зачіску, прикраси, одяг — а це відриває увагу. До того й браки в вихованні дівчат. У їхньому голосі відчуваються класові резонанси, чого не трапляється з чоловіками. Зате жінки на керівних становищах продуцентів є кращі від чоловіків — але їх обмаль..." Значить найкраще місце для жінок, коли їх не чується і не

Цікаві заяви молоді телевізійної "спікерки", яка гостро засуджувала дискримінацію жінок: "... Був час, коли я анонсуєчи новини хотіла крикнути за Шайлоком — чи жінка не має очей, вух і зміслів...?"

Баронесса Вуттон із Абінджер, одна з найвизначніших жінок, обрана в перших 4-ох жіночих лордів, з покинутими блискуче студіями економіки в Кембрідж теж потвердила дискримінацію: "... Англіїці трактуєчи жінок як багато людей трактуєчи негрів. До того вони живають цю "екстра" ввічливість і опікуєство. Навіть у парламенті ми маємо це спільне з неграми, що дістаємо трохи більшу від нормальної дози "Слухайте! Слухайте!" — коли встає жінка, щоб заговорити... Я не боюся, що б мене називати феміністкою. Чоловіки завжди нас будуть тримати далеко від робіт, бо вони бояться..."

Про провал жіночого руху в Англії говорила й представниця консервативної партії в парламенті, гарна й молода Джоан Квіннел: "... У Франції краще, бо там жінки держать віжки в великих справах, але роблять це так, наче б вони були в руках чоловіків..." У висліді такого сумного стану англійки збентежено запитують: "Чи це правда про дискримінацію? Якщо так, то з чиєї вини?"

На слабу їхню потіху ми могли б додати, що вони не одинокі, та що й у нас у тому відношенні не краще...

"Жіночий Світ", жовтень, 1964.

НЕТЛІННИЙ НАПИС НА 'ЛАЗУРОВОМУ БЕРЕЗІ'

У Франції відкрито вже чимало українських слідів. На півдні знайшлася недавно ще одна дорогоцінна пам'ятка нашої історії.

Коли організаторка київських "народниць" — Олена Доброграїв вирушила до цього чарівного закутка Європи, званого "Лазуровим Побережжям", що став другою батьківщиною славної Марії Башкирцев, то не для розваг, утіх, поетичних мрій і насолод. У вирі невгаваючої праці в неї танули сили, які підточувала та сама підступна недуга, що вбила молоде життя Марії. Тоді вірили, що цілюще повітря півдня виліковує сухоти.

У 80-их роках минулого століття місцевість Мантон (Menton) на кордоні Італії стала голосним і модним курортом французької рив'єри. Її вибрала для своєї єдиної доні багата землевласниця з Бесарабії Катерина Гафенко-Доброграїв.

Парк *Biovès* у Мантон.

У самому центрі, поблизу крамниць і інституцій одною з головних є вулиця Партуно (*Partouneaux*), прикрашена алеєю помаранчевих дерев, що пахощами квітіння овивають простір і парк *Biovès* з панорамою заливу на лазуровому обрії. При цій же вулиці, під ч. 17 (на розі Урбано) є "вілля де Бен" (*villa des Bains*). У ній проходили останні місяці, тижні й дні Олени Доброграїв.

Поки-що не відомо, скільки минуло їх до 2 червня

1888 року. Тоді в пообідній порі два мешканці Мантону, молодий моряк і похилий пансіонер спішили до будинку управи міста. Повз них шуміла весела вулиця, а за ними, в “віллі де Бен” лежала вродлива дівчина - чужинка, якої весна життя відійшла в інші, неземні, понадчасові володіння.

На мові складеного з ними протоколу, на 32-ій стор. під 119 ч. смертного реєстру сказано:

Дня 2 червня, 1888 р. год. 4 по пол.

Олена Доброграїв, неодружена, вмерла в Мантон, вілла де Бен, сьогодні, в год. 3.30 по пол., без професії, в віці 24 років, родилася в Сороках у Бесарабії, донька пок. Олексія Доброграєва й Катерини Гафенко...

Деклярацію підписали: 67-річний Alexandre Hugues та 26-річний Edmond Le Bouhelles заявивши, що вони не посвоячені з умерлою.

Хто були ці два мантонці? Приятелі, що не покидали нещасної в ці останні мінуги, чи тільки випадкові свідки материного горя?...

Поховано Олену Доброграїв на старовинному “Замковому кладовищі” (Cimetière du Château), у місці закупуленому матір'ю на вічну власність. Відвідувачі могили (ч: 646) стрічаються з казковим красвидом: в даліні голубіють скелі й верхогір'я, а глибінь моря і небес творить намріяну “синю далечинь”. Над усім дальнім і близьким сіяє сонце, огортає кипариси, пальми, цитринові гаї й людські дороги між ними, та золотить і цей — білий хрест, під яким на овальній мармуровій плиті покладений, наче рукою вічності, напис:

ЩИРИЙ УКРАЇНЦІ — ВІД ЗЕМЛЯКІВ

Вістка про смерть Олени Доброграїв тяжко прибила її приятелів і знайомих як у Києві так і у Львові. Львівський журнал “Товариш”, що вийшов у липні за редакцією І. Франка повідомляв коротко:

“Умерла: Олена Доброграївна, укінчена слухачка висших курсів жіночих у Києві і щира робітниця на полі освіти і лтератури української — умерла на грудну слабість в Ментоні у Франції. 1)

Заповіджено ширший некролог у наступному числі, але “Товариш” більше не появився.

Ближчі знайомі пам'ятали, що їхала вона з надією видужати й мерщій вернутися до свого народу, якому треба шкіл, світла, науки, організації...

1) За відпис цей складаю подяку інж. Маркові Охримовичеві в Тонронті.

Перша з-права "villa des Bains" (17, rue de Partouneau), де жила й померла Олена Доброграїв.

Могила Олени Доброграїв на "Замковому кладовищі" ("Cimetière du Château") в Мантон.

Природа наділила її вродою тіла, якій укланяються мистці, дарами духа, якими дорожать глибокі уми — багате віно дозволяло їй жити в вигодах і розкошах. У її карих очах і чорних бровах закохувалися до нестями, а її полум'яне серце кохало науку, мудрість, труд, змагання. Тим вона підкоряла довіклля, за це й цінили її високо найвизначніші з сучасників. Бо для неї — поза Україною й працею для її народу — не було й не могло бути ні щастя, ні долі. Їм віддала вона найцінніше: своє юне, розквітле життя...

Могло б здаватися, що мармуровий ляконічний напис — надто скромний вияв признання тій першій, що в мовчазних часах всевладного страху поставила вимогу своїй програмі — національне і політичне визволення України. А втім розглядаючи цей напис слід згадати й час, коли за словами Максима Рильського, скрізь чорносотенських зграй було до біса:

**"Як з українського хто не знущався слова,
То вже в кральності підозра й готова".**

Такий напис навіть на чужині, де шугали русотяпські зграї, був теж ділом відваги. Може, в майбутності відкриються ймена ініціаторів і тих, кому завдячувати треба здійснення пам'ятки, а поки-що не слід сумніватися зараховуючи до земляків: усіх, хто знав, яку втрату поніс у цій дівчині український визвольний рух. Це були поети, вчені, мистці, літератори, діячі, політики, що в більшості знали її особисто. Згадати б тільки декого з тодішнього національного ареопагу: Іван Франко, Володимир Антонович, Ол. Кониський, Катря Мельник, Ковалевський, Павлик, Беренштам, Белей... і багато багато інших.

Тож у цьому мармуровому овалі замкнений вирізок нашої історії. Який вимовний цей напис хоча б у протилежності до російського напису матері "масей мілою дочері"! ²⁾). Тавро русотяпства певно не допустило в материнському серці голосу совісти за кривду вчинену доньці варварським знищенням її наукового дорібку, яким була праця Олени про Гайдамаччину. ³⁾ А може, в цій заскорузлій у вихованні жінці були саме докори в бік української громади? Адже вона могла міркувати, що якби не праця для українського народу, вона б не втратила так зарання своєї одиначки...

Напис на могилі передвісниці української революції це нетлінний лавр її пам'яті і водночас відлуння нашої скорбної історії на соняшному березі далекої країни.

Подорожани - українці не нехуйте на "Лазуровому Побережжі" відвідинами Олени Доброграїв у Мантон!

---

²⁾ На пам'ятнику поданий день народження: 27. XII. 1863 за старим календарем. Отже слід прийняти дату народження Олени Доброграїв: 8 січня, 1864 р.

³⁾ Пор. стор. 25.

КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ТАНКУ

Комітет Українців Канади на VIII-ому Конгресі вітає Василя Авраменка з 70-різзям та 40-ими роковинами його діяльності в Канаді й ЗДА.

Українське хореографічне мистецтво як тема для дослідників, теоретиків і фахівців розмірно молоде, але давнина цієї парості народної творчости, відбилась уже в найдавніших наших пам'ятках археології й письменства¹). Нарікали на ці “плясанія” літописці, але широкі степи, високі гори й уся українська природа сповнена пахощами й принадами давала відчуття її жителям — легкість тіла, радість, пристрасть і хвилювання руху. І вони “гуляли, гуляли — гуслі розбивали”, в них, як впевняє інша пісня: “від села до села — танці та музики”! Танцювали з-горя й утіхи до самозабуття. Навіть Шевченковий Семен Палій - Запорожець танком кінчас свій життєвий шлях:

Старий ударив в закаблуки

Аж стала курява. Отак!

Та ще й приспівує козак:

“... Дам лиха закаблукам...”

Бо танок був справжньою козацькою стихією, невідомою частиною побуту лицарів, що вирушали в криваві походи мов на “веселе погуляння”. Ніколи козаки не пропускали нагоди до танцю. Навіть у парижському салоні вони ним виявили себе під час кампанії 1815 р. З різних військових формацій саме українські козаки вирізнялися як вийняткові любителі танку. У спогадах тодішнього Парижа утривалена пригода одної аристократки, якої гра на фортепіано притягнула проложих вулицею козаків до її вітальні, де й протанцювали во-

---

1) Нпр. Стародавня “Повість про грішну матір” подає між тяжкими провинями, за які покутує своїми зв'язаними під черевом змяз ногами, — буйний танець: “жем танцювала збитне, показуючи голелі і вискоков і бігання непристойного...” (Пам'ятники стародавньої руської літератури”, вид. гр. Григорій Кушелевич-Безбородько за редакцією М. Костомарова, СПб., 1860.)

ни з її акомпаніяментом “а charming Cossack dance”. При відході поклали з вдячності штабку золота на фортепіані, залишивши за собою пам’ять пристрасних танцюристів. . .²⁾

Проти інших заборон тут і царські посіпаки мусіли по турати українським танкам, бо це Катерина II вирішила: “Нарід, який танцює, не думає”. І буяла ця творча вітка в надрах народу в первісному виді, як народжували її чарівні вечорі й ночі українські. Спростачена продіставалася на сцени й естради “малоросійських труп” — поки не блиснула жемчужним сяйвом в театрах Тобілевичів, Старицького й Кропивницького в інтерпретації таких незрівняних віртуозів як Марія Заньковецька й Микола Садовський.

А втім, що може зробити танок у світі, видно хоча б на прикладі одного мадярського чардаша. Знаний він у цілому світі, його танцюють у театрах і розвагових місцях, стилізують у всіляких видах балетних програм, та зьгодні кожен знає, що чардаш це мадярський танок, культури мадярського народу. Українські ж народні танки, що й кількістю своїх родів, легкістю своїх ритмів, граціозністю своєї музики в нічому не поступаються найкращим танкам у світі, довгий час стояли поза центром уваги, ба, що більше, навіть у власному народі не доцінювали їх. Як колись українську мову вважали мужицькою, що нею можна звертатися тільки до прислуги, та ніколи в світлиці, так і український танок уважали добрим десь на майдані чи на тоці в клуні; вступ на паркетову долівку сальонів чи балетну естраду був для нього закритий, бо ніби цей танок для просолоуддя, не для людей із витонченим мистецьким смаком. Його місце зайняли всякі “мазурки”, “краков’яки”, та з часом ці чужі вигадки стали просочуватися до народу й випирали з товариського життя оригінальні й гар-

---

²⁾ Characteristic portraits of the various tribes of Cossacks attached to the allied armies in the Campaign of 1815; taken from life at Paris; and accompanied by historical particulars and authentic descriptions of their manners, costume, etc. etc.

London, 1820 (Published by R. Archerman, 101, Strand), стор. 8-9. На цю публікацію, що знаходиться в бібліотеці Бритійського Музею в Лондоні, звернув увагу син авторки, проф. Юрій Книш.

ні українські танки. Подекуди й досі слід того залишився, напр., в написаній в 1956 році повісті Юрія Збанацького п. н. “Привітайте мене, друзі”, де темою є життя випускників десятирічки в одному з сіл Чернігівщини, читаємо що “оркестр закінчив польку й оркестранти побринькавши по струнах, азартно заграли “краков’як”. Так до сьогодні ще, внаслідок неуваги до рідної культури й тенденційної пропаганди чужого на українській землі, товчуться по Україні всякі польки й краков’яки. Зате геніяльний Олександр Довженко подарував нам потрясаючу картину танку й смерті юного Василя Трубенка, що в зоряну ніч на сонних вуличках села творив свого останнього гопака:

“В тайних наказах жаги оволодіння, де вже не з волі скрипок чи труб, а за непорушним законом життя душа рветься в височінь, коли, підкоряючись внутрішній музиці поза всіма законами тяжіння, торжествуюче тіло відривається від землі назустріч кращому, що несе в окремій людині безсмертна душа народу.

“Ніколи ще не танцював Василь з такою насолодою й радістю. Заклавши праву руку за голову, а лівою взявшись у боки, здавалось, не поступав — линув над селом у хмарці золотавої куряви, збитої могутніми ударами ніг, і довгий курний слід клуботів за ним над тими завулками. Онде вже й хату видно.. Постріл! І.. нема Василя. Упав він просто з танцю на дорогу — в смерть. Легкий порох знявся над його трупом у місячному сяйві. Щось пробігло в далині між верб. Захропли коні”...

Коли Довженко писав “Землю” — заокеанські українці святкували торжество українського танку, на сценах і аренах найбільших міст, на світовій виставі в Чикаго, в Метрополітальній Опері Нью Йорку, в Білому Домі в Вашингтоні...

Мабуть нікому з нас не є таємницею, що українські національні танки впровадив на американський континент і спопуляризував Василь Авраменко й вони виконали величезну національно - освітню та політично - пропагандивну працю. Вони, разом із українським хором мистецтвом урятували для українства душу молодого покоління, що України ніколи не бачило, може й рідко про неї чуло та ось тут уперше віч-на-віч стрінулося з одним із найкращих і мальовничих виявів української народньої культури, культури того народу, що його почали забувати, що його часом, може, й соро-

Афіша — свідок виступу танцюристів Василя Авраменка в Метрополітальній Опері Нью Йорку, 25 квітня 1931.

милися перед своїм оточенням. Побачили щось, чим могли гордитися перед своїми приятелями й товаришами, та до чого горнулися їхні душі, бо ж молодь любила й буде любити співати й танцювати. Це був один великий тріумфальний похід вздовж і впоперек американського континенту, похід українського національного танку, в барвистій народній ноші, під ритм легкої, чарівної, а водночас стихійної й пориваючої своїм темпом української танкової музики. І цей похід зробив те, чого не могли вдіяти, і чого ніколи не досягли б ніякі курси, вечірні школи й уся велика маса зужитої на освідомну працю енергії: він зробив українців гордими на своє походження ("he made Ukrainians proud of being Ukrainians"), як писав про Василя Авраменка "Нью Йорк Evening Post" (April 27, 1931).

Сьогодні годі собі уявити будь-яку українську культуру імпрезу чи концерт, в яких програмі не було б виступів танцюристів з українськими національними танками. Їх учать у Рідних Школах і на курсах українознавства, вони стали важливим засобом національного виховання, бо промовляють безпосередньо до душі своєю красою і вміють найти шлях до сердець українських дітей.

А в тім у тіні залишається постать людини, що для українського танку віддала все своє життя, призабувається в українській громаді — Василь Авраменко. А нам видається, що в тому випадку ім'я людини так тісно пов'язане з її твором, що їх годі розлучити та що ді-

ло це настільки велике й для української громади настільки важне, що годиться і треба вшанувати теж його творця. Коли б Авраменко згодився піти на службу московської, польської чи взагалі чужої культури, коли б свою кипучу енергію й талант зужив він на популяризацію наших танків під московською чи польською фірмою, а йому це часто пропонували — сьогодні це була б людина в світі голосна й матеріально забезпечена до кінця свого життя. Але Василь Авраменко — українець і національна честь йому не дозволяла на це, тому сьогодні хто б що говорив про нього, з якого боку й підходив би і з якою критикою виступав би щодо його особи й діяльності, ніхто не може заперечити, що Василь Авраменко заслужився для українського народу, а тому заслуговує на те, щоб український загальний бодай знав про нього й його діло.

Уродженець Київщини (станція Корсунь б. містечка Стеблів у канівському повіті, а дата: 22 березня, 1895) Василь Авраменко юнаком виїхав до своїх братів у Зеленому Клині, де вперше побачив на сцені “Наталку Полтавку”. Ця подія стала причиною вивчити п'єсою, щоб могли читати про “Наталку Полтавку” й її подібні книжки... Решту довершила могутня хвиля революції в 1917 році. Іскра національної свідомости розгорілася в ярке полум'я. Авраменко кидається у вир боротьби за Україну, стає на службу своїй нації та з того шляху не сходить по сьогоднішній день.

Всупереч старовинному вислову “серед брязкоту зброї мовчать музи”, саме в часі воєнних дій українського революційного зриву, під гуркоти походів і розривні вибухи шрапнелів — лунали героїчне слово, мужня пісня й миготіли райдужні картини українського театру, якого душею був орел української сцени — сам Микола Садовський. У такому кліматі, при супроводі таких обладнань і реквізитів, що включалися у хід історії — український танок увійшов на віки в серце Василя Авраменка: танок як національна зброя.

На жаль, немає тут місця, щоб зупинитися над небувалими обставинами, в яких Авраменко перетворився з вояка - піхотинця в танцюриста - балетмайстра. А

втім вони були сприятливі для нього й українського танку ще й тим, що на цій дорозі до мистецтва Садовського приєднався композитор і знавець українського фолклору, проф. Василь Верховинець (Костів), автор “Теорії українського танку”, “Весняночки”, “Українського весілля” й багатьох чудових пісень. Під його вказівками родяться в Авраменка власні, натхненні, оригінальні ідеї.

Перші гуртки танцюристів зібралися в Каліші в таборах інтернованих військ Української Народньої Республіки. Там і відбувся перший виступ поверх сотки танцюристів у 1921 році, викликаючи радісний підйом свѣіх і подив чужинців. Після того Авраменкові вдається видобутись із табору. Принагідними виступами в кабарегах по більших містах його незрівняні: “Чумак”, “Гопак”, “Довбуш”, “Гонта”, “Горе Ізраїля”... іздобувають гарячі овації публіки та гроші на дальшу дорогу й працю.

Балетні виступи Авраменка в Галичині це справжній тріумф. Тисячі молоді й дітвори на львівській “Площі Сокола - Батька” з запертим віддыхом гляділи на чародія - Чумака, що мов білий птах злітав над площею, у присідках творив найвигадливіші “магічні” знаки чумацьким батіжком, а потім цього Запорозжця із шаблею, що став навколішки перед найдостойнішим Гостем: митрополит граф Андрій Шептицький благословив і коли він припав до руки Владики, той склав батьківський поцілунок на його чоло, під унісонний оклик тисячних голосів: “Слава!”...

З усіх сторін горнулись до нього учні. Він захоплював молодь Галичини, Волині, Холмщини й Полісся. Ентузіазм зродив думку вислати Авраменка за кордон для розголосу українського мистецтва та одночасної з цим пропаганди української справи в світі, як це було з капелею Олександра Кошиця. Виступи Авраменка в європейських столицях, а пізніше від 1925-го року у великих містах американського континенту, відкрили світові ще одну незнану досі й незрівняну своєю красою сторінку багатогранної української національної культури. На жаль, особисте нещастя — зламання ноги — не дозволило йому продовжувати свою блискучу кар’єру.

У Празі, в день відїзду В. Авраменка до Канади, 1925 р. З-права: Євген Чикаленко, Василь Авраменко, Микола Садовський, д-р Модест Левицький, Михайло Обідний.

еру танцюриста - балетмайстра, зате заставило його посилити творчу працю балетмайстра - виховника.

Його укладові належать: "Козачок подільський", "Гопак колом" з вільним сольом, "Гречаники", "Коломийка сіянка", "Великодня гаївка", "Катерина - Херсонка", "Метелиця вюча", "Гопак парубоцький", "Танок Гонти", "Журавель весільний", "Чумак", "Запорожський герць", "Аркан коломийський", "Чумачок", "Гонивітер - коломийка", "Танок Довбуша", "Козак сольо", "Вільний гуцул" та балетні "спектаклі: "За Україну", "Чумаки", "Січ отамана Сірка", "Довбушева ніч", "Великдень в Україні", "Русалки" . . .³⁾

До кожного з тих барвистих образів підібрано вір-

³⁾ Василь Авраменко "Українські Національні Танки", Вінніпег, 1947, стор. 10.

Креації Василя Авраменка:

Танок Гонти

Гопак парубоцький

но відтворену, оригінальну народню ношу тих околиць і частин України, які він репрезентував. Цей регіоналізм у репертуарі Василя Авраменка виступає одночасно як — виразний чинник єдності й соборності української нації...

Тисячі танкових курсів плекали український національний танок, в його найчистішій формі, зберігали його правдивий національний стиль та піднесли його з рівня сільського, народного танку до вершин мистецького балету. Хто бачив лекції Авраменка особисто ним

керовані, той дивувався, як скоро він перетворював випадковий гурт у захоплено здисциплінований і чітко сприймаючий ансамбль (нерідко його долоні заступали відсутність будь якого музичного інструменту!). Через ці курси пройшли незлічені тисячі української молоді, що зв'язали їх тісніше з їхнім народом і з його культурою.

Ріжні склалися причини, на жаль, на те, що мистецтво Василя Авраменка не пішло далі поза свою початкову стадію. Найперше особиста трагедія артиста, що мусів покинути свої танкові виступи, через що ми

Василь Авраменко з найменшими солістами своєї танкової школи в Форт-Вілліям, Онт., 1929 р. (Світліну зберегли Євген й Дмитро Ільчишини в Вінніпегу).

втратили незрівняного виконавця, а він сам — особистий стимул до дальшої праці над самим собою. А там, невідрадно еміграційні умовини життя, скитання по чужому світі, здалека від рідної землі й від рідного народу, задушили вже не один талант, відтявши його коріння від плодотворного національного ґрунту. Все ж таки можна подивляти кипучу енергію й уперте завзяття Василя Авраменка, що навіть серед тяжких умовин потрапив створити й утримати в своїх курсах і студіях танків великі цінності нашої культури. Він дав нам візитну карточку, з якою ми могли запрезентуватись у світі. Зустрічі української еміграції з чужими суспільностями йшли до недавна — за дуже малими вийнятками — знизу, у щоденному перебуванні людей праці й при святкових нагодах, де українці пописувалися своєю піснюю. З хвилиною, коли Авраменко додав нам до того танок, ми дістали в наші руки козир, що його трудно перебити.

Діяльність Василя Авраменка, його мистецький шлях і вклад у розвиток української культури в Канаді й ЗДА ще не діждалися утривалення в належній монографії. Така пам'ятка необхідна для образу наших національних і культурних надбань, як досвід і маяк для майбутнього поступу й гідного росту.

Спопуляризованням національних танків багато зробив для українського народу й для української культури Василь Авраменко. З приводу 40-річчя першого тріумфального фестивалю українського танку в Торонті в літку 1926 року насувається гірке питання: а що зробила для Василя Авраменка українська громадськість? Нехай кожен дасть на те відповідь у власному сумлінні.

“Новий Шлях”, 1965, чч. 44-45.

ЗАГРОЗЛИВА САМОСТІЙНІСТЬ

Деякі українські газети повідомили про sensationnel scarp гетьмана Павла Полуботка.

“Чи зможе українець зруйнувати “Банк Англії” завдяки доброму вміщенні капіталу своїм предком?” — такий привабливий наголовок дав своїй незвичайно ревелюційній статейці, поміщеній ще в грудні, 1964 р. в популярному журналіку парижських бульварів “Історія для всіх” (L’histoire pour tous)¹⁾ відомий автор біографії “Українець — Хрущев”²⁾, французький журналіст російського походження, репортер, знавець питань Сходу і плідний шукач сенсацій Віктор Александров. Від редакції журналу теж звабливе вступне вияснення насторожує увагу:

“Під цю пору советська преса багато займається одним українцем, якого слід пропав ще перед 30-ти роками. Хто є ця людина? Чому нагло стала так важливою? Про це говорить нам наш знаменитий співпрацівник Віктор Александров... і як видно, це не “малої справи діло!”

З наголовка й редакційної завваги слід дождити виявлень пов’язаних з Україною. Але вже першим реченням автор збиває читача з пантелику й локалізує Україну в Росії:

“Людина Заходу легко губиться в російській історії. Гадаю, що це частинно походить від власних імен, трудних для вимови — особливо для запам’ятання. Сьогодні я прошу в моїх читачів незначного зусилля. Я гарантую їм, що виплатиться шкірка за виправу.

Насправді тут діло ні менше ні більше — тільки в ревіндикації, яка ризикує довести до банкрутства всю могутність Банку Англії!

Професійно я читаю всю російську пресу: так Советського Союзу, як еміграційну. Ото ж перед кількома місяцями мою увагу звернуло маленьке оголошення надруковане в одному українському журналі Південної Америки. Ця об’ява походила від консуляту СССР в Монтевідео. Пошукували: “осібника іменем Остап Полуботко, що жив у 1922 в Сао Павло в Бразилії, або в випадку

1) На цю публікацію вказав студент університету Британської Колумбії, п. Леонід Цяцька.

2) “L’Ukrainian Khroushchev”, Librairie Plon, Paris, 1957.

14 Ірена Книш: Відгуки часу

його смерті, когось з його нащадків, що носить ім'я Полуботко”.

В оголошенні додано, що якщо такий Остап Полуботко з'явиться в консуляті, всі евентуальні видатки на дорогу й кошти перебування в Уругваю заплатити консулят..”

Пожирач вуличних сенсацій дізнався з такої інтродукції, що мова буде про щось із *російської історії*, а привід для цього дала одна з *російських газет*, якими автор зачитується, в тому випадку він назвав її українською. І безкритичний читач чужинець уже збагатив своє знання поняттям українського як частини російського. А про цю частину Росії: “Україну, люблю Україну”... автор інформує масового читача Франції при аккомпаніаменті фальшивого ліризму й перфідного глуму:

“Полуботко: ось ім'я, що може промовляти тільки до когось, хто близько знайомий із українською історією. Для мене це низка образів — яскраво барвистих, які воно викликає в умі.

Україна: дивовижний край, який здобув незалежність у висліді банальної афери, пімсти зрадженого чоловіка та який втратив цю незалежність ізза банальної справи, пімсти тяжко ображеного батька. Насправді “сотнік” Богдан Хмельницький, якого револьта проти Польщі Суботова в 1648 дала в висліді звільнення України з-під польського ярма, хотів собі просто помститися за пірвання своєї жінки польським офіцером на ім'я Чаплінські!

А шляхетний українець татарського походження, князь Кочубей, який доніс Петрові I про зраду Гетьмана Мезепи (союзника короля Карла XII проти Росії, але побитого разом із тим королем у битві під Полтавою в 1709), хотів стати местником чести своєї 18-річної доньки Марії “зведеної й покинутої” шістьдесятирічним Мазепою, “погромником сердець”, легендарною поstattю, яку оспівав лорд Байрон у своїй хвилюючій поемі...”

Така любовно - авантурнича “історіософічна” трагедія не тільки для іграшки в уяві паризької публіки — вона має політичну спрямованість викривальної розповіді. Авторове зубоскалення не зникає й при героїчній смерті Павла Полуботка, що йому ввижається “пікантною”:

“...Серед інших Гетьманів України був один, що з'явся Павло Полуботко ²⁾.. і вмер у 1724 р. у в'язниці царя Петра Великого... Той гетьман, один із останніх у ряді “Гетьманів автоном-

²⁾ В. Александров уживає постійно таку форму, бо на його думку, справжні українські назвища кінчаються на — ко.

ної України" був ув'язнений і покараний унаслідок справи настільки пікантної, що вона могла б притримати найбільш сенсаційні скандали!...

Перш за все знайте, що Полуботко значить по українському "половина черевика"... Передбачаючи конечність готовитися до еventуальної боротьби проти царя всіх росіян — Полуботко післав до Великобританії через посередника чужинецького дипломата суму одного мільйона фунтів для вміщення на своє ім'я в "Банк оф Інгленд". Супровідний лист уточнював цей депозит:

1) Гроші мають бути зложені на 7.25%. Цей відсоток, ніяк не перебільшений на тодішні часи, дозволяв подвоїти вклад за час около 10 років.

2) У випадку смерти Павла Полуботка гроші мають бути виплачені тільки представникові достовірно названому "незалежною й суверенною українською державою" в приявності спадкоємця по мужеській лінії (гетьман мав одного сина й три доньки) Полуботка, який стає співспадкоємцем 20% суми.

Полуботок передав копію того листа своєму синові, Остапові, який виїхав за кордон, до Константинополя.."

Ось головокружне відкриття Віктора Александрова, про яке українська преса промовчала та щойно недавно появилися в деяких часописах короткі, а навіть обширні вістки — але без подання джерел і без ніяких коментарів.

За 240 років депозит Павла Полуботка мав би вирости до суми 16.5 трилйонів фунтів штерлінгів. Але ця велетенська спадщина потребує здійснення двох передумов: самостійної, суверенної України та легального наслідника роду Павла Полуботка. Бо його син, покинувши Туреччину, прибув до Лісбони, на португальському кораблі, а звідам через Марсилію до Парижу, де мав бурхливу, як каже Александров, зустріч із Пилипом Орликом, після чого паризька поліція шукала його як "підозрілого". Так зник із овиду Остап Полуботок, а два грядучі століття стерли його ім'я з людської пам'яті...

І раптом у 1922 р. зголошується у Відні у дипломатичного представника України, Юрка Коцюбинського відвідувач на ім'я Остап Полуботок — із фотокопією листа гетьмана Павла Полуботка, писаного для свого сина, а якого оригінал обережно схований в сейфі одного банку. Могло здаватися, що для реалізації спад-

щини Павла Полуботка нема перешкод, бо є спадковець гетьмана та існує Українська Советська Соціалістична Республіка. Тут Александров мусів додати, що до 1923-го року з ініціативи Леніна Советська Україна мала право на свої амбасади й консуляти за кордоном, а це право скасувала трійка: Зіновєв, Камєнєв, Сталін...

Ото ж до вільної української советської амбасади у Відні прибув із Бразилії цей нащадок Остапа Полуботка, щоб запропонувати спільні кроки перед “Банк оф Інгленд” перебрати в посідання спадщину. Особисто для себе відвідувач погоджувався тільки на один відсоток із її фондів.

Ця скромна на перший погляд вимога була насправді майном, що переростало фортуна найголосніших мільярдерів. Від 1723 року, коли внесено в Лондоні до “Банку Англії” майно одного з найбільших багатіїв Лівобережної України проминуло вже 200 років. Після двадцятикратного подвоєння суми із кожночасно наростаючим 7.25 відсотком — у 1923 році один процент всієї суми творив розкішну особисту фортуна: 10 мільярдів, 485 мільйонів, 760 тисяч фунтів штерлінгів.

Нема що й крити, і амбасадор і генеральний консул раділи візиті гостя нащадка славного предка.

Дальші події представив автор із знанням закулісових подробиць і вони заторкують договір із “Банк оф Інгленд”:

Справа видалася амбасадорові советської України настільки важлива, що він негайно виїхав до Харкова, тимчасової столиці советської України... У відсутності голови уряду Х. Раковського, справу розглянула Президія Центрального Виконавчого Комітету з Григорієм Петровським на чолі. Реферував Володимир Яковлів, народній комісар для закордонних справ України.

Запало рішення: ввійти в контакт із репрезентантом “Банк оф Інгленд”, щоб перевірити, чи збережено в рахунковості запис внеску Павла Полуботка.

Кощобинський залишився в Харкові внаслідок тяжкої недуги, справу контакту доручено генеральному консулеві. Цей звернувся до високого урядовця закордонних справ Австрії, шефа східнього департаменту, пана Петера, що був його особистий приятель, та запропонував йому “служити за посередника”. Герр Петер погодився. І так у місяці червні 1922 р., у місцевині Марія - Ензенс-

дорф біля Відня, де жив генеральний консул із родиною, мала місце “приватна” зустріч. В ній взяли участь: Петер, Остап Полуботок, репрезентант “Банку Англії” Роберт Мітчелл. Цей останній заявив, що він асистує тільки в особистому титулі та що він не дістав ніякої повновасти з “Банку Англії”, а тільки передасть своїм шановним приятелям у тому банку всю відбуту розмову.

Після такої заготовки Остап Полуботок показав фотокопію історичного листа свого предка. Мітчелл прочитав його, та зберігаючи для себе в цілому право квестіонувати автентичність оригіналу, склав заяву, що *лист не може юридично служити для уряду советської України як вимога виплачення суми й прибутків. Советська Україна, сказав він, не визнана Великобританією як держава незалежна й суверенна.* Сказавши це Роберт Мітчелл докинув із усмішкою, що “якщо одного дня Великобританія визнає Советську Україну як незалежну і суверенну державу, напевно знайдеться спеціальна клявзула у відношенні до “полюбовного поладнання” спадщини Гетьмана Павла Полуботка в “Банку Англії”, бо на здоровий глузд сума з прибутків є неспроможна для виплати.

Протокол цієї розмови передав генеральний консул Володимирів Яковлеву, шефові комісаріату закордонних справ у Харкові... Розчарований Остап Полуботок повернувся назад до Сао Павла, та вже ніколи більше не дав знаку життя... Раковський, “демісіонований” із свого посту в 1923 р., виїхав за кордон як амбасадор СССР. Советська Україна втратила права мати свої закордонні амбасадни... В часі великої чистки 1936—1940 Сталін, Єжов і Берія безмилосердно вистріляли більшість українських дипломатів із Шумським на чолі...”

Справа скарбу Полуботка здавалася дефінітивно погребана, але відсвіжили її, на думку Александрова, подорожі Хрущова. Він знову, як на вступі, впевняє читачів, що під час поїздки Хрущова до Швеції українська преса заговорила про епопею Гетьмана Павла Полуботка, а це мало б “затривожити уряд советської України в Києві”. Автор говорить авторитетно, наче інформований із перших джерел:

“Після розшуків у архівах і перевірки (що не було тяжко) історії спадщини, прийнято рішення спробувати оживити цю “аферу Полуботка”, що дрімала впродовж 240 років...”

І справді це не дрібничка майно Полуботка помножене 24 рази з додатком зростаючих 7.25 відсотків, що тепер дає 16.5 тріліона фунтів штерлінгів! Для уяви

французького читача ця цифра представлена в стократному помноженні річного бюджету V. Республіки.

Ці свої ревеляції автор завершує оптимістичними передбаченнями для спадкоємців Павла Полуботка: банк не може заперечувати державної суверенності України, яка є членом Організації Об'єднаних Націй. Разом із безпосереднім нащадком гетьмана київський уряд у випадку невиконання банком належної суми має інший вихід. Вірчі грамоти предложити перед Інтернаціональний Трибунал у Газі і так довести до... банкрутства Великобританії і британського Комонвелту! Очевидно, що французький читач не вболіватиме над такою руїною.

Усе залежить від появи нащадка Остапа Полуботка, як на закінчення аргументує Александров:

Було б також неможливо заперечувати права нащадка Остапа Полуботка, якщо такий нащадок існує. Генеральний консул советської України у Відні видав у 1922 р. посвідчення для "Остапа Полуботка" стверджуючи, що він є нащадком гетьмана Павла Полуботка. А такий сертифікат консула є рівнозначний із нотаріальною посвідкою. Вистане, щоб нащадок Остапа Полуботка доказав, що він походить від того, який вів переговори в цій справі у Відні 1922, щоб спадщинне право було невідхильно признане советській Україні, в солідарній дії з легальним нащадком Гетьмана!.. Світ знайдеться в обличчі *найславнішої спадщини, яка колинебудь існувала, перед справою космічною!...*

Навдивовижу меткий і вправний автор не залишився теоретичним дослідником і спостерігачем. Він спритник і сам узявся за це гльобальне діло, бо ж така "космічна афера" варта гріха. І Мсіє Александров мав негайний успіх. Він теж опублікував його разом з фотографією мадмозель Наталі Келеповска та її листом із Нью Йорку, датованим 7 жовтня, 1964, в якому вона вважає себе головною спадкоємницею, подавши, що внучка Павла Полуботка, Софія Семеновна (отже не донька Остапа) вийшла заміж за ген. Петра Милорадовича і з цього роду походила її прабабка, кн. Милорадович. Ще до війни вона чула в домі свого батька розмови на тему цієї спадщини, був навіть комітет спадкоємців Полуботка, очолюваний її батьком. На її погляд живуть ще декілька осіб з цього роду в Парижі й Нью Йорку. Вона

дякує за переведену анкету (?), яка їй дозволить увійти в посідання фондів її предка.

Віктор Александров поза натяками на газетні інформації не подав джерел своїх відомостей. Не входячи в перевірку фактів і можливих вигадок, теоретичні міркування не виключають депозиту Павла Полуботка в "Банку Англії", зваживши його великі мастності й дипломатичні зв'язки гетьмана. Під час діяльності мазепинської еміграції грошові фонди на визволення України були питанням першої ваги: адже Пилип Орлик умирав у голодовій екзистенції. Висилка Остапа Полуботка за кордон тільки підтверджує такий банковий депозит, хоч і дивним могли б здаватися передумови його видачі. Нема теж сумніву, що багато шпигунів Петра I на Заході й у цій справі не спочивали... Головним мірилом правдоподібності всієї історії стали б архіви "Банку Англії", якби були доступні.

А проте в українського читача сумнів родиться вже на самому вступі виводів Віктора Александрова, коли він покликається на українські журнали в Уругваю. Кожному з нас відомо, що в Монтевідео не виходить українська газета. Всі ці розшуки мають посмак бульварної сенсації, але з виразною політичною спрямованістю. Віктор Александров трактує Україну як регіональну особливість Росії і своїми псевдоісторичними пасажами хоче вмовити це в масового читача. Він при кожній нагоді коверзує над тієї смішною російською провінцією, яку він все таки толерує, як щось близьке й знане. Чи умудрився б Александров, нпр. представляти французам стимологію англійського міністра, що зветься "Гог" як "Кошон", цебто по нашому "Свиня", як це він зробив із Полуботком? Його зневага гетьмана йде далі: він "відкриває", що причиною його ув'язнення не було змагання за права України, але грабіж грошей. Він з гордістю зазначує, що гігантська російська машина державної адміністрації засимілювала "хохлів", а проте "історична Немезіс" дала українцям владу над Росією в особі Хрущева (якого українство завжди підкреслюється в згадуваній монографії в негативних виявах, нпр. веселий у поведінці, але хитрий у поступках: це він згнобив повстання Мадярів) та його "маршалів" на — ко: Єре-

менко, Гречко, Москаленко, Федко, Тимошенко і інші. Водночас він акредитує існуючий стан називаючи совєтську Україну “суверенною”. Прикидаючись безстороннім, тут і там він згадає українських патріотів типу Миколи Скрипника (“Червоного Гетьмана”), раз для нього Україна не має історії, а раптом Білорусь називає колишньою провінцією України, хоч Україна й не мала державницьких аспірацій, бо ось гетьман Розумовський волів забавлятися у Москві ніж клопотатися державними справами і т.п.

Головний тон статейки — викликати почуття небезпеки від цієї мітичної частини Росії, що зветься Україною. Бо якщо совєтська Україна могла б перевернути цілий британський Комонвелт — то який апокаліптичний розгром нанесла б несовєтська, а справжня, суверенна Україна?!..

Тенденції цього французького журналіста в осмішуванні й принижуванні українців занадто схожі на інвенції Москви, щоб подавати світові поняття українства як щось низьке, підле, дике, варварське... Для світової рівноваги й миру всіх людей: треба добре тримати в жмені — українців. Інструувати в тому напрямку чужинецькі маси це політичний “козир” проти української держави, у чому дружньо сходяться червоний і білий русифікаторські імперіялізми і шовінізми.

“Новий Шлях”, 1966, чч: 32-35.

“Свобода”, 1966, ч. 132.

П. С.

Претендентів до депозиту гетьмана Павла Полуботка висміяв Василь Чапленко в своїй “Гетьманській спадщині — історичній комедії”, опублікованій цикльостиплем 1947 р. Автор вивів у ній трагікомічну колекцію обмосковлених реператів різного складу, що надіються на мільйони з “Банку Англії”..

У недоступній радянській пресі з перед кількох років мала розглядатися спадщина Полуботка, при чому згадано й про царський уряд, що в 1913 р. переговорював із “спадкоємцями”, яких назбиралося біля 500 осіб.. Проте й тут перевірка джерел і фактів — не устійнена.

ІМПЕРАТОРСЬКА КАР'ЄРА АНАСТАЗІЇ ЛІСОВСЬКОЇ

У 405-ті роковини смерті славетної Роксолани

Чорним шляхом

Іноколи сама правдоподібність парадоксальностей робить їх неймовірними. Так само могло б здаватися, що це історичний парадокс висунув на чоло світової імперії XVI-го століття — жінку, якої нація в той час знавала тяжкого упадку своєї державности. Основна руїна колись могутньої київської і галицько - волинської держави стерла з пам'яті українських народних мас навіть спогади про неї.

Її традиція проте не була ще мохом порослою давниною. Бо ось тільки нецілі два покоління пройшли від часу зтяжної останньої боротьби, в якій безприкладну відсіч московській агресії на збирання “земель всея Русі” дала інша жінка: посадниця Новгородської Республіки — Марта Борецька. Спротив цей закінчився трагічним падінням Новгороду та азійськи - жорстоким розгромом і нищенням. Але Марта Борецька кинувши визов боротьби на смерть — не піддалася. Крім Жанни Д'Арк п'ятнадцяте століття не знає такого рівня жінки героїні з величчю духа, якому шлях визначає девіза: “Убий — не здамся!”

Це й були ті покоління, між якими народжувалися волелюбні лицарі українського козацтва, щоб показати світові неустрашимість, завзяття, героїзм. Войовничість була їхнім живим “сьогоденням” зарівно для освічених і для простолюття, не тільки для мужчин, а й жінок. Про нього говорили в селянських садибах, міщанських хатах, священничих приходствах увесь народ співав про те пісні...

Відважні жінки спішили на уходи разом із мужчинами, що не хотіли коритися ворогам і забезпечувалися перед татарськими наскоками. В тих часах, коли “не знавеш ранком, що буде вечорком”, кожна мить зненацька

могла перетворитися у страшну картину з народної пісні:

Там в долині огні горять,
Там татаре полон ділять...
Один полон з жіночками,
Другий полон з дівочками...

І тоді довгим, “Чорним, Незримим Шляхом”, Крізь Дикі Поля аж до Босфору верстали путь своєї долі українки. Незавидні доля й дорога:

...Одну взяли попри коні.
Попри коні на ремені...
Другу взяли попри возі,
Попри возі на мотузі...
Третю взяли в чорні мажі...

Ясир готовив одним розпачливу безодню каторжних робіт, інших же кидав на дикі береги кохання. Брутальні степові пірати дбайливо оберігали найціннішу добычу: вродливих молоденьких дівчат, щоб їхня краса не змарніла. Багато грошей дадуть за них у Бахчисараї або Кафі. За такими розкішними скарбами варто гнати-ся в глибину України.

Тоді димили пожежі в Галичині, на Волині й Поділлі, скрізь горіли села й містечка від татарських смолоскипів. Не вимолив панотець Лісовський Божої оборони від них ні для Рогатина*) ні для своєї родини. Юна Настя, його прекрасна доня стала рідкісною й показною здобиччю степових грабіжників, що пірвали її на “Чорний Шлях” — назустріч незбагненому призначенні.

Чарівна краса Анастасії Лісовської перевершила найкращі сподівання її торгівців. За найвищу ціну закуплено її до найпершої категорії: до сераю Падишаха в Стамбулі, царгородській столиці оттоманської імперії. Найпишніше, найбільш вславлене й водночас найбільш таємниче місце на землі: грізне, казкове й унікальне!

Велетенський масив сераю за укріпленими мурами й темними холодними кипарисами з королівською палатою на висоті поміж Азією й Європою, був сумішшю

*) Народні пісні згадують містечко Чемерівці на Поділлі, і Самбір і Стрий...

Вид на гарем і селямлік з вежі "Дивану" (Державної Ради).

найрізноманітніших будівель від мошеїв і палат до в'язничних бараків і місць тортур. У серці сераю знаходилися гарем і селямлік, з безчисленними критими ходами, що вели до сховів, раптово виринаючих терас, павільйонів з городами й мальовничими панорамами Босфору, Скутара, безконечних обріїв Азії. Вийнятковий "Золотий Коридор" провадив вибрану одаліску до султанського ложа. Бібліотеки, шпиталі, кухні, будинок державної ради, житлові будинки свнухів... увесь цей конгломерат уміщав 20,000 душ.

Життя сераю було окутане тасмницею. Турки завжди любили приховувати свої доми, жінок, свого монарха. Для скріплення містерії серай прозвано могутнім монастирем, у якому релігією є пожадання, а божеством — султан. А втім усе жило для падишаха вірних, заступника Аллаха на землі. Він був володарем життя і смерті всіх підданих. Так після 300 років удачі вершники Ертогруля, що примчали з азійських глибин й завоювали Анатолію, дали основи світовій імперії, що простягалася на три континенти.

Українка-бранка Настя Лісовська попала в султанський серай у час, коли могутність оттоманської держави досягла zenіту. Від Атлясу по Кавказ, від Дунаю до Евфрату на поверхні трьох мільйонів квадратних кілометрів осіла ця імперія на перехрестях Азії, Європи, Африки, поглинувши 20 ріжних рас і майже стільки релігій. Картагіна, Мемфіс, Тир, Сидон, Нініва, Пальміра, Александрія, Єрусалим, Смирна, Дамаск, Атени, Спарта, Адриянопіль, Филипи, Троя, Цезаря, Медина, Мекка належали сюди. Поза її орбітою з усіх старовинних міст залишалися тільки Рим і Сиракузи. Влада султана в Азії охоплювала Мезопотамію, Арменію, Кавказ, частину Персії, Сирію, Палестину, Геджаз, в Африці Єгипет, Триполіс, Туніс, Альжир, в Європі Крим, Румунію, Болгарію, Грецію, Альбанію, Сербію, небавом Банат і Мадярщину.

Необмеженим паном усіх тих просторів був Сулейман Величавий, нащадок Ертогруля, Мурада I, переможця на Косовому Полі, Баязеда Завойовника, найсильнішого противника Тамерляна, правнук Магомеда II, звиятця Царгороду (травень 1453), внук Баязеда II і син Селімана I, "Султана й Каліфа, Наказодавця всіх Вірних". Французькі історики²⁾ називають його турецьким Людовиком XIV (бо не допустимо для них назвати свого Людовика "французьким Сулейманом Величавим"). А втім номенклатурі Сулеймана Величавого годі найти рівню: Султан Оттоманів, Посланець Аллаха на землі, Непомильний Законодавець, Володар Володарів цього світу, Власник людських голів, Наказодавець вірних і невірних, Величний Цезар, Покровитель усіх народів свесвіту, Тінь Всемогучого, Роздавальник миру на землі... Це тільки частина офіційних титулів Сулеймана I, що свідчать про нахил східних народів до гіперболізації.

Проте ці суперлятивні епітети супроводжала неперевершена мілітарна сила. Амбасадор Карла V, Ожіс Гіслен де Бюсбек³⁾ писав про військову дефіляду, яку Сулейман Величавий відбирав у Царгороді напередод-

²⁾ пор. J. Benoist - Méchin "Mustapha Kémal ou la mort d'un Empire", Paris 1954.

³⁾ Busbecq: Lettres a l'Empereur Rodolphe II. 1631.

ні своєї кампанії проти Мадярщини, як про “приголомшливу параду — імпазантний спектакль для тих, що не були призначені для удару”. Так було й на весну 1526 року.

На позолоченому престолі, піднесеному напроти Босфору, оточений прибічною сторожжю у китастих капелюхах і з золотистими галябардами, Сулейман Величавий у високому турбані з трьома чаплиними перами глядів на безпереривний струмінь свого війська:

Піхотинці в обуві цвяхованому бронзою громіздко вибивали кроки, ескадрони їздців відлунювались кінськими копитами, глухо котилися тачанки і підводи харчування, гриміли воєнні оклики зливаючись з голосом сурм, звуками цимбалів і барабанним дробом. Блиски сталі світились уздовж маршових колон. Одностріби були розкішні: золото і срібло, шовк і оксамит, а білі турбани відбивали від палаючих прапорів, від одягів зелених, жовтих, синіх, малинових.

Спершу йшли частини “посвячені”, ті, яких завданням було “бігти попереду своїм ран”: “Шкуродери” з крилами шулік на шоломах. За ними “Азаби”, яких тіла призначені виповняти прориви і рівчаки для наступу яничарів. Врешті “Делі” або “пострілені голови”, що мали “додати фантазії масакрам”. Їхне скуйовжене волосся вихоплювалося зпід шапок із шкури леопарда, а на раменах мали накинуті мов жупани шкури львів або медведів.

На флянгах відділів у поході бігли дєрвіші в величезних перських зачісках з вербложого волосся, яким за всю одєжу правив зелений фартух, горлаючи уривки Корану й добуваючи хриплі звуки з труб для скріплення завзяття бійців. За ними ступали понурі й мовчазні в стиснених квадратах кремезні баталіони піхотинців Анатолії, ці войовничі селяни, основна раса імперії.

За червоним прапором їхала кіннота “Сіпагів”. Їхня зброя як і кінська упряж їхніх чистої крови арабів були вкриті дорогоцінним камінням, що виблискувало до сонця. Опісля своїм коливаючим кроком прямували верблюди навантажені харчами, амуніцією. Вони попереджали артилерію — велетенські гармати для облоги і менші калібром, яких завидували Сулейманові всі монархи Європи.

Після артилерії наступали яничари. Над їхніми бездоганими рядами повівав білий прапор вишитий золотом: з одного боку вірш Корану, по другому шабля з двома вершками. Їхній “Ага”, що займав третє місце в імператорській єрархії після султана й великого Везира їхав за своїм прапором з потрійним кінським хвостом. Яничари несли свої казанки для їди, які вони задрісно боронили, бо в їх очах це був символ їхнього привілею; пожива, яку їм винен султан, що разом із грабіжкою була єдина приємність в їхньому

майже монашому житті. Їхні кухарі маршували в почесних рядах, а носії води їхали на бойових конях, увінчаних квітами. Яничари поступали шістками в тісних колонах, несучи на раменах запальні мушкети. Їхні широкі темносні киреї підносилися за кожним по-рухом. Пера райських птиць незвичайної довжини здобили їхні високі, конічні зачіски і хвилювали на вітрі в ритмі їхнього маршу.

Далі верхи на конях їхав кортеж високих достойників імперії. Вітер лопотів вміщеними на різнокольорових держакках їхніми прапорами з білих кінських хвостів. Судді Царгороду й армії в ім-позантній і суворій поставі гарцювали по боках духовних ерархів і нащадків Пророка, в турбанах морського кольору.

Згодом з'явилися Везері "Дивану" (державної ради), одіти в довгих шатах синьої сатини, обрамованих соболями, сіяючих від золота й дорогоцінностей. Їхня гордовита поза підкреслювала свідомість своєї влади. На завершення тієї дефіляди натовп глядачів побачив святих верблюдів, несучих Коран і уламок святого каменя з Кааби, а над ними повівали блискуче зелені хвилі прапора ісламу.⁴⁾

Водночас рушила вся фльота (300 галер) з Босфору під переможні вибухи стрілен і грюкіт оріфлям. В золоті й пурпурі заходячого сонця у стіп свого монарха зібралася могутність мілітарної й морської сили Туреччини. І довго відбивав на берегах Європи й Азії велетенський крик незлічених мас: "Хай Аллах дасть довге життя й перемогу нашому панові, Королеві Королів".

А наймилішим скарбом для цього неосяжного володаря володарів стала — українська попівна, Анастасія Лісовська.

Золота дорога

У султанському гаремі на пишній колісць візантійській землі окутано містерією школу одалісок. Під строгим доглядом Кізляр Аги (начальника евнухів) муштровано армію красунь призначених для розкошів, веселощів і втіхи "Тіні Аллаха на землі". Каюни стислих приписів визначували сувору дисципліну з ієрархією, формальностями, церемоніялами. Дівчата раз замкнуті в гаремі не мали вийти з нього ніколи, а неслужнянних у навантажених мішках поглиняли холодні хвилі Босфору.

⁴⁾ Fairfax Downey: Soliman le Magnifique, Paris, 1930, стор. 27 — 32.

Сулейман Величавий — рисунок Альфреда Дюрера, на підставі тогочасних описів, коли імператорові було 30 років.

Свіжоприбулі адепки імператорської алькови, напучувані в майстерності всіх тонкостей спокушання й приваб, крім Корану вивчали письмо, музику, танець, спів, приписи поведінки, мережання, шиття. Призначені до службового персоналу вдосконалювалися в усіх домашніх роботах і керуванні різними ділянками господарства.

Найвищим досягненням тих недоступних істот був ласкавий погляд володаря. Прагнули й дожидали цього сотки краль, любопристрасних, заздрісних, похмурих, зловтісних, покірливих, облудливих... З під темно крашених повік і дугастих брів золотисті очі туркинь тривожно гляділи туди, де веде “золота-дорога”, чи відкриється той таємний шлях для їхніх струнких силуетів, ніжних плечей, м'яких рамен, довгих шовковистих для пестоців долонь. Їхня бо молочна шкіра з відтінками янтару й пелюсток рож мала дуже небезпечних суперниць таких, як лагідні черкески, огнисті грузинки, й усі екзотичні красуні європейського суходолу: грекині, французенки, італійки, еспанки, німки, врешті чорноброві, золотокосі з синім виром у очах, русалки з півночі. Їхні солодко викроєні губи в чарівній усмішці тріумфували завжди над широкими, м'ясистими, похітливими устами туркинь. Улюбленицями султанів були переважно чужинки.

Тільки після докладно переведених, задовільно складених іспитів у приявності матері султана призначувало надійних кандидаток. І тільки небагатьом із них усміхнулася доля. Інші, на яких не впало око султана, ніколи не бачили “золотої дороги” та марнували свою вроду вигадуючи, як проводити час, щоб забити його порожнечу: робітками, ласощами, нашіптуванням сплетень, сновиганням у купальнях, чепуренням тіла, крашенням волосся, куренням запашних наркотиків, піклуванням дітей щасливіших подруг і лінощами.

Несамовитий контраст усього теперішнього: цей надмір пишноти, суміш ритуалу й ледачого безділля, розбещеностей і заборон, розгнузданости й рабства, поведінка дівчат — свавільна й манірлива — включно з перейменуванням кожної — був приголомшливий для юної попадаючки, насильно пірваної з благородного

Одяг турецької аристократки
з 1500 р.

Костюм дівчини Стамбулу
в XVI ст.

(Відбитки з видання: Trésors de la Turquie, B. Arthand, Paris, 1959).

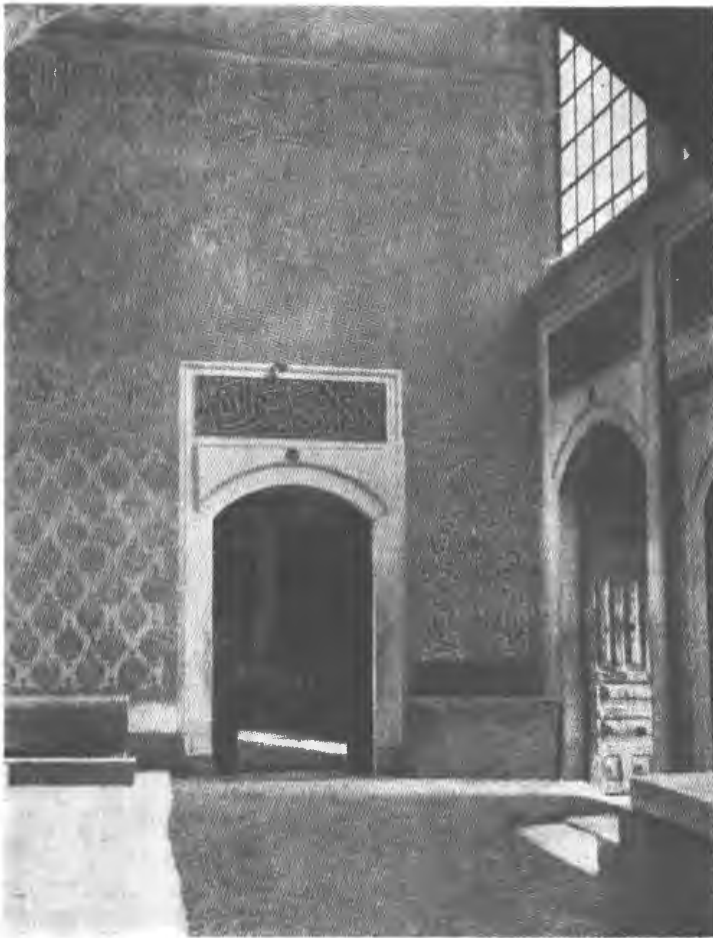
батьківського приходства, з оточення веселих, прямодушних, вільних і гордих подруг. Ніякі страждання, ні ридання не помагали їй у тому тихому сонному раї, а тільки ятрили горем, в'ялили привидами безсонних ночей, обезсилювали. Та враз віджив її колишній невгамовний, веселий сміх. Його збудило теж саме дивне, моторошне, інколи відразливе життя й осоружні обичаї на узбережжі Золотого Рогу, його надмірності, лінощі й порожнеча. Як було не сміятися веселій дівчині на вид рослих мужчин із м'якими жєстами жінок, оксамитною ходою і тоненькими дитячими голосками? А коли така статура в розгойданому халаті, у високому турбані й закарлючених шлапаках усміхнулася своєю неґритянською фізіогномією, тоді хихотання переходило в нестримний регіт. Комічною виглядала дивовижна ноша дівчат у тюлевих шараварах, з непристойно відкритим тілом, але з заслоненим обличчям шовком мережаною чадрою. Вже й сідання на долівці

схрещеними ногами або споживання пальцями страв — тільки усмішку викликало.

Донька отця Лісовського мала практичну зрівноважену вдачу, гостроумний дар помічування, розсудливість, притомний ум, тзв. здоровий глузд. Вона пильно приглядалася до свого нового докїлля й поволі зживалася із ним. Нерозгаданість майбутнього не кинула її в безнадійність резигнації. Навпаки, непевність була тим більшою принукою для наполегливого навчання, а вроджені музикальність і співучість дали їй першенство між іншими ровесницями. Українська диво-пісня, гумор, дотепність, живий темперамент зробили її атракційною для оточення. Вона була роземіяна, веселунка, жартівниця, радісна..., так і прозвали її турецьким найменням “Хуррем”: “Та, що приносить радість”. Бо в гаремі теж прийнято панівний у турків звичай називати жінок іменами квітів, клейнодів, іграшок, забавок...

Радісній Лісовській поталанило стати популярною в цій “в’язниці невільників” як названо серай. А втім на невільництві була побудована й уся система Оттоманської імперії, від родини до найвищих державних інституцій.¹⁾ Навіть у королівській родині панували такі ж відносини. Матері султанських дітей були рабині, самі ж султани теж бували синами рабинь і не відзначували подружнім титулом матерів своїх дітей. За “Святим Законом” ісламу становище матері (жінки чи невільниці) не впливало на легітимність дітей, як-що батько визнав їх. Проте навіть у відокремленій позолоченій тюрмі гаремових жінок свої ранги й авторитети. Найвищу повагу мала “Валідег-Султанка”, мати падишаха. Вона користувалася не тільки синівською пошаною, але мала найвищу владу над усіми його жінками. За нею йшла мати його первородного сина, а після неї матері інших його синів. Багато менше визнання припадало тим, що обдарували султана доньками. Кожній були призначені окремі апартаменти разом із персоналом служби, яким командувала “Кіяя”. Визначну ролю грала Кіяя Валідег - Султан-

¹⁾ А. Н. Lybyer, The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent, Harvard University Press, 1913, pag. 55-6, 124-5.

Прихідна (вестибюль) у гаремі.

ки, вона бо управляла всіми дівчатами, що належали до особистої й домашньої прислуги султана. Особливого значення набрало це становище за володіння пізніших султанів, що потапали в розпусті й гарем був для них найважливішою доменею.

Султан Селім I Невблаганний мало перебував з гаремовими фаворитками. Його безперервні походи й поступневі підбої передали синові імпозантну державу. Сулейман, як новий шеф оттоманської імпе-

рії, мав потрібні такому володареві прикмети: сильний характер, себепевність, яскраву індивідуальність, могутні пориви, гарячий захват. Це був теж бойовий, воївничий вождь, що сам особисто керував походами. Подібно батькові — йому просто не доставало часу для гаремових любовців, а “Святий Закон” не доручав брати жінок у походи.

Недаром усім гаремом сколихнула небувала подія: падишах зацікавився радісною Хуррем. Шепотіння, здогади, зависні інтриги. Бо це був подвиг, хочби його зумовили опінії близьких до султана осіб про надзвичайну бранку, що так співала, грала, танцювала, вишивала, як ніяка інша. Не сама чутка схвилювала Сулеймана, але зустріч із граціозною чужинкою з чорними бровами, блискавицями тернових очей, з волоссям золотої бронзи, з ніжним викроєм маленьких привабливих губ. Такою дивиться вона й досі в діядемі і вкрита перлами з портрету на стіні старій султанської палати в Стамбулі. Фізіогномісти найшли б у високому чолі, в погляді й виразі обличчя вольовість, сильну особовість, гордовитість і... холодну вираханість.

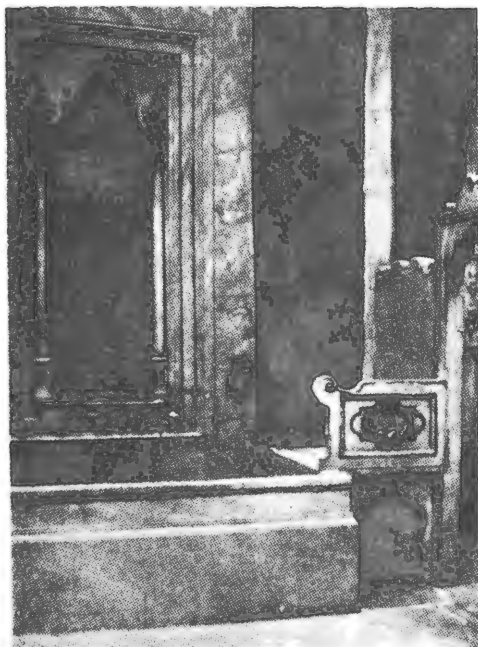
Нова фаворитка в гаремі стала найбільшою загрозою для матері Мустафи, первородного сина Сулеймана, “Весняної Рожі” (Гуль - Бегар по-турецькому), як названо цю черкеску²⁾ за її небуденну вроду. Після Валідег - Султанки вона займала друге місце в ієрархії гарему. І Весняна Рожа змобілізувала всі свої колючки проти соняшної Хуррем.

Але для Насті Лісовської Сулейман явився не тільки могутнім монархом, на якого “золотій дорозі” лежали перли й самоціти. Молодий, ставний, уродливий, а над усе шляхетний, він був тим лицарем з казки, якого шукають мрії молодих дівчат. Перешкоди тільки зміцнювали її завзяття, а небезпеки загострювали проворність. Тут з’єдналися відвага й смак у надвичайності, задирилий визов обставинам і зусилля здійснити себе почерез усі противності. Жадне право, ні вка-

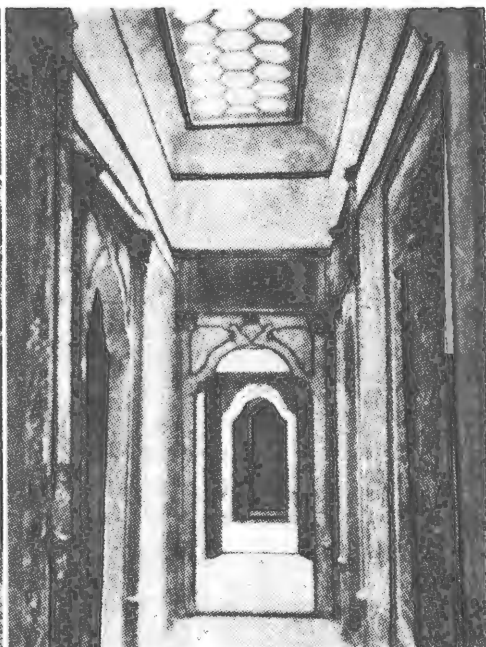
---

²⁾ Або ж альбанка, а за деякими джерелами чорногорка, або уроженка Криму. Ці розбіжності доказують засекречення султанського гарему.

Купальня в гаремі

Коридор гаремових купалень

зівки, ніякий приклад іззовні не міг їй бути дороговказом, вона мусіла сама рішати, що й як діяти. Вона ж жила в оточенні, де кожної хвилини можна здобути все й усе втратити. Самітня серед своїх сумнівів вона виявила захоплюючу сміливість. Саме в оточенні ворогів відкриваються прикмети сильних душ. Це була героїчна пригода українки - попівни, її гарячі пошуки романтичної слави, справжнього сенсу життя, почерез темряву забобонів і містифікацій, крізь блиски мерехтливої пристрасти, це був ризикований бій за щастя, велич або ризик смерти, безчестя, ганьби.

Не тільки "Золота Дорога", а й серце Сулеймана лежало у стіп українки.

Звитяжець у війнах, блискучий знавець військового діла, вихований у походах — він любувався в науках, літературі, мистецтві. Сонливий гарем заселений бездушними креатурами, витренованими манекенами, куклами - пустоцвітами, які різнилися тільки кольора-

ми шкіри, очей, волосся, був для нього як пустиня нудьги.

А дівчина з Червоної Русі принесла йому волелюбно живий, мінливий і глибокий світ її почувань, що збагачував його життя так, як правдива любов відкриває чудові аспекти людської натури немов учорашню знахідку. Вона ломила щоденну рутину, оберігала від нудьги, приносила красу, щастя і свіжість почуттів, оновлення світу. Тому він волів її любов, ніж усяку приязнь, її приязнь цінив вище від приязні мужчин.

Опірч молодости, здоров'я і краси привезла бранка з України її волелюбний дух, яким вона найбільше вирізнялася з-поміж усіх красунь, що були власністю султана. Поняття свободи, людської гідності, почуття прекрасного, відчуття щастя, а разом з тим свідомість власної вартости. “Я руці, що била, не пробачу”, цю строфу можна віднести до Лісовської. Як християнка, вона визнавала глибоко вкорінений погляд про рівність жінок і мужчин. Так було в її народі, в її батьківщині впродовж історії. Тільки в обіймах улюбленця вона годилася бути рабинею. Такою не була ніяка інша з невільниць Сулеймана. Зате він її прагнув і нікого поза нею. Її духове багатство, іскристий гумор, гострий дотеп, українську пісню, вишукану ніжність, палку чутливість. Завжди погідна, натхнена, збуджена — вона була йому радістю своєю появою, своїми мріями, бажаннями, хвилюваннями. Разом із нею він пізнавав, що джерело справжніх цінностей не є в зовнішніх речах, але в серцях. За все те він заплатив їй любов'ю, якої не зазнали ні Троянська Гелена, ні Клеопатра, ні Аспаназія, ні Люкреція чи інша славна любовниця... “Золота Дорога” повела Настю Лісовську на престіл першої імператрки Туреччини.

За Воротами Щастя

Сліпуче сонце півдня сповивало золотисто - блакитною імлою колишній Акрополіс Візантії, який Могогаммед Завойовник перетворив у “Великий Серай” — султанський рай на землі. Трипагорбне узбережжя щільно опоясали мовчазні вали, захищаючи від синіх вод Мармари, Золотого Рогу, Босфору та можливих ін-

Брама до Сераю, тзв. Ворота Щастя

(З подорожі по Греції графа Choiseul - Gouffier "Le voyage pittoresque de la Grece", 3 vol., Paris, 1782.)

трузів. Життям платив кожний смільчак, що зазіхав заглянути в ці таємничі, заборонені місця.

Тільки для падишаха й вибранців - слуг були призначені ті: розкішні двоповерхові будинки, палатки, віллі, кіоски, павільйони з широкими куполами й молитовні храми з високими вежами. Барвисто розмальовані й золочені покрівлі, великі як ріст людини вікна, що чудовими вітражами скидалися на повні квітів вази, китайські черепиці, арабески, блискучі інкрустації, мозаїки, мальовила, дереворізьби, золочення, засипані зорями склепіння, перламутрові стіни, вибагливі паркети, пишні килими, вишукана обстановка апартаментів. З їхніми казковими орнаментами, багатством і красою архітектури збігалися сходи й тераси білочорні, мармурові та серпентинові алеї безцінних колон. Такі проходи вели до райських городів, сповнених пахощами рож, жасменів, гвоздиків, до тюльпанових і гіяцинтових гаїв, екзотичних садів із рідкісними деревами й овочами. Різнокольорові птахи співали над ними, їм супроводила солодка музика чистих, свіжих, перлистих водограїв, срібних басейнів, а кожна фонтанна була як джерело вічного життя. У цю грайливу симфонію розкошів і пишноти вкрадалися тільки темні тіні високих мурів, веж і кипарисів. Славний міст "Ворота щастя" замикав цей недоступний світ монарха й його оточення від підданих, які в глибокій пошані до королівської о-

собі визнавали цю масстатичну відокремленість, лякаючись вникати в таємниці життя султанських палат, особливо в найбільш загадковий гарем.

У цьому "Домі щастя", над скарбами "Тисячі й одної ночі" володіла в тіні падишаха Хасекі-Хуррем, Радісна султанка, перша Кадіна — Настася Лісовська, прозвана Роксоляною.

Західній світ віддавна пробував дізнатися, що криється за Воротами Щастя. Тільки винятковим одиницям частинно вдалося опублікувати свої звідомлення. Венеція завжди посилала за кордон найбільш досвідчених і найздібніших громадян. У дипломатичній службі Венеції Царгород у XVI ст. був столицею першої ваги й туди вона призначала найінтелігентніших своїх представників.¹⁾

Бернардо Наваджеро впевняє свою "Найяснішу Республіку", що "Роксоляна, руської національності є так полюблена своїм монархом, як ніяка інша в оттоманській династії, та що ніхто з них не дорівнює їй силою влади"²⁾. Інший венеціанський представник у Стамбулі доносить уже в перших роках володіння Сулеймана про винятковий вплив української улюбленниці на султана. Понад триста гаремових жінок від того часу не могли стати суперницями Роксоляни, яка впродовж 32 років аж до смерті була легальною королівською дружиною Сулеймана, що добровільно дотримував вірності цього першого в історії Туреччини моногамічного султанського подружжя.

У заплутаній мережі двірських інтриг потрібні обережність, рівновага, а надісе гострий, сміливий і незалежний розум. Тріумф Роксоляни над її ворогами доказує, що тих прикмет їй не бракувало.

Росла й сильніша фізично мати Мустафи мстилася на Роксоляні, торгаючи її пишне волосся, дряпаючи до крові й спотворюючи її обличчя. Сулейман не почув

¹⁾ Leopold Ranke, *Fuersten und Voelker von Sued-Europa*, Hamburg 1827 (англійський переклад W. K. Kelly: *The Ottoman and the Spanish Empires in XVI Centuries*, London, 1843).

²⁾ B. Navagero, *Relazione*, 1553; у Alberi, *Relazione*, 3 ser, I. 74, Florence 1855 (за Elie Borschak "L'Ukraine dans la litterature de l'Europe occidentale").

Роксоляна — Гравюра Теодора де Брі (фотокопія з книжки Буассарда).

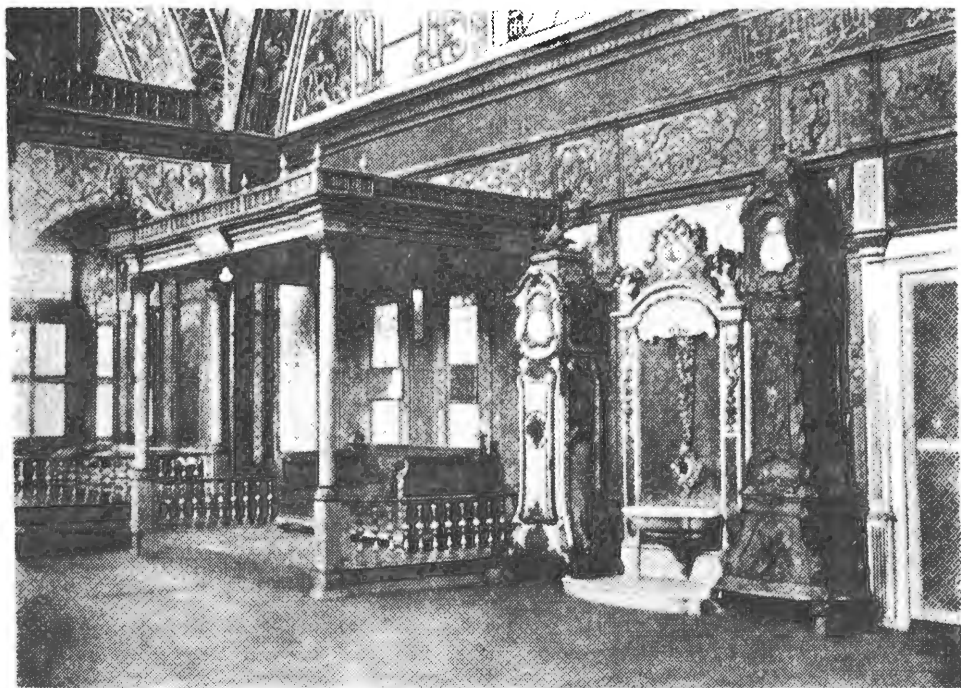
від пораненої скарг і нарікань, вона тільки довго відмовлялася від побачення з ним. Дізнавшись про брутальність Весняної рожі “її володар вже більше нею не турбувався”.³⁾ Відтоді закордонні дипломати вважали потрібним доносити своїм урядам, що в Старій Палаті володіє безконкурентно вибранка Сулеймана, українка Роксоляна. Мустафа з матір’ю віддалився з Царгороду до призначеної йому азійської провінції. Внедовзі після того померла респектована мати Сулеймана, Гафіза, до якої він був глибоко прив’язаний. Відтоді вся влада в гаремі дісталася Роксоляні.

Проте розманіжене й нудне животіння в заперті казкових палат не могло запоморочити освічену дівчину, що вміла бисто спостерігати й робити влучні заключення. Адже вкрита жемчугами золота клітка була насправді в’язницею. В убогому на події гаремі довго пам’ятали й переповідали трагікомічний випадок із пожежею: ретельний начальник євнухів не випустив жінок та був би з ними й згорів, якби не прихід султана...

При кожній нагоді Роксоляна кидала тюремний гарем, ідучи з Сулейманом на святкові церемонії, ігрища й турніри, або морські й надбережні, степові прогульки. У воєнних часах вона вирушала в похід із почотом Сулеймана. На її очах проходила облога Родосу, Білгороду, Могача, Відня... Вона бачила мужність свого чоловіка, його військову велич. Замість по жіночому стримувати його від воєн, вона його до них заохочувала, навіть на склоні літ, як це було з походом на Мальту.

Прийнявши віру й турецькі звичаї Анастазія Лісовська не забула свого прожитого дитинства, ні не викрлася свого походження. Її перемога над матір’ю первородного Мустафи скоро виявилася чимось важливішим від висилки його до далекої провінції в Азії. Великий Везир Ібрагім пересвідчився, що Сулейман має поважну дорадницю. Постать цієї виїняткової жінки, яку султан наперекір традиціям зробив своєю

³⁾ Pietro Bragadino, Sommario della relazione (1526), Alberi, Ser. III. vol. III pp. 52-53 (За В. Miller, Beyond the Sublime Porte, N. Haven, 1931).

Коронаційна зала в Гаремі. побудована для Роксоляни.

легальною подругою — привертала увагу закордонних дипломатів, які в своїх звітах підкреслювали її руську національність. Венецькі послы писали, що вона “di nazione Rossa (russa) ¹⁾. Знали про її походження турки, а навіть називали містечко Рогатин польському посліві Твардовському в Царгороді в 1521 р.²⁾ Французький амбасадор у Венсції, Пелісьє, інформував свого короля, що султанка походить з руського народу, який живе “від Карпатських гір аж до

¹⁾ Bragadino, Pietro. Sommario della relatione, 1526; Navadgero, Bernardo, Relazione. 1553. (E. Alberi, Relazione... Florence, 1839 - 63).

²⁾ Осип Назарук, Роксоляна, Львів, 1933.

Дніпра й Чорного моря”³⁾. Ім'я “Роксоляна” звучало для них так як “Русса” або “Росса”, “Россана”.

Із тією найстаршою назвою української землі перейшла до всесвітньої історії Настася Лісовська з передмістя Рогатина, що зветься Долішні Бабинці, де збереглася старовинна стилева церква св. Миколая.¹⁾

У різних мовах звучали ці синоніми Росса, Рокса, Росана, Роксоляна. На всіх панівних дворах тодішніх володарів вимовляли їх по своєму, а їхні значення й вплив можна міряти подивом, завистю, тривогою, лютю і — респектом, що їх вони збуджували, не тільки в сучасників, а й у наступних поколіннях.

А втім назвати себе Роксоляною значило теж кинути визов гаремовим звичаям надавати жінкам лиш імена квітів і забавок.

Смішні і недоречні заборони гарему вона не тільки критикувала, але поборювала власним прикладом. Серпанок на жіночому обличчі вже не збуджував у неї сміху, він був наругою. Роксоляна не носила чадри. Заскорузле життя гарему не давало нагод жінкам вийти поза його мури. Проте Роксоляні вдалося впровадити на султанський двір звичай прилюдних церемоній:

1) Для українського народу назва “Роксоляна” була шанована, популярна, інтимна, мила. Зустрічається впродовж півтори тисячі років у писаних джерелах, на географічних мапах, при дипломатичних взаємних, офіційних документах, літературних творах. Наукові дослідні кажуть, що роксоляни це наші предки, що заселяли українську територію від II-го сторіччя перед Христом. Зате найстарша назва споріднена з цим коренем “Роксана” відома з історичних джерел IV ст. до Хр. (Плютарх): бактрійська королівна Роксана в 327 р. до Хр. стала жінкою Олександра Македонського. Пор. Володимир Січинський: Роксоляна, історична монографія, Лондон, 1957.

Цікаво, що сучасники Сулеймана часто дошукувались аналогії між ним і Олександром Великим, а він сам залюбки студіював його епоху й намагання об'єднати різні народи й релігії в одній державі. Толерантність Сулеймана до релігій і культур підлеглих йому народів підкреслюють його знанням різних мов.

3) Архів франц. мін. Зак. Справ *Cor. pol. Venise, Vol. III. fol. 19* — гл. Ілько Борщак, Ідея Соборної України в Європі в минулому. По невиданих документах і стародавніх працях. Париж, 1923, Вид. “Український Друкар”, стор. 26.

гучні весілля, виставні обходи з приводу дозрівання королівських принців і т. п. Ті величаві маніфестації відбувалися не в Великому Сераю, а на площі Гіпподрому і стали на довгі століття подивом для Європи. Це був знаменний перелік у дотогочасному житті силтанського двору й заповідь свіжих змін.

Такою приголомшливою подією стала церемонія її одруження з Сулейманом. Короткий запис очевидця так звітує про це весілля:

Цього тижня в цій столиці трапилася найбільш небувала подія, абсолютно безприкладна в історії султанів. Великий володар Сулейман узяв собі за жінку як Імператорку полонянку з Русі, ім'ям Роксоляна, і тут відбулися величаві святкування. Церемонія мала місце в королівській палаті, а святкування відзначалися поза всякими протоколами. Там відбувся прилюдний похід із подарунками. Ніччю головні вулиці були ярко освітлені, довго грала музика й бенкетували. Доми прикрашували вінками, скрізь там забавлялися, а нарід годинами танцював з великою втіхою. На старому Гіпподромі збудовано велику трибуну, зарезеровану для Імператорки й її дам за декоративною золотою перегородою. Роксоляна й двір приглядалися великому турнірові, в якому брали участь християнські і музулманські лицарі, акробати, штукарі, похід диких звірят і жирафи з довгими шиями, що досягали неба... Тут багато розмов на тему весілля, але ніхто не зважиться сказати, яке воно має значення.¹⁾

Одним із найбільших тріумфів Роксоляни, а в парі з ним найважливішим досягненням для жіночих впливів наступних поколінь уважають дослідники переселення її з гарему до головної королівської палати, себто з тзв. старої палати до "великого сераю". Це сталося на початку 40-вих років, в наслідок пожежі в старій палаті. Правдоподібно до того часу слід віднести її інтронізацію і весільні церемонії. Звітодавці засвідчили, що Роксоляна взяла з собою коло сотні двірських дам

¹⁾ Цей уступ під роком 1542 у "Journal of the Bank of St. George of Genoa" найшов радник британської амбасаді у Стамбулі, George Joung (автор "Le corps du droit Ottoman" у 4 т. etc.) і помістив у "Constantinople", London and New York, n. d. (За В. Miller, Beyond the Sublime Porte, New Haven, 1931, pp. 93-4). Натомість Лібієр (Lybyer op. cit, 141) наводить ранішу дату 1534, подану послом Венеції: Daniello Ludovisi, Relazione, 1534 (Alberi, 3 Scr. I, 1-32, Florence, 1840).

Мечета "Сулейманія", здвигнена Сулейманом і Роксолянною, закінчена 1557 р. Твір славного архітекта Сінан'а, що в рр. 1530 - 1570 побудував виїняткові зразки оттоманської монументальної архітектури:

Граніт, мармур, порфіра, велетенські стовпи, кольони, могутня купола, десятки бань, безліч пів-бань — це грандіозний пам'ятник перемогам, силі й дикій суворості минулих віків.

Виховна академія при мошеї "Сулейманія"

"Сулейманія" Сулеймана й Роксоляни гідне спадкоємниця тисячу років старшої Святої Софії Юстиніана й Теодори.

(Відбитки з видання: Robert Mantran "Turquie, Les Albums des Guides Bleus, Hachette, 1955)

та цілу гвардію покоївок і служби з евнухами в пропорційній кількості. Особливо занотовано, що серед службового персоналу були окремі її власні швачка й доставець. Цей останній “дуже виставно одітий приходив до палати й відходив, коли хотів, та завжди в супроводі 30 слуг”¹⁾

Апартаменти Роксоляни в новій палаті були вивінувані “на велику скалю”, як завважує Бассано: церкви (так!), величаві купальні, престольна заля й усякі люксові вигоди. Кілька років пізніше (1553) Наваджеро писав:

Апартаменти Гранд Сіньора й султанки є посеред дуже простого парку в перекрої 3-ох миль у сераї. Щоб дістатися з одного до другого треба пройти вузький, обмурований город, а далі другий город, обведений стінами, що належить до Імператорки.

Це потверджує секретний перехід, що з’єднував оба апартаменти.

Роксоляні завдячує світська архітектура Туреччини один з найкращих зразків ХУІ століття: престольну залю, пишно декоровану структуру в стилі рококо. Водночас, це перший прояв впливу європейської архітектури в великому сераї. Талановитий архітект Сінан Ага збудував чудову літню палату (“кіюшк”) для Роксоляни, найбільш популярне місце перебування пізніших жінок королівського гарему.

Це тільки мала частина її участі в архітектурній розбудові Стамбулу, що відноситься до її особистих будівель. Проте безспірна є її причасність до безчисленних мошеїв, мавзолеїв, шкіл, добродійних кухонь, мостів і акведуктів, коштовних і мистецьких по цілій імперії від Білгороду до Багдаду й від Криму до Каїра. Є вістки, що її коштом побудовано християнську церкву в Дамаску...

---

¹⁾ Bassano, op. cit. pp. 17-18 (За Б. Міллер, тамже, стор. 90-91) Олекса Грищенко в час своїх “царгородських років” (1919-21) бачив у музеї коштовно поштитий жупан Роксоляни: “прикрашений широким, чудовим візерунком у багатих кольорах. Шалі, хустки, тканини, одяги... Все те пригадало мені старі козацькі вишивки у славному музеї Тарновського в Києві й Чернигові...” (“Мої роки в Царгороді”, Мюнхен, 1961, стор. 140. На цю деталь звернули увагу Панство Ляля й Володимир Попадюки в Шикагу).

За “воротами щастя”, за фасадом помпезності й пишноти проходило життя Анастазії Лісовської напружено в повсякчасному змаганні, повне драматизму й смертельних небезпек, очайдушних ризиків, суворой відповідальності. Вона не сміла обманути безмежного довіря Сулеймана, ні послабити пошани до неї найбільшого володаря її епохи. Такому життю не суджене довголіття. Але в ньому було щось вічне.

І безмірності прожитого не могла їй забрати передчасна смерть. Ніхто не переважив Роксоліани в серці Сулеймана, ніхто її й по смерті не переміг. Її гробниця чекала його приходу. Сулейман в останні роки бажав умерти на полі бою, щоб піти за Роксоліаною в колишній лицарській славі, за яку найбільше вона його любила.

Так і сталося. Смерть постигла Сулеймана під час облоги малярської твердині Шігету (1566 р.). Його мавзолей здвигнено поблизу Роксоліани.

Мавзолей Роксоліани в Стамбулі

Вигляд нутра 8-гранної гробниці поблизу Сулейманії передав Олександр Грищенко під датою 2. вересня, 1920:

За дерев'яною масивною й простою балюстрадою, посередині мавзолею, стоїть самотній гроб славної султанки, вкритий до землі білим матовим шалем.

Стіни викладені плитами з простим, скомпонованим із квадратів рисунком. Інших прикрас немає.

У заскленому вестибюлю стіни мавзолею геть чисто викладені перським фаянсом. Ясні кольори з гармонійними контрастами: сині, червоний гранат, тюркюсовий, зелений малахіт — прикрашено квітками й листям на чорних стеблах по білому тлі...

(“Мої роки в Царгороді”, В-во Дніпрова Хвиля, Мюнхен-Париж, 1961, стор. 144).

Міти й факти

Епоха Сулеймана Величавого (1520—1566) є не тільки одною з найважливіших у оттоманській, а й у всесвітній історії. Іслам і християнізм змагалися в той час за володіння світом. Не бракувало тоді монархів вправних, здібних і амбітних: імператор Карло V, король Франц I, папа Лев X, англійський Гайнрих VIII, перський шах Ізмаїл, Індійський Акбар... Ніхто з них не дорівнював у величчі могутньому Сулейманові. Оттоманська імперія в той час завдячувала свою потугу не тільки незрівняній мілітарній силі й досконалій державній організації, а перш за все своєму великому володареві, проникливому будівникові теперішнього й натхненному творцеві майбутнього. Цьому єдиному лицареві його епохи німецький автор вкладає в уста патетичні але влучні слова: “я почуваю, що я жив для всіх часів і закріпив на зорях мою славу”... (Koeniger: “Zrinu”, трагедія). Глибоко освічений Сулейман мав дар до поезії й сам komponував вірші, особливо вдатні поеми.¹⁾ У час героїчних воєн він командував походами, брав участь у битвах і писав свій щоденник.

Багата література про нього почалася за його життя й не померкла по сьогодні. Особливу ж увагу з його оточення притягала жінка, що за весь час його володіння мала на нього виїнятковий, безпосередній вплив. Сила й чар її особовости згадуються в дипломатичних рапортах, від дарів для неї починали свої демарші в Стамбулі представники закордонних урядів, легати, посланці, емісарії, амбасадори... Славні мистці відображали її на портретах, про неї писали як про репрезентативну постать турецької історії. Її посуджувано про вчинки, які мали вирішити долю оттоманської імперії...

Зразок писань про Роксолян у дає популярна книжка з 1596 р., друкована в Франкфурті над Мейном п.н. “Життя й портрети турецьких султанів, перських князів та інших славних героїв і героїнь, від Османа до Магомета II”. Автор (Іван Яків) Буассард зібрав у ній ілюстрації з творів Теодора де Брі та дав свій коментар латинською мовою до вибраного персонажу. Сто-

1) . A. Navarian, Les Sultans Poetes (1451-1808), Paris, 1936.

SOLIMANVS · IMPERATOR
· TVRCHARVM ·

Сүлейман верхи коня, за ним списоносець

автор картини: Джером Гопфер.

рінки 204—209 присвячені Роксоляні: *Rossa Solymani* ухор. Після портрету, що зайняв цілу сторінку, йде розповідь:

РОССА — ДРУЖИНА СУЛЕЙМАНА

Росса, Рокса або Роксоляна, дружина Сулеймана: її він узяв за жінку в супроводі величавих формальних церемоній, навіть проти магометанського звичаю, в приявності багатьох гостей, де всім дозволено було вино й щедрість страв. Вона єдина завжди була вибранкою Імператора та з-поміж інших його жінок вона єдина йменована султанкою. А мав Сулейман інших жінок і наложниць, між якими була одна черкеска, яку взяв за жінку перед Россою. Із неї вродився Мустафа баша, первородний з його дітей. Проте, коли опісля Росса стала вибранкою в султанському сераї, мусіла черкеска уступити перед нею, а щоб її винагородити, то (для рекомпенсати) муж вислав сина до Магнезії в Азії і дав йому провінцію Амазіану, куди той перебрався разом із матір'ю. Крім того, щоб затримати молодця великих здібностей і чеснот та бистрого й обов'язкового в урядуванні, призначив йому Карагеміду в Мезопотамії аж по перську границю, щоб жив з-далеку від батька, Бо любили його яничари й князі. Росса чарами й впливами від Тронгліллі жидівки - чаклунки поріжнила Солімана з ним, матір'ю й доньками: вона всіми способами намагалася запевнити Імперію своїм синам. Бо мала від Сулеймана чотирьох синів Магомеда, Селіма, Баязіда, Зіянгіра й одну доньку Хамерію або Камілло, яку одружила з башою везиром Рустином. Зять Рустином немало посилював ненависть батька проти Мустафи, кидаючи на нього багато темних обвинувачень: що він з'єднує собі всіх баш дарунками, що вдаваною прихильністю й позірною щедрістю збільшував надії на великі добродійства в захланних душах яничарів... Опріч того додавав і те, що найбільше хвилювало Сулеймана, ..що Мустафа буде женитися з донькою Тамми Софа (шаха) перського короля. Якби дійшло до цього подружжя, треба боятися, щоб він не виріс у силу великим володінням і підмогою дуже войовничих народів та не підняв зброї проти батька, а усунувши його, узурпував собі імперію Європи й Азії, повбивавши всіх султанської крові, щоб самому все загорнути. Спонуканий цим Сулейман вирядив року Христового 1552 везира Рустина з добірним військом до Азії під претекстом перської війни: але по правді це зроблено на те, щоб при всякій нагоді позбутися Мустафи.

ROSSA SOLYMANI NI VXOR.

OSSA, Roxa vel Roxolana Solymani vxor: quam duxerat propter excellentiam formæ ceremoniis etiam contra morem Musulmannicum adhibitis conviviiis, ubi vino & omnibus esculentis omnes indulserunt. Ea semper unicé dilecta est Imperatori, & inter omnes eius uxores hæc sola Sultana nominata est. Habebat Solymanus alias uxores & concubinas, inter quas fuit Circaffa quædam, quam ante Rossæ nuptias duxerat; ex ea Mustapham bassam genuit suorum liberorum primogenitum. Sed postquam Sultanino thalamo excepta est Rossa, oportuit

Фотокопія початкової сторінки Буассарда про
“Роксолян, дружину Сулеймана”

Коли ж Рустенес прибув до Азії, в листах висланих до цього союзника були напоминання, щоб вести все дуже обережно, не допустити ніяк до поєднання в справах імперії: викликати ворожнечу вояків проти Мустафи й усіх його вчинків аж доки не з'явиться в цій експедиції султан і своєю появою припинить бунтівницькі настрої війська. Соліман дізнавшись про те, якомога швидко вирушив до Алепа, наче б на війну з Персами. Прибувши туди, визвав листом Мустафу з Карагеміди.

...Почуваючись безневинним (він імовірно був попереджений від деяких приятелів про грядучу небезпеку й критичне наставлення до нього батька), проте... не виявляючи страху... подався до батька, надіючись оборонити себе від наклепів злісників своєю привабливістю й легальними виправдуваннями, але при вході до султанового шатра... нагло схопили його без'язикі силачі (яких залюбки посідали оттоманські князі), кинули на долівку, грізно про те давши знак батькові, а накинута на шию мотузкою задушили невинного принца. Покликаний тимчасом Зангір, наймолодший син, що був горбатий, мав наказ (дістав) наче на жарт глядіти на того, від якого ніщо не було більше жакливого, а якому батько вбитого дарував скарби і всі володіння. Погордивши тим усім накинувся з обуренням найгострішими... словами на батька, винуватця такого безмірного вбивства. Імператор вражений нечуваною зухвалістю сина, люто його до себе потягнув та розмахненим кинджалом пробив неустрашимого, який упавши на тіло вбитого брата, вмер.

Небавом Сулейман за намовою й підбурюванням жінки Росси наказав баші евнухів Ібрагімові зашморгом шиї вбити Мустафового сина Мурата, що жив з матір'ю в Прусі, в Бітніні: ця бо жінка безупинно не переставала наводити перед очі свого чоловіка небезпеку для діда та його дітей від внука, якого батька так дуже любили яничари. Це сталося в 1553 році.

Врешті для померлої збудовано в Константинополі найвеличавіший мечет, у якому похована вона в дорогоцінній гробниці. Там же само поховав тіло батька син Селім, що став після Сулеймана імператором.

Як видно, постать Роксоляни не знайшла в Буассарда симпатії, він уважав її поведаторкою злочинних інтриг на султанському дворі¹⁾. Тенденцію автора яскраво вказують епіграфічні рядки (т. зв. тетрастих) вміщені вгорі й унизу на декоративному обрамуванні портрета:

1) Якби Роксоляна не була україркою, Буассард зробив би з неї, можливо, й преподобницю... Пор. погляд П. Любуа на стор. 252.

Поменшена відбитка заголовної сторінки твору Буассарда.

*Твій вигляд і витончена поведінка — похвали гідні
проте жорстоке серце сповнене нещадною їдлю
Тронгілля взить мішати любисток з поживом й вином,
щоб ти єдина оволоділа улюбленим мужем.²⁾*

1) Vitae et icones Sultanorum Turcicorum, principum persarum aliorumq; illustrium Heroum et Heroinarumq; ab Osmane usq; ad Mahometem II.. Francfort ad Moen. AD M.D.XCVI. (1596).

Гл. портрет Роксоляни на 233 стор. цієї книжки.

**Сулейман Величавий
за гравюрою Джерома
Гопфера**

Роксоляна — олія

Міт жінки спокусниці й чарівниці — прадавній й найбільш універсальний. Приречена для магії жінка як пасивний предмет, прониклий таємним струмом: сиреною обманює мореплавців, кіркою перемінює любовників у звірят, русалкою тягне в глибинь рибалок. Мужчини в сітях цих чарів не мають волі, влади над собою, сили для діяння. Отруйний напій відгороджує їх від життя, погружує в млісній дрімоті. В дусі живих ще середньвічних понять про чудодійну магію, диявольську силу, ворожіння, заклинання, чаклунства, за що горіли жінки на кострищах, Буассард бачив у Роксолянні вродливу відьму, що при помочі жидівської чарівниці готувала чаклунське вариво для Сулеймана... А тимчасом музулманський февдалізм з його войовничістю й погордою смерти був далекий від таких вірувань. Він саме й позбавив жінок їхньої магії. Магометани любили жінок як ласуни присмаки й запашні напитки, кожної хвилини готові зануритися в пристрасних насолодах посмертного раю з його гуріями...

Не дивлячись на те, міт Роксоляни, злої жінки, чаклунки перейшов до літератури як вказує нпр. великий театральний успіх у Лондоні в королівському театрі

“Drury Lane” “Трагедії Мустафи” (“Tragedy of Mustapha”), в якій амбітна Роксоляна перевершила “Лейді Макбет”.²⁾ Рецензент і коментатор видовища накреслив послідовні етапи, в яких Сулейман під впливом чарів Роксоляни (...being corrupted by the Artifices of Roxolana... began to dip his Hands in Blood...) здійснював усі її бажання, віддавши їй багатства й султанський престіл. Смерть Мустафи це її діло:

(24)

perform'd, and gave her 5000 *Sultana's* for her yearly Dowry.

BEING satisfy'd so far, she now proceeded to procure the Death of *Mustapha*. She got counterfeit Letters convey'd to the Sultan, that shew'd that *innocent Prince* in a *false* and *guilty* Light.

BUT this not having the quick Effect she wish'd, she endeavour'd to cut him off by Poison, but to no purpose, for he escap'd the Trap. She at last procur'd a Letter that *Mustapha* was contracted to the Daughter of the King of *Persia*.

THIS wrought so much upon *Solyman*, that he dwelt no longer upon the Ruin of his Son.

Фогонопія горішної частини сторінки (24-ої) з лондонського видання (1739 р).

А втім італійський автор Люіджі Бассано да Зара, що жив у Стамбулі перед 1545 р., потверджує цей міт про чудодійну владу Роксоляни над Сулейманом:

²⁾ The history of the Life and death of Sultan Solyman the Magnificent, Emperor of the Turks and of his Son Mustapha. Inscribed to the Spectators of Mustapha, a tragedy... with the geographical Description of the Progress of the Emperor Solyman's Armies in Hungary, Germany, and several other Parts of Europe, Asia and Africa. London: 1739, (Бритійський Музей).

“Він так її любить і дотримує вірності, що всі піддані чудуються, говорять, що вона зачарувала його й називають її чаклуною (*ziadi*). Зате військо й двір ненавидять її та дітей, але тому, що він любить її, ніхто не важиться протестувати: я сам завжди чув злі слова про неї та її дітей, а добрі про первородного й матір його.³⁾”

Причиною цієї ненависти була безмежна відданість Сулеймана Роксоляні. Це трапився нечуваний у османській династії випадок вірності султана одній жінці за безперервний період багатьох літ аж до смерти. Незрозуміла була ця велика любов імператора для турків, яких повага й значення мірялися кількістю товсто тілих гаремових істот. Проте справжній воїн, що любить небезпеку, завжди воліє амазонку, яку треба здобувати, ніж покірну попелюшку. Сильні чоловіки охоче перебільшують обсяг жіночих впливів особливо для приємності самих жінок. Проте до діяння, тактики, командування не вистарчають краса й чарівність. Тут необхідні моральні й інтелектуальні вартості. Сулейман любив жінку, що добровільно назвала його своїм призначенням, але не приймала без дискусії його ідей, вона вміла протистояти інтелігентно, щоб дати переконати себе узасадненим міркуванням.

До найбільш впливових людей в імперії належав талановитий грек, товариш юности Сулеймана й його найінтимніший дорадник, великий везир Ібрагім. Його загадкову смерть після бенкету в султанській палаті дехто приписує зазисті й суперництву Роксоляни. Новіші дослідники заперечують це.²⁾ Ібрагім амбітний, жадібний влади, багатств і почестей міг сам збудити підозріння султана. Безжалісна система карала провини невідкладно, без прощення.

Житель Сераю, колишній вихованок школи пажів, італієць Бассано впевняє, що Роксоляня була спершу бранкою Ібрагіма, який представив її султанові, імовірно, щоб мати через неї вплив на султанський гарем.

---

³⁾ I costumi, et i modi particolari de la vita de Turchi, descritti da M. Luigi Bassano da Zara. Rome, 1545.

²⁾ A. H. Lybyer, op. cit. pp. 88, 141.

Але Роксоляна скоро вилучила з власних плянів посередництво паші Ібрагіма.³⁾

Коли місце Ібрагіма зайняв зять Рустем, вплив Роксоляни на погляди й почування Сулеймана став неподільний, а через те її влада простягалася на справи всієї отоманської імперії. Вслід з тим могло б здаватися логічним обвинувачення її в смерті Мустафи.

Призначення Мустафі провінції віддаленої на 26 днів подорожування може означати не тільки нагоду для його більшої самостійности у правлінні як заправу для майбутнього монарха, але водночас і те, що Сулейман не взяв ще рішальної постанови, чи цей найстарший його син стане його наслідником. Формування майбутнього володаря під власним впливом і вимогами, насували радше близький і постійний зв'язок, а не відокремлення й відчуження. Автім невблагані були традиції для наслідства оттоманського престолу. Тільки один кандидат був допустимий, найстарший із живих. "Коли є двох каліфів — убийте одного з них"! наказував Коран. Такий же закон установив Могоммед II Завойовник:

Для загального добра кожний із моїх славних синів або внуків може винищити всіх своїх братів..."

Кожний засіб дозволений, щоб успішно усунути суперників і не допустити до міжусобиць. Насильство, терор, гекатомби жертв росли на вітарі імперії. В ім'я її потуги султани вбивали братів, синів, батьків. Тим легше, що освячував ці криваві вчинки музулманський закон, а св. його письмо завжди доставляло потрібний текст і вияснення для нього.

Роксоляна знала, що хто вдарить перший, житиме довше. Для її материнських почуттів обставини були трагічні: її три сини ¹⁾ були суперниками Мустафи, вже самим своїм правом до наслідства влади. Найстарший Селім, найздібніший Баязед, наймолодший Ціянгір, з них остався в живих Селім, якого прозвано "п'яницею" за надмірну любов вина.

³⁾ Barnette Miller, Beyond the Sublime Porte, the Grand Seraglio of Stambul, Yale University Press, 1931.

¹⁾ Первородний Могоммед дожив тільки 10-го року.

Ще й досі не встановлено безспірно, як у тому клубовищі жорстокостей, зрад і заговорів діяла Роксоляна. Певне одне: вона захищала синів. Щоб у таких обставинах устоятись, потрібні були великий такт, обережність, мудрість змії, щоб непомітно перевести свої пляни. Для правдивого висвітлення ролі Роксоляни західні джерела недостатні, а турецькі ще досі повністю не використані²⁾.

На творення opinii про Роксоляну безсумніву найсильніший вплив мали "психологічні джерела". Людська зависть діяла в тому напрямку вже за її життя. Строкате населення Стамбулу не терпіло чужої колонянки, а консервативні турки тим паче не навідили її за нові порядки на лад західного світу, проклятих джаврів. Захміліла від люті й отупіла від безсилости людська зависть має скрізь і завжди найбільше вдоволення, щоб плавитися в низькості, нікчемності, злорадно зазіхати підлотою.

Зависть і ненависть ширили міт про Роксоляну. Про популярність злої жінки-українки говорить жартівлива поема турецького поета з XVII ст., Мізрі — про вибір жінки:

Де зможеш ти дістати цю примірну дружину?
Ах! Не йди, мій сину, шукать її в Україну!
Це нарід підступу й зради: мужі, жінки й діти,
Кожне з них хотіло б нас в тріюмфі потоптати
І всі горять, щоб знищити до корня Порту...³⁾

Знеславлювання не відібрали Роксоляні її значення наймогутнішої володарки XVI століття. Між дарунками від інших держав для монарха оттоманської імперії звертає увагу куртуазна посилка англійської королеви Єлисавети I: музичний інструмент, орган. Музи-

²⁾ Щойно в pp. 1827-1835 вийшли в Нешті 10 томів "Geschichte des Osmanischen Reiches", де автор Йосиф фон Наммер (Пургіталь) широко використав свої довголітні розшуки в турецьких архівах.

³⁾ "In the Days of the Janissaries" (Old Turkish Life as depicted in the "Travel Book" of Evliya Chelebi) by Alexander Pallis -- Hutchinson & Co Ltd. London. N. York, Melburne... 1951. Вірш поданий у французькому перекладі Edouard'a Servan de Sagny із "La Muse Ottomane", Geneva, 1853.

кальність дружини Сулеймана була відома, а її задоволення подарунком — потрібне.

Незаперечна велич її постаті була така принадна, що інші народи хотіли її мати за свою. Претендували на неї італійці, що знаходили в ній подібність до красунь Тіціяна, а французи пробували доказувати це близьким до них звучанням її імені. Тут не від речі згадати визначного французького автора й патріота, Петра Дюбуа, що на початку XIV сторіччя виловив програму французького імперіялізму. У ній він радив своїм землякам бачніше зайнятися вихованням і освітою дівчат, яких варто висилати на Схід, щоб там жіночими привабами, красою й умом впливали на музультманських монархів...⁴⁾

Присвоювали собі Роксолянну й наші сусіди.

У польській пресі, зокрема в Америці можна нераз знайти намагання спольщити Роксолянну. “Полька на султанському престолі” — такою ревелюційною баламутив читачів ще в 1937 р. краківський “Глюстровани Курієр Подзєнни”¹⁾. Не турбуючись ні українським іменням, ні історичними даними, ні власними джерелами (нпр. лірична поезія Зіморовича з поч. XVII в. п. н. “Roxolanki, czyli pannu Ruskie”), поляки анектують собі цю славетну українку, яку такий наш знавець Сходу як Агатангел Кримський у своїй “Історії Туреччини” безспірно називає українською попівною²⁾. До найновіших часів зберігав український нарід пісню:

А тая ж то Роксоляна,
Що то трясла Сходом.
Була наша попадянка,
З Рогатина родом.

4) Pierre Dubois (1250-1321): “De recuperatione Terrae Sanctae”, 1306. (англійський переклад із вступом і поясненнями зладив Walter L. Brandt, Columbia University Press, N.Y. 1956 (Records of Civilisation, Sources and Studies, No 51).

1) “І.К.П.”, ч. 191 з 12 липня, 1937, Тадей Біліньські “Roksolana Hoseki — Polka na tronie sultana”. Це безшабашне фальшування негайно натаврував львівський журнал “Союзу Українок” — Жінка в статті: Роксоляна — на маргінесі найновішої анексії. На цю статтю вказав п. Андрій Господин у Вінніпегу.

2) Київ, 1924, стор. 184.

Цю народну пісню поляки переробили на своє:

A owaz to Roksolanka,
Co to trzesla calym Wschodem,
Byla nasza Podolanka
Z Czemerowiec rodem. ³⁾

Коли поляки в цьому привласненні мусіли докла-дати своїх рук, то москалі вже не мають потреби трудитися тут у своїй загарбницькій політиці. Просто в їхні пригорщі падуть трофеї псевдонаукової агітації й пропаганди, що просочує в західній світ іще від Катерини “тої другої”, що наказувала москалям так довго брехати аж доки Захід не повірить, що Московщина це — Русь, а минуле княжої Руси — то московська історія. Тимто й найновіші автори називають Роксоляну “російською дівчиною”, донькою російського єпископа”, а навіть неабияк русифікують її місце народження: Рогатіно в Червоній Росії!⁴⁾

Бувають проте випадки тзв. критичного підходу. Нпр. дослідники історії знають, що в XVI в. не було “Росії”, а тільки Московія, то ж їм видається правильніше окреслення для Роксоляни “московська дівчина” — замість російська. Так і зробив автор зразкового в англійській науковій літературі XIX ст. твору про Туреччину⁵⁾.

Доповненням тієї картини хаотичної нерозбірливості іншомовних авторів у цьому питанні може послужити недавня стаття в італійському ілюстрованому місячнику “історії археології й географії” Аврори Романіні Феррарезі про Роксоляну п.н. “Усмішка Роксоляни перемагає жорстокого Сулеймана”. Авторка називаючи Роксоляну „la schiava russa” уточнює її походження з “Рогатіно” як доньки “di un diacono della Russia Bianca”.

³⁾ M. Goslawski “Podole” II (О Назарук “Роксоляна”, стор. 298).

⁴⁾ Fairfax Downey, the Grand Turke, New York, 1920, стор. 116-7. Пор. теж Harold Lamb, Suleiman the Magnificent, Garden City, N. Y. 1951 (79-82).

⁵⁾ Edward S. Creasy, History of the Ottoman Turks, нове вид. Khayats, Beirut, 1961, стор. 183: “The Muscovite Slave Khourrem enslaved her master...”

Отже на той раз батьківщиною Роксоляни стала — Білорусь⁶⁾).

А втім у новіших публікаціях слідне і протверезіння з русифікаторського чаду. Автор цікавої книги “Із днів яничарів”⁷⁾ вказує на початок їхнього впливу за володіння Сулеймана Величавого, і додає: “яким правилом його дружина-українка Хуррем (краще відома в історії як Роксоляна або Роксана”).

Зате й балетристи й науковці згідно повторюють первісний міг лукавої, фатальної жінки, що мала погубний вплив на Сулеймана й привела до упадку імперії. У такій легкості мислення зникають факти зростаючих потуг Британії, Франції, Німеччини, Австрії, намагання Росії всіма засобами, зброєю й дипломатією повалити Туреччину “віддавна хвору, вмираючу, мертву” (за висловом Ніколая I). Забувається, що син Роксоляни Селім II панував тільки 8 років і його великим везиром був один з найвизначніших державних мужів в історії Туреччини: Соколлі. Падіння оттоманської імперії тривало понад триста років. Крім зовнішніх причин цей конгломерат рас, релігій і народів не мав змоги включитися до нових прямувань у ході світового розвитку, був нездібний прийняти нові вимоги росту економіки й техніки. При тому надмір люксусу, надуживання багатств, смак у марнотравстві вихолощують уми й серця. Конфронтація Сходу із Заходом викликала у консервативних турків обезсилуючу певність у власну непоборність...¹

Сулейман Величавий, який мріяв про інвазію Америки, прагнув широких духових взаємин між Сходом і Заходом. І в тому натхненницею була йому Роксоляна. Відокремлення жіноцтва в магометанській суспільності було основною ріжницею між панівними дворами християн і музулманів. На Заході жінки появлялися в товаристві двірських мужів не тільки з okazji забав і розваг, але на публічних церемоніях, менше й більше важних

⁶⁾ *Storia illustrata — mensile di storia archeologia geografia Milan, 1960, N. 4, pag. 518-523.* (З книгозбірні п. З. Кіндратюка в Вінніперу).

⁷⁾ Alexander Pallis, *op. cit.* стор. 27.

**Сүлейман Величавий у 1559 р. за гравюрою Мельхіора
Льорха. (Крізь лук видно мечету "Сүлейманію").**

Роксоляна в старшому віці — гравюра Мельхіора Льорха

парадах і врочистостях. Жінки королівської родини персудвали в колах товариської еліти свого краю. На Сході — навпаки. Ці заскорузлі приписи релігії й двірської етикетки ломила силою свого небуденного інтелекту українка Роксоляна. Як володарка, вона язлялася в парадах державних достойників, приймала послів чужих володарів, вела політичні переговори. Кухні для вбогих, лікарні, дома для божевільних, бібліотеки, купальні, гостинниці для подорожніх і чужинців, шкільні й виховні заведення... — це її реформаторські спонуки. Їй теж завдячують жінки охорону в новому законодавстві Сулеймана (між. ін. високі карі за насилування, залицання, поцілунки). Публічні появи, численні малюнки й гравюри портретів мали наближати монархів до підданих. Сулейман не був слабавільний муж, що скоро віддавався під володіння жіночої любови. Більший вплив на нього мала глибша від тілесної містерії її тасмна і чиста почуттєвість, у якій він відкривав для себе правду світу. Роксоляні минало вже 50 років, коли венецький посол Доменіко Тревизоно писав із Стамбулу:

...Для Його Величства Султана це така кохана дружина, що — переказують — відколи її пізнав, від тоді не хотів уже знати другої жінки — он воно як, чогось такого не робив іще ніхто з його попередників, бо в турків є звичай міняти жінок...¹⁾

Тріумф рівноправности сучасних турчанок, що вже не дивляться на світ крізь решітки гаремів і тісні щілини чарчаф, накладає тим вільним нащадкам колишніх завуальованих невірниць “тасмничих жінок Сходу”, обов'язок вдячності для їхньої імператорки Роксоляни, що перед цілим світом виявляла право турчанок на вільність, привертала їм людську гідність, власним чудовим прикладом вказувала шлях зайняти рівнорядне місце мужчини, навіть тоді, коли ним є наймогутніший із володарів землі.

А втім, не тільки жіноцтво має зберігати вдячну пам'ять. Новітня Туреччина слушно називає Сулеймана Величавого як завязятого передвісника модернізації

¹⁾ Син Роксоляни, султан Селім II теж жив у моногамічному подружжі, подібно й вчук.

державного устрою й міжнародніх зв'язків, то ж не слід забувати їй про добродійний вплив його найближчої інспіраторки і найвірнішої союзниці в усіх його нововведеннях і творчих змінах — Роксоляни, що разом із любов'ю збагачувала його ум і почування духовними цінностями, якими наділила її рідна земля — Україна.

Ясні зорі й тихі води

Тугою вимріяний, муками вистражданий, любов'ю виплеканий образ рідної землі, цей унікальний поетичний образ України проймав найглибші почуття матерів, батьків, братів, сестер. Він кликав не коритися неволі, боротися і перемагати. Він творив кобзарські думи й пісні, що стали воєнними побудниками, взивали до зброї. І велика душа Насті Лісовської — імператорки Роксоляни не могла бути німа на долю свого рідного краю.

Неповторна краса Цар-городу, тодішньої столиці світу своїми мешканцями, простором, величавістю, славою тільки дочасно глушила ностальгію. Синя морська далечінь, що простягалася з вікон султанських палат, така м'яко-сіра весною і осінню, навівала в темній меланхолії тугу за всім рідним, неповторним, на завжди втраченим. Водії показують туристам місця, з яких Роксоляна звикла була довго глядіти на далекі обрії моря, звідкіля прибула її розпачливо заграбована юність до цього міста розкошів. І линули й пливли її тужливі спогади до того краю дитинних літ: “на ясні зорі, на тихі води, де край веселий і мир хрещений”...

Біографи Сулеймана Величного відмічують його улюблені й довгочасні екскурсії чорноморськими степами. Тим більше прагнула цих прогулянок у степові привілля — Роксоляна. Вабили її не тільки краса, велич, чар безкрайого степу, свіжі променисті ранки, соковита зелень буйних трав, духм'яні пахощі найрізноманітніших квітів, симфонічне бриніння животин, що заселяють цей рай на землі, прозорі ночі з зачарованим блиском зір, безконечна, неозора далечінь, раптово пронизана самотною українською піснею... У спянінні простором і безмежжям вживався їй “Чорний шлях”,

а далекі небосхили являли печальні спогади, з якими оживало трепетне минуле, окаяння в димі пожарів, неотленне. І в насолодах розкошів контрастом вирінало все те, що можна тільки з серцем вирвати.

Проте її спогади дитинства і юности не були простодушною чутливістю й тільки зворушливою ностальгією. У сераю, де все служило її бажанням і примхам, вона поверталася до тих давніх переживань: рідне містечко Рогатин, затишний садок на приходстві, милі подруги, веселощі й пісні. Але й не могла вона забути про нищівний кошмар, що повис над Україною, про змору грабіжницьких набігів татар і інших наїзників: довгий час переживав український нарід цю трагедію, поки вона образиво відбилася в пісні:

Зажурилась Україна, що ніяк прежити --
Витоптала орда кінми маленькі діти.
Ой, маленьких витоптала, великих забрала.
Руки назад пов'язала, під хана погнала...

Пісні передавали жорстокі розбої, які чинили в Україні загарбники:

Село наше запалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється
І по ногах ланцюг б'ється.

Це типові картини наїздів і спустошень. Про напад Менглі-Гірея в 1482 р. літописець Ніконівського списку ляпідарно звітував: "Град взя... і огнем сожже,.. По лону безчисленно взя, а землю Київскую учиниша пугу..."

Москва ще від Андрія Боголюбського тільки чигала на розгром Київської Русі. Сплондрувавши й загарбавши Новгород чатувала на південну столицю, щоб докінчити збирання "всіх руських земель". Ставши союзницею Кримської орди безнастанно цькувала й під'юджувала її до нападів на Україну, а Менглі - Герай отримував за те від неї багаті дарунки, за які московський "Велікій" Князь як куртуазійну віддя-

ку дістав: золоту чашу й дискос із київської св. Софії. У висліді тих ввічливостей Москви з Кримською ордою Київщина лежала пустарем гірше від часів Батія, а Задніпров'я, Поділля, Галичина й Волинь, навіть Полісся стали теренами безнастанного плондрування татарів, турків і волохів.

Дім і рідня панотця Лісовського в такому культурному містечку як Рогатин, біля якого за кілька десятків літ строрено одну з найдавніших українських друкарень — “стрятинську”, були сповнені гомоном тих трагічних подій, хвилюючих коментарів до них та національної традиції й історії. Днтелектуально обдароване дівча, що виростало в такій культурній атмосфері, на ціле життя закарбувало її в своїй душі.

Для Насті Лісовської, першої імператрки Туреччини було ясне, що в Україні одною з основних проблем була татарська загроза, яка вимагала негайної відсічі. Самооборона української нації створила її в стихійному русі козацтва, якого оборонні початки не мали ще наступального розмаху, не зважаючи на хвилеві подвиги князів Богдана Глинського й Константина Острожського, старостів Є. Ружинського, Предслава Лянцкоронського, Остапа Дашкевича. Цій новій силі були потрібні закріплення й стійкість, місця безпеки й перепочинку, для вдосконалення організації. За час свого довгого, майже півстолітнього володіння (1520 - 1566) Сулейман Величавий ні разу не спрямував своїх завойовників в Україну.

Саме в тому часі виникла побудова засік, замків, твердинь Запорозької Січі, організаційна і політична діяльність основника козацького лицарства, князя Дмитра Вишневецького, його дипломатичні заходи привернути Україні міжнародне становище завдяки відродженій військовій силі в союзах з Туреччиною й Польщею, згодом з Московщиною. Досі наука не висвітлила його подорожі до Стамбулу й намагань порозуміння з Туреччиною. Відомо натомість, що нічого не вийшло ні від Польщі, ні Московщини. Проте султанський двір і політика Туреччини були явно зацікавлені в тому, щоб в Україні втримати спокій. В листах Сулеймана до польського короля Жигмонта Августа II є погрози й домагання покарати “Деметраша” (князя Вишневецького), але й вимога спокійного жит-

тя для мешканців України: ...aby Ukraina... w spokoju zostawala... aby wzdy poddani ubodzy w pokoju siedzieli”²⁾

Тому слушно стверджує Юрій Колесниченко в своїй цінній розповіді “Султанка з Рогатина”:

“...хиба це не подвиг переконати султана і його уряд утриматися не лише від походів на Україну, а навіть і від думок про них?...³⁾

Спокій в Україні зменшував шанси московського напору на південь, якого боялася Польща. В дипломатичних колах повторяли вислів Жигмонта Августа: “Москва це повсякчасний ворог усіх вільних націй”¹⁾. Для політичної далекозорости Сулеймана і його оточення експансія Москви на південь була очевидна. Перший протинаступ Туреччини вийшов від сина Роксоляни, Селіма II. Його везир, геніяльний Соколлі, спрямував удар від Астрахані й Озівського моря. Плян сполучити канал Волги й Дону з Каспієм мав замкнути Москві дорогу на південь. Смерть старого везира не дала здійснитися його намірам.

Зате спокій в Україні сприяв новій силі, Запорозькій Січі.

Концепція князя Байди - Вишневецького знищити кримський ханат і до рук українського козацтва прибрати іншого васалія Туреччини — Молдавію, не знаходила офіційної піддержки Турецької Порти. Хоч Сулейман міг своїми полчищами в зародку знищити Запорозьку Січ, проте він залишив ці турботи польському королеві, який заносив скарги на турецького хана й

---

2) Листи Сулеймана до Жигмонта Августа, Жерела до історії України - Руси. 1908, Археографічна Комісія Н.Т.Ш. Том VIII. (За публікацією УВАН. Мюнхен 1964: Д-р Любомир Р. Винар “Князь Дмитро Вишневецький”, історична студія, стор. 72-73).

Велика роля Роксоляни на султанському дворі при дипломатичних і інших взаєминах Туреччини з європейськими країнами висвітлена м. ін. в польському історично - науковому журналі “Квартальнік Гісторични”, Львів, 1846, річник X; “Лісти Роксоляни”. На жаль ці листи недоступні.

3) “Вітчизна”, Київ, 1966, травень, стор. 213-217.

1) “Hostem non modo regni nostri temporarium sed etiam omnium nationum liberarum haereditarium Moscum” — в листі до королеви Єлисавети (Dr. Hamel “England and Russia”).

**Син Роксоляни, султан Селім II. — перська мініятура XVI ст.
(F. Martin "Miniature — Painting of Persia", t. II, стор. 147).**

проти Вишневецького був безпомічний... Зрада волохів привела до загибелі Дмитра Вишневецького, але Запорізька Січ твердо закріпилася на Дніпровому Низі, оволоділа широкими, незайманими степами і стала на захист українського народу не тільки лицарською мужністю, а й сміливими ділами та широкими політичним плянами.

В єдиному свого роду нарисі про Запоріжжя французького інженера Бопляна козаки відзначалися на війні: невтомністю, мужністю, відвагою й не боялися смерті. Добре переносили холод і спеку, голод і спрагу. В боях виявляли стільки сміливості й завзяття, що під прикриттям свого табору сотня їх могла відбитися від тисячі поляків і ще більшої кількості татар... вони не мали сильної кінноти, але, якби вона була в них, "вони були б непереможними"... Запоріжжя в opinii Бопляна: "являс собою непереможну твердиню проти могутности турків і лютости татар..., і ці вороги бувають дуже здивовані, зустрічаючи істотну причину своєї ганьби в цій провінції, що завжди відкривала їм шлях до перемоги..."³⁾ †

А втім історичні джерела — свідки розмаху й потуги Запорізької Січі далекі ще до повного вивчення. Багато документів не виявлено. Нпр. Г. Патьомкін зараз після збурення Січі "засвоїв" собі їх чимало й вони досі не опубліковані⁴⁾. Найкращим проте пам'ятником сили й слави Запорізької Січі є невичерпні, чисті крилиці народної творчості: українські думи й пісні. В них житиме вічно оповита легендами постать Роксоляни.

³⁾ В. О. Голобуцький "Запорізька Січ в останні часи свого існування 1734 - 1775, у Вид. АН УРСР", Київ, 1961, стор. 12-13.

⁴⁾ Архів Запорізької Січи, Опис матеріалів, Київ, 1931 (Вид. Археографічної Комісії при Центральному Архівному Управлінні УРСР), стор. XI.

Відлуння потемности

Незвичайна доля попівни з Рогатина творила в Україні легенди, перекази, пісні. Розповідали про неї втікачі з турецького полону, що їй, можливо, при її допомозі врятувалися, козаки, мандрівні співці, бандуристи. Легенди в своїй основі бувають близькі до дійсності. Могутня володарка могла в неодному облегчити неволю землякам-бранцям.

Глибокий знавець історії Запоріжжя, проф. Дмитро Яворницький їздив слідами запорожців у Туреччину, Іран, Палестину та в Стамбулі відвідав могилу Роксоляни. Для нього героїня народної думи про Марусю Богуславку це Роксоляна.

А втім образ Марусі Богуславки це збірний пам'ятник патріотизмові українок у турецькій неволі. Проте в великій мірі вплив на творення думи про Марусю Богуславку мала казкова пригода попівни з Поділля, попри світову славу її вийнятова популярність у всій Україні.

Портрети українки, що володіла турецькою імперією, можна було найти в козацьких оселях, багатих хуторах, шляхетських палахах. Артисти малювали Настю - Роксолянку на подоби святої мучениці, то знову ввижалась їм вона як грізна местниця з кинджалом у руці. Не з натури творили портретисти, тільки з власної уяви, нерідко в турбані на голові на знак "потурчення", але з виразом скорботної туги за безповоротно втраченим рідним краєм. Збережені до сьогодні портрети Рок-

Олійний портрет Роксоляни в стилі італійського Відродження з XVI ст. невідомого артиста. Зберігається в Українському Національному Музеї у Львові.

соляни є визнані в мистецтвознавстві за найдавніші зразки станкових портретів в Україні.

Анастасія Лісовська - Роксоляна, велична постать переломової епохи Середновіччя і Нових Часів, її дивне життя притягали увагу істориків і письменників. Якою вони її бачили, як розкривали глибину її розтерзаного внутрішнього світу — годі судити, мавши тільки неповні бібліографічні вказівки:

“Роксоляна”, мьєлодрама (оперета) Івана Лаврівського, лібретто правдоподібно Івана Гушалевича, з 60-их рр. ХІХ ст.,

“Роксоляна” — політично - історична драма”, друквана в Коломиї, 1869 р. (ст. 77), рецензія на неї в 22 ч. львівської “Правди” з 1869 р. (За “Галицько - руською Бібліографією” Еміліяна Левицького),

“Роксоляна или Анастасія Лісовская”, історична повість, друквана в “Подольських Епарх. Відомостях” з 1880 р.,

Поєма про Роксолянц Людмили Старицької - Черняхівської, друк. в Києві,

“Роксолянка”, історичне оповідання Д. Шарабуна, Коломия, 1907.

Драма (?) Гната Якимовича,

“Роксоляна”, опера Дениса Січинського (1908 - 09), якої лібретто друквано в Станиславові...

Цей випадковий список¹⁾ не вичерпує українських писань про Роксолянц. Нпр. сюди слід включити твори Івана Нечуя - Левицького й Михайла Старицького про Марусю Богуславку, драму Б. Грінченка “Ясні зорі” і т. п.

Недоступні і винищені історичні джерела, занедбані досліди минулого не сприяють письменникам у відтворенні наших предків. Проте наперекір усім перешкодам їхні постаті щораз більше оживають і в Україні й поза нею. Навіть на п'ятому континенті пробралася незабутня Роксоляна до письменницької лабораторії.

¹⁾ Назви подані за: В. Січинським (Роксоляна, Лондон, 1954, стор. 57) і О. Назаруком (Роксоляна, вид. “Говерля”, Н.Я., 1955, стор. 298-9).

В далекій Австралії автор повісти "Гетьман Кирило Розумовський", Микола Лазорський, спробував дати про не ї "історичний роман" п.н. Степова Квітка. ¹⁾ Проте багатопляновість розповіді, розчленованої довгими авторськими тирадами, сухими історичними вставками оминає героїню. У млявості дії вона наче б мало цікавила автєра. Його Роксоляна бездіяльна, психологічно незглиблена, являється рідко, в мало характеристичних сценах, у дрібних епізодах, як от її заступництво за начальника євнухів перед Сулейманом:

Роксоляна не забула старого доброго Мустафу. Вона бачила, як йому вже важко наглядати за тими осоружними гаремними панночками й дуже хотіла будьчим полегшити його життя.. У всяких таких справах вона йшла до султана, не питаючи нікого, що було теж великою новиною в султанському палаці. Кланялась пану султанові, притуливши долоню до лоба за етикою, тоді сідала в м'яке крісло, її крісло, бо на килимах по турецькому не хотіла сідати.

— Мій пане! — казала вона султану, коли той спочивав на подушках і палив кальяна. — Мій пане! Мустафа євнух вельми старий...

— Так, степова квітка, старий, — пускав він хмари схопленого диму

— Слід би йому спочити, бо не встежить він за тим гаремом.. Куди йому!

Султан хитнув головою:

Що ж зробиш, серце, всі постарісмо... — зідхнув він.

— Вілпусти його, мій пане, на спокій: адже він заслужив.

— А кого я поставлю натомість, га?

— Постав євнуха Абдула молодого, або Гирєя, той ще мотрніший...

Через місяць потому меткий Гирєй по господарському поглядав на гаремних панисчок, а Мустафа жив на найкращій вулиці міста... (стор. 191)

Ця "коротенька розмова тривала не довго", як замічує автор у іншому місці. Частіше ї з'видимим уподобанням автор вдається до загальникових історичних виводів, мало пов'язаних із долею Роксоляни. Він часто вболіває над невдачою союзу князів Глинських із Московщиною, розводиться широко над антикатолицьким рухом у тодішній Європі, не завдаючи собі при то-

¹⁾ Видавництво "Дніпрова хвиля", Мюнхен, 1965, стор. 364.

му труду хоча б синхронізувати ці події з життям Роксоляни¹⁾), яку робить палкою захисницею православя. Виразнішою від Роксоляни вийшла постать Олени Глинської – цариді, матері “Івасика” (!). А втім не дивлячись на перевантаження історичним матеріалом — Роксоляна в “Степовій Квітці” — не історична. За волінням автора вона: Настася — донька багатого землевласника. Дороша Висовського. Її рідне село Санджари на Полтавщині, а сирота без матері, виховувалася в Чернігівському монастирі. У повісті виступає панною на відданні як наречена князя Яреми Сангушка. Тут уява понесла автора далеко поза дозволені межі. Таке часто практикують радянські письменники у виробництві фільмових сценаріїв, театральних п'єс, оповідань, повістей (Л. Смілянського, Несторовського...). Для них теж не існують біографії Шевченка, Франка, Лесі Українки, Марії Заньковецької... Не можна мати будь якого вдоволення з твору, що противиться відомим з історії й культури фактам. Їх не сміють порушувати вигадки й домисли, а тільки доповняти й збагачувати. Ця внутрішня правда зображуваної епохи багато трудніша в драматичних творах, а все ж таки українська література її має в шедеврах і Лесі Українки й Івана Кочерги.

А втім того роду біографічні вигадки як “Степова Квітка” вже недопустимі й в Україні, де читачі хоч би в енциклопедії найдуть правильні відомості про Роксоляну.¹⁾ Не відступив від них автор найновішого нариса “Султанка з Рогатина”, згадуваний Юрій Колесниченко, дарма, що вжив у зображенні гаремного довікілля Роксоляни плястичної картини з “Людоловів” Зинаїди Тулуб.

1) Таким анахронізмом м. ін. є егзекуція в Стамбулі князя Дмитра Вишневецького (стор. 303 і наст.), про яку знало все населення за війнятком імператриці. Як дату смерті цього організатора козащини, героя й патріота приймають історики рік 1563. (Пор. Др Любомир Р. Винар “Князь Дмитро Вишневецький”, Мюнхен, 1964, Вид. УВАН у Німеччині). Роксоляна ж померла 1561 р.

2) Українська Радянська Енциклопедія, Київ, т. XII. стор. 338.

З доступних українських творів про Роксолянку слід визнати досі найкращим повість Осипа Назарука "Роксолянка — жінка халіфа й падишаха (Сулеймана Великого) завойовника і законодавця", надруковану у Львові 1930 р. Ще в 1918 році задумав цю тему автор студіюючи джерельні матеріяли з історії Туреччини, з літератури й етнографії України. Це й дозволило йому відтворити епоху й внутрішній світ персонажів. Його Сулейман далекий від простакуватого дядька "Степової Квітки". Надзвичайно палкий і активний характер Насті Лісовської, її небуденна з рисами монументального трагізму й величності постать зарисовується вже з першої зустрічі із Сулейманом. Варто порівняти цей діяльог із наведеним попередньо:

(Султанська одаліска дожидала Сулеймана, а її служниця—) Настуня після наказу своєї пані скромно стала біля дверей її кімнати й поклала руку на залізній ґраті відчиненого вікна, в яке заглядали розцвілі квіти білого ясмину, пронизувані таємничим сяйвом місяця.

Довго чекала.

Нарешті здалека зашелестіли кроки по килимах кімнат. Настя відчинила двері й махінально оперла знов руку на залізній ґраті вікна, в котре заглядали розцвілі цвіти білого ясмину.

Не дивилася на молодого султана.

Тільки раз, один раз.

Султан став.

Так... Перед нею став і стаяв у блеску місячного світла, у всій красі і молодості своїй, первородний син і правний наслідник Селіма Грізного, — Сулейман Величавий...

Ноги під нею задріжали.

Але свідомість мала майже ясну. Він був прекрасно одягнений, — стрункий і високий. Мав чорні як терен, блискучі, трохи зачервонілі очі, сильне чоло, матово - бліде обличчя лагідного виразу, тонкий, орлиний ніс, вузькі уста й звязяття біля них. Спокій і розум блистіли з карих очей його. На дорогій темній котарі біля дверей одаліски виразно відбивала висока постать його.

Стефан Дропан зі Львова був кращий, бо не такий поважний. Та сей був молодший від Стефана. Така молодість була від нього, що не могла собі уявити, як він мігби стати старцем з білою бородою і зморщеним, обличчям якого їй описував у Каффі учитель Абдуллаґ. Се видалось їй просто — неможливим.

Спустила очі вниз і ручку зняла з залізної крати...

Чула як обкинув її поглядом згори до долу, мов жаром обсипав. Збентежилася так, аж крив'я їй підійшла до личка. Засоромилася того, що її невеличкий одяг закривав красу її тіла. За хвилинку виринув у неї ще більший страх на думку, що скаже її пані на те, що султан так довго задержався тут...

Мимохіть підвела вії та благаючим поглядом показала Султанові двері своєї пані, немов прохаючи, щоби скорше йшов туди. І знов спустила свої сині очі.

Але чи султана Сулеймана задержав білий квіт ясмину, що заглядав у вікно, чи білолиций місяць, що пронизував пахучі листочки ясмину, чи біле як ясин личечко Настуні, чи її переляк — досить, що султан не відходив, стояв, вдивляючись у неї, як в образ.

За хвилю запитав:

— “Я тебе ще ніколи не бачив?”

— “Ні”, відповіла тихо, ледви чутно, не підводячи очей.

— “Як довго ти тут?”

В тій хвилі відчинилися двері сусідньої кімнати й виглянула султанська одаліска з розгніваним обличчям.

Султан рухом руки дав їй знак, щоб зачинила двері. Вона на одну мить спізнилася виконати наказ, на мить, якої треба, щоб кинуті гнівним поглядом на свою служницю як — суперницю. В ту мить молодий Сулейман обхопив поглядом обидві жінки. І сказав до Насті, збираючись до відходу:

— “Ти підеш за мною!”

Зовсім збентежена глянула Настуня на свій одяг і на свою паню. А та стояла мов громом ражена. Настя махінально пішла за Сулейманом. Ідучи, чула на собі погляд своєї пані. А в дальших кімнатах і своїх товаришок, що колоди її завистю, мов затроєними стрілами.

III.

Не пам'ятола, як і куди йшла і як опинилася в невеличкій наріжній будівлі гарему, де в закратовані вікна заглядав синій, міцно пахучий боз.

Серце в її грудях билось так сильно, що сперла знов руку на крату вікна.

Молодий Сулейман підійшов до неї і взявши її за руку повторив своє питання:

— “Як довго ти тут?”

— “Три тижні”, відповіла майже нечутно. А груди її так хвилювали, що закримітив се султан і сказав:

— “Ти чого така перелякана?”

— “Я не перелякана, тільки не знаю, як тепер покажуться на очі своїй пані, якій я мимохіть перебила твій прихід”.

Забула з хвилювання додати який небудь титул, належний володареві Османів. Говорила просто через "ти" і "твій". Він очевидно взяв се на рахунок незнання мови і звичаїв.

— "Ти зовсім не потребуєш показуватися їй на очі".
вiдповiв усмiхаючись.

— "Чи ж не таксамо эле буде мені тепер у кожної з твоїх жінок?" замітила дуже тихо.

Султан весело засміявся і сказав:

— "Ти, бачу, не знаєш, що котру жінку чи дівчину султан раз діткне, її відокремлюють і дають їй окремих невольниць і евнухів".

Зрозуміла. Мов лискавиці осліпили її на мить нові, зовсім несподівані вигляди.

Хвилину билася з думками й відповіла вся спаленіла від сорому.

— "Мусулманам коран забороняє насилувати невольниць проти волі їх'..."

Молодий Сүлейман споважнів. Пустив її руку і здивований запитав з притиском на кожному слові:

— "Ти знаєш коран?"

— "Знаю", відповіла вже трошки смілище. "І знаю, що коран у багатьох місцях поручає як богоугодне діло संबоджування невольниць, а передовсім лагідність і доброту супроти них. І знаю, що ти наймогутніший сторож і виконавець приписів Пророка", — додала, незначно підводячи очі на молодого султана Османів.

— "Хто вчив тебе корану?" запитав.

— "Побожний учитель Абдуллаг, у Каффі, в школі невольниць. Нехай Аллаг Акбар дасть йому много добрих літ!"

— "Він добре вчив тебе".

Обоє дивилися на себе, якби відкрили в сій палаті щось зовсім несподіване. Вона не сподівалася ніколи, що буде мати нагоду в чотири очі говорити з могутнім Падишахом і може — випросити у нього संबідний поворот до Рідного Краю. Чула всіми нервами, що ся молода людина здібна до благородних учинків. І вже ввижався їй у далекій мрії рідний Рогатин і церковця св. Духа і сад біля неї і луги над Липою і великі стави і білий шлях до Львова... Аж покрасніла від мрії, як сніжний квіт калини, сонцем закрашений.

А він не сподівався, що між невольницями одної зі своїх одалісок зустріне чужинку, яка кепською мовою, але зовсім влучно говорить-ме про коран і не схоче відразу кинутися йому до ніг — йому, наймогутнішому з Султанів. Здавалося йому, що в її так скромно спущених оченятах замигтів відблиск гніву. На одну мить.

На хвилинку забушував також у нім гнів. Особливо вразило його слово про "насилування". Хотів їй сказати, що не має ще ніякої підстави, говорити він навіть думати про се. Але вчас зміркував, що такий висказ може зразити безборонну невольницю та замурувати їй уста. І перемогла в нім цікавість молододі людини, як даліше розвинеться розмова з сею невольницею. І успокоювало його гнів її признання, що він наймогутніший сторож святої читанки Пророка.

Взяв її знов за руку і сказав:

— "Чи ти віриш у Пророка?"

— "Я християнка," відповіла виминаючо, але доволі виразно.

Усміхнувся, думаючи, що вже має перевагу над нею.

— "І якже ти можеш покликуватися на читанку Пророка, коли не віриш у нього?"

— "Але ти віриш," відповіла так природно і весело, що розбріла його. "А ти тут рішаєш, не я", додала.

— "Тай розумна ж ти!" — сказав здивований Сулейман "А відки ти родсм, як називаєшся і як сюди попала?"

Скромно спустила очі й відповіла тихо:

— "Я є з Червоної Русі. Твої люде називають мене "Роксоляна Хуррем"^{*)}. Татарн вивезли мене силою з дому батьків, в день вінчання мого. І продали мене як невольницю, раз у Криму, а раз тут, на Авретбазарі".

— "Ти була вже жінкою другого?" — запитав.

— "Ні," відповіла. "В сам день вінчання вивезли мене."

Молодий Сулейман хвилину боровся зі собою. Потім взяв її за обидві ручки, подивився в очі й запитав:

— "А чи ти по своїй волі лишилася тут, якби я прирік взяти тебе до свого гарему на правах одаліски?"

— "Ти не зробиш сього," відповіла.

— "Чому?"

— "По перше тому, що я християнка."

— "А по друге?"

— "По друге тому, що я тільки яко служниця слухняна..."

Засміявся і сказав:

— "По перше ти і яко служниця не зовсім слухняна!"

— "А по друге?" запитала.

— "По друге — говори ти про третє, бо не скінчила."

— "Скінчу! Отож по третє я думаю, що тільки тоді можна віддаватися мужчині, коли його любиться..."

Молодий султан знав, що в цілій величезній державі

*) Радісна Русинка.

його нема ні одного дому, ні одного роду мослемів, з котрого найкраща дівчина не впалаб йому до ніг, якби лиш проявив охоту, взяти її до свого гарему. Він дуже здивувався, що тут, одна з його служниць, — ба, невольниця — може мати такі думки.. — “Що за диво?” подумав.

— “Значить — тобі треба сподобатися?” запитав на пів з глумом, який одначе щораз більше перемагала цікавість.

— “Так”, відповіла наївно.

— “І якже можна тобі сподобатися?” — питав з іще виразнішим глумом. Одначе рівночасно чув у глибині душі, що ся диво відважна дівчина зачинає його дуже інтересувати.

А вочє спокійнс відповіла:

— “Подобається мені тільки такий мужчина, який не думає, що має право й може зі мною робити, що хоче..”

— “А чи ти знаєш, що я мігби за такі слова взяти тебе силою до свого гарему як невольницю?”

— “І мавби тільки невольницю..”

-- “Розумію. А як жінка ти хотілаб, щоби твоєї волі підлягали всі палати мої. Правда?”

“Ні”, відповіла ширю як дитина. “Не тільки палати, але уся твоя земля — від тихого Дунаю, до Базри і Багдаду і до кам'яних могил фараонів і по найдальші стійки твоїх військ у пустинях. І не тільки земля, але й води, по котрих бушують розбишацькі судна рудого Хайреддіна.”

Молодий Падишах підняв голову як лев, котрому на могутню гриву хоче сісти легка пташина. Так до нього не говорив ще ніхто!

Був у найвищій мірі здивований і — розбросний. Тіль твердості зовсім щезла довкруги його уст. Велике зацікавлення сею молодю дівчиною, що так основно ріжнилася від усіх жінок в його гаремі, перемогло в нім усі иньші почування. Пустив з рук її руки і почав поводитися як супроти дівчини з найповажнішого дому.

— “Де тебе виховували?” — запитав.

— “Вдома і два роки в Криму.”

— “Чи ти, о Хуррем, знаєш, чого домагаєшся?”

Мовчала.

В тій хвилі чула, що звела першу боротьбу з могутним Падишахом, з десятим і найбільшим султаном Османів — і що тепер наступить кристалізування їх взаємин. Інстинктом відчула, що се кристалізування не сміє поступати скоро, коли має бути трівке. Глибоко відчувала, що се не остання розмова з султаном.

А молодий Сулейман почав якимсь мягким розміряним тоном:

— “У старих книгах написано, що були могутні султани, які по завязтих боях брали в підданство султанів. Але ти, о Хуррем, хотілаб мене взяти в підданство зовсім без бою!...”

— “Без бою неможливо нікого взяти в підданство,” відповіла.

Довшу хвально вдивлявся в її молоде, інтелігентне личко. Потому сказав:

— “Так, маєш слухність. Чи ти може — не виграла вже бою?...”

Не відповіла.

Він приступив до вікна і схопив кілька разів запашного воздуха, як ранений.

Вона жіночим інстинктом відчула, що доволі глибоко загнала в його кутро солодку, але затроєну стрілу першого вражіння симпатії і любови. І відчувала, що він зараз спробує виривати з серця ту стрілу...

Молодий Сулейман задумано вдивлявся в ясну ніч. Нараз став близько перед нею і запитав:

— “Чи можна більше разів любити в життю?”

— “Я молода й недосвідчена в тім”, відповіла. “Але я недавно чула, як співали про се невольниками зі сербської землі, що працюють у твоім парку.”

— “Якже вони співали?”

— “Вони співали так:

“Любов перша — чаша запахучих квітів,

Любов друга — чаша з червоним вином,

Любов третя — чаша чорної отруї...”

Сказала це напів співучим тоном, причім як могла так перекладала сербську пісню на турецьку мову.

По хвилі дскинула:

— “Але я гадаю, що і перша і друга любов може стати отруєю, коли не поблагословить її Бог Всемогучий.”

Став як вкопаний. Був переконаний, що вона думає, що він уже перебув і третю любов... Не хотів оставити її в тім переконанню. По хвилині промовив помалу не то до себе, не то до неї:

— “Першу чашу я вже випив. Тепер мабуть другу зачинаю пити, хоч вино заборонене Пророком. І вже чуюся паний від нього. Тільки третьої чаші ніколи не хотівби я пити...”

Дивися допитливо в її очі. І був далеко кращий ніж недавно, коли побачила його, як ішов до її пані. Тепер здавалося їй, що вже не від сьогодні знає його. Мовчки слухала биття власного серця.

По хвилі Сулейман сказав:

— “Ти завдала мені за весь час тільки одно питання, а я завдав тобі багато литань. Запитай мене ще за що...” — й усміхнувся з зацікавленням.

Настуня подивилася на нього уважно, чи не глумиться. Зміркувавши, що ні, — спитала дуже поважно:

— “Чому ти маєш зачервонілі очі?”

Такого питання не сподівався від невольниці, з котрою вперше говорив. Бо привик його чути тільки від одної жінки — від своєї матери, ксли вертав утомлений з нарад Високої Потри або з довгої їзди конем в часі вітру, або коли за довго читав книги або звіти намісників і дефтердарів.

— “Сильніший кінь повинен більше тягнути...”

Несподівано схопив її в рамена й почав цілувати з усею жагою молодости. Боронилася, чуючи, що між ним і нею стоїть на перешкоді передовсім ріжниця віри. Ізза тої ріжниці чулася ще невольницею мимо горячих поцілунків Падишаха. Ізза хрестика від матери, який чула на грудях, боронилася перед першим вибухом пристрасти молодого мужчини. В шамотанні з нею побачив молодий Сулейман срібний хрестик на грудях Настусі. І всупереч звичасві — мовчки зняв свій золотий, султанський сигнет, який мав ще його прадід Магомет у хвилі, як віздив у здобутий Царгород.

На нім був чудовий, синій туркус, що хоронив від роздретування і божевілля, від отруї і повітря, що дає красу і розум і довше життя тай темніс, коли його власник хорий. Поклавши сигнет на шовкову подушку, вдивився в оксамітні, великі, вже втомлені очі невольниці. Але вона — не зняла малого хрестика, хоч зрозуміла його і хоч він сподобався їй тепер. І се — рішило про її вартість в очах Великого Султана...

Оборона перед молодим і сильним мужчиною втомилася її. Щоб мати змогу відпочати, сказала, ловлячи воздух:

— “Будь чемний, — а завдам — тобі ще — одно цікаве — питання!”

— “Завдавай!” відповів Сулейман, також віддихаючи глибоко.

— ...“Як ти можеш спроневірюватися своїй найлюбішій жінці, залицяючись так до мене, хоч ти мене вперше побачив!...”

— “Якій найлюбішій жінці?”

— “Казав мені побожний учитель Абдуллаг, що твоя найлюбіща жінка зветься Місафір. Зійшла — казав — у серці Десятого Султана немов ясна зоря і зробила багато добра у всіх землях Халіфа... Я сама бачила у святій каравані гарне дитя твоє — певно від тої жінки,” додала.

Поеторяла слова учителя без ніякого заміру і з повною вірою, що султан уже має найлюбіщу жінку, котра називається Місафір. А слова учителя, що та жінка зробила і багато лиха, пропустила, щоб не зразити Палишаха.

Молодий Сулейман зачав слухати з великою увагою. Не тільки зміст її слів зацікавив його, але й свесбідна форма і вже перший акорд її, перші два слова. Хоч люде се такі естра, шо якби їх було тільки трьох на світі, то один з них бувби їх головою, то все таки в кождім без винімку є природне бажання бодай ілюзії рівности. Має се бажання і цар і і жebraк, і велитень і дитина, бо се прояв вічної правди про рівність всіх перед обличчям Бога.

Султан не чув довкруги себе атмосфери рівности, хіба при одній своїй матери. І тому з великою присмністю вчув від служниці слова:

— “Будь чемний!”

Але коли вона скінчила, з тим більшим захопленням заатакував її, кажучи:

— “Не маю найлюбіщої жінки! Хіба може буду мати...”

Не могла догадатися, чи знає він передання, які оповідали про нього. Але якийсь внутрішній стрим не радив їй питати про се.

Опиралася постійно дальше.

Опиралася — аж поки від укритої в мурах Брами Яничарів не залучали надзвичайні молитви улемів. Бо в круговороті часу наближався еликий день османської держави, в котрій її зійсько вдерлося в столицю Греків.

І турецькі улеми молилися досвіта.

Султан, хоч збурений був до самого дна, переміг себе. Встав засоромлений і пішов сповнити обовязок молитви.

Настуня глибоко відітхнула, відпочала й упорядкувала волосся та одяг на собі. А як виходила з наріжного будуару зі спущеними вниз очима, срібні звізди “Косарі” на небі піднялися високо над стрункими мінаретами Стамбулу — й низенько кланялись чорні євнухи молодій служниці в султанській палаті...¹⁾

Ця сцена першої зустрічі у всякого оригінального письменника вийде йнакше, бо нема покищо безспірних джерел, що зобов'язували б певними даними. Як скрізь, так і в цьому випадку кожний автор відтворить її в залежності від таланту, уяви, ерудиції, творчої ін-

1) Осип Назарук: “Роксоляна...”, друге незмінене видання, накладом Української Книгарні “Говерля”, 41 E 7th St. N.Y.C., 1955, стор. 302. (Передрук із пропусками 81 - 90 стор.).

туїції, почуття такту й міри. Наприклад у повісті Файр-фекса Давнея поміж сотнями одалісок, що дожидали приходу султана — Роксоляна звернула його увагу привабливою усмішкою: своїм кокетством перевершила всіх гаремових красунь і на знак вибору Сулейман кинув на неї вишиту скатерть. Не так виглядала б перша зустріч в автора, що прийняв би версію Басано про дарунок Сулейманові вишитої бранки Роксоляни від везира Ібрагіма.

Др. Осип Назарук

(рр. 1922-23 в Канаді, з колекції Е. і Д. Ільчишинів у Вінніпегу).

В українського автора припадковий збіг обставин ще більше підкреслює силу враження “від першого погляду”. Динамізм сцени росте в супроводі жвавого діяльогу, що відкриває думки й почування героїв, збуджує симпатію до тієї романтично чарівної пари. Це не банальне залицяння, не салюновий флірт, але спонтанна, пристрасна розмова юного володаря. Сулейман як Осман у “Марусі Богуславці” драматичній поемі Пантелеймона Куліша — “пломінно-тверезий”. Домінуюча постава Лісовської в тому словному дуелі, її гостроумність, сміливість і зрівноваженість, такт і ...вирахованість є увертурою до дальших перемог і успіхів Роксоляни. Без широкого тла двірського побуту, без плетива інтриг постать Роксоляни в діянні й на словах виявляє в творі О. Назарука силу характеру, вольовість із даром блискавичної орієнтації й рішучости, здібність передбачування й тактичної поведінки, бо “ставши своєю красою жінкою султана, виключно своїм блискучим умом і волею стала вона необмеженою пансю двора й великої держави”...

Повість О. Назарука не докінчена. Сюжет уривається перед найбільш драматичними подіями, коли наближається кривава боротьба за наслідство султанського престоло. Автор обмежився “пророцтвами” понурого майбутнього, яке предсказує Роксоляні побожний пустельник. А шкода, бо ерудиція й переконлива мотивація автора дала б картини безжалісної боротьби на

М. Деревус: Маруся Богуславна

життя й смерть, в якій обороною була тільки — безоглядність. Без виявлення генези й мотивації вчинків — їх засуджується злочинами. Так і назвав автор в недавно виданих Подорожніх Записках один із уступів при описах Царгороду: “Злочин Роксоляни”, вболіваючи над її історією при оглядинах гробниці 1). А тимчасом історія Мустафи, первородного сина Сулеймана не така проста. Він був амбітний, здобував щораз більшу популярність, особливо в армії яничарів, мав уже понад 40 років і заповідав стати могутнішим володарем від свого батька. Старих султанів, коли завчасу не помирали, їх згідно з традицією убивали. Старий Сулейман ще мав силу й енергію втримати свій престіл. Це були кровожадні часи й вимагали такого ж діяння. Його диктувала невблагана логіка фактів: “Не ми уб’єм, то нас вони убють”... Міт “злої жінки” дозволив перенести вину в смерті Мустафи на “інтриги” зненавидженої чужинки — Роксоляни 2). А в тім Роксоляна Назарука в спалахах тривоги за долю сина готова не уступити ні перед чим.

Книжка О. Назарука насичена історичним кольоритом, ліричні вставки на лад народніх речитативів переплітаються елегійним тоном і повтореннями в орієнтальному стилі. Не бракує й гумору, нпр. в епізодах із львівськими жидками-гешефтярами. Вдатні орудування діяльогами й відтворювання постатей надолужують брак суцільної акції, деякі мовно - стилістичні недомогання, композиційну невикінченість. Зрештою автор не вважав свого твору шедевром:

“...Нехай же ця перша спроба вжитися в ті часи, заохотить письменників будучих поколінь української нації — краще й лужше представити ту епоху й найве-

1) Теофіль Горникевич: Відень, Царгород, Атени — подорожні записки, Українське Католицьке В-во в Мюнхені, 1964, стор. 46-8.

2) Можливо, немалою роллю відіграло тут походження Роксоляни. Цікавий приклад такої небезсторонності дає праця Лоріс Логлі Мур “Марія й князь Г.” про славетну нашу землячку, яку вважали росіяночку й нею захоплювалися. Цим разом авторка праці про Марію Башкирцеву називає її україночку, але не скриває своєї ворожості до неї та її родини, яку вважає відсталою, некультурною, аморальною.. (Пор. Людмила Коваленко, Зустріч з Україною. “Свобода”, Нью-Йорк, Джерзі Сіті, 1967, ч. 24, з 8. II.).

Г. Якутович: Маруся Богуславка

лизнішу їй постать, яка століттями звертатиме на себе увагу...”*)

Осип Назарук присвятив “українським дівчатам цю працю про велику українку, що блистіла умом і веселістю, безоглядністю й милосердям, кровю й перлами”. Крім романтики любовних хвилювань, глибини релігійних зворушень, гарячих материнських почуттів, автор відкриває в Роксолянці палкі пориви патріотизму, що їх респектував навіть Сулейман: як корону всіх найкоштовніших весільних дарунків султан оголосив звільнення українських бранців і дозвіл повернутися в Україну. Патосом любови до України пройняті її змагання за імператорську владу:

“Вже привикла до думки про здобуття золотого престола Османів. Тоді виховає синів так, як уважає. О! І тоді загне снувати пляни й діла, якими перевищить Велику Княгиню Ольгу, що в цих палатах приймала хрест — так само потайки, як потаємно й вона несе свій невидимий хрест терпіння...” (стор. 251.)

Справді-бо Анастасія Лісовська захоплююче втілила в Роксолянці останню мотутню володарку в заграві Середновіччя. Майбутній твір про неї винесе до висот мистецтва й правди попівну з Рогатина, що відкривала двері Сходу для Нового Світла. Безсмертний пам'ятник її любови до України склав уже український нарід у Думі про Марусю Богуславку — Захисницю козацького лицарства.

(Новий Шлях, 1966, чч. 36-52)

---

*) Безпощадно негативна рецензія (під ініціалами І.М.) у львівському Віснику редакції Д. Донцова (1930, кн. III) відмовляла “Роксолянці” О. Назарука літературної вартості, назвавши постаті мертвими й маріонетками. Нищівна критика підстроювалася до тривалого спору з автором-редактором “Нової Зорі”, що теж не вгавав у своїх атаках на “Вісник”. А втім ця полеміка належить до найцікавіших сторінок нашої політичної літератури тих часів.

ЗАМІЖНЯ ЖІНКА

Вже сама історична аналіза подружжя могла б дати образ становища жінки впродовж віків. Бо від найдавніших часів заміжжя було не тільки її єдина "кар'єра", але воно було її головним призначенням, суттю життя. А проте ніхто ніколи не питав жінок про цю для них основну справу. З давніх давен рішали про те самі чоловіки. Інституція подружжя, взаємна зв'язь, на якій воно ґрунтується, не були устійнювані між жінками й чоловіками, як це стверджують дослідники соціологів. Над жінкою завжди простягалися опікунчі руки батька, брата, чоловіка... Майже завжди йшла вона мешкати під дах свого мужа і вже цей факт вирішував його першенство в подружжі. В примітивних стадіях мужчина добував жінку дійсним або символічним умиканням, викраданням: це насильство було водночас маніфестацією його переваги над нею. Навіть у випадках матріярхатів з матір'ю на чолі родини, деякі наукові дослідники добувають призначене їй це передове місце мужчинами, а не накинено власну волю жінки. Ця гієрархія проявлялася в подружжі в різних його формах впродовж історії людства й цивілізації, в полігамії (багатоженство), моногамії (одноженство), а навіть у випадках поліандрії (багатомужжя).

Про те, що ця інституція споконвіку недомагала, можна навести багато свідочств. Ще перед християнською ерою грек Ксенофонт (430-355 рр.) дорікав, що глибоко чужі одне одному є чоловік і жінка:

"Чи є люди, з якими ти менше можеш порозумітися як з твоєю жінкою? — Таких дуже мало..."

Повсякчасно актуальної проблеми подружжя не може поминути письменник, що хоче повністю відобразити суспільне життя. І в українській літературі воно яскраво відбивалось. Згадати хоч би нашого клясика Михайла Коцюбинського, що в своїй новелі "Сон" передав історію молодого подружжя інтелігентів, які в банальності й буденщині загубили красу життя: "Мертвий спокій калюжі не могла скаламутити силь-

ніша хвиля і це так дратувало Антона, що йому хотілося крикнути, чимсь пожбурнути або вибити шибку, щоб з тріском і дзвоном впустити в хату свіже повітря” і після розповіді Антона взнеслих візій “ішов бій невдоволених душ... — Ти обросла буденнім наче корою — кричав Антін. — А ти був дома тільки столовником!...”

А скільки місця в своїй творчості присвятили питанні подружжя Ольга Кобилянська чи Іван Франко!

А втім попередній нашому ХІХ вік приніс цій справі багату літературу. Особливо французькі письменники представляли жакливу ситуацію жінки цілковито обеззброєної супроти деспотизму чоловіка. Понижувана й зраджувана вона мала право тільки мовчати. В її обороні виступали Флобер, Мопасан, Прево, Жорж Санд і ін. Зате Бальзак, для якого “призначенням жінки і єдиною славою є прискорювати биття серця чоловіка”, виложив у своїй “Фізіології подружжя”, що ця інституція, з якої усунено любов, неминуче підказує жінкам зраду, то ж чоловіки мусять примінити відповідню стратегію, щоб уникнути “ганьби”: — “Цю невільницю треба вміти посадити на престіл”, а допомогатиме цьому відповідна програма: відкинути освіту, культуру, і заборонити все, що могло б розвинути її індивідуальність, приписати невігідний одяг і анемічну відживу..., а взаміну за те оточити її вишуканими чемностями й почестями. Обманювані, а водночас приваблювані легкістю такого становища жінки приймуть цю роль завідательки дому, подруги й матері. Ці типи і картини минулого століття не зникли безслідно.

Ще й сьогодні перед багатьома жінками подружжя ввижається найлегшою кар’єрою. (Реклямована авторка “бест-селера” “Добридень, смутку” Ф. Саган — каже не без хвастоців про свою героїнку словами її батька: “Моя донька завжди знайде чоловіка, що її удержуватимуть”). Не опанувавши ніякої професії, такі жінки вибирають подружжя як джерело екзистенції і стають “половинами” своїх чоловіків. Столітні залишки виховання, традиція вкорінили в них думку,

що жінка може соціально існувати тільки через свого чоловіка, віддавши себе під його захист. Не відкидається при тому зброї старого арсеналу: вдавати, хитрувати, мовчазно ненавидіти й боятися, маневрувати... Виправданням цієї сумної вмілости є те, що така жінка в подружжі заангажувала всю себе. Вона не має змоги заробляти на себе, бо вона є нічим іншим як "половиною" свого мужа, а її найвищим досягненням є право підписувати його чеки.

Однак в сьогоднішньому світі вже не вистарчає факт бути жінкою такою чи іншою. Перед жінками стоять відкриті різні кар'єри і тільки від їхніх здібностей і особовостей залежить успіх. Не треба вже "бити об зачинені вікна", безповоротно зникає тип традиційного подружжя з шефом-чоловіком. А в парі з тим модерна жінка наших часів щораз менше може вдовольнитися тісним, замкнутим життям свого дому, вона прагне себе виявити й поза ним. Не тільки люблені жінки промінюють. Промінними є й ті, що мають кожночасно почуття корисності й потрібності свого існування, знають, чого хочуть і до чого прямують.

* * *

Перед пів століттям, жінки, що досягали власним змаганням економічну незалежність, нерано одружувалися. Вони були надто захоплені своїми свіжими осягами, щоб їх зрікатися для мужчини чи дитини. Від останньої війни все те змілилося і даліше перетворюється на наших очах, хоч є ще велике число молодих жінок, які вважають найгіршою розв'язкою в їхньому житті закладати родину. Тому Ева Перон писала: "жіноче питання — це все і всюди глибоке й основне питання родини".

Ніде правди діти, тягар подружжя помимо технічних полекш більше дошкульний для жінки ніж для чоловіка. На неї виключно спадають догляд над дітьми й ведення хазяйства. Напі чоловіки все ще згідно з традицією вважають нищим у своїй гідності взяти участь у праці колись тільки жінкам приділюваній. В тому відношенні нема й "залізної заслони": скаржаться на те вимовно нпр. робітниці Криворіжжя в сучас-

ній повісті Ол. Гуреїва “Наша молодість — Життя іде” (Київ, 1957). В результаті жінці приходится багато тяжче погодити вимоги родинного життя з виконанням якоїсь заробітної професії. А навіть, без неї життя заміжньої жінки розпорошуване й розриване на безліч щоденних дрібниць, що їх вимагає дім і родина. Пра-ти, прасувати, чистити, варити, мити, направляти..., а попри те покупки, шкільні завдання дітей, прийняття, відвідини, листи, телефони... Заміжня жінка з великим трудом може віднайти рівновагу серед того крутіжу й напруги ріжних противенств, коли вона водночас має бути сприйнятлива до вимог з ріжних боків: чоловік, діти, рідня, знайомі, дім, громада.

Як знайти рівновагу серед цих відосередніх сил, як залишитися незламною всупереч усім невдачам, якими загрожує скомплікована й різноманітна машина нашого життя? Відповідь — не легка.

Шукаючи її жінка славного літуна Анна Морлов Ліндберг опублікувала книжку “Самота проти моря”, яка здобула поважний успіх і була перекладена на іл-ші мови. В часі саментніх вакацій на морському побе-режжі вона роздумувала над проблемою заміжньої жінки, що хоче ущасливити свого чоловіка й дітей та провадити “родинний човен” до доброї пристані, а з другого боку — не зривати з суспільністю.

“...Я не можу зложити з себе відповідальности” — пише вона — “я не можу провести життя на відлюдно-му острові. Тим паче не можу жити як монахиня в ро-динному гурті і цього не бажаю... Не в цілковитому відреченні я найду ров’язку ані тим менше в повному сприйнятті існуючого порядку...”

І Анна Ліндберг радить мільйонам заміжніх жі-нок шукати простоти та нею боронитися перед усклад-неннями, навчитися вміння обминати надмір, так у ма-теріяльних як і в моральних справах. Ось так з надмі-ром одягу позбутися суєтливости й порожнечі. З пере-вантаженням меблів, не оглядаючись, “що подумають другі” — відкласти себелюбство. Запрошуючи тільки людей, з якими можна бути собою — відкинути маску гіпокризії. Бо ніщо так не мучить як брак щирости в

людей... Життя заміжньої жінки в наслідок свого укладення є противенством творчого й вдумливого життя. Ось і тому, додає Ліндберг, нема святих між заміжніми жінками...

Бо драма подружжя, як хтось сказав, не в тому, що воно не забезпечує обіцяного щастя, — якого, до речі, ніщо не в силі запевнити — але те, що воно жінку калічить одноманітністю й рутиною, розчленованістю безлічі дрібних зайнять, які поглищують всі сили й весь її час.

Справді, дорого окуплена радість материнства!

А все таки жінки вибирають подружжя. Бо воно досі єдина найкраща форма, що може дати жінці вдоволення в чуттєвій сфері. Соціологи й психологи впевняють, що більшості мужчин не треба любити жінку, щоб її пожадати. Багато слабше слухає цього інстинкту жінка, що прагне певности, стійкості, й тривалости. Вона не створена для перелетніх зв'язків “без завтра”, якими можуть вдовольтися мужчини.

Повсякчасний конфлікт, що протиставляв мужчину жінці — як літературна тема тепер уже вийшов з моди. Проте розголос здобула сучасна італійська письменниця Alba de Cespedes своїми романами про жінок нещасних у подружжі з порожніми, деспотичними, пришепелуватими, грубіянськими чоловіками. А інші жінки, що так чи йнакше уникнули подружжя — чи вони щасливіші? Зовсім ні! Бо жінка вільна навіть коли досягне блискучих успіхів, не має вдоволення, коли в чуттєвій сфері в неї — пуста.

Тисячі літ установа подружжя перетривала найбільші економічні, політичні й релігійні потрясення. Переходить довготривалу кризу й модерне подружжя. Свідчать про те не тільки безчисленні розводи. В пресі й різних публікаціях підносяться алярми, критики, поради, щоб рятувати цю основу родинного життя, найкращу досі базу суспільности. Навіть СРСР завернув із небезпечної дороги сміливих експериментів “вільних подруж”, “подруж на пробу”, “півподруж”, що за ними в початках так голосно агітувала Олександра До-

монтович - Коллонтай, вийшовши потім заміж за вродливого моряка Дубенка.

В Америці сьогоднішні товариства, що забезпечують на життя, впевняють на підставі статистик, що щасливо одружені живуть багато довше від самотніх і розведених. Кого ж не переконують статистики, той, може, повірить у любов. Бо такі ж самі є заключення університетських професорів (нпр. Гарварду) після поглиблених студій соціології, психології, медицини...: хто зазнав у житті справжньої й взаємної любови, має всі шанси довголіття й перевагу над тими, що були позбавлені того щастя.

Якби воно не було, сучасна молода генерація є за подружжям. На це вказують скрізь молоді шлюбні кандидати, що не ждуть навіть закінчення студій (як колись), але одружуються вже, щоб утекти від самотности, бо життя менше жорстоке, коли його зустрічати удвох. Свідчать про те висліди безчисленних анкет у різних країнах. В їх світлі молодь, може, без давньої романтики, зате й без глуму чи насміху висловлюється про подружжя, бажання мати дітей, повне довір'я, обопільну вірність і основне: любов. Щойно новітній подружній зв'язок є вислідом взаємного порозуміння між чоловіком і жінкою: вони разом вирішують спільне майбутнє — як двоє найближчих союзників.

Заміжня жінка молодого покоління мавши вірного чоловіка, що її любить, прийме відважно всі саможертви, бо — “кому легко на серці, до того весь світ сміється”.

“Промінь”, Вінніпег, 1962, ч. 8.

ЛЮБОВ ЧИ ГРОШІ?...

— Любов як і все інше можна купити за гроші — звикли повторювати менші й більші циніки. З визивно-призирливою відвертістю й нахабністю вони впевняють “Дайте жінкам дорогоцінності, хутра й авта — і кожна буде ваша!”

Нещодавно одна англійська журналістка живо обурена цим брутальним і непристойним твердженням, хотіла перевірити його правдоподібність. Вона звернулася до своїх землячок із запитом: “Чи це правда, пані, що ви не спроможні чинити опір силі гроша? Чи справді ви — продажні?”

Несподівано на її превелике здивування запитані відповіли: “Так, ми любимо розкоші, вигоди, люксус, розваги, приємності, багатства. Так, ми воліємо гроші ніж любов”...

Не до такого узагальнення дійшла французька журналістка, що й собі забажала знати, як на цю проблему задивляються її землячки. Вона десяткам жінок, дівчат і мужчин ставила запит: “Що вони воліють — гроші чи любов?” Відповіді були різні. Ось кілька зразків:

— Вирішує вік людини. Двадцятирічні, хоч не мають майна, вибирають любов. Коли приходить сороківка, а дорібку нема, вибір паде на гроші. —

— А все таки краще мати багатого чоловіка, гарний дім, елегантні сукні. Наскільки легше є бути веселою й гарною, коли нема грошевих клопотів! Тоді й чоловікові можна завжди подобатися...

На думку одного психолога це й є секрет притягання жінок багатими мужчинами. При запевнених фінансових можливостях вони є більш уважливі, заповідливі, услужливі, ніжні, освічені, свободні, упевнені...

Фільмові зірки, що мають до діла з багатіями, навпаки, називають їх безсоромними, нахабними, претензійними, жорстокими... Деякі з них кажуть, що любов обрахована на гроші — приносить нещастя. Жінки, що

приєднуються до чоловіків ізза грошей, невідхильно найдуть ці гроші обернені проти себе, на свою власну шкоду. Багато шуму в світовій пресі робила свого часу із своїм "секс-апіл'ем" красуня кінових екранів Ріта Гейворт, домагаючись відшкодування від Алі Хана. Проте з його казкових багатств не дивлячись на всі її калькуляції, для неї не припало нічого... Це так у американок, а знавці французьких жінок впевнено заявляють, що їм важніша любов від грошей, особливо тоді, коли вони їх мають вдосталь.

— Для французьких жінок подружня любов має найвищу ціну та її перед ними не заступить ніщо. Тим то так часто мавши багатих чоловіків, дітей і комфорт — вони шукають любови. —

37-річний банкир, посідач розкішних приміщень в Лондоні, Нью-Йорку, Парижі, Маямі, шоферів, служби і т. д., себто людина непомірно багата, на тему безкорисної любови, каже з відтинком цинізму, що вона залежна від географічного положення й клімату: "Американка є жадібна, англійки користолобні, французжанки романтичні, італійки почуттєві. Коротко, чим даліше на південь, тим більше безкорисливости". Але для нього життя є занадто гарне, щоб тратити час на запити, чи жінки його люблять за гроші чи без них. "Головне, аби любили!..." — так заявляє мужчина з касті мільярдерів, що за гроші мають усі приваби світу. Інакше говорить найбагатша на нашій планеті жінка — Варвара Гаттон, спадкоємиця велетенських товарних крамниць на американському континенті. Вона й досі не найшла щастя в любові, хоч уже одружувалась з вісім разів, вибравши кожночасно того, що їй був найбільше до вподоби. І саме її мільярди є найбільшою перешкодою почуватися щасливою, бо вона завжди переконана, що не вона, хоч і красива, притягає увагу мужчин, але її гроші...

Відома сьогочасна італійська письменниця, Alba de Cespedes, співчуває жінкам у їхньому прагненні щастя, до якого мають право, проте в своїх творах переконливо доказує, як брак грошей нівечить найкращі сподівання.

В українській літературі ініціатор її відродження, Іван Котляревський залишив нам безсмертний прототип у постаті “Наталки Полтавки”, що відкидає багаття-Возьного, бо “краще умерти як з немилим жити”. За нею слідом ідуть козачки Марка Вовчка, що вибірають кріпаків слухаючи серця і всі Марусі, Олени, Горпини, і др. жіночі постаті наших клясиків, разом із Шевченковим “без милого сонце світить як ворог сміється — без милого скрізь могила”... та народною піснею: не воли та корови — а стан хороший, чорні брови. І накші вони в творах сучасної України, але це інша тема.

Зате наша славетна землячка, Марія Башкірцев, що й до сьогодні зацікавлює найвизначніших письменників своєю незвичайною особовістю, впевняла, що вона не могла б покохати бідолаху. Проте вона вимагала чогось більше ніж самих багатств і титулів. В дійсності вона ніколи не найшла мужчину настільки величнього своїм характером, гідного її любові. А втім вона часто писала, що не хотіла б купувати того, хто її подобається, ні йому продаватися. Закохана в красу й пишноту вона в хвилині відчаю пише в щоденнику:... “Я не пізнаю себе... Мені не потрібне багатство, дві чорні блюзи на рік, білля, що пратиму раз п тиждень, дуже проста пожива і... змога працювати”. Це наче признання української дівчини в народній пісні: “сухий хліб з водою, аби, милий, з тобою”...

Проте в сьогочасній суспільності відвага, здібності, інтелігенція міряються матеріяльними осягами. Тому й не можна закидати жінкам, які дорожать такими цінностями як характер, життєздатність, розум, що вони шукають мужчин, які вміють здобувати засоби на існування.

Велика бо й реальна правда криється в словах найбільшого християнського філософа, св. Томи з Аквіну: *Для гесноти є потрібне мінімум метеріяльного добра*”.

“Промінь”, Вінніпег, 1962, ч. 6.

ЛІНОГРАВЮРА СОФІЇ КАРАФІ - КОРБУТ

ПЕРЕЛИЦЬОВАНІ “ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ”

“Літературно - мистецький клуб” у Вінніпегу висвітлив на малому екрані фільму кийвської “Української Кіностудії ім. Олександра Довженка”.

Найбільший ворог кожного твору це не нищівна його критика, але: байдужність. Так і в кіновому мистецтві. Одноголосна, згідлива прихильність збуджує зацікавлення, але на успіх, розголос, життя фільми багато сильніший вплив мають контрверсійні опінії, суперечливі погляди.

Такою спірною в оцінці фільмою виявилася новаторська картина “Тіні забутих предків”. Живо її сприймали старі й молоді глядачі: більшість з обуренням і досадою, інші з уподобанням, особливо ті, що неознайомлені з твором Михайла Коцюбинського. А втім хто знає й доцінює цей шедевр української літератури, не може вдоволитися такою його екранізацією.

Зачнім проте від “історії”. Фільма кийвського кіновиробництва “Тіні забутих предків” уже не новина. Три роки життя — це для фільми поважний вік. Розвиток кіномистецтва в Україні, позначений великими іменами Олександра Довженка, Ігоря Савченка, Амвросія Бучми..., ішов нерозривно під знаком всевладности постановки над текстом сценарія. Колихання й мінливості цих двох сил здавна викликали гарячі суперечки й довготривалі дискусії. Нав’язуючи до них, д-р Борис Буряк, письменник і кінознавець виступив у “Літературній Україні” в 1964 р. (ч.82) з обґрунтованою статтею про вирішну роль сценарія в режисерській праці п.н. “Шлюб із любови чи з розрахунку?”. Вказуючи на благодійні випадки творчої співдії сценариста й постановника — автор стримано завважив: “Критика ще скаже слово про оригінальну режисерську роботу Сергія Параджанова (разом із письменником Іваном Чендеєм) над фільмою “Тіні забутих предків”... Сам Б. Буряк, як авторитетний знавець — ухилився від оцінки, хоч не скупий на признання.

А втім долю фільми вірменина С. Параджанова та

його українських консультантів вирішила не критика, а перемога на "Всесвітньому фестивальному конкурсі" в Мар-де-Пляті в Аргентині. У Києві відзначено це окремим вечором у Жовтневій Палаті Культури, де з трибуни лунали найвищі похвали для "талановитого, мудрого, глибоко національного фільму". "Літературна Україна" (9.IV. 1965) помістила світлину вручення премії "Південного хреста"; режисер приймає її з рук Святослава Іванова, голови державного комітету кінематографії УРСР. Підчас цього "тріумфу українського кіномистецтва" хтось пригадав і "клясика світової літератури, Михайла Коцюбинського, бо попередню міжнародною нагороду здобув український фільм "Дорогою Ціною", то ж годилось пред'явити вдячність. Параджанов дякував "народові гуцульщини, який допомагав створювати картину, щиро відкрив нам свою душу, подарував оті "колір, світло й ефекти", відзначені вищою нагородою міжнародного фестивалю"...

Слід зазначити, що над фільмою працювали такі визначні майстри як оператор Юрій Ільєнко, графік Григор Якутович, композитор Скорик, редактором був Олександр Сизоненко, а консультантом етнографії закарпатський фолкльорист, Федір Манайло. Офіційне призначення для фільми підтвердив V З'їзд письменників України в промові С. Іванова, де сказано: "С. Параджанов після кількох середніх кінотворів створив "Тіні забутих предків", які принесли славу українській кінематографії". ("Л.У.". 1966, ч. 91). Це вже після розголосу й незаперечного успіху фільми в кіноглядачів Лондону й Парижу, де ця фільма як "Вогненні коні" йшла від 25 березня 1966 р. в трьох найбільших кінотеатрах. "Літературна Україна" подала раніше (з 13 травня 1965) уривки захоплень парижських рецензентів:

Жан де Баронселлі з газети "Ле Монд" беззастережно захоплюється "цією чистою поемою, цією пишною образністю картин". Тонко схоплюючи поєднання різних форм мистецтва, рецензент пише: "Поема і документ, опера і народна легенда — ця фільма повертає нас до тих давніх часів, коли кіно ще мало здатність дивувати нас, відривати від самих себе, далеко переносити в просторі й часі, одне слово — вражати"...

Кльод Мор'як, син письменника Франсуа Мор'яка пише, підкреслюючи чарівну химерність твору: "Ви будете спантеличені, вражені, стурбовані... є моменти естетизму й манірності, але над ними тріумфує ліризм. Від нашої стриманості не залишається й

сліду: перед нами зовсім не фолкльорна (як ми того боялися) фільма, тобто не зображення цивілізації ззовні... Релігія й чаклунство, кохання й смерть, багатство кольорів так само необхідні для цього фільму як чорне й біле для іншого, пісні, музика іншої епохи звільняють нас кінець - кінців від часу, щоб допомогти наблизитись до вічного. Я ніколи не бачив такої фільми як ця”.

Автор тижневика “Нувель обсерватор” — Мушель Курио також захоплено відгукується про фільму. Передусім він відзначає роллю й ефективне значення кольору, який тут так тісно пов’язується із звуковим елементом, що їх не можна розділити. “Весь цей інтенсивно вібруючий матеріал безперервно поєднується з інтенсивною вібрацією кольорів і наш дух ніби постійно “грає” між двома видами природних форм, душевних станів”...

Рецензент “Юманіте” Самуель Ляшіз висловлюється значно простіше і точніше. Стисло переказуючи зміст повісти М. Коцюбинського й фільму, він особливо відзначає високі якості постановки. На його думку, це фільма, яку треба пережити: “треба тільки бачити. Дивитись, відчувати, вдихати... треба смакувати цю фільму поволі, кожен кадр є справжньою живою картиною надзвичайної краси...”

Проте не всім у Парижі припала до вподоби постановка Параджанова.

Наприклад тижневик “Літературні Вісті” (“Нувель літерер”) бачить у фільмі низку мотивів, яких барокова несамоовитість заплутує вихідний образ. Постановка без почуття міри, не опановує шаленого виру форм, світел, кольорів: “...двобої з сокирами, пожежі, процесії, весілля й похорони змінюють одне одного, вкриваючи екран задушливою пишнотою”. У висліді все те для рецензента водночас ліричне й патетичне, складне й манірне, дуже цікаве й... досить нудне.

Парижський дописувач “Літературної України” (Еміль Крюба) вважає, що найбільш справедливую оцінку дав Жорж Садуль у “Лстр Франсез” (журнал лівого напрямку). Він ствердив, що головну роллю в фільмі грає - природа, перед якою відходить на бік етнографія: “... мережива й народні танці мають тут менше значення ніж світло, рослини лісу, гірські потоки, вкриті соснами узбіччя, стовбури дерев...”

Очевидно ніхто з наведених рецензентів не читав Коцюбинського. Самозрозуміло, була б інша їхня рецензія, коли б показано їм аналогічну акробатику фільмової постановки нпр. в “Дзвонарі з Нотр Дам” Віктора Гіго. А проте, коли зважити цьогорічну нагороду, яка припала пересічно сфільмованому сценарієві про Томаса Моруса “Людина для всіх часів”, то й виправда-

ний успіх “Тіней забутих предків”. Пересичений галлівудськими й іншими банальностями глядач, що давно звик до кіновиробничих “хімер” і “маячінь”, з охотою прийме — “екзотику”, тим паче, коли вона подана в спокусливій ілюстративній формі, не позбавленій мистецьких моментів. Ільєнко й Якубович не виступили з порожнечі, вони мали за собою традицію: кольористику й поезію природи давно показав світовому кіно-мистецтву Олександр Довженко.

Наведені уривки рецензій признали формальні якості, досконалість техніки, оригінальність ефектів, гру світел, емоційність барв, музикальний ліризм... Натомість сюжет, люди, їхній внутрішній світ, акторська гра... для рецензентів наче не існують. Бо й справді, поза вмінням komponувати кадри, поза володінням кольорами, монументальним розмахом образів, миготінням різьблених постатей — ми не бачимо в фільмі людських переживань, духових портретів, психології героїв. Всі постаті наче автомати служать посібним матеріалом як додаткові ефекти побіч інших складників у побудові мізансцен, їхня гра зредукована до пантоміми.

Карколомні шукання новаторських форм не змогли заперечити, що основою мистецтва на сцені й екрані є зміст твору й людський образ. Його збагачують майстерність оператора, композитора, декоратора і т.д., але вирішують сценарій і акторська гра. Вплив літератури на розвиток кіномистецтва — незаперечний і повсякчасний. Не дивлячись на конгеніяльні шекспірівські креації Льоренса Олів'єра — кожний великий актор і постановник шукатиме в тій скарбниці нових перевтілень.

Перша спроба української кінематографії передати на екрані “Тіні забутих предків” спричинила в Україні контрверзії довкола співдії режисера й сценариста в інтерпретації Коцюбинського. Рецензент твореної одночасно картини Денисенка - Павличка “Сон” заповів розглянути в найближчому числі журналу “Мистецтво” також “Тіні забутих предків”, вони бо *“викликали багато думок і суперечок серед глядачів”* (1965, I). Можна тільки догадуватися, про що йшли ті суперечки, бо рецензія так і не появилася. Офіційно признаний

успіх не підлягає дискусії. З обговорювань однак інших фільмів виходить хочби й те, що “змусити говорити гуцулів голосом київського диктора” це значить позбавляти картину правдивості і мистецтва. Українська мова, як і інші, має відтінки в вимові, то ж слід зберігати її місцеве звучання: гуцулам ближча галицька вимова ніж полтавська. Без сумніву, одною з головних проблем спору були міркування: втратила чи виграла фільма відступивши від свого первозору, знехтувавши мистецтвом слова Коцюбинського. Слово не маловажний компонент синтетичного мистецтва кіна. Про технічні прийоми, кольори, плястику, звук, говорила нагорода, а незабутні “огненні коні” теж тріумфують безспірно: в багатій українській тематиці гір є чудова картина огненного вершника на багрянотому коні, що злітає над голубим масстатом карпатських обрисів — твір київського графіка Олексі Губарііва. Червоні коні належать у фільмі до найкращих кадрів, бо й хмара в двобої з Юрою як кінь ставала дуба...

Екранізацію “Тіней Забутих Предків” вибрано для відзначення сторіччя народин Михайла Коцюбинського, що припадало в 1964 р. Ця форма наймасовішого виду мистецтва мала вшанувати клясика нашої літератури та його шедевр.

Але “треба любити того, кого зображуємо” — говорив Довженко. Великого, справжнього надхнення не дав твір Коцюбинського ні режисерові ні сценаристові. Не схеми, шабльони, штампи, а внутрішня сила твору, вся система його образів, весь цей блакитний і зелений світ, сила й багатство духової глибини, ніжність серця, потяг до краси й естетичної довершеності — їх не заступлять, блиски ефектів і технічна віртуозність. А втім прозовий твір на сцені чи екрані — це не невідлучна відбитка, не сліпе копіювання. Його втілення є об’явленням внутрішніх зв’язків твору, плястичною передачею його емоцій і мислі, розкриттям, узагальненням, абстракцією, але не трансформацією, що суперечить духові твору. Рух, образ, барва, звук мають оживити те, що автор передав мистецтвом свого слова.

Коли ж кіно є засобом агітації й пропаганди правлячого режиму, в ньому панують інші прийоми. Не мистецтво для мас, але маси для мистецтва. Сучасний

"ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ"
ДЕРЕВОРИТИ
ГРИГОРА ЯКУТОВИЧА
до повісті
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

(Київ 1967, В-во художньої літератури "Дніпро").

культурно обезкорінений і вихолощений масовий глядач не має власного смаку. Він отримує згори те, що має подобатися. Ця подача химерно й мінливо виявляє свої переконання про те, що “належить” цінити й критикувати, найчастіше з поглядів — позамистецьких. Дуже вимовне з цього погляду завваження Святослава Іванова на V З'їзді письменників України про твір Юрія Ільєнка “Криниця для спраглих”. Не дивлячись на всі мистецькі вальори, його не дозволено висвітлювати бо в ньому “були припущені ідейні помилки”.

Вистерігаючись таких “ідейних помилок” реалізатори “Тіней забутих Предків” не шукали артистичної правди, не передали краси й величі української землі та її людей, а кермувалися вимогою ідейної тенденційності. Одухотворена природа, поганське символічне світосприймання гуцулів, вся грайлива, поетична мітологія цього казкового дивокраю - Верховини заступлена картинами “християнського культу” — релігії забутих предків. Додані врочисті богослуження, недопустимі сцени реготу й кривавої бійки в церкві грубо підкреслили конфлікт на тлі “клясової боротьби”. На підносі церковних пожертв серед мідяків велика срібна підкинута монета “куркуля” Гутенюка мотивує удар топором від “бідняка” Палійчука. Отже прадавню месть ворожих родів двох рівнорядних газдів перемінено на ненависть до багатія. Антирелігійну спрямованість маніфестувала велика на цілий екран книга Євангелія, яку тримали зашкарублі, мозолісті руки а гортала сторінки гладка, випечена долоня. Для заокруглення кадру на тлі колиби раптом шмигнула елегантна постать у чорній рясі й такому ж ширококрисому плоскому капелюсі — наче прямо перенесена з сучасного “Корза” чи Площі св. Петра в Римі...

Коли ця маніякальна всюдисуща клясова нерівність може викликати спочутливу в нас усмішку, то інші переміни залишають великий знак запити. Іван і Марічка Коцюбинського це натхненні мистці, обдаровані творчою поетичною душею, такі, яких народжувала дивовижна краса гуцульської природи. Він майстер у грі на фльоярі, що вдосконалював своє мистецтво божественними мельодіями ним тільки зачутих ду-

хів і з'яв, вона пісне-творка, весела щебетунка, заслужана в звуки його музики, зате йому співали ліси й полонини, сонце й потоки голосом Марічки її пісні... Цій поетичній гуцульській парі літературним відповідником є волинські Мавка й Лукаш з "Лісової Пісні". Палагна "фудульна, здорова дівка з грубим голосом і волястою шиєю" мала іншу вдачу, тому Іван нидів тугою за веселою й співучою Марічкою.

Ці персонажі зазнали в фільмі основної метаморфози. Марічка манячить у безрусі, німа, навіть своїм виглядом ріжнилась від героїні Коцюбинського. А фільмовий герой просто невразливий на красу й чари свого докільля, не добачує таємних істот, що його заселяють (Арідник, Чугайстер, Щезник...), не чує мельодій, якими сповнена душа Івана-музики. Він згідно з тзв. типізацією масового героя, квітучий здоров'ям відбуває весілля, а раптом на Свят Вечір в ньому прокинувся гатунковий інстинкт з патетичним викриком "Де мої діти, Палагно!" Це так, якби Гамлета заставити виголошувати репліки Фальстафа — ще й без шекспірівської інвенції.. Остання вигадка була потрібна режисерові для органічного ввсдення дальшого кадру з "безплідною" гуцульською Афродитою, яку безмилосердно виганяє в морозну ніч — виворожувати вагітність.¹⁾ Ця сцена в Коцюбинського проходить весняним досвітком на день Дмитра: запопадлива газдиня Палагна не минає ніякої нагоди, щоб наворожити прибутток маржини. Не вподобав режисер і мольфара, він підміняв красеня Юру на підстарілого джигуна, що "віблискус" рещтками спорохнявілих зубів.

А втім, якщо советська критика визнала Коцюбинського "основником соцреалізму" в українській літературі (Пор. Федір Приходько: Моноліт, журнал "Мистецтво", Київ, 1964, ч. 5), то чому автори фільми відкинули його чудові діалоги, ляконічні описи, живописну виразність, естетичне багатство, психологічну заглибленість, щедрість емоціональних відтінків, а на

¹⁾ Такий нетиповий для українських жінок психологічний конфлікт безплідності героїні впровадила Ванда Васілевська в своїй "Райдузі" — наскрізь фальшивій повісті (вже й сфільмованій) про українське село.

їхнє місце повставляли ними вигадані тексти й сцени в роді підципування живота Марічки стрічною бабою або пошлюбних ритвалів із підкочуванням з-переду со-рочки?... Хіба ж побудова комуністичного суспільства веде крізь вульгаризацію, спрощення й спотворення літературного шедевру?...

Автор сценарія Іван Чендей є письменником Закарпаття й дорожить його споконвічною культурою, його пишною красою, як можна судити по його вболіваннях над нищенням незрівняних пам'яток карпатської архітектури (Літер. Україна, 1966, ч. 92. До речі: в фільмі не показано ні хат ні церкви з-зовні). Чи писав він свій сценарій на вимогу режисера, що відповідає за цілість роботи, чи сам йому піддав такий смак, не відомо. Сценаристові прислуговує довільний вибір в укладі компонентів із оригіналу, допустимі доповнення й домисли, але не цілковита деформація й зміна основних елементів, вправданення вигадок, що суперечать оригіналові, бо це викривлення й фальшування. Фільмові автори "Тіней забутих предків" затримали тільки головні лінії акції перводжерела, все інше є їхніми варіаціями на його мотивах. Слабий це вияв пістизму для автора клясика та його ювілею.

Віталій Кирейко
(1954 р.)

Інакше, мабуть, поставлено балет Віталія Кирейка "Тіні забутих предків" на київській сцені, бо львівська його постановка — свавільно віднеслася до цього твору, стримітизувавши лібретто Н. Скорульської й Ф. Коцюбинського. А втім рецензентка Марія Загайкевич піднесла натхнений, поетичний образ Марічки з креації Надії Слободян та довершеність музики:

...Передусім слід відзначити виразність і змістовність музики балету. Композитор зумів якось особливо тонко передати високе стичне звучання й романтичну піднесеність образів, натхнено написаних великим українським письменником. Музика надзвичайно поетична, щира, сповнена ліричної теплоти... Великим достоїнством музики нового балету є її яскрава національна характерність... Темпераментні коломийки, соковиті народно-пісенні мелодії й по-

співки.. стали матеріалом для великих симфонічних узагальнень, індивідуальних характеристик.. (журнал "Мистецтво", Київ, 1961, ч. 3, стор. 27: Успіхи й прорахунки однієї вистави).

Надія Слободян — Мавка з
Лукашем у "Лісовій пісні"
Побіч: Іван — В. Парсегов
і Марічка — Євгенія Ершова
в балеті В. Кирейка "Тіні забу-
тих предків".
("Мистецтво", Київ, 1963, ч. 4).

Для іншого критика цей балет "нове самобутнє слово в українській балетній музиці":

...Наскрізьна симфонізація тематичного матеріалу, зв'язаного з чарівним музичним фольклором, складність і різноманітність поліфонічних прийомів, витонченість емоційних нюансів і музичних барв, щедра мелодійність і справжня танцювальність — усі ці риси притаманні цілісній музичній драматургії балету, що увібрала в себе настрої й думки неповторно прекрасної повісти М. Коцюбинського... (Юрій Стайішевський: Друге життя, "Мистецтво", 1963, ч. 4).

Своїми майстерно - технічними засобами фільма "Тіні забутих предків" здобула успіх між чужими глядачами, але — не як витвір української культури. Головний актор Миколайчук, цей відгероїзований у фільмі Іван, після поїздки на аргентинський фестивал, написав у "Мистецтві" (1965, ч. 4): "Нашу делегацію всюди привітно зустрічали... Нераз ми чули: "Віва Москву!", "Віва советско!" "І тоді він почував гордість". Дуже теж присмно було йому почути від американсь-

кого режисера Йосифа Штріка, що найгеніальнішим твором світової кінематографії є "Земля" Олександра Довженка — саме тому, що це похвала для "радянського" кіна. Ото ж нема українського кіномистецтва в світі навіть для тих, що виключно на ньому роблять свою кар'єру. Як "рашен" або "совет" усуміж із іншими "рашен" висвітлювались "Тіні забутих предків" у Лондоні й Парижі та так і писали про них рецензії (в Лондоні, грудень, 1965). Творами українського генія скрізь вислуговуються анонімно, так як українськими голосами й танками "Червоноармійський хор" (зложений із трьох четвертин українцями) показує світові "рашен сонге" і "рашен денц" . . . Ніде інде — тільки в Україні комунізм доводить до національного ренегатства.

Вінніпежські кіноглядачі слушно ремствували, що на екрані "Тіней забутих предків" не видно гір. (Навіть у дорозі на полонину Іван прямує рівниною). Крутіж образів здебільша в білому мряковинні й сивому тумані на тлі кількох стовбурів викликав враження, що картини знімалися не в горах. Півторагодинний час вказує, що фільмова стрічка скорочена. Є проєкти висвітлити цю фільму на широкому екрані в дво-й-півгодинному сеансі. Варто тоді оглянути цей спектакль молоді, особливо студенти україністики мали б живий стимул для вивчення твору Михайла Коцюбинського порівнюючи його з київською екранізацією. Смаки виробляються на шедеврах, але й доброю для них виховною школою бувають недосконалі твори та критичне ставлення до їхніх безрадностей, недоліків, хиб, партачення.

"Новий Шлях", 1967 чч. 22—27

ПІСНЯ ПРО ГРИЦЯ ТА ЇЇ ГЕРОІНЯ

В Україні прославляють Марусю Чурай

Любов ніколи не старіє. Ця “вічна” тема найбільш відома, приваблива, нерозгадано-містична. Переймають світ наукові відкриття й технічні винаходи, розладнюють його політичні події, але не міняють одвічної сили, що без упину хвилює серця жінок і мужчин: тієї дивної потреби радості й терпіння, ніжності й насилля, любови й ненависти. Ніякі зрушення не спинили тієї карузели розсміяної й заплаканої, спокійної й бурхливої, осяйної й засмученої, променистої й похмурої, животворної й гицивної, благословенної й проклятої. Навіть подвиги зореплавців не стримають всепереможного хороваду столикої любови, що зруйнувала Трою, кинула в морську глибину поетку Сафо, примушувала Данта страждати канцонами й сонетами “зادля того, щоб говорити про Кохання”, що засудила на смерть Трістана й Ізольду . . . Тим пристрастям і безумствам доступні сьогодні два й пів мільярди людей на землі, як і їхні предки впродовж тисячеліть. Хмародери, телефони, літаки, телевізії не рятують самогубців і одержимих. Любов і смерть, амбіція, заздрість, гордоці, невдача, пімста творять на далі не менші від мітично-античного болю — трагедії повсякчасного людського горя, в якому любов і вірність становлять — відвічні істини.

По всій розспіваній Україні лунала століттями пісня-осторога перед невірним коханням, пристрасна пісня дівочої трагедії, покари за зраду. Артизмом простоти, глибоко правди підкоряла вона всіх, що співали й слухали її, в Україні й поза нею. Далеко від батьківщини понесли її поети й дослідники, невчені й музикольоги.

“Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці . . .” проносилось в многих льокальних варіантах над усіми розділеними українськими землями, ставши своєю

сборною повсюдністю ще одним пісенним єднанням української всенародньої душі.

Відвічний гомін цієї пісні й по сьогодні не втрачає своєї атракційної сили. Коли героїня пісні про Гриця ожила в Україні в оновленій постаті “піснетворки Марусі Чурай” — примха одночасности чи химера збігу обставин схотіла, щоб ця пристрасна пісня, одна з найкращих, яку століттями чули українські степи, сади, гаї й верховини, зринула раптом далеко від книгозбірень українських дослідників, над берегом . . . Тихого Океану:

На надбережній вулиці в Маямі випадкові прохожі почувши українську мову запросили розмовців на вечірний концерт у відкритому павільйоні. Колишні жидівські уродженці й жителі України, яких багато доживає під теплим небом Флориди, захотіли привітати “земляків” із Канади піснею. Сідоглавий соліст випрямився на естраді та з молодечим запалом затягнув: “Ой, не хо-оди, Гри-и-и-цю, та на вечорниці! . . .” Жваво підхопила мелодію хором уся численна аудиторія, двічі повторивши останній рефрен: “Нема й не буде такого Гриця,
Його зігнала з світу чарівниця . . .”

— Ой, да, нема й не буде . . . — зітхав 85-річний тенор Тимофій Гончар із Херсонщини, що зворушив своїх компатріотів. Сумовито-розливна й розпачливо-пристрасна мелодія, виспівана стражданням української дівчини, викликала спогади юности й втраченого краю. Цей випадковий, спонтанний, хоролий порив публіки до пісні, що не належала до їхнього нового довкілля, є відблиском виїняркової популярности “Гриця”, що став скрізь кольоритним, невідхильним атрибутом автентичної народности українців.

Як же часто супроводить вона поетичні картини Шевченка: “Нехай свою Україну
Я ще раз побачу,
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає

Як дівчина під вербою
Гриця заспіває! . . .”

Його ж Катерина:

“Візьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Виспівує, вимовляє
Аж калина плаче . . .”

Маріянна: “Замість Гриця, задумавшись,
Петруся співає”.

Невідлучна ця пісня й у репертуарі ідеального
поета Перебенді, що співає:

“З дівчатами на вигоні
Гриця та Веснянку . . .”

А й у своїй самотності поет — не одинокий:

У мойї хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Гриця дівчина співає, —
Я не одинокий, є з ким вік дожить . . .

В заранні ХІХ століття, як тільки появилася в
пісенних збірниках, пісня про Гриця притягала увагу
дослідників і літераторів своєю артистичною цін-
ністю. Середньовічний мотив зачарованої сили кохан-
ня визначився в цій пісні геніяльною простотою, дра-
матичною наснаженістю, сюжетною стислістю. Дів-
чина труїть милого за те, що двох кохає — відгомін
стародавнього, широкорозгалуженого сюжету, що
слідний і в версіях Трістана й Ізольди. Постать укра-
їнської дівчини в словах і дії трагедійно виверше-
на, демонічна в своєму нищівному коханні. Вона не
звичайна чорноброва, але “чарівниця справедлива”:

Та чарівниця і зілля знає,
а тебе, Грицю, заздрісно кохає.

Любов є поза поняттями добра й зла. Без кволик
нарікань на нещасну долю, дівчина сама чинить
суд над своїм горем. Не розтлінною покорою, не
смутком розчуження, але холодно, впевнено, рішуче,

послідовно бере у власні руки своє призначення. Пристрасне хотіння, жадоба помсти, енергія, динамічний порив, шалене завзяття роблять її самовідповідальною за свої вчинки та їх наслідки:

“Нехай не буде ні їй ні мені,
Нехай наїється сирої землі!”

Для того вона все передумала, все пляново, холоднокровно, з внутрішнім напруженням приготувала:

“В педілю рано зілля копала,
А в понеділок пополоскала.
Прийшов вівторок — зілля зварила,
В середу рано Гриця отруїла”.

На страшне обвинувачення матері:

Нащо ж ти, сучо, Гриця отруїла?
Не знала ж того, що зілля уміє?
Що Гриць сконає, нім когут запіє?!

дівчина вибухає безмірним болем розбитого серця, зневаженої гідності, зрадженої довіри, занепащеної любови: Ой, мати, мати, жаль ваги не має...
Нехай же Гриць двох не кохас!...

Без жалю й каяття, негнуто потверджує свій учинок: Гак, то я зробила, бо я знаю, за що!

Вона сама перед власною совістю відповідає за свої почуття й учинки: весилыне, справжнє кохання само собі суддя.

І навіть ув останньому зверненні до мертвого Гриця невмолимо, з безпощадним почуттям довшеної пімсти визнає закономірність свого діяння, немов Горгона до Ефіяльта:

Оце ж тобі, Грицю, за тес заплата —
З чотирьох дощок темная хата!

Бо зраді нема прощення. Гострий драматизм у найбільш істотному згущенні майстерно видержано до кінця. У гордых словах дівчини нема почуття провини, а тріумфує свідомість власної перемоги над сліпотою пристрасти, заздрости й упокорення.

Вічна історія жінки й чоловіки з її глибокими конфліктами — сягає первісних епох боротьби людства з природою, коли окремі умовини творили особлі концепції й сприймання любови. Кохання жінки не те саме, що чоловіки. Тяжкі суперечності, що їх розділяють, здаються вести свій початок від біблійної Еви. Короткий крик у книзі Генези: “Ах, ти є тіло мого тіла й кість од костей моїх!” знаменує щось більше ніж єднання. Адам і Ева вже не є дві істоти, але одноєство. Ототожнення: “І вдвох будуть одним тілом” інтерпретатори вважають відкиненням і засудженням полігамічних прийомів. Але ж тільки вона, що в любові тотально себе ангажує — всеціло себе з ним ідентифікує. Зате він у найпалкіших пориваннях ніколи не абдикує цілковито, бо люблена жінка є тільки одноєю цінністю серед інших. Так є помімо закликів Генези від “початку світу”. Тому в множестві пристрасних амантів є дуже мало “великих закоханих”. Легковажний, егоїстичний Гриць життям заплатив свій “буйний хміль парубоцьких літ”, бо для дівчини, що знає собі ціну, любовна зрада не знає пощади. Так поступила мітична Медея з Есоном у трагедії Еврипіда, так і зробила горда українська Ізольда Білорука з Трістаном у шедеврї Месї України. Бо жінка може всім пожертвувати для кохання — крім власної індивідуальности, людської гідности.

У пісні про Гриця нема сатанізму в роді Барбе Д’Орвілі, але шал пімсти близький “Парубоцькій Справі” Марка Черемшини, якого Гриць — “громадський любас, Федусь знає розлюбити тай знає здурити”: його голос — чорна зрада, його серце — писаний камінь, його віра — буйним вітрам міра. Аби йому послідня година була! Аби його шибеничка не минула! Аби його всі громи убили! Аби його води утопили! Аби його вогні спалили! . . . “Зраджена дівчина” з-під запаски довгий ніж видобула і в один мах його в Федусевих грудях утопила: “На, маєш за твою наругу безчесну! . . .”

Невмирущий дух змагання, нестямні пориви великих пристрастей — цей загально-людський зміст, вилитий у чудову мелодію української пісні є тріумфом мистецтва, що в частковому показано вічне, універсальне, а з тим і типово українське.

Бо жінка зеркало народу. Палка дівчина з твердим характером, горда й непереможна в своїй гідності яскраво репрезентує правдивий психологічно й історично тип українки, самобутний, інший від других народів. Тому польські гонивітерки, кокетки й фривольні легкоумки змушують шукати героїнь історії поза ними, тому присвоюють собі поляки Роксолянку, Марусю Богуславку, Мотрю Кочубеївну Г. Острожську... (“Фам польонез”, Париж, 1923).

Тип московської жінки, вихованої “Домостроєм”, це млява жертва, усліджена й обдурена, що або піддається розпусті (“Воскресіння” Л. Толстого) або з розпачливою резигнацією вбиває себе (Анна Кареніна). Навіть у сучасно перерекльоманій ноблівською нагородою повісті Бориса Пастернака “Доктор Жіваго” найважливішим атутом росіянки є її краса, якою фасциновані чоловіки вирішують її життєвий шлях. Лара каже про себе, що їй потрібно чути над собою волю чоловіки. Відвага, активність, оптимізм мають бути щойно продуктом накинутаго більшовиками виховання. І знову, хоч епізодично вносить рух між усіх інертних жінок — українка - партизанка Юстина Блажейко.

Національна різниця вимовно пробивається в російській народній пісні, що є відповідником “Гриця”: Гриша безкарний, а “Маруся отравилась — в бальніцу йу везуть”. Цей мотив майстерно заaktuалізував Володимир Маяковський, взявши як мотто новинку з газети “Комсомольська правда”: “В Ленінграді дівчина-робітниця отруїлась через те, що в неї не було лякових туплів, таких самих, які носила її подруга Таня”:

Маруся отруїлась

(Пер. І. Гончаренка)

З-за хмарки місяць виліз,
Ще молодий такий...
Маруська отруїлась,
Везуть в прийом - покій.
Сподобався Марусі
Хлопчина

не на жарт:
маленькі чорні вуса
і проділ в акурат.
Монтером був, Іваном,
та...

в душі парижан
назвав себе він Жаном:
"електротехнік Жан".
Він говорив їй часто
одне і те ж завжди:
"Жахливе це
міщанство —
невинність берегти".
Зійшлись і погуляли:
він

каже їй: —
"Облиш!",
бо спостеріг, що в Лялі
Білизна красивіш.

(Вибране, Держ. В-тво Художньої літератури, Київ, 1949,
стор. 128 - 9).

В той час у творчій лябораторії Хвильового блу-
кала Аглая з "Вальдшнепів".

Не від речі в минулому автор сантиментальної
"Бідної Лізи", М. Карамзін, хоч історик, не найшов
іншої величнішої постаті як Марта Борецька, "слав-
ная дочь Новаграда". В його оповіданні вона "мос-
ковська-патріотка", але гине на ешафоті з останніми
словами визову капітулянтам: "Піддані Івана, вми-
раю новгородською громадянкою!"... (Марфа По-
садниці, ілі покареніє Новаграда, Москва, 1803).

Персонажі Гоголя часто українці. Нераз він
супроводжав їх коментарями, щоб наблизити росій-
ським читачам. Напр. про веселу й проворну Кате-
рину, що гостить Ониська, каже: "Дівчата в Україні

Марусі рознещасній
сказав він, зокрема.
"Якє страшне міщанство —
сімейна
ця
тюрма".

Любов
його
ущухла —
п'ятнадцять днів сплигло,
бо ляком критих туфлів
у неї не бодло.

На туфлі —
грошей сила,
А їх нема
і так...

Маруся закупила
отрути на п'ятак.
Життя огидло жінці.
— Ах, смер-рть!
Ах, щастя мить!

В мальованій хустинці
в труні

Маруся
спить.

мають багато більше свободи ніж денебудь інде, тому й не диво, що наша красуня без відома батька приймала в себе гостя ("Страшний кабан").

Крізь усі часи подивляли чужниці українок, їхню високоцінну почуттєвість і моральну чистоту при небувалій вільності дівчат, що самі вибирали собі наречених і навіть у весільних ритуалах освідчались родичам вибранців!). Вірність у подружжі й тяжкі кари за віроломність — це прадавні уявлення етики й моралі українського народу. Такі норми проведені в пісні про Гриця. Її героїня — дівчина з сильним характером, внутрішньою цільністю, діє неспримиренно, в душевній піднесеності. Її морально-емоційна перевага над вибранцем рокувала їхній любові неминучий, трагічний конфлікт. За нестачі і почуттєві примхи переможець жіночих сердець, дводушний Гриць, зійшов отруєний зі світу:

... Поховали Гриця близько границі —
плакали за ним дівки й молодичі ...

Складні у своїй простоті сюжет пісні-балади, магія підмановання чар-зіллям, психологічна й драматична напруженість, врешті смерть доморослого Казанови ... розкривали невичерпні обрії духового багатства героїні.

* * *

Пісню про Гриця перекладано на європейські мови (німецьку, французьку, англійську), а її мелодія ще 1935 р. на міжнародньому конкурсі народних пісень у Брюсселі здобула першу нагороду для швайцарських гармоністів, що проспівали її німецькою мовою перед світовим журі. "Ой, не ходи, Грицю" надруковано тоді на першому місці в збірнику найкращих пісень світу, а тодішня преса писала про "тріумф української пісні".

---

1) Beauplan, Description de l'Ukraine (65 - 68); Scherer "Annales de la Petite Russie", том I, 95 etc. за "Histoire des Cosaques" par M. Lesur, Paris, 1814; Rev. P. Boussingault "Le nouveau theatre du Monde", Paris, 1677 i 1682.

Крім перекладів зродила ця пісня переспіви, сценічні картини, повісті, поеми, драми. Панорами картин, галерії постатей, навіть головні герої драми мінялися в міру таланту й літературної культури авторів, а правдивість національного типу й кольориту підсувала спокусливу думку про історичність героїв драми.

Ще не перевірено всіх найдавніших рукописних збірників, щоб устійнити час найранших записів прославленої пісні. Заки появилася вона в 1827 р. в Збірнику Максимовича, її семикратно опублікували москалі, почавши від "Всеобщаво Песенніка" з 1805.

Перша ж літературна перерібка пісні про Гриця належить польському поетові т. зв. української школи — Богданові Залеському. Не сподобалась вона українському критикові, бо "... в Залеського дівчина представляєсь нам якоюсь вирафінованою збродняркою... дівчина подібна більше до філософічного вбивці Раскольнікова, як до сільської зведеної любки... 2). Таке враження критика від закінчення твору:

"Ах, матко міла,
Вем цю учинила (підкр. критика)
Єго укаране
За пржитклад зостане,
Бо жаль нема граніц,
Не уважа на ніц,
Нехай молодеж плоха

Вє двух сєн не коха". ("Укаране", ок. 1820 р.)

Інтерпретація вчинку дівчини як свідомо продуманого доказує, що Залеський глибше зрозумів пісню від критика, хоч і не дорівняв їй артистичною формою, за що гостро судив поета Іван Франко.

На вищому мистецькому рівні звязок із піснею про Гриця видний у триптиху Юлія Словацького 8)

2) Ол. Колесса, Українські народні пісні в поезіях Б. Залеського, Записки Н.Т.Ш., Львів 1892, том I, стор. 124 - 208.

8) Вибрані Твори в 2-ох томах. Переклад і редакція Максима Рильського, Київ 1959, стор. 63 - 4.

“Пісня козацької дівчини”, що завжди наново переживає смерть милого, ходить на його могилу, рве квіти й гірко плаче в самотині:

...Мій дорогий! О, мій милий!
Где ти до церкви? Ждуть тебе люди,
Друзів, сватів не злічити.
В'януть квітки — вже весілля не буде,
І знову іду я по квіти. (II)
Не од ворожої згинув навали...
Мріє могила висока.
Скільки піску тут понасипали,
Скільки прокльонів у землю постали...
Спить мій коханий глибоко.
Більше жалів він, прокльонів не знає,
Більше його не зустріти...
Щільно пісок до труни прилягає...
Щоденно ходжу я по квіти! (1829 р.)

В листі до матері писав поет із Парижа (1831):
“тутешнім жінкам надзвичайно подобається Гриць”...

Вже в початках літературного відродження в Україні позначився вплив пісні про Гриця. Натхнула вона Левка Боровиковського, піонера - романтика, поета, що любив народні пісні й прагнув надати їм “свіжі форми поезії”. Проте павутина часу вкривала сто років у рукописі його баладу “Чарівницю”, створену в Курську, 1831 р. Від циганки навчилася Маруся чарів, щоб змусити Гриця до одруження. Погубила тим його й себе: “бо чарами верховодить нечистая сила”^{2а}).

Подібну версію на поширений в українському фольклорі мотив “На милування нема силування” відтворив Степан Руданський у своїй баладі “Розмай — примушене кохання” (1854 р.).

У драматичному жанрі першою передачею на сюжет цієї пісні є сценічні картини Кирила Тополі п. п. “Чарі або декілька копів з народніх українських бувальщин та оповідань” (Москва, 1837, дозвіл цензури 1834). Галя, донька багатой Кугутки закохана в Гриця, але знахорка відкриває дівчині, що “Гриць

^{2а}) Левко Боровиковський, Повне зібрання творів, редакція С. Крижанівського, Київ, “Наукова думка”, 1967.

гульвіса й піддурив уже не одну дівку. Коли Гриць посватався з Христею, Галя дістала від Зміїхи зілля і в середу втруїла Гриця”³). Микола Костомарів (“Молодик”, Харків, 1844) найшов у “Чарах” всі сцени природні, етнографічно вірні, майстерно виведені й прикрашені чистою мовою з прислів’ями, поговірками, піснями.

Незрівняно більше розголосу й тривкого напручуд впливу здобула два роки пізніше надрукована в Петербурзі повість про героїню пісні “Ой, не ходи, Грицю”. Її появу зумовила подвійна на той час мода: в російській імперії на український фолклор (“російської Італії”) та в Європі на... античну поетку Сафо. Обом назустріч поспішив підтоптаний російський драматург і театролог кн. Олександр Шаховський (1777 - 1846), якого численні театральні п’єси здобули йому в повсякчасному неуспіхові тільки епітет “найплодовитішого автора”. Дівчина з пісні про Гриця вперше дістала ім’я Марусі Чурай і наділена творчим даром складання пісень. Повість Шаховського водночас включила “Марусю, малоросійську Сафо” в ряд “Сто руских літераторов” (назва збірки, до якої увійшла “історична повість Маруся, малоросійська Сафо”).

Розголосові Марусі Чурай не пошкодила розго- роцувальна оцінка Белінського:

“«Маруся», повість князя Шаховського, с, здається, першою спробою шановного драматурга в відповідному роді і, як усі припізнілі спроби, дуже невдала... Чому автор не каже, що героїня його повісти — лице історичне, а якщо він її вигадав, то за яким правом він приписує їй чудові народні пісні? Та хайби й тільки це! А шкода, що оповідь вищою мірою плутана, темна й недоладна, характерів піби їй не було. Мови й складу теж...”.

А втім постать Марусі-піснетворки попередив Шаховський раніше написаним (надр. 1815) “Ко-

3) Омелян Огоновський, Історія літератури руської, том II, стор. 934 - 38.

заком-стіхотворцем”, якого висміяв Виборний у Наталці-Полтавці: “...не чепурно, що москаль узявся по нашому писати, не бачивши зроду краю й не знавши звичаїв і повіря нашого”. Проте смак до української тематики придбав Шаховському не тільки критиків, а й наслідувачів. Марусю Чурай, складачку пісень відтворювали на різний лад більше й мало талановиті автори в українській, польській і російській мовах: Григорій Бораковський (“Маруся Чурай”, друк. у Львові, 1888), Володимир Самійленко (“Маруся Чураївна”, 1891), А. Шклярєвський “Маруся, малоросійська піснярка”, 1877, 1879), Василь Лукич (1880), Вергілій Нардуччі (Маруся Чурай, Птрб., 1889), Володимир Александров (“Не ходи, Грицю, на вечорниці”, Харків, 1873), Михайло Старницький (“Ой, не ходи, Грицю...”, 1890), Олександр Гроза (“Гриць”, Вільно, 1858), О. Чюміна (“Маруся Чурай — історическая биль (!)”, 1887), Е. Озерська-Нельговська (“Маруся Чураївна”, істор. поема, Кнів, 1896), Д. Куліда (“В чаду кохання — Сафо України — істор. драма), І. Сенченко (“Ой, не ходи, Грицю, на в с ч о р н и ц і”, 1923), Іван Микитенко (“Маруся Шурай”, Київ - Харків, 1935)...

Незабутній Павло Филипович, оригінальний поет і талановитий літературознавець дав критичний огляд тієї продукції й розробок повісти Шаховського в унікальній студії “Історія одного сюжету”⁴). Заповів в ній окрему основну працю про цей сюжет і його мотиви в усіх версіях і варіантах — але не зміг довершити того діла замучений сталінським режимом. !

Усю “історичність” дій і осіб приписав Филипович вигадкам Шаховського. Як російський імперіаліст князь відзначував своїм твором “вечно радостний для родини 1653 год” (цебто 1654-ий пере-

4) Павло Филипович: “Історія одного сюжету”, вступна стаття до повісти Ольги Кобилянської “В неділю рано зілля копала...” Київ, Книгоспілка 1927; вид. “Перемога”, Буенос Аїрес, 1954. (З книгозбірні панства Галини і Петра Данилюків у Вінніпегу).

яславської угоди), в якому померла його героїня, “малоросійська Сафо”. Він їй спершу каже кинутись у річку з розпукки, щоб покінчити самогубством як Сафо, що із-за Фаона, який полюбив іншу, потонула в морі, а згодом, як прославлена грекиня намагасться привернути зрадника силою свого піснетворчого таланту, бо на думку автора “люди все й скрізь однакові”. Значить “автобіографічна” пісня Марусі про Гриця не придалась легковажному князеві психологічно поглибити створену постать. Проте твір Шаховського став праджерелом для всіх біо. і бібліографічних словників, що відмічують піснетворку Марусю Чурай. Як завважував Филипович, сюжет Шаховського міг поширитися й перейти в народній вжиток, у народні перекази.

Легко розповсюджувалася легенда про авторку улюбленої пісні. Рішала не автентичність ні психологічна правда, але сама привабливість чарівної дівчини.

Маруся Чурай, донька полтавського старшини й героя Хмельниччини, Гордія Чурая, що був закатований разом із Павлюком у Варшаві, жила з матір'ю в Полтаві. Долю Марусі, що вславилась постичним хистом, переповів Филипович у короткому змісті повісти Шаховського:

“... Маруся кохає свого молочного брата, сина хорунжого Бобренка. Бобренки хотять посватати за Марусю значкового товариша Кіндрата Іскру — тоді вона не перешкаджатиме Грицеві женихатися з полковниковою сестріницею. В цих тяжких обставинах “розкрився поетичний геній Марусі” — вона складає пісні, в яких висловлює своє горе й надію на побачення з милим — “Болить моя головонька”, “Ішов милий горонькою” і “В огороді хмілинонька”. Приходить наказ Хмельницького виступати проти ляхів. Гриць від'їжджає, Маруся працюється з ним склавши пісню “Засвітали козаченьки” (Цю улюблену нібито пісню Богдана Хмельницького співає йому донька в романі П. Голоти «Хмельницькие или

присоединение Малороссии», Москва, 1834, ч. III, 197-8). Через кілька місяців з'являється новий сумний твір покинутої дівчини — «Хилилися густі лози...». Сусідка Ягаївна, чарівниця, в якій не переводились чорні коти, чорні собаки і т. ін., пропонує Марусі йти в Київ разом із прочанами — може там дізнається вона, що з Грицем, бо ходять чутки, ніби його забито. Дорогою вона складає пісню «Віють вітри, віють буйні...» В її почуттях панує «надзвичайна жвавість збуреної вихором пристрасти уяви». Це не покірنا страдниця, як Квітчина «Маруся», а сильна героїня — може тому й привабила пізніших авторів. У Києві Маруся переживає страшну ніч, залишившись наомиє в підземній церкві, де лунали крики біснுவатого, прикутого до ланцюга. Йй звижаються різні примари, вранці чує вона врочисті співи, відчуває небесну гармонію, але замість білих одеж ангела бачить чорну свитку послушника. Дізнавшись від нього, що це правиться молебєн з приводу перемоги Хмельницького, Маруся схвилована й знесилена, зомліла. Далі описано врочисту зустріч Богдана Хмельницького в Києві. Маруся теж серед юрби. «Київські співачки» разом із полтавською «Сафо» вирішують «від скуки й на честь пана Хмельницького заспівати думку, складену ним ще в тяжких часах». Наводиться текст відомої пісні про чайку-небогу. Від Кіндрата Іскри почула Маруся, що Гриць поїхав прямо у Полтаву, мабуть поспішаючи до Ганнусі. Маруся в одчаї біжить із Києва. В цей час склала вона думку: «Прилітала зазуленька». Гриць забув про Марусю, бо його охопило військо-ве життя: «казацкое наездничество», «молодецькіє прихвати чужекрайних красавиць». Але після першого ж побачення з Марусею, Грицеве серце «змиливалось і він став замислюватися, повіряючи свої думки темній ніченці і нерідко слізми омоченому узголові». Цей сантиментальний вояка, коли його посватали за Вешняківну, сам добре не знав, хоче він цього, чи не хоче.

Через кілька днів багата вдова полтавського старшини влаштовує вечорниці. Маруся збирається показати себе “в всем блеске”, і, якщо не вдасться повернути Грицьового серця, то хоч знищити супротивницю... На вечорницях Маруся співає “Стелися, стелися, зелений гороше” і “Сидить голуб на березі”. Успіх величезний. Гриць готовий забути про свою наречену, шепоче Марусі: “вранці”. Але на другий день одбулися Грицьові заручини, хоч весілля одклали. Гриць гадав, що може воно й не відбудеться скоро — “а там, что будет, то будет. Ко всему пригоднос малороссійское — Еге! в етом случае заменило великороссійское: “авось”.

Маруся, дізнавшись про заручини, кидається в річку (Сафо!), та її врятовує Іскра. Вона тяжко захворіла і — “гарячка нашої Сафо, так як нестями Торквато Тассо, проявилася поетичним маренням: вона не лише говорила віршами, але й співала, особливо часто повторюючи думку “Шумить, шумить дібровонька!” Іскра бере на себе “должность Фігаро” і влаштовує побачення Гриця з Марусею (у Гриця “навернулис крупіє слези” ,коли він почув про Марусину хворість)... Після побачення Маруся швидко видужує — до неї повернулась надія. Якось на прогулянці вона почула весільні пісні. Сумнівів не було. Вона просить матір покликати Гриця на останнє, пращальне побачення, а як не прийде, то в церкві “об’явить всенародно його зламання присяги”. Марусине серце й уява, багато місяців палені вогнями невгасимої пристрасти, злилися в одній думці. Її почування були “непохожі на людські”. Мати дістала вишневого меду, щоб почастувати Гриця, Маруся поклала в пляшку отрути. Далі йде мельодраматична сцена отруєння й похорону. «В ту хвилину, коли священник почав відправляти, почувся страшний шум на паперті, і Маруся з розпученим волоссям, в порваному платті, за яке хтось, видно, хотів її здержати, пробивається до гробу й кричить диким голосом: “Нехайже Гриць двох не кохає, нехай не буде ні тій ні мені”»; зірвала з по-

кійника покров, внялила в нього мутний погляд, і вдруге страшно заголосила: “Я його погубила! вбийте мене!” впала на гріб і так за нього ухватилась, що насилу змогли відірвати її оціпенілі руки». Марусю судять, їй загрожує страта. Але в останній момент Іскра привозить грамоту від гетьмана — “зарахувати славу голову Гордія Чурая... за безумну голову його доньки, Марини, занпащену бабською волею й гіркою долею”. Маруся після цього не довго прожила... »⁵⁾

Фікція це чи справжня історія?

“Літературний обман!” — в один голос відповідали сучасники.

“Це повість на задані пісні, як виробляються поезії на задані рими — де ж тут історичні факти? В якій історії, в якому літописі згадується про Марусю віршувальницю? Покажіть нам бодай один переказ, пісню, приказку, де б згадано цю поетку!... (Атсчественні запискі, 1839, ч. 3).

“Літературним прийомом” назвав Филипович оповідання, що їх нібито зачули Шаховський, і Бораковський. А Борис Грінченко порівнюючи драму М. Старицького з Александровим навів дописку першого “сюжет узято з народної пісні й народного переказу про Марусю Шурай” та опрокидує його: “...Серед маси нашого етнографічного матеріялу мені ніколи не стрівався «переказ» з таким саме змістом, з такою саме інтригою...” (“Зоря”, Львів, 1897, ч. 19, стор. 378).

Шевченко в “Близнюках” говорив про сотника Сокиру, що на “малоросійську Сафо” напевно ввдумав би гостріше слово від “нісенітници”. Особливо вражав поета сміхотливо-чудернацький жаргон у мові персонажів, що начебто мала бути — українською...

Бідна Маруся Чураївна, — писав Франко⁶⁾ —

5) П. Филипович, там же, стор. XIII - XVII.

6) Маруся Чураївна, історичеська поема 1652 року. Скомпонувала Е. Озерська-Нельговская. Київъ, Губернская типографія, 1896. “Життя і Слово”, том V, Львів, 1896, стор. 38 - 9.

героїня чи навіть авторка пісні “Не ходи, Грицю, на вечорниці!”. В нашій літературі новішого часу вона зробилася правдивою “Maedchen fuer alles”. Самих драм про неї маємо аж три: Александра - Старицького, Бораковського й Самійленка, — а отсе її поема про неї. Не знаю, яка там історична основа сеї теми; в усякім разі пісня “Не ходи, Грицю” не є витвором тої героїні, про яку в ній оповідається і привязувати пісню та оспівану в ній подію конечно до 1652 року також нема ніякої підстави”.

Проти пісенної творчости Марусі Чурай висловився історик літератури Михайло Возняк. Він приписав її фантазії й легкій руці “поганого знавця України кн. Шаховського”. (Іст. української літератури, т. III, Львів, 1924, стор. 359 - 60).

Історичність-легендарність-фіктивність, ота контроверсійність авторів і критиків тільки збільшила популярність сюжету, його героїні. Театр Старицького, Тобилевичів, Кропивницького хвилював від Кавказу по Карпати трагедією зрадженої Марусі й певірного Гриця: “Ой, не ходи, Грицю” завжди притягав найбільше глядачів і робив “касу”, признавав Микола Садовський. Улюблена пісня, унікальний твір українського ліричного генія закріпила легенду про Марусю Чурай — постать, автор якої й мав на меті прославлення героїні славної пісні-балади “ой, не ходи Грицю, та на вечорниці”.

* * *

Незрівняна краса її задивляюче багатство українських ліричних пісень як усе велике й тривале своїми наслідками розвивалося й проявлялося повільно. Захоплений дослідник і знавець, Пантелеймон Куліш писав про нашу народну пісню:

“Пісенність у старих часах була сильно розвинута в Україні, а епос так поширений між лицарством як лірична поезія — між жінками. Тут однак пасується ще одне ускладнення. Мова жіночих пісень незалежно від дивної плинности віршу, доходить до дивовижного ступня досконалости. Ви не

стрінете слова як небудь вялого або невідповідно підбраного”.

* * *

Як зерна в хорошому колосі так і слова в кра-
щих, не зіпсованих ще наших піснях, набрані всі
здорові, звучні, повновагі. У складанні замітний
строгий смак; у звукових наслідуваннях мова до-
ведена до найвищої гнучкості, із збереженням вод-
ночас мужнього тону. Як дійшло до всіх тих явищ?
Невже мова жіночих пісень творилася окремішно
і дійшла сама собою до такої досконалості? Чи жін-
ки заговорили про свої почування тільки за часів
козаччини, і в короткому часі без засобів письмен-
ности вспіли піднести свій твір на такий ступінь кра-
си? Ні, тут треба допустити труд довгих століть,
і історія інших мов показує, як повільно постає та-
кий твір. Власне кажучи нашим жінкам належить
тільки незрівняна ні з чим співучість вірша, але муж-
ній тон і сила його слів мають явне співвідношення
до мови дум і лицарських пісень... (П. Куліш “За-
писки про Південну Русь”, С-Петербург, 1856, т. I,
стор. 197).

Ото ж віки поклали печать на народні пісні. На-
льоти часу, впливи нових місць, винахідливість дру-
гих співачок міняли первісний вид. Проте з-під вто-
ришних нашарувань, пропусків і перетворень можна
виділити й первинні основи оригіналу. Напр. з давно
обернених на “устні перекази” княжих дум Куліш
відтворив думу-розповідь про морський похід Варя-
го-Русів у Грецію (Там же, стор. 171 - 81).

Антично-монументальна постать дівчини в пісні
про Гриця близька богатирським жінкам княжих
билин так само як гордим козачкам з героїчних ча-
сів незламного завзяття, непереможної хоробрости.
Дівчина-чаклунка, “та чарівниця справедлива” —
це радше прадавня “віща жона”, сповнена таємної
сили, магічних любовних заклять або одна з верш-
ниць, що воювали на чолі козацьких загонів; в їхню
силу чародійного передбачування вірили бійці й

шанували їхні поради. Повчально моральний зміст пісні: “нехай же Гриць двох не кохає” — нав’язує до “Руської Правди” з її тяжкими карами за віроломність . . .

А втім пімста за зраду рокована:

Ой, як будеш двох кохати —
Буде тебе Бог карати;
А як будеш двох любити,
Буде тебе Бог судити.

Зраджена дівчина ніколи не простить невірному:

Ой, на горі жито і в долині жито;
Під білою березою козаченька вбито.
Ой, убито, вбито, зятагнено в жито,
Червоною китайкою личенько накрито.

Ой, прийшла одна та й то не така;
Ой, прийшла другая з чорними очима,
Ой, підняла китаечку, та й заголосила.
Ой, прийшла третя із нової хати:
Було ж тобі, вражий сину, нас трьох не кохати!

Тріяду вживає українська пісня від найдавніших часів. Обі пісні принагідно наведені з видання Амврозія Метлинського ⁷⁾ не вичерпують багатства варіантів на цю невичерпну тему. Їх сотні в українському фольклорі.

Послідовна й негнута в своєму вчинку дівчина з пісні не найшла свого перевтілення в творивах більшої літератури. Ні твори про Марусю Чурай ні позбавлені історичного сюжету — здебільша не відповідають героїні пісні про Гриця, свідомої каральниці за зраду. Найпопулярнішу драму Михайла Старицького “Не ходи, Грицю, на вечорниці” засудила за це Наталія Кобринська в статті, що була надрукована в “Неділі”, 1911 р. ч. 8: “Героїня драми Старицького цілий акт страшного вчинку виконує якби в сні, майже в неосудимім настрою духа. Напівбожевільна, напівнепритомна, плаче й співає . . . Дівчина в народній пісні труїть Гриця з повною свідомістю, з розміркованою постановою й спокоєм . . .”.

7) “Народныя южнорусскія песни”, Київ, 1854 (стор. 69, 102).

Коли Кобринська писала ці слова критики, в її архіві була вже драма “Ні їй ні мені” на підставі пісні про Гриця, з сюжетом перенесеним у сферу галицької інтелігенції. Цю драму мав ставити Чарнецький, але виявилось, що після смерті Кобринської, чоловік її сестри спалив рукопис разом із іншими матеріялами, бо, мовляв, непристойно, щоб у старшому віці писати любовні сцени...⁹⁾.

Мелодраматична сцена отруєння в повісті Шаховського використана Бораковським у його драмі, якої зміст подав Огоновський:

“... Маруся в монольогу каже ось що: «Попрацаємося з тобою, попрацаємося, та й... на віки з тим зійдемося з тобою!... Зведуть нас, серденько, не вінці золотії, а в землі дошки гробовії! Заспівують нам не пісню дружки весільню, а пам'ять дяки вічную! Положить на вік з тобою нас отрута смертна!» (стор. 102). Відтак бере отруту й дожидає жениха. Приходить Грицько, а Маруся каже йому, що не судилось їй бути перед Богом і людьми, так хоч перед Богом вона зостанеться Грицьковою. Тепер хоче з ним попрощатись. Грицько дивиться боязливо на Марусю й мовить: “Мені самому тяжко на серці; не можу я забути тебе, Марусе, не можу... а робити нічого! (стор. 103). Потім співає Маруся пісню: “Ой не ходи Грицю, та на вечорниці” й наливши Грицькові отрути каже: “Пий, Грицю, та не все! Половину мені остав!... Я з тобою вмісті випю, як на вінчанні пють... (стор. 104). Грицько не й довідується з пісні Марусиної, що вона його отруїла. Коли ж Маруся націлувавшись Грицька хотіла допити отрути, то Чураїха ввійшовши в кімнату, кинулась до дочки й вибила з її рук кружку на піл. Маруся хватає руками останки розбитої чарки, але мати не допускає дочку пити отруту. Тоді Грицько крикнув: «Отруїла! Бог тебе простить, Марусе!» і як стій вибіг із хати” 10).

9) Д. Лукіянович, Вістник, Львів, 1934.

10) Огоновський, Іст. літер. рус., т. II, стор. 922.

Не допустив до отруєння Гриця Володимир Самійленко, зате його Маруся пробиває себе ножем:

... Я так його любила! ... наче пташка,
Уранці вглядівши проміння сонця,
Тріпочеться й весело співає,
Так серце в мене билось і співало
Від погляду його... О друже милий!
Здавався він мені на цілм світі
Найкращим, найдорожчим, найвірнішим —
І то був сон... За все моє кохання
Він тільки й дав мені гидку зневагу...
А я колнсь бажала в світі жити,
Любила сонце, птаства щебетання —
І йду в німу, холодну домовину 11).

Юста в "українській драмі" Олександра Грози діє в супроводі надприродних сил. Вночі в степу на могилі викликані "степові дівчата" ведуть навколо Юсти чарівний танок і співом предсказують отруєння Гриця:

Сцеле сен буйна дивдери лодига,
В недзеле рано бендзеш го копала,
А в понедзялек бендзеш плукала ... 12).

В інший світ перенесла героїню Ольга Кобилянська в поетичній повісті "В неділю рано зілля копала..." як втілення поезії на тлі мальовничої природи Карпат уродлива гуцулка Тетяна, горда, глибока в почуттях, велична в змаганні за своє земне щастя, дарма, що Остап Грицай назвав її театральним типом у стилі андалюзійської Кармен. Конфлікт у повісті Кобилянської побудований на суперечностях обопільного кохання, на духовній несумісності Тетяни й Гриця, який крім того поносить кару трагічної долі за гріхи батьків. А втім не тільки фізичною вродою, але всією внутрішньою істотою Тетяна домінувала над Грицем. Очарований дивною красою Тетяни легінь водночас "боїться її. Така вона гарна, а якась така. Він мішається. Ніколи не стрічав такої..." Тому Гриць горнувся до звичайнішої, слух-

11) "Маруся Чурайвна", драмат. картини в 5-ти діях (Твори в 2-ох томах, Київ, 1958).

12) За Филиповичем, цит. твір, стор. XXXIV.

няної Настки. Нелюдська сила смертельно зраненої гордості кинула Тетяну в божевілья.

Сцени отруєння Гриця Кобилянська в повісті не представила. Проте відомо з її власного опису, як вона її уявляла:

“Тетяна діставшись до його хати, заглянула туди вікном. Побачивши там на столі прилагоджену для нього зранку страву... вилляла до неї принесене з собою зварене трійло зілля. Зачувши однак десь у сінях параз якісь наближаючі кроки, вона вискочила через вікно і, кинувши недалеко хати глечик, утікла в ліс...”.

Як тільки віддала свою повість до друку, Кобилянська писала Лесі Українці “велику просьбу”: ...се оповідання переробити на сцену. Будь то яко драму, будь то на оперу... з чудовою «чорнобривою», яку могла б відограти хіба така артистка, як М. Заньковецька...”. Готовістю Лесі Українки перетворити для сцени “В неділю рано зілля копала...” Кобилянська так раділа, що погоджувалася на всі “зміни й переміни” за винятком одної:

«...лиш одна точка буде тяжка, а то та, що Тетяна Гриця свідомо труїть. Вона ж у повісті труїть у божевільлі з тою гадкою, що то вона не його, а само лиш лихо труїть, що спонукало його двоох кохати. Значить під жадним варунком не з пімсти, а в думці, що то якесь лихо в нім сховалося. (В вищій значенні слова — слабкий похитливий характер).» 13)

Не встигла Леся Українка написати цей твір, склавши тільки плян його. А втім її погляд про свідомість труїння вказує, що героїня Лесі України була б ближча народній пісні ніж інтерпретація Ольги Кобилянської. Неоспоримо говорить про це “Ізоolda Білорука” Над зовнішними аксесуарами всесвітнього сюжету “Трістана” - Гриця височить

---

13) О. Кобилянська: Лист до Лесі Українки з 13. IV. 1912 р. (Твори в 3-ох томах, Київ 1952, Держ. В-во художн. літер., том III-ій, стор. 350).

статую української польової царівни з усіма національними властивостями жіночої душі, із її споконвічною мораллю вірності в коханні. Стійка, горда й незборима Ізольда Чорнокоса — пряма союзниця дівчини з пісні про Гриця, бо зрада коханця це — “гріх великий, непростимий”! . . . Тільки три місяці ділять дату цього архитвору Лесі Українки від тогочасного листа Кобилянської 13а).

Свідомим актом пімсти є отруїння козака Йвана в паскрізь оригінальній версії Шевченка, хоч тільки частинно пов’язаній із піснею про Гриця. Дві сестри, жертви зради в Шевченковій баладі діють обопільно:

Коло гаю, в чистім полі, На самій могилі, Дві тополі високії — Одна одну хилить. І без вігру гойдаються, Мов борються в полі. Ото сестри-чарівниці — Отії тополі. Закохалися обидві В одного Івана А Іван, козак звичайний, Обох їх не ганьв, А лицявся то з тією, То з другою любо . . . Поки в яру увечері	Під зеленим дубом Не зійшлися усі троє. — Отак-то ти, кате! Знущаєшся над сестрами . . . — І пішли шукати Трути-зілля, щоб Івана Завтра отруїти. Найшли зілля, накопили І стали варити. Заплакали, заридали . . . А нема де дітись, Треба варить. Наварили, Івана отруїли І поховали коло гаю В полі на могилі . . . (1848 р.)
--	--

Було б цікаво порівняти ще один літературний варіант сюжету пісні про Гриця, яким є п’сса талаповитого драматурга Івана Микитенка п. н. Маруся Шурай (1935 р.), перероблена з драми Старицького. Варто б дослідити, чи й як користав він з повісти Шаховського. Раніше твір Старицького “осучаснив” Іван Сенченко в 1923 р. зробивши з Грицька комуніста-незаможника, а з Потапа середняка. Як зазначив П. Филипович — перерібка невдала, без творчої

13а) Андрій Ніковський у своїй літературній аналізі “Ізольди Білорукої” зауважив: “Тяжко сказати, який привід, випадок, причина чи настрої навернули Лесю Українку до цієї теми . . .” (Леся Українка, Твори, том III, вид-во “Книгоспілка”, Київ, 1927, стор. 193). Листування з Ольгою Кобилянською вказує, що пісня про Гриця втворювала шлях “Ізольдї Білорукїй”.

думки. Проте репертуар театрів, мабуть, повернувся до сценічних ефектів традиційної п'єси М. Старицького.

Серед текучих змін, крізь буревійні зрушення ще чутніше промовила до українських душ героїня пісні про Гриця в неповторному перевтіленні чародійниці сцени — Наталі Ужвій. Це ж її Маруся з дра-

Галина Петрашевич: Наталя Ужвій у ролі Ганни в "Уираденому щасті" Івана Франка (Українська родинаська скульптура, Держ. В-во образотворчого мистецтва й музичної літератури, Київ, 1957).

ми М. Старицького, крім співу Оксани Петрусенко й опери Данькевича "Богдан Хмельницький" найглибше хвилювала львів'ян у зіткненні зі Східньою Україною в 1939 - 40 рр. . .

* * *

У відстані чвертьстори́ччя невміру́ща поста́ть местни́ці за зраду зазнала ново́ї реінкарна́ції. Пі́сня про нерозгадане всемогут́не кохання ожила в пошу́ках її авторки. Повита тайно́ю романтики привабли́вість дівчини відродила колишню легендарну наро́дню поетку й співа́чку — Мару́сю Чура́й.

“Ой, не ходи, Гри́цю”, тві́р, що натхну́в Франца Ліста до компози́ції “Украї́нської баля́ди”, міг притягну́ти ува́гу й украї́нського дослідника - музико́льога. Леоні́д Кавфман, відомий із своїх праць про украї́нську музику (він автор монографі́ї про М. Артемо́вського-Гула́ка), легко дав себе переко́нати спершу Ол. Шкляре́вському, а згодом твердо пові́рив Ол. Шаховському. Так то чудова пі́сня, яку скла́ла молода дівчина з творчим талантом, феномена́льним голосом і чарівно́ю вродо́ю: “віднайшла автора”, а Л. Кавфман зумі́в їй відкри́ти доро́гу сли́ве до всіх журна́лів і газет 14).

Особли́ву ро́лю відограла у популяриза́ції поста́ті сама привабли́ва зовні́шність красу́ні. Відтвори́в її відомий портре́тист Ф. Саму́сев із двох суперечли́вих описі́в Шкляре́вського й Шаховського. У першо́го:

“Мару́ся була ці́лковита красу́ня й у су́то украї́нському сти́лі: дрі́бненька (то́бто невелика на зрі́ст, трохи худорля́венька, мініа́турно скла́дена), стру́нка, з маленьким, але рельє́фно окресле́ним під тонко́ю біло́ю, узористо́ю сорочко́ю бю́стиком, з крихі́тними ручка́ми й ніже́ньками, з приві́тним ви́разом ласкаво́го, матово́го кольору́ засма́глого личка́, на якому́ проступа́в румя́нець, з карими́ очима́ під гу́стими брова́ми й довгими́ віями... Го́лівку дівчини́ вкривало́ розкі́шне, чорне́ як смо́ла волосся́, заплете́не ззаду́ в гу́сту широ́ку косу́ до колі́н. Чарі́вність дівчини́ довершу́вав маленьки́й ротик з бі́лими як перламутр, зубка́ми, закрити́й мов черво́ний мак, роже́вими губка́ми... Але при́ тому в Мару́сі Чура́й було́ кру́те, трохи́ випу́кле, гладе́ньке, су́хе чо́ло й трохи́ дугопо́добни́й, енергі́йний, з горби́ком ні́с”.

Натомі́сть у Шаховського:

“Чорні́ очі́ її́ горі́ли́ як вогонь у кри́штале́вій ля́мпаді́, обличчя́ її́ було́ бі́ле́ як ві́ск, а ста́н висо́кий і прями́й як сві́чка...”

14) “Ві́тчизна”, 1964, ч. X; 1965, ч. 9; “Мистецтво”, 1965, ч. 5; “Лі́тературна Украї́на”, 1965, ч. 100; “Украї́на”, 1965, ч. 49; “Ра́дянська жі́нка”, 1966, ч. X...

Голос, ах, що то був за голос! Такого дзвінкого, солодкого співу не було чути навіть у київських бурсаків...”

Ці контрастиві характеристики не бентежили ні музикольога ні портретиста. Їм удалося найти красуню модельку й портрет вийшов захоплюючий.

“Нас ані трохи не лякало те, що мистець ніколи не бачив зображення складачки пісень” — заявив Л. Кауфман. Адже історичні постаті нераз відображувано виключно за описом сучасників. Проте він не турбувався ілюстраціями, які за свідченням П. Филиповича були вміщені в книжці Шаховського й мали представляти його головних героїв.

А втім новизною в усій “знахідці” є відтворення портрету Марусі Чурай та його популяризація. Озброєний цим портретом Кауфман здолав зацікавити історією героїні Шаховського видавництва, які надрукували йому в Києві дві публікації: в 1966 р. “Пісня знаходить автора” (в-во “Знання”) та “Дівчина з легенди — Маруся Чурай” (“Дніпро”, 1967).

Спроба з відновленням легенди припала до вподоби особливо в теперішній час фольклоризування української культури в УРСР, а успіхові допомогли завжди впливові московські автори й джерела.

Справді бо Л. Кауфман свої многообіцююче заповідані “дослідження” звів до фабули й персонажів Шаховського й на “Малоросійській Сафо” скомпонував свою біографію піснетворки Марусі Чурай, а до пісень, наведених у повісті додавив декілька за власним здогадом. Як усі пісні Марусі, автобіографічна й пісня “Ой, не ходи, Грицю”. Але ж її героїня відмінна від малоросійської Сафо, з її каяттям після вчинку. Цієї глибокої розбіжності не виправдус припущення, що пісня створена перед отруєнням. Тут питання історичної автентичности конфронтує проблему мистецької правди.

Талановитий літературознавець Олег Бабишкін не має впливу на сприймання відновленої легенди, хоч пригадував при Самійленковій “Чураївні”, що критика давно висміяла Шаховського. “Вельми ці-

Ф. Самусев: Портрет МАРУСІ ЧУРАЙ, олія, 1965 р.

кава й захоплююча" історія Марусі Чурай появилася без критичних коментарів в усіх майже періодичних виданнях України. Удача Леоніда Кауфмана позначилася навіть впливом на оригінальну поетичну творчість: Іван Хоменко склав драматичну поему "Маруся Чурай", про її випуск в-вом "Молодь" сповіщала "Літературна Україна" з 12 грудня 1967 р. З короткої нотатки видно, що сюжет її спертий на повісті Шаховського...

Знайшовсь таки один критик, що опрокинув "відкриття" Леоніда Кауфмана. Григорій Нудьга, літературознавець і фольклорист¹⁵⁾ виступив у статті "Баляда про отруєння Гриця й легенда про Марусю Чурай", яку помістив львівський журнал "Жовтень".

Автор дав цінні завваги про давність сюжету в українському фольклорі з цілим арсеналом наукових аргументів проти елюкубрацій Л. Кауфмана (XVI ст.) та про переклади пісні про Гриця на європейські мови, а між англійськими згадав канадійську поетку, Ф. Р. Лайвзей, що опублікувала свій переклад у 1916 р. п. н. "Донька чарівниці" ("The Daughter of the Witch"). Наведений навіть сучасно-американський успіх пісні, якої "пляжова" перерібка в масовому тиражі майже незміненої мелодії придбала підприємцеві несогірший "бизнес".

У переліку лєтературних обробок пісні про Гриця Г. Нудьга вказав, як творилася легенда про Марусю Чурай із її праджерела, повісти Шаховського. У світлі авторитетних опіній давніших критиків повалилася вся нічим не підперта "історичність". Намагано-сенсаційні, несерйозні, наївно-претенсійні статті Кауфмана про піснетворство Марусі Чурай розторощує іронічно-дискурсивний запит: "Докази?... Хіба обов'язково? Ні, таки обов'язково, шановний авторе!".

У заключних висновках Григорій Нудьга ствер-

---

15) Найдавніші записи українських народніх пісень, "Народна творчість та етнографія", Київ, 1961, 2, стор. 56-64.

див: "... Маруся Чурай — літературний образ, як Наталка-Полтавка, Тарас Бульба й багато інших, про яких ніхто з дослідників літератури не наважиться писати як про реальні історичні особи...

Але легенда про дівчину-піснетворку живе. Народилася вона у зв'язку з популярністю балади "Ой, неходи, Грицю" та великим зацікавленням на початку XIX стол. фольклором України й проблемою авторства народніх пісень.

Ми нічого не маємо проти фантазії й поетичних вільностей" у художній літературі, але ж не можна їх узаконювати й надавати їм права наукової документальності та довільно посилатися на них у наукових чи навіть науково-популярних роботах. Усьому є своє місце" 16).

Превага слушности й логіки не завжди тріюмфує особливо в сфері почувань. Бій за Марусю Чурай триває. Редактори видання "Дівчина з Легенди" залишають питання відкритим, легендарністю застерігається Михайло Стельмах у передньому слові, а ентузіясти розшукують історичні архіви або впевнено кличуть: "Ми чуємо твій голос, Марусю!"...

Таким окликом звернув свою репліку до Григорія Нудьги молодий поет Станислав Тельнюк:

"... Я перечитав поезії Марусі Чурай, зібрані вперше в одній книжці, під однією обкладинкою, — і повірив: вона була, вона жила..." 17).

Для нього не важні архивальні документи, бо "часто в легендах історичної правди більше, ніж у найвірогідніших документах".

Проте автор найновішого твору про Марусю Чураї, Іван Хоменко в своїй драматичній поемі "вдало вплітає в художню тканину документальні матеріяли", як відмічено в "Літер. Україні", а суперлятивна рецензія в київському півтижневику "Культура й життя" 18) впевняє, що він провів справжню "істо-

16) "Жовтень", Львів, 1967, ч. 2, стор. 131-138.

17) Журнал "Вітчизна", Київ, 1967, ч. 9, стор. 208-210.

18) 1968, 14. III (ч. 22) — подав п. Микола Гнатів у Вінніпегу.

рико-дослідницьку роботу". З наведених рецензентом уривків твору виявляється, що поет в образі Марусі Чурай відтворив не тільки чудову піснярку (пісні якої супроводжали козаків у походах), романтичну героїню, але й бойову козачку, гарячу патріотку:

“І кажуть: та Маруся на війні
На скакуні гривастому гарцює,
В кривавій січі ворогів руба.
У всьому війську слава їй велика...”

У цій характеристиці Хоменко відійшов від Шаховського слідом за Бораковським і Самійленком, які своїй героїні надали патріотичних рис, згідно з їхніми власними поглядами на вияви любови до батьківщини. Автор найновішого твору теж віддав данину духові часу, включивши Марусю в “клясову боротьбу”. Вона покарала Гриця не тільки за зраду, але за брак патріотизму й лицарськості, за... клясові лиходійства:

“Коли упав він на горі крутій,
Я заспівала, ідучи по воду,
Оце таку, жаданий милий мій,
Від мене ти одержав нагороду.
За те, що слуг із козаків робив,
За те, що з битви трапив до полону,
За те, що батька шаблю загубив,
І що моє святе кохання вбив,
І Україну не спасав до скону”.

А втім знайдений Іваном Хоменком єдиний досі джерельний документ про Марусю Чурай навів Кауфман у біографічному нарисі:

“Лета од народження Сина Божого тисяча шістьсот п'ятдесят другого, місяця юнія 18 дня. За ведомом его милости пана Павла Семеновича, полковника полтавского, пред нас Кости Кублицкого, суде полку полтавского Андрея Нещинского, атамана городского Федора Суховел, войта, Петра Юревича бурмистра, і при многих общих задних персонах, постановившиися пред нас девица Марина, дочка покойного урядника Полтавского охочекомонного полку Гордія Чурая з Полтави, року теперешнего, загубила страх Божий, смертельний гріх учинила. На лугах збирала кореня отруйного зелья — цикути, з помичю злого духа отруила Григория, сына хорунжого Полтавского полку Петра Бобренка.

Водле того добровольного признаття, той сваvoli не допускаючи ширитися, винайшли сим декрет з порядку прав Магдебурських части четвертой, на листу сто двадцять девятому ку конци: “Злодейка по квестом мает бити отдана тепер кату на отсечение головы ея”.

Той же карности и сие речение зрайци подлеглим zostали справу сию в книги меские полтавские вписати, что и есть вписано року и дня вишеположенного.

На покаяние перед Богом и краткой молитве дано время злодейке”.

Цей судовий акт мав Іван Хоменко найти у матеріалах козацького законодавства XV - XVII ст., які зберігаються в Центральній Науковій Бібліотеці Академії наук УРСР¹⁹). Відкриття — неоцінене. Як потрактував його автор поеми — без її знання годі судити. Можливо, поставився з більшою увагою ніж Кауфман, що тільки мимоходом згадав цей документ (до того не давши точнішої бібліографічної вказівки) та мерщій повернувся до “народніх переказів” у творах Шаховського й Шклярєвського.

Питання оригінальності й вірогідності судового тексту рішає про автентичність події отруєння й дійсних героїв драми: Марусі Чурай і Гриця Бобренка. Тимчасом Кауфман віддався текстологічній спробі відтворити з двох неоднаково поданих у його авторів “гетьманських наказів” помилування дівчини “в память героїчної загибелі батька — й заради чудових пісень, які вона складала”...²⁰).

Запис судового вироку з 18 червня, 1652 означає, що присуд виконано після вділення часу “лиходійниці на коротку молитву”. Його зміст не дає вказівок про піснетворчий талант дівчини. Можна тільки снувати припущення, чи трагічна подія, голосна в Полтавщині, дала привід для створення чудової пісні, чи схожість випадку з раніше відомою піснею

---

19) Л. Кауфман: Маруся Чурай, післямова до видання “Дівчина з легенди”, Київ, 1967, стор. 113 - 114.

20) Там же, стор. 114 й наст.

створила легенду про трагічну любов Марусі Чурай, якої долю легко віднайти в багатьох любовних піснях народної лірики.

А втім пряме відношення судового акту до пісні про Гриця є в свідомій дії дівчини. З обдуманим задалегідь наміром вона збирала в лузі коріння отруйного зілля, а довершивши пімсти добровільно, невгнуто призналася. Тому проступок дівчини названо “свавіллям”, вчиненим “з поміччю злого духа”. Засудженій, що не каялась за свій учинок, бо “загубила страх Божий” — дано короткий час на молитву й каяття. І цим Маруся Чурай із присуду, вписаного “в міські полтавські книги” ближча до героїні пісні про Гриця ніж персонаж Шаховського.

Доба Хмельниччини це героїчні часи незламного завзяття, гордої непереможности нашого козацтва і такий же був дух українського жіноцтва. Такою була й найславніша з хмельничанок — Маруся Чурай.

У площині не тільки історичної, але й мистецької правди слід розглядати Марусю Чурай.

Українська література ще видасть твір гідний цієї постаті, що зможе стати поряд “Ізольди Білорукої”, бо ця потрясаюча пісня й трагічна історія розбитого серця її героїні житимуть — поки любов і вірність, ці відвічні істини хвилюватимуть людей. Вони остануться назавжди величними творами українського народного генія, що вчить нас — бути собою.

Канадійський Фармер, 1967 (чч. 45-52), 1968 (чч. 1-15).

МАТИ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ

Минуло двісті шістьдесят років, коли жалібні дзвони київської Св. Софії сколихнули сковане стужно зимове повітря, сповіщаючи, що переставилася чесна Ігуменя дівочих монастирів Печерського, Київського, Глухівського й колишня Чегнигівська підчашина, Марія Магдалена з Мокієвських Мазепа. У Києвопечерському Вознесенському монастирі крізь імлу пахучого ладану, блимання сльозливих свіч, із урочистопротяжного співу молебнів, шепоту молитов, зідхань і склипувань найближчих вирічало тоді на мить минуле й оживала постать умерлої. Бо то не тільки гетьман утратив матір, але вся Україна втратила свою подвижницю, з великим серцем і світлим розумом.

На честь її заслуг лунали надгробні похвали, а з ними з'явилися картини прожитого, земні діла людини. То бо в тих старих монастирських мурах вивчала правди віри й науки юна шляхтяночка Марина Мокієвська, звідтіл винесла на все життя свою любов до віри предків і відданість Батьківщині. А повернувшись у рідну Білоцерківщину, тим глибше відчувала атмосферу рідного дому, з якого вийшли герої й учасники доби Хмельницького, славні полковники Мокієвські, поляглі в боях під Чортковим і Охматовим... Лицарська традиція в родині, повсякчасна увага до громадських справ і загального добра визначили життєвий дороговказ

Ставши дружиною білоцерківського козацького старшини Адама Степана Мазепа й панею в Мазепинцях, Марія не замкнулася в тісному колі домашніх турбот. Релігійні й поєднані з ними національні справи були завжди на першому пляні. Так і виховувала своїх дітей: сина Івана й доньку Олександру. Молода мати знала, що для державного мужа потрібні: висока освіта, товариські прикмети, володіння чужими мовами, відвідини європейських столиць і культурних центрів, досвід у поведінці із тогочасною аристократією і державною знаттю. Тож раділа, коли обдарований син, талановитий учень Київської Колегії опинився на ко-

ролівському дворі, звідкіля легко юнакові досвідчати привабливий “великий світ”.

Близькою її серцю була доля церковних братств, коли спонукували вони її до виїздів із Білоцерківщини в інші частини України. Не всі сліди заметено в нещадному часі. На Волині книга луцького Хрестовоздвиженського Братства зберегла поруч імен сестриць Марії Гулевич, Анни Завадської й інших підпис кирилицею: “Марина Мазепина Підчашина Чернігівська”, датований коло 1666-го року, цебто коли підписана була вже вдовою. Щира й глибока побожність привела її на останку до монастиря, щоб як черниця Марія Магдалена служити Богові і Батьківщині. У тій буремній епосі безнастанних воєн і походів церковні діячі грали важливу роль у політичному житті України.

Над труною покійної ігумені проносилися слова про її довголітній чернечий шлях, виринали й зникали з кадильним димом його картини. Їх ми, пізні нащадки, відтворюємо з записаного в книгах. А вони ще досі покищо нам не відкрили коли Марія Мазепа прийняла “ангельський образ”. Чи це було після одруження її дітей, коли син став зятем білоцерківського полковника й генерального обозного Семена Половця, чи аж після вінчання доньки Олександри з Іваном Обидовським з Обидова? Зате власноручні підписи ігумені Марії Магдалени Мазепа на монастирських документах 1686 р. стверджують безсумнівно, що вона володіла дівочими монастирями ще перед гетьманством сина. Не тільки почесне, але відповідальне й складне було становище ігумені найповажніших дівочих монастирів, що давали притул не тільки монахиням, але вели школи для шляхетських доньок, просвіщали й виховували. Ті монастирі культурною атмосферою, викладаними науками й моральною дисципліною здавна будили подив і захоплення чужинних відвідувачів. То ж впливи ігумені тих монастирів сягали високо. Вона їх уживала, без сумніву теж у користь свого сина, особливо в перших непевних роках його гетьманування. Для поладнання адміністраційних справ їй вистало б писемно звернутися до патріярха, але ігуменя в зимовий, морозяний час перемагає далекі прос-

**Марія Магдалена з Мокієвських
Мазепа - Колодинська**

(Фотознімка портрету з Волліні, переданого
Адамом Волянським до Народного
музею в Кракові; кольорова відбитка в "Аль-
бомі історичних портретів" Гната Хоткевича).

тори, щоб у Москві особистим заступництвом перед урядовими колами водночас забезпечити синові їхню прихильність, так потрібну серед інтриг, пашквілів, доносів, цькувань багатьох ворогів Мазепи.

А кожний рік, місяць, день — сповнені небезпек, сполохів, скиритих ворожих підступів. Бо за гетьманом не тільки “московські очі поглядали середо дня й посеред ночі” (Ст. Руданський). Вибити з його рук булаву намагалися теж його власні земляки безупинними доносами пашквілями, змовами, наклепами. Він видержав усі удари. І в тих грізних, вікопомних роках перемога гетьмана над його ворогами була водночас подвигом його матері, найкращої дорадниці, найінтимнішою повірницею.

Проте їхня співпраця в державному будівництві України не могла повністю закритися перед оточенням, особливо козацької старшини. Напр. донос Кочубея виразно вказує на помічницю гетьмана, ігуменю (вже тоді покійну), яка всупереч царським заборонам заселявала праве придніпров'я лівобережними вихідцями.

Навіть тьми мертвого спокою позаздрили їй вороги і зруйнували її монастирський гріб. Проте деякі збережені свідки її щедрих дарів на церкви й монастирі як цінні реліквії хвилювали й двісті років після її смерті наступні покоління, може й більше як тогочасників. Велика мати Лесі Українки, Олена Пчілка з пієтизмом звітувала про ці святощі в часописі “Рідний Край”, подавши там їхні репродукції: золотом і сріблом шитий епітрахиль з написом “всечесна госпожа, ігуменія Марія Магдалена Мазепина справила сей епітрахиль, року 1690, септембрія 16”; два “воздухи” з вишневого оксамиту, нашитого перлами та полумисок для церковних потреб із кованого срібла з вирізьбленим посередині образом Вознесення й написом на вінцях: “сіє блюдо справила Марія Магдалена Мазепина, госпожа ігуменія монастиря паненского печерского і глуховского, до храму Вознесенія Господа нашего Ісуса Христа, року 1700, місяця апріля 20” . . .*)

*) Олена Пчілка: Марія Магдалена, мати Мазепи, “Рідний Край”, 1912, чч. 6-8 (За статтею проф. Василя Біднова в “Збірнику — Іван Мазепа”, т. I. Праці Українського Наукового Інституту, т. 47. Варшава, 1939, стор. 35-52).

Із недоступних архівів і книг щораз виразніше виступає жива постать умерлої. Благородна, сувора й мужня мати великого Мазепи: рівна опікунка вижовних братств, енергійна реформаторка дівочих монастирів, оборонниця українських родин і української традиції, щедра добродійка й фундаторка церков, невтомна подвижниця української державної рації, захистниця переслідуваних Москвою українців, дипломатична протекторка українських інтересів перед московським урядом, невтомна подорожниця, утяжливі поїздки якої в далеку Москву мали на меті не тільки релігійно-церковні справи, але й особистими зв'язками й впливами скріпляли безнастанно загрожене становище гетьмана. Її поміч, порада, енергія, вірність, стояли на сторожі в усіх несприятливостях, що з різних боків чигали на сина...

То були тонкі, довірочні, секретні справи, відомі хіба одному тільки гетьманові. В тривожних хвиликах наступаючого зрушення син утратив матір і залишилось опустіле місце найближчої й найвірнішої союзниці, найціннішої істоти гетьмана.. Але дух їхньої обопільності перетривав Полтаву, світив і грів крізь віки.

Тим то не могла смертю зникнути ця жінка з душею володарки, що перед грядучою грозою дала Україні Гетьмана Івана Мазепу. Чим яскравіше осяє його постать історія майбутнього, тим світлішою стане поруч сина подвижниця великодержавної ідеї України — безсмертна його мати.

Промінь, Вінніпег, 1968, ч. 2.

Новий Шлях, 1968, ч. 19.

Свобода, 1968, ч. 10.

ПОБРАТИМСТВО

Дар живої розповіді, невичерпний засяг знань, природний гумор, блискучий дотеп, пориваючий жарт, мила поведінка . . . промощували темпераментному студентові дорогу до різних середовищ, вони усували загорожі які спонтанно виростають поміж великою духовістю винятково обдарованої одиниці а її довкіллям. І молодий Іван Франко привабливою товариською владчою з'єднував собі симпатії знайомих, товаришів і не менше . . . товаришок, бо жінки завжди податливі на свіже, іскристе й дотепне слово. То ж юний поет особливо серед жіночої молоді втішався немалими успіхами. Багато завдячує їм — український жіночий рух.

Ольга й Михайлина Рошкевичівні, Анна Павлик, Уляна Кравченко, Фрозина Бохенська, Марта і Климентія Поповичівні, Олеся Бажанська, а попри них Оприся Герасимовичівна, Ганна Данилевич, Марія Войковська, Амврозія Левицька, Марія Матковська, Текля Навроцька, Софія Окуневська, Герміна Шухевич, Ольга Шухевич, Марія Нагірна, Марія Рєвакович і незлічима плеяда других патріоток — це духові діти й послідовниці Івана Франка. Бо це він шукав, радив, наголошовав, підбадьорював здібних і освічених жінок, щоб їх активізувати в громадському житті.

Цей “фемінізм” Франка зродився з глибокого переконання про його потребу для українського народу. Він бачив, що наше жіноцтво виростало без національної традиції: під російською окупацією переймалося московщиною, а в Галичині польщилось. Через байдужість до українства матерей — позначувався погубний вплив на молоді покоління. Тому найкращу заповідь національного відродження українців бачив Іван Франко в духово відродженому жіноцтві. Поява свідомих українок у літературі, в

громадському житті була для нього доказом, що “національне почуття будиться вже в самому ядрі українського народу”, а вслід за тим росла певність “кращого, швидшого росту нашого народу”.

З українського жіночого руху виникло єдине в своєму роді побратимство Івана Франка й Наталії Кобринської. Триваліше від знайомства, вірніше від приязні, глибше від дружби. Це був нерозривний союз двох великих індивідуальностей, сповнених до себе обопільно повагою й солідарністю, об'єднаних спільнотою ідей, поривів, напрямків, змагань, прийнятих найвищою любов'ю — пагріотизмом. Це чуття єдило їх у літературі, політиці, громадському житті, хоч не бракувало між ними проминальних хвилювань, суперечок, докорів, розбіжностей, непорозумінь, а може й суперництва, але завжди шляхетного . . .

Деякі філософи твердили, що жінки в відношенні до чоловіка не в силі позбутися сרותки, вони її вміщують навіть у громадських взаєминах. Інакше вони не були б “жіночими”. Вродлива, поставна й елегантна Кобринська повдовіла на 30 році життя мала в своїх поглядах ще й інші зацікавлення крім краси жіночого тіла й жіночої моди. Це були її реформаторські пориви. Письменницький хист відкрив їй дорогу до літераторів. Захоплена творами Франка вона признається, що на “дійсні національні інтереси навели її Бориславські Оповідання. Франко зустрів її “Дух часу” й “Задля кусника хліба” з найвищою похвалою. Герой найголоснішого політичного судового процесу, яким Кобринська так глибоко хвилювалася, найславніший поет і письменник — визнав її талант. Перша зустріч з Франком на студентському віці в Коломиї 1883 р. започаткувала тісні особисті й товариські взаємини, що проявилися в літературній творчості¹⁾ й громадсько-політичній дії.

---

1) Визнаний найкращим твором Кобринської, “Виборець” присвячений — Іванові Франкові. Вірш Франка “У Цадника” (з 28 - 30 серпня, 1889) відзначений: присвята — Наталії Кобринській.

Кобринська старша віком від Франка²⁾ в їхній обильній переписці не раз удасться до жіночої кокетерії.

Наталія Кобринська. Фото початку 1880-их років.

---

2) Покійний інж. Іван Озаркевич, братанок Кобринської, не тільки на підставі родинних переказів і анекдот, але й метрикою народин ствердив, що його тета не признавалася до свого віку, подаючи дати 1855, замість 1851.

Наскільки глибше було це почуття, чи можна добачувати тут конфлікт, знав Денис Лукіянович, що готував монографію про Наталію Кобринську. Якби воно не було, ця надзвичайна жінка й велика дама зуміла відділити справи особисті й приватні, від громадських і загальних.

Кобринська не тільки адорувала поета й найвизначнішого свого сучасника. Незалежна матеріально й впливова в колах галицької інтелігенції — вона була його захисницею, за що не раз особисто потерпіла, як це було з жіноцтвом станіславівського товариства. Франко часто гостював на приходстві в Болехові, там проводила вакації його родина. Нераз у тісному колі жартовано, які характерні риси Кобринської перейшли на еманципантку Фрузю в “Лисі - Микиті”...

На 25-річному ювілеї діяльності Івана Франка від українського жіноцтва промовляла — Наталія Кобринська: **“Іван Франко становить епоху в нашому культурно-літературному розвитку... Талант Франка — це не теорбан з кількома струнами, це інструмент, достроєний до загальносвітової оркестри... Реалістичний період і в багатших літературах, як у німецькій або польській, не найшов такого гідного заступника, як наша має в Івані Франкові...”** (Літер. Наук. Вістник, Львів, 1898, т. IV).

Ці унікальні стосунки, близькі й коректні могла б відобразити спадщина Наталії Кобринської — її архів, який по варварськи запропущено в ССРСР. Остання доступна згадка про нього була в 1930 р. в журналі “Західна Україна” за травень, де підкреслено, що в рукописах Кобринської “багато цікавих записок про Франка”. Там теж був найбагатший альбом його фотознімків. Багато з того вже раніше по вандалськи знищила рідня, але винне тут у першу чергу громадянство, зокрема Н. Т-во ім. Т. Шевченка, яке було спадкоємцем архіву та не сміло допустити, щоб рідня вивезла до ССРСР це громадсько-культурне добро як свою приватну власність.

Сама в похилому віці й хвора Кобринська з Бо-

лехова доручила своїй сестринці піклуватися опущеним Франком, коли в останніх його хвиликах нікого з найближчих не було. сини при війську, жінка в лічниці умово хворих, а донька в листах із Росії домогалася віна, бо траплялися женихи...³⁾ Оряся Величко й подбала, щоб вирядити тіло помершого в одяг і вишиту сорочку, бо цей для Кобринської “єдиний джентльмен між галицьким парубоцтвом” умирав самотній — “у драній свитині”.

Прошло 50 років з того травневого вечора на львівському кладовищі, коли словами Наталії Кобринської українське жіноцтво прощало свого великого Оборонця, Брата, Товариша, Союзника. Так як вони тоді й ми сьогодні клонимо голови перед Тим, Хто простував духові шлях, Хто

бажав для скованих волі,
бажав для нещасних долі
і рівного права для всіх.

Їхнє останнє приречення Іванові Франкові в імені майбутніх поколінь дотримано. Як народини українського жіночого руху, його перші прояви й осяги носили тривку п е ч а т ь Франкового духа так і сьогоднішній рух українського жіноцтва — патріотичний і глибоко національний!

Н. Кобринська і І. Франко (1898)

³⁾ Не міг їй Франко “післати чверть хати”, як гірко завважував, бо не мав грошей на щоденний прожиток, хоч у той час у банку “Дністер” девальювалися тисячі “ринських”, зложених громадянством як ювілейний дар для поета. Пор. М. Колодій: Останні хвилі І. Франка, “Українське Слово”, ч. 134, 30 мая; М. Возняк: Пам’яті Івана Франка, накл. “Союзу Визволення України”, Відень, 1916. Крім того “Спомини про Івана Франка”, Львів, 1927, накл. “Нового Часу”. “Наше Життя”, 1965 р.

НАШІ ФРАНЦУЗЬКІ ПРИЯТЕЛІ

Монрзальська преса про Україну з приводу Експо

Відколи пролунало крилате “бажання” прем'єда Джансона зрівняти Квебек у Канаді до України в ССРСР, преса і публічна опінія цієї провінції Канади поживавлено цікавляться Україною, її історією, культурою, актуальним життям. Услід за тим газети і журнали приділяють нам часто передові свої сторінки. Наприклад, щоденник мільйонного тиражу “Ля Прес” (La Presse) повсякчасно інформує своїх читачів про нас. У його редакції є окремий архів українських справ, де завжди можна знайти друковані про нас матеріали.

Напередодні українського дня на “Експо” появилася там же 21 серпня майже на цілу сторінку стаття п.н. “Україна, ця друга версія історії Квебеку”. Автор її Вільфрід Мартен написав її з великою дозою симпатії до нас, хоч би через незаперечну для нього подібність історії Квебеку насупроти Канади та України в відношенні до Москви, Росії й ССРСР. У кресленні нашого історичного минулого не обійшлося без плутанини фактів і термінів, включно з усіма “росіянами”: великими, білими й українцями, як і цілою мозаїчною збираною “автохтонів”, яких асимілювали й цивілізували хозари. Треба відмітити при тому авторське застереження на вступі про суперечність використаних ним джерел. Опріч різних енциклопедій черпав він свої відомості, як подас, від Грушевського, Оболенського, Брежі, тому й віддав він “кожному його правду”. Даремно звертався він по актуальні матеріали зокрема до керівництва вистави й до “Українського Національного Об'єднання Канади”, тому й обмежився він до загальників та слушно ствердив, що большевицька революція не багато змінила в державному становищі України за царів, своїм наданням ‘паперової конституції’: роля української совєтської республіки тільки номінальна. Адже суверенна Україна виключала б рівняння її з Квебеком, її уряд за таке гостро протестував би не дивлячись, що Квебек належить до найкраще розвинених мо-

дерних країн. А втім сильнішу відповідь мін. Джансонові дав лідер квебекських лібералів Маршан на пресовій конференції: "... советська розв'язка була б огидна для канадських французів (франко - канадців), бо кожний громадянин у всіх 15-ти советських республіках мусить учитися по-російськи..."

В. Мартен не дав себе обманути домінуючому при вході до советського павільйону розмірові російської советської республіки, яку так вдаряюче кидав у бочі всім відвідувачам просторий металевий сілюет її географічної карти при якому інші 14 республік никнули як ліліпути при великані. Він підкреслював земні багатства України та її клімат кращий від Росії. Подивляючи кількісну участь жінок - депутаток: 160 на 316 депутатів - комуністів він втручає на маргінесі: "Пані неосуфражистки й бійці за цю прославлену рівноправність, спитайте про той секрет українок!" Варто б згадати тут сідоглавого Плятона, від якого світ ще перед нашою ерою міг дізнатися, що Близько Чорного Моря в країні званій Сарматія (Сауроматідес) живуть безчисленні міріяди жінок, що не тільки герцюють на конях як мужчини, а й володіють таксю ж як і вони зброєю. На тій підставі жадав він для своїх землячок — рівноправности...

Спочутливою прихильністю до України позначено й закінчення статті В. Мартена: "Хоч Україна не може показати туристам своїх природніх пишнот, зате вона дає нам свої традиції, фолкльор, виробництво, що ілюструють багату і чудову історію народу, якуї зумів гордо залишитися собою, прямуючи водночас у багатьох деменах із найбільш поступовим модернізмом". Таким авторам ми не повинні давати нагоди до нарікань на брак уважливости й інформацій з нашого боку.

Не без іронії писав інший автор, Жермен Тардіф у тій же газеті (ч. 195) на першій сторінці: "Советський павільйон дозволив "пройти Україні!" З приводу появи фіктивного листа з підписом "Підгорного" — увесь зміст його перекладено з англійського тексту на французьку мову — подано таке вияснення: "Багато тисяч екземплярів поширено заки управа советського павільйону спостерегла, що їй накоїлося.

Обширне звітлення про виступ української молоді на "Експо" подала "Діманш Матен" (XIV, 29). У її насвітленні це був — "пам'ятний день", Він почався в 10-й годині ранку церемонією відзначення Сторіччя Конфедерації. Після того виступив молодий д-р Ігор Луговий, якого привітальну промову подано в уривках:

... Ми, молоді українці, бажаємо, щоб Канада могла продовжити свій розквіт у душі Конфедерації. Наше бажання ми визначаємо як мир... Минуло більше ніж 75 років, відколи тисячі переслідуваних українців поселилися в Канаді, сьогодні нас майже 500 тисяч, які, зберігаючи нашу власну ідентичність, включилися в політичне й економічне життя Канади... Бесідник далі пригадав, що в Канаді його співпатріоти (земляки) знайшли ті ідеали, за які вони боролися: політичну й релігійну свободу та волю слова..."

Промову д-ра Ігоря Лугового привітав репрезентант "Експо" М. Шарпантіс, підкресливши, що українці здобули визначне місце в Канаді своєю працею, культурою, своїм оригінальним фольклором...

→
Перед голосником: М.
Шарпантіс й Д-р Ігор
Луговий (у пластовому
однострої)

Гімнастична й мистецька програма в барвистих картинах викликала ентузіазм публіки, що найбільш апльодувала оркестрі за козацький марш, "який нагадував боротьбу з москалями". Відчувалося почуття гордості в сотках української молоді. Стаття кінчиться словами учасників: "Цей марш — ми ще його колись відіграємо!" Поента — гідна молоді. (Новий Шлях, 1967 р.)

УКРАЇНКИ Й СВІТОВИЙ КОНГРЕС

Народ, якому відібрали право розпоряджати собою, має історичне завдання відзискати свою суверенність. Цей суверенітет, крім визнання його волею українського народу на своїй соборній землі, вимагає признання інших народів і їхніх держав. У сучасний мент тільки наша еміграція може надолужити й спростувати всю обманну пропаганду СРСР і мовчання України, якої або нема, або вона щаслива й нічого не домагається — тільки тісного злиття з “любимою” Москвою... Включення України в міжнародню свідомість, у міжнародне право є найважливішим завданням еміграції. Задача ця тяжка й складна.

Світовий Конгрес Вільних Українців є першою спробою таким з'єдиненим фронтом промовити до міжнародного форуму, в іменні права українського народу на власну суверенність та протестувати перед світовою opinio проти насильства над ним. У притаманній українцям партійній заїлості, цей об'єднаний виступ є нашим найбільшим політичним досягненням.¹⁾ Від переведення Конгресу залежатиме використання цього небувалого нашого ауту перед міжнароднім світом.

“Відносно тзв. “Всеукраїнського Національного Конгресу, пропагованого угодовецькими партіями під Польщею, враз із їхніми одностумцями в Європі й за океаном, якого ціллю є створити ‘Всеукраїнський Провід’, Конгрес звертає увагу українського громадянства на слідуєче:

1. На цьому конгресі будуть заступлені виключно представники угодовецьких партій. 2. ‘Сенаціональний Український Провід’, створений при таких умовах, може висловлювати лише становище угодовців у національній справі та може бути й буде тільки зняряддям ворогів, якого вони вживють для поборювання державницьких змагань української нації, особливо на міжнародньому ґрунті, як досі використовує Польща тзв. Уряд УНР... (“Новий Шлях”, Саскатун, 24 вересня, 1935).

1) У спробах 1930-их років не вдалося таке “зампрення”. Націоналісти відкинули саму ідею, що здалася їм на той час шкідливою, інспірована Польщею або Москвою на шкоду українських державницьких змагань. На Конгресі Українських Націоналістів Америки в 30. VIII—2. IX. 1935 прийнято резолюцію:

Для українського жіноцтва ідея світового конгресу — не новизна. Що більше, вона навіть йому дуже близька, бо саме українки блискуче zorganizували й перевели свій перший Світовий Конгрес ще в 1934 році в Станиславові, в тяжких умовах польської окупації.²⁾

А втім, хоч політика — не найсильніша домена жінок узагалі, то український жіночий рух був чітко з нею пов'язаний самою історичною долею українського народу, та не раз визначався в своєму розвитку політичною зрілістю, поклавши заслуги для української державно - національної ідеї. Згадати б його соборність і єдність у початковій стадії (поїздки Олени Доброграїв до Галичини та Наталії Кобринської в Східню Україну), його державно - творчу роль в 1917 і наст. роках, його буйний розквіт у Західній Україні між двома війнами. Не йнакше й на еміграції: жіночі організації творилися саме для допомоги українським визвольним змаганням своїми грошовими збірками, пропагандивною акцією, протестаційними вічами, демонстраційними походами.

Теж день 15 листопада 1967 р. в Нью Йорку призначений для жіноцтва, має заманіфестувати не тільки патріотизм, але політичний ріст українок на еміграції. Саме в Нью Йорку перше жіноче віче закликала українок до національної солідарности, "без огляду на релігійні й партійні переконання". Його предсідниця Емілія Струтинська кидала визов забобонам і безсовісним шкідникам українського народу, які відстрашували жінок від політики, бо, мовляв, "світ до гори ногами перевернувся б, якби жінки мішалися в політику!"... Від цієї фрази нас ділять 62 роки.

Великий і славний шлях за українським zorganizованим жіноцтвом зобов'язує нас, сучасниць, виступити гідно, озброєними в факти й відомості про становище України та висвітлити їх документально, переконливо, логічно, в бездоганній пропагандивній формі. Примітивізм нікого не переконує, тут потрібні знання й освіта, напруження волі, щирий, шляхетний патос і непо-

2) Пор. світліну на стор. 44.

3) Пор. стор. 112.

хитне бажання справедливості. Кожна тяжка задача тільки ентузіазмом переходить у подвиг.

А тимчасом ціла підготовна праця організаторок цього “жіночого дня” СКВУ не доходила до широкого загалу жіноцтва. Не проявилася досі назовні й співпраця жіноцтва з організаторами СКВУ, хіба, що в початках нарад комісій зазначено в пресі номінальну участь представниці жіноцтва. Ні захоплень ні хвилювань жінок цим Конгресом не знайти в пресі. Не цікавляться ним і жіночі журнали, навіть із обов'язку інформування: нпр. читачки “Жіночого Світу” напередодні Конгресу даремно шукатимуть вісток про СКВУ. Годі тут примінити засаду, що “мова то срібло, а мовчанка — золото” . . .

Колись наші попередниці живіше цікавилися самим проєктом, його здійсненням серйозно турбувалися, як каже їхня резолюція у справі Всеукраїнського Національного Конгресу:

Український Жіночий Конгрес:

1. Вітає ідею скликання Всеукраїнського Національного Конгресу, вважаючи його необхідним засобом національної консолідації українського народу в найтрагічнішу добу його історії.

2. Уповажнює представництво цілого українського жіноцтва взяти активну участь у Конгресі, дотримуючися напрямних, вказаних Українським Жіночим Конгресом.

3. Домагається від організаторів Всеукраїнського Національного Конгресу належного заступництва так у підготовчій праці, як і в самому Конгресі, яке відповідає значенню українського жіноцтва в суспільному житті нації”.

Бо вимогою українського жіночого руху є “введення жінки в ролі співрішального й співвідповідального чинника в житті нації”.

Коли в 1935 і 36-ому роках ішли дебати довкола здійснення Світового Конгресу Українців, журнал “Жінка” віддавав цілі сторінки тим питанням, а жвава полеміка його редакторки, посолки Мілени Рудницької з соціялістами була для них така дошкульна, що в їхній аргументації не поминули комплементів від “цокотух” до “язикатих Хвеськів” (“Трудова Україна”, 1935, ч. 1-2, ст. 8-9, Жіноче соціялістоїдство).

Не дивлячись однак на ту активність Софія Русова докоряла жінкам за надто малу участь у підготовній конгресовій акції:

“...Хто знає українську жінку, той не зможе не здивуватися її відсутності в цім історичнім масовім виступі українського народу. Досі ми не чули її надхненного слова за Конгрес, не бачимо її живої діяльності! Українська жінка завжди стояла обіч чоловіків у національній боротьбі. В усіх повстаннях, у революції, на війні, вона за всіх часів ішла сміливо вперед, підбадьорувала товаришів, підтримувала їх своєю вірою в кінцевий успіх, оживляючи всяку працю, усякий обов’язок своїм ентузіазмом... І для Всеукраїнського Конгресу, — щоб осяяти його глибокою вірою в творчі політичні сили нашого народу, потрібне палке слово й віддана праця української жінки... (Вістник Українського Національного Конгресу, Прага, 1936, ч. 1, стор. 10).

Змінилися часи, погляди й методи, але нема сумніву, що ця бодра сеніорка тепер так само, а, може, ще більш палко взивала б жіноцтво до масової участі в Конгресі, бо нарід в Україні стократно більш неволений сьогодні, ніж перед 30-ти роками, коли ще окупанти не мали сміливости відкрито пропагувати народовбивство, коли за кордонами урядували українські консулі, а українські комуністи не боялися бути — українцями. Над сучасною Україною повисло зморюю зоологічне почуття страху переслідуваних тварин. Цю одурілу психозу терору пробують нам передати й на еміграції. Її навіюванням піддаються спрагли реклями амбітници, що в ролі “туристок” “бють чолом” окупантові й виправдують насильство. На щастя, були в Україні інші, що як Маруся Бек, вели себе по дорослому.

Св. Павло писав Коринтіянам: *Коли я був дитиною, я говорив як дитина. мислив як дитина, гадав як дитина. Коли ж я зробився зрілим, я відкинув те, що дитяче...*” (1, розд. XIII, 11).

Так і з народами. Коли ми, сучасні українці, в Україні й не в Україні суцці, дамо себе задурманювати іграшками-паліятивами, тут і там мовними й іншими дрібненькими хвилиевими осягами — ми будемо дитиніти замість дозрівати. А втім, ми вже давно виростили від наївних дитячих суперечок, чиє ярмо ласкавіше московського царя, польського короля, чи ще кого іншого. Нашою зрілістю є державницька суверенна воля українського народу. В ім’я тієї зрілості українська еміграція хоче на Світовому Конгресі виявити готовість помагати всебічно визвольній боротьбі за повернення суверенної, соборної Української Держави, зруйнованої советською Москвою.

Ми хочемо бути державно незалежні й на це маємо право. Коли ж нам цього відмовляють, ми протестуємо.

Тому "Жіночий День" СКВУ не сміє перемінитися в звичайну, річну конвенцію СУА чи СФУЖО — з рефератами, аналізами, репрезентанщиною... На цьому світовому форумі ми повинні виступити в обороні тероризованих українок у совєтщині — проти большевицького насильства, московського обману. Вислід нашого маніфесту без вульгаризації має бути сильний, ясний, доцільний, безкомпромісовий. Коли ми справді дорослі.

Цього вимагає від усіх українок історична вага Світового Конгресу Вільних Українців.

Частина учасників СКВУ в Нью Йорку 17. XI. 1967. У 1-му ряді відліва: Слава Стецько, Юліян Заблоцький, Ярослав Стецько, Василь Олеськів, Роман Малащук, Іван Сирник, Олена Лотоцька. За нею в 3-ому ряді — авторка.

ЧАРОДІЙКИ ЕСТРАДИ Й ВОЛОДАР СЦЕНИ

*У Вінніпегу концертували сестри Байко
й Дмитро Гнатюк*

Як привітання ранньої весни, мов усміх неба в час негоди задзвеніла у Вінніпегу солтов'їна мова співучих гостей із України. Із двох головних музичних центрів Києва і Львова їхні вибрані з найкращих артисти: чоловічий баритон “Театру Опери й Балету ім. Т. Шевченка”, Дмитро Гнатюк та вславлений вокальний терцет Львівської Фільгармонії, сестри Даниїла (меццосопран), Марія (лірико - драматичний сопран), Ніна (контр-альт) Байко дали незабутній концерт 2 травня в залі “Плейгавзу”.

Легко немов із казки з'явилися на естраді три чорноброві, завітчані грації в мальовничих одіннях українських дівчат та зразу заворжили всю залю чудовою панорамою просторів далекої Батьківщини, проспівавши пісню о. В. Митюка “Крилець, крилець сокола дай, Полечу — злечу в Рідний Край!...” З давня відома ця ностальгічна пісня в Канаді приймалася як сьб'явлення, так ніхто досі її не співав. Різноманітність голосів із багатством тембрових кольорів та індивідуальне виконання зливалися в неповторну гармонію, легку, барвисту, м'яку, витончену, чарівну, з природніми інтонаціями, що передавали найвишуканіші псриви душі й зберігали водночас національну своєрідність.

Краса гармонії і свіжість промінювали з кожного твору й жанру: від лемківської народної пісні Я. Яреславенка почерез С. Людкевича, Миколу Колессу до молодших Е. Козака й О. Білаша з його модерною, не легкою “Колісковою”, де тричі повторене злиття голосів з чіткістю кожного тону (дуже трудне для одного голосу, не то, що для трьох т. зв. “Гліссандо”), ілюструвало падіння зір. В усьому чітка і ясна дикція, філігранна відточеність кожного звуку, одухотворені думкою і почуттям обличчя, граціозність поз і жестів, їхня природна трансформація при мінливостях настрою... все те давало найвищу естетичну й емоціональну насолоду.

Сестри Байко: Даниїла, Марія, Ніна

А втім, слухаючи сестер Байко, забувається про всяку техніку. Так щиро, безпосередньо, сердечно, правдиво співають тільки справжні великі артистки. Мистецтво сестер Байко це блискуча віртуозність, неперевершені радісність і легкість без тіні напруження, глибока музикальність, правдива національність. Кожна з них це завершена артистка. Великий це тріумф їхньої виховниці — Одарки Бандрівської. Визнання для талановитого тріо виявилось хоча б тим, що львівські композитори творять спеціально для них, а нове видавництво музичної літератури першим випуском видало в 1959 р. збірку пісень п.н. "Співають сестри Байко". Терцет їхній переважно "а капелля" має теж цікавий репертуар для бандур, бо ці мисткині володіють цим інструментом.

Всупереч гіпнотизуючому впливові їхнього мистецтва на слухачів, естрадна стриманість надавала виступі сестер Байко класичного стилю й закономірного дистансу.

Відрубність манєри Дмитра Гнатюка позначувалась від першого моменту його появи на сцені. Рвучкою ходюю, поставою молодого Ефеба, всією апарцією він ламав кордони рампи, вільним помахом рук і

ширською усмішкою відповідаючи на спонтанні вітання публіки, він був серед неї, мав її симпатії, володів нею. То ж уже перші арії здобули ентузіастичні браву, хоч скрупулянтні критики могли б дошукатись незначних порушень тону й дикції.

Проте зараз у всій потужності свого таланту виявив себе артист в арії Остапа з опери М. Лисенка "Тарас Бульба". Багатирською міццю лунав його голос у поєднанні з пристрасною й кипучою експресією його гри. Тут Гнатюк не тільки співав, він малював потрясаючу картину, дав фрагмент ілюзійної опери, в якому слухачам вважався у його стіп поконаний зрадник — Андрій. Ця сцена злітала до вершин трагедії.

З тією плястикою створив артист картину з твору А. Кос - Анатольського "Гей, браття - опришки!" У танцювальній позі із стиснутими п'ястками карпатський легінь збирався кликати товаришів. Блискавичне перевтілення — яскрава риса акторського темпераменту київського співака. Особливо в партіях драматичного й героїчного пляну він досягає вершин майстерності. Так вийшли в його інтерпретації "Човен" М. Лисенка й "Дивлюсь я на небо".

Драматична піднесеність і патос не вичерпують творчих можливостей Дмитра Гнатюка. Не меншої віртуозності досягає він у ліричних мініатюрах, бо такі творить він співаючи наприклад "Ой, ти дівчно з горіха зерна". Артист живе на сцені в образах своїх героїв та вмів знаходити їм шлях до сердець слухачів. Палка емоційність, досконалість голосової техніки, акторські подвиги, самобутнє відчуття національного стилю й кольориту склалися на власний, індивідуальний артизм Дмитра Гнатюка.

Хто мав колись щастя слухати Сольомею Крушельницьку, той пам'ятає, з яким пієтизмом ця світової слави співачка підходила до українських народніх пісень. Вони завжди становили половину її концертної програми. Саме у відтворюванні народніх пісень яскраво виявляється сила надхнення й творча індивідуальність артиста. Велика артистка співаючи напр. відому пісню "Сам п'ю, сам гуляю", не залишила сліду з її розгульно-піяцького характеру. Схвилюваній аудиторії С. Крушельницька передала глибокий трагізм самоти.

Наскрізь оригінально відтворив Дмитро Гнатюк популярну "Гадзю", дарувавши слухачам естетичну радість. В наспіваних платівках Оксани Петрусенко й Івана Козловського їхній герої або розпливається в недосяжних мріях або страждає в безнадії. Коли ж Гнатюків герої співав: "Що зі мною тепер буде!?", для слухачів не було сумніву, що за мить він схопить "Гадзю" в свої шалені обійми... Тяжіння до повнокровно-

Дмитро Гнатюк

го гумору, дало ще інший шедевр народної пісні, що його створив Гнатюк із мало відомої парубоцької пісні. Прекрасно виконані каскади сміху погідного й добродушного, але темпераментного й веселого парубка, що "як дівчина не моргне — то не вжениться".

Оригінальні й хвилюючі "Два кольори" Д. Павличка — О. Білаша завершили широкий діяпазон програми. Цим твором Гнатюк вимовно засвідчив розквіт свого таланту: він однаково дбає за вокальну техніку як і глибоко змістовну майстерність.

Слід надіятись, що українці в Канаді почують у наступних заповіджених концертах більше творів українських сучасних композиторів, яких талановита плеяда в Україні досягла визначних надбань. А поки що збережуть вдячність за чарівний Вечір, в якому так блискуче концертувала Україна своїми віртуозами в особах сина Зеленої Буковини та верховинок Лемківського Бескиду. То ж усупереч усім негодам і противностям хочеться кликнути за поетом:

Була ти, будеш і еси!
Тобі, єдина Україно,
у серці дзвонять голоси! . .

"Новий Шлях", 1968, ч. 20.

СІЯЧКИ КРАСИ І ХВИЛЮВАНЬ

(Ювілейні міркування з приводу гостини квартету
"Верховина" в Вінніпегу 24/XI 1968)

П'ятнадцять років жіночий квартет Оленки Глібович чарує неповторною красою української пісні, розсіває хвилювання, будить емоції, враження, натхнення, дарує усміх, радощі, розвагу, вгамовує ностальгію, голубить невтишиму тугу, утулює спрагу, зігрівляє надію, естетичною насолодою єднає слухачів у дружбі й любові...

А в тім легко мова мовиться та не легко діло робиться.

Погляд, що найкраще артистам ставати амбасадорами своєї країни, розмірно важкий до здійснення в Новому Світі, де так швидко погасли осяйні ймена Любки Колеси, Михайла Голинського, Марії Сокіл і других європейської слави мистців. А чи зазнали належних тріумфів такі незрівняні майстри як Йосиф Гірняк із Олімпією Добровольською, або Володимир Блавацький і вся плеяда високої кляси акторів? Чудовий творець Капелі Бандуристів, талановитий композитор Григорій Китастих, працював роками в фабриці тяжкої індустрії. Нещадно зникла з обрію в'юнка Кармен — Лідія Черних, довгі роки не покидає кравецької "шали" Ірена Туркевич - Мартинець, безгolosно відійшов назавжди — Василь Тисяк. Ні, не для українських артистів клімат наших нових поселень.

А проте наш песимізм мусить послабнути хоча б у зіставленні таких двох цифер: 15 років проіснування "Верховини" і понад 300 її концертів у Канаді й ЗСА.

Квартет Оленки Глібович — еміграційний твір. Не мав він за собою ні слави, ні рутини, зайняв проте одне з передових місць серед сучасних вокальних ансамблів та вносить свій творчий вклад у розвиток українського пісенного мистецтва на еміграції.

Було б дивно, якби все те йшло без перешкод і

суперечностей. Таке бо вокальне з'єднання вимагає добірного й вишколеного голосового матеріалу, а для безпосередніх і органічних сполук, злиття голосів, їх гармонійного спілкування потрібні безнастанні заправи, постійні й уперті підготовки, кожноденні виправлення й проби. Крім міцного хотіння, гарячого серця, залізної енергії перед обдарованою ініціаторкою і диригенткою ще одна не менше важлива передумова: підібрати таких же ентузіасток, щоб працювати разом із захопленням і любов'ю. Саме з любов'ю. Бо й у мистецтві найкраще є те, що його творить — любов.

І справді Ансамбль Оленки Глібович закоханий у тони, із невідомим пестизмом і щирим бажанням хоче передати публіці свої замилування й увагу до пісні, щоб слухачі навчилися любити її, охоче її слухали й прагнули почути ще.

На 15-річному віку "Верховини" в її злетах не могло обійтися без падіння. Змінювся її первісний склад. По черзі відходили піонерки: Н. Лисанюк, М. Брездень, Г. Підручна, врешті Тамара Косач — контральт (що становить базу всього звучання). Не покинула її важна опора: знаменита акомпаньаторка, Стефа Жовнір - Кюс. При таких змінах диригентка мусить зачлнати *сб ово*. А відомо, що ці співачки тільки в вільних від заробіткової праці хвилях — можуть віддаватися мистецтву.

За невпинною працею й справжнім творчим горінням прийшли нові успіхи. Квартет "Верховина" не втратив своєї широкої популярності, яку здобув у великих концертних залах, крізь радієві голосники, у глядачів телевізійних і кінових екранів, у слухачів награних платівок, і не тільки серед українців.

То ж перший виступ "Верховини" в Вінніпегу став святковою подією.

Уже початкова молитовна пісня Дм. Бортнянського "Под Твою милость" приєднала публіку, що гаряче оплескувала кожну нову точку аж до останньої з врученням квітів малими дітьми.

Квартет виизив шанобливе ставлення до відтворюваних композицій, добру об'єднаність цілості, ліри-

Віра Івашко, Віра Байрак, Віра Стороняк, Оленка Глібович

чну розспіваність, дбайливу підготову, а наді все молодий запал, життєрадість і самовідданість. Постаті співачок у стилевих костюмах (довгі в архаїчному крої врочисто передавали давнину, найбільш мальовничі полтавські й гуцульські символізували регіональну розмаїтість, а білі вечірні сукні з вишивкою вводили усучаснення) вражали вже самою появою, а кожний проспіваний твір створював милий не тільки слухово але й плястично кольоритний спектакль. Поза, рухи, жести, міміка були достосовані до тематики й жанру, естрадно витримані.

Стахійний сценічний темперамент виявила Віра Байрак із милозвучним тембром свіжого сопрано, вона й була хвацькою пружиною різноманітності укладу й рухливості цілого гурту. Ніжна інтонаційність, стриманість і поміркованість у жестах ціхували Віру Івашко (2-ий сопран), а Віра Стороняк, (1-ий альт) найбільш зосереджена в співі й найбільш статична. Партію 2-го альту вела прецизно сама керівничка ансамблю, Олена Глібович.

“Давно знайомі” твори надихані свіжістю, їхня ін-

терпретація далека від заялжених штампів. У виконанні слідне змагання за ясність і чіткість дикції (хтось слушно впевняв, що добра дикція це половина ефекту), за повноту гармонії. Національний пульс б'ється й у нових інтонаціях, особливо в приміненні речитативности (2-ий альт!), що належить до українського музичного стилю (нпр. Народні Думи), а теж є подихом сучасности. Музичні образи багато завдячували майстерности акомпаньторки Стефи Жовнір-Клос.

У програмі переважають сучасні композитори еміграційні й радянські. Було б цікаво почути талановиту львів'янку Богдану Фільц, досі не еміграції незнаму.

До ювілейного Вечора додавав бадьорости й здорової веселости вдалий виступ з природнім гумором, без шаржу Володимира Довганюка в монольогах Гриця Зозулі.

Вітаємо "Верховину" з її п'ятнадцятиліттям свіжу й відмолоджену, радісну й барвисту, хочеться бачити осяги її любови до праці, її поширений репертуар, бо вона наперекір усьому, не зважаючи на противности, буде творчо міцніти, зростати й розквітати та щедро сіяти красу й хвилювання.

"Новий Шлях", 1969, ч. 1-2

“БО ХТО МОВУ ЗАБУВАЄ — ТОГО БОГ КАРАЄ”

З початком місяця серпня відбувся в місті Ст. Боніфас, Ман., П'ятий Конгрес Французької Мови Північної Америки. Підготовка до цього Конгресу, його перебіг, виголошені промови і реферати та схвалені резолюції дають багатющий матеріал, що його повинні ґрунтовно перестудіювати ті українці Канади, що стоять на тих чи інших місцях у проводі нашого національного життя.

Найважливіші постанови Конгресу:

1. Покликання до життя сталої Комісії для студій стану французької мови в Канаді.

2. Найближчий Конгрес має відбутися під знаком студій над двомовністю в Канаді.

3. Навчання французької мови не такої, що нею говорять повсякчасно в щоденному житті Канади, тільки літературної французької мови, що вживається в Франції і що нею говорить та пише культурний світ Європи. Тільки під тією умовою французька мова в Канаді втримається і не занидіє.

4. Культивувати французьку мову, влаштовуючи конкурси французької мови, даючи стипендії студентам на науку французької мови в провінції Квебек та влаштовуючи *тижні національної гордості*.

5. Всі французи цілої Канади мусять співпрацювати над тим, щоб французька школа була справді французькою, не тільки по назві, але й по духові.

Підставмо скрізь “український” замість французький” і будемо мати ясну програму українців Канади над збереженням української мови в Канаді, без чого високі слова про нашу національну культуру та про наш вклад у канадійську культуру і т. д. будуть тільки пустими балачками. *Нема національної культури без її найважливішого вияву, без культури мови, що нею нарід говорить.*

Безсумнівно, Конгрес насуває багато думок і не-

звичайно повчальний підсумками двістілітнього досвіду канадійських французів у боротьбі за збереження своєї мови й своєї національності та в змаганні використовувати для цієї боротьби модерні здобутки науки й техніки, як ось фільму, радіо й телевізію. Ми могли б там найти доволі аналогій з українським життям у Канаді, ми могли б чимало звідти навчитися й використати в наших власних змаганнях.

Але сьогодні хотіли б ми звернути увагу на одну тільки, та незвичайно важливу сторінку тієї справи. Цілий Конгрес французької мови і взагалі вся дотеперішня праця канадійських французів у ділянці збереження своєї національної окремішности стояли під знаком величезної участі в ній французького духовенства і католицької Церкви, бо французи майже в 100% — католики. Конгрес французької мови в Ст. Боніфас був не так діловим засіданням учителів та інших практичних діячів тієї ділянки національного життя, як більше величавою маніфестацією національної єдності довкола свого духового проводу, репрезентованого французьким єпископом на чолі з кардиналом Павлом-Омелянном Леже. І ця маніфестація була така могутня, що вилілася поза національні рамки французької нації: в урочистих святкуваннях і привітаннях брали теж участь представники англійського народу та 14 національних етнічних груп Манітоби. Вони шанували не тільки працю французького народу в Канаді, але і його Церкву та його духових гієрархів, як ту скелю, щоб об неї 200 літ розбивалися буруни житейського моря в Канаді.

Серед них були теж українці. В нашому іменні слово забірав Преосвященний Максим Германюк і в його особі господарі - французи та всі інші приявні вітали "третю найсильнішу національну групу". В той спосіб зайвий раз зафіксовано там сильне становище, що його могли б зайняти українці в Канаді силою свого природного права, своєї праці та співучасті в розбудові Канади, якби виявили більше прив'язання

до своєї національності. *Бо українці в Канаді — не зайти.* Вони прийшли сюди на запрошення канадійської суспільности, що висилала спеціальні вербунокві комісії, шукаючи найкращих поселенців і до них зарахувала українського селянина, *госного, працюючого, витривалого і релігійного.* Своєю працею вирвав він величезні простори від заздрої природи і закріпив над ними володіння людини. І хто як хто, але українці в Канаді мають підставу до національної гордості, тільки треба в них те почуття підсичувати, щоб воно *вийшло з темних закутків підсвідомости і стало складовою частиною ясного й гордого світогляду українця.*

Основою, що на ній може й буде будуватися майбутнє українства в Канаді, це його мова, *рідна українська мова.* Не та мова, що нею говорить фермер у Саскачевані чи рудокоп в Північному Онтерію, тільки та чудова, дзвінка й мелодійна українська мова, що нею говорить український нарід на своїй землі, що в українській літературі вибивається на одне з перших місць серед слов'янських народів і що красою своєю полонила не одного чужинця, якого доля закинула між нас. Є між нами тенденції примітивізувати нашу мову, писати часописи й книжки на рівені мови канадійського українського простолюддя. *Але це — смерть для української культури в Канаді і ці люди повинні глядіти на досвід французів, народу, що дав одну з найкращих культур у світі, народу, що 200 літ не тільки боронив, але й розвивав свою мову в Канаді.*

І на сторожі тієї мови мусить стояти теж наша Церква. Вона має свої багаті традиції і досвід, що з ним ледве чи може рівнятися Церква іншого народу. Ніхто інший, тільки священник, о. Маркіян Шапкевич, був пробудителем українського національного життя в Галичині, ніхто інший, тільки другий український поет і письменник, теж священник, о. Ізидор Воробкевич, слуга Божий і народній, закликав шанувати "мову рідну й слово рідне" та грозив карою Божою тим, що їх за-

бувають. Сягнімо думкою ще далі: чужі подорожні з дива не могли вийти над високим станом письменності й освіти в Україні, а Києво - Могилянська Академія була центром науки й освіти на цілу Східню Європу. А все це було ділом українського духовенства, патріотичного й народолюбного. І вмів це оцінити український нарід: коли гетьман Петро Конашевич - Сагайдачний разом з 40,000 січового товариства записувалися в члени київського братства, вони визнавали тим способом українську Церкву за свій духовий національний авторитет, що береже серце й різьбить душу народу. Ці смирні в покорі перед Богом, але грізні в обороні свого народу й свої вярн християнської лицарі ставили 40,000 шабель на охорону своєї Церкви.

Так було, є і буде по віки-вічні, як довго будуть жити в світі народи. Якщо вони потраплять з себе видати *моральний* авторитет, що стоятиме на сторожі *цілості народу* та його найістотніших, з волі Божої даних і Божим Провидінням бережених національних прав, якщо *моральним авторитетом* стане українська Церква та українське духовенство, не тільки знайдуть вони підтримку всієї української спільноти, але й будуть гарантією, що змагання народу не підуть на марне, бо знайдуть вони свій ґрунт у тисячолітній традиції, бо на їхню опіку стане сила, що вивела їх колись з неволі татарської і перемаже духово неволю московську.

"Новий Шлях", "К. Фармер" 1953, вересень.

УКРАЇНСЬКА МОВА Й ЗМІНА КОНСТИТУЦІЇ В КАНАДІ

Преса, радіо, телевізія скрізь ще й даліше перебувають під знаком недавно відбутої конференції прем'єрів Канади. Не можна твердити, що українці надмірно зацікавлені цією важливою подією. Проте й у наших часописах відведено їй місце, бо ж до живого заторкнула вона питання нашого "бути чи не бути" в Канаді.

На чоло різних проблем висунулася справа української мови, виникла з програми триденної конференції в Оттаві, в днях 5-7 лютого ц.р., в якій дебатах головною темою була рівноправність двох офіційних мов у Канаді. А, може, й ми любимо українську мову не менше від французів, які помимо глибоких політичних різниць між ними всі в один голос домагалися однакових конституційних прав своєї мови з англійською? З однаковим завзяттям боронили їх: Пієр Трудо під кригою стриманости, Люї Робішо з невтомною жвавістю, Жан Маршан з погідною беземоційністю, Даніель Джонсон з непохитною рішучістю. А втім максималісти Квебеку мали незвичайно полегшене завдання рапортом тзв. "Бі енд Бі" Комісії, якої "рекомендації" дали основний субстрат для обміну думок. Не даром прем'єр Квебеку раз-у-раз на них покликався, а навіть єдиний підкреслював її важність тим, що рапорт і рекомендації підписані — єдиногласно!...

Хоч комісія носить назву "двомовности й двокультурности", з цілоти її опублікованого першого тому вихсдить, що вистало б назвати її першим окресленням, бо вона в своїх прерогативах всю національну культуру й ідентичність зводить до мови: чия мова, того культура, того нація. Тим то мова стала центром уваги у нас, українців. А проте за мало інтересу виявлено з нас до самої публікації, що вийшла друком в окремих томах по англійськи й по французьки з датою 8 жовтня 1967 р.

Не місце в короткій статті на докладну аналізу цього 230-ти сторінкового фоліялу, якого еляборат підписали 14 авторів, серед них один українського роду. Ще в лютому 1965 р. тзв. Королівська Комісія опублікувала своє прелімінарне повідомлення, в якому говорилося про “кризу” в Канаді. Нав’язуючи до того автору опрацювали питання офіційних мов та в висліді на стор. 152-6 нововиданого тому подали свої поради “рекомендації”, які відомі з передруків у цілій пресі Канади.

“Криза” в Канаді триває між двома культурними кругами: англомовним і франкомовним. Вийшовши з заложення, що мова є найосновнішим елементом культури (без неї культура загинє), члени комісії погодилися рекомендувати дві офіційні мови, англійську й французьку, мотивуючи це ніби державною рацією, але приховано — “вищістю” обох тих культур (бо бідкання над втратою французької мови можна б віднести й до інших мов, чого комісарі не роблять). Услід за тим іде категоризація громадян Канади на “англофонів” і “франкофонів”. Тут і там натякається на ще якісь культури й мови, але вони є тільки тимчасовим додатком у стані інтеграції. Дух і тенденція приниження інших культур пронизує ввесь еляборат комісії.

Очевидна нетерпимість до третього компоненту канадійської побудови виявляється особливо в маніпуляціях авторів статистикою й інтерпретаціями. Вони вдоволені мовним процесом асиміляції. Замінивши критерій етнічного походження на тзв. матірню мову, автори дістали зменшений процент третього елемента з 26 на 14%. Але вони тим не заспокоїлися, їхнім прагненням є, щоб категоризацію вирішувала мова тзв. щоденного вжитку. Тією дсрогою змалів процент третього елемента майже до половини. Та ба, членам комісії й цього мало. Вони прийняли таку класифікацію: кожний, хто знає офіційальну мову, тим самим належить до її національного круга. Завдяки такій швидкоуспішній операції вони на 87-ій стороні їхньої публікації добилися неспірного результату: англофонів 69%, фран-

кофонів — 30%, і... тільки 1% інших! А в дальших трьох параграфах ідуть “наукові” запевнення про неминучу тотальну асиміляцію. Їх завершує візія близького майбутнього: за 15 років “канадійська дійсність” буде англєфранцузька, двомовна й докультурна! (Щоправда, в прогнозах вичувається турбота за спадок франкомовних процентів у користь англємовних. Пор. параграфи: 68, 70, 72; 251 ч. 2, 288, ч. 1).

Хтось сказав, що кожний шовінізм є відразливий, навіть, коли він у білих рукавичках і з вишуканими фразами.

“Наукова” дискримінація інших культур у звідомленні королівських комісарів є тотальною реакційністю, несправедливістю, водночас расизмом і шовінізмом. Не мавши конституційного забезпечення свого культурного розвою, етнічні групи є позбавлені прав своєю власною державою, якої конституція мала б бути по думці комісарів складена тільки на добро двох головних груп, а не всіх громадян, для яких держава є спільним добром. І тому прем’єр Квебеку посилаючись на “одногослосність” рекомендацій королівських комісарів, заявив, що майбутня конституція Канади має бути договором поміж двома націями...

І справді, на підставі рапорту королівських комісарів тільки англійці й французи мають конституційне право бути рятованими від асиміляції на підставі “вищости” їхніх культур і разючого нехтування культур інших. А тимчасом спроба комісії дати конфузю двох ріжних справ: офіційальних мов і спеціальних привілеїв для етнічних груп англійської й французкої, противиться засадам творення конституції, яка має складатися на базі всіх етнічних груп Канади, а не тільки двох...

На щастя, представники провінційних урядів віднесли критично до рекомендацій комісії. У своїх промовах прем’єри Онтерія, Саскачевану, Альберти, Манітоби, Принц Едвард Айленд підкреслювали, що крім французів є й інші етнічні групи в Канаді, а прем’єр Бритійської Колюмбії явно ігнорував комісійний рапорт, хоч і при тому завважив із професійною усміш-

кою, що в його провінції було б дивно називати англійцями нпр. шотляндців чи ірландців... Навіть голова федерального уряду зазначував на вступі, що конституційні зміни вимагатимуть від інших етнічних груп — самопосвяти.

Яка ж реакція українців?

Найбільш безпосереднім відлунням рапорту комісії є надруковані в її 1-ій книзі “додаткові обсервації” члена тієї комісії, д-ра Ярослава Рудницького. Але що з цього, що автор ніби логічно нав’язав до 10-ти процентів меншинного населення й обґрунтував ілюстраціями поселення українців у західних провінціях з правом на тзв. регіональну мову, коли він — по перше підписав “рекомендації”, що дискримінують українську мову й культуру, а по друге: на вступі до своїх “додаткових обсервацій” ще раз підкреслив свою повну згоду з підписаними ним разом із другими комісарами “рекомендаціями”, які не хочуть конституційно визнати інші мови крім англійської і французької?!.. Тому й не дивно, що тих “обсервацій” ніхто не помітив, а радше не вважав за відповідне про них давати помічення. Тим більше, що етнічним групам буде присвячений окремих том.¹⁾

А втім ми вже вирости від 1916 р., коли український посол манітобської легіслятури замість боронити прав української мови — проти неї голосував. Провінційні уряди не заперечують прав української мови. Ми мусимо протестувати проти антиканадійського дуалістичного шовінізму й реакційності. Ріст Канади не має прямувати дорогою суперництва між англійцями й французами в асиміляції третьої частини Канади. “Дійс-

¹⁾ Автор “додаткових обсервацій” називав їх у пресі й на численних доповідях перед українською аудиторією “меншинним рапортом”, хоч такого й не могло бути, бо не було “більшинного.” а тільки **одноголосний**. Трудно є ловити водночас двох зайців: підписувати дискримінаційний присуд на українську мову та водночас заявляти, що цим борониться конституційних прав української мови. Хто хотів боронити конституційних прав української мови, той не смів підписувати рапорту, який присудив цю мову на завмирання. Дарма, що є й такі “патріоти”, які заявляють, що українцям не є конечно потрібна українська мова для збереження їхньої культури...

ність” і самобутність Канади — це її гармонійна мно-
гокультурність.

Тому й слушно запротестував проти комісійного
рапорту сен. Павло Юзик, кинувши клич організувати
“третю силу”. Важливе й трудне завдання, проти яко-
го виступили в пресі французи, хоч ми опонуємо про-
ти дискримінації української культури — аж ніяк не
виступаємо проти слухних прав французів. Ми віри-
мо в компроміс обох головних контрагентів, але не —
коштом самогубства третього компоненту.

Конституційних прав для української культури
вимагає недавно опублікований тзв. Білий Документ
Комітету Українців Канади. Не вникаючи в усі крутиз-
ни комісійного рапорту з його реакційними тенденці-
ями, КУК обмежився до самих “рекомендацій”. Слабе
відмежування різних понять, брак чітко визначених
власних позицій дали змогу місцевій англомовній пре-
сі потрактувати з легкої руки цей 11-сторінковий до-
кумент. А тимчасом КУК слушно боронить не тільки
українську мову, але вимагає конституційних гарантій
для розвитку всіх інших мов і культур, що творять
структуру Канади. Визнаючи офіційні мови Комітет У-
країнців Канади тим не менше підкреслює право для

Щойно після появи друком IV тому рапортів “комісії дво-
мовності й двокультурності” відізналися на її адресу критичні
голоси, особливо студентська молодь гостро засудила дискри-
мінаційні тенденції цього тому: устійнення рямок розвитку інших
поза двома офіційними культур — як другорядних, відданих до
розпорядимості льокальним адміністраціям. Всі ті протести —
дуже спізнені. Четвертий том є прямою консеквенцією й льо-
гічним висновком першого тому з його основними “рекоменда-
ціями”. Тільки до такої концепції зобов’язалися всі комісіонери,
а з ними й українець, що активізувався в ній ще з 1963 р! Але
нам би вже пора покласти край шкідливому узвичаєнню толеру-
вати антидемократичних, самозванчих “репрезентантів”, “спеців”
від усього, що вважають себе “незаступимими” у вирішуванні
хоч би й найважливіших справ в імені загалу — без його відома
й згоди. Хоч і модне в наш час спілкування фахів, а до “політики”
присусідується найбільше аматорів, то все ж краще вдосконалю-
ватися в своїй одній ділянці ніж партачити інші.

своєї мови українців, що сьогодні є вже на 80% уроженцями Канади.

В обороні української мови звернувся до голови федерального уряду митрополит д-р Максим Германюк, якого лист до прем'єра Пірсона недавно появився в пресі. Беручи до уваги звіт комісії, конкретні можливості, потреби української церкви й культури український ієрарх домагається регіональної двомовності з забезпеченням прав для української мови.

Формулу “регіональних мов” бере в оборону тзв. Синій Друк УВАН, що має піддержувати “додаткові обсервації” свого голови. На жаль, неконсеквентність їхнього автора відбилася й на цій публікації: замість із становища етнічних груп виводити право українців, їх відсепаровано від решти, бо, мовляв, італійці — байдужі. А втім тут важне конституційне право, а не те, чи всі групи схочуть із нього користати...

Більше чи мало виправдана розмаїтість українських реакцій із різних боків висуває потребу координації наших дій. Одностайність, рішучість, чітка визначеність мають скріпляти слухність наших домагань. Нова конституція має творитися на підставі сучасних фактів, а не стану з 1867 р. Вона має бути складена на базі всіх етнічних груп Канади.

“Батьківщина”, “Канадійський Фармер”, “Свобода”
лютий-березень, 1968 р.

П. С. Слід відмітити, що сучасний ліберальний уряд Канади не пішов по лінії “двокультурності” комісіонерів, але визнав Канаду — многокультурною. Експозе в цій справі виголосив прем'єр П. Е. Трудо на конгресі КУК в жовтні 1971 р. Як видно, “мінються часи”, бо колишня політика ліберальної партії змагала до поанглішщення всіх груп хочби шляхом ліквідації нпр. шкіл, яких у Манітобі мали українці понад 150. Цікаві дані про те можна знайти в передвиборчій брошурі консервативної партії, виданій українською мовою в Вінніпегу 1914 р.

УКРАЇНКИ СОКАЛЬЩИНИ

До питання регіоналізму

Олександра
Тацон

Відізвався телефон і “далеко-простірний” голос діячки з Форт - Віліяму, Олександри Тацон поставив запитання: “Чи напишете передмову, бо хочу відзначити 50-річчя нашого жіночого руху в Канаді й видати книжку про працю жінки в моїй Сокальщині — “Окей”?! (З говірковим “у” замість “о” та обміном “и” й “е”). Тон запитання не допустив заперечень.

У цьому поєднанні прив’язання до родинних сторін і любови до великої Батьківщини вийшли дві книжечки з вишивками на обгортках: “Весільні обряди і звичаї Сокальщини” (1965), “Рік у житті української жінки-господині” (1967) з присвятою й світлиною організаторок першого жіночого товариства в Канаді, яке створилося в Вінніпегу в 1916 р. і прийняло назву “Українське Жіноче Просвітнє Товариство”. Авторка віддавна бере живу участь у жіночому русі, то ж своєю публікацією хотіла відзначити його півсторіччя згаданою світлиною, яку репродукуємо на наступній сторінці. Вона була знята з приводу ювілею підчас відвідин членок-основниць (між якими були й сокальчанки) старечого гуртожитку, де проживала колишня секретарка, Анастасія Ферлей. Докладніші дані про цю першу організацію українок у Канаді можна знайти на 126-136 стор. нашого видання. В дальшому тексті повторені деякі уступи з передмов до обох книжечок Олександри Тацон.

Колись регіональні рухи започатковували й вели переважно люди науки, літератури, мистецтва. У “віці бунту мас” забирають голос люди з народу, не тіль-

ВІДОЗВА

До Українського Жіноцтва у Вінніпегу.

Українське Жіноче Просвітне Товариство повідомляє все українське жіноцтво у Вінніпегу, що на днях 11, 12, 13, 14 і 15 червня, с. р. відбуде ся реєстрація, або спис, виборців. Після нового виборчого закону жінки мають право голосу таксамо як мужчини. обов'язком отже кождот української жінки є в день реєстрації зареєструватись, аби опісля на вибори могла голосувати.

Початковий уривок передвиборчої відозви з 1917 р. у фотокопії. Кілька тисяч примірників тієї відозви взивали українок, щоб взяли масову участь у найближчих виборах до парламенту.

На світлинні зібрані піонерки першої організації оглядають збережений примірник своєї півсторічної "Відозви" й першу книгу протоколів разом із дослідницею жіночого руху, Іреною Книш.

Учасниці зустрічі від ліва, сидять: Анна Гавірко (голова імпрезової секції прибула з Вікторії, Б. К.), Марія Боянівська (перша голова УЖПТ-ва тримає книжки протоколів), Анастасія Ферлей (секретарка), Ірена Книш (з Відозвою" в руці), Франциска Боднар, Марселля Тацюк; стоять: Ольга Лучкович-Арсенич (голова статутної комісії, сестра першого посла й дружина адвоката, Климентія Пасічняк (членка Управи), Юлія Власюк-Бачинська (членка імпрезової секції, дружина б. спікер Манітобської легіслятури), Марія Коваль і Анастасія Зюбрецька (голова Контрольної Комісії).

Цим піонеркам і їхнім співробітницям присвячена оця книжечка.
(Скорочений підпис до світлинні з публікації О. Тацюк).

ки громадно в Збірниках, а й поодинокими виступами. Незвичайна талановитість нашого народу витворила впродовж віків на тлі красвидів, історичної долі ріжних наших земель відрубні людські збірноти, що мають відмінні фізіогномії й розвинули говіркову розмаїтість української мови та культурне багатство наших етнічних типів. Вони внесли в скарбницю загальнонаціональної культури тривкі цінності, оберігали її від ворожих нищівних впливів, створили її окремішність від інших націй. Потреба регіоналізму для вищих цілей національної спільноти є безспірна. Абсурдом був би тільки регіоналізм для загумінкового сепаратизму, заскоружлої замкнутості, закостенілого консерватизму. А такої небезпски на еміграції немає.

Майже виключна фолкльоризація нашої культури в Україні, яка поза межами СРСР виступає як регіональна своєрідність “великої” російської культури, з тієї причини може легко находити противників самої ідеї регіоналізму. Проте закидати йому розбивання національної єдності можуть тільки наївність або зла воля. Навпаки мізерна кількість етнографічних видань на еміграції каже дорожити кожною новою появою, тим більше, коли кошти покривають самі ініціатори, як це було з названими вгорі публікаціями.

Авторка уродженка Сокальщини, де стародавні села біля Сокаля: Нисимичі, Тудорковичі, Угринів, Хоробрів, Ниновичі, містечко Варяж із старовинним дохристиянським кладовищем у Городищу Варяжським, що мало колись свої укріплення й магдебурське право з 1538 р.¹⁾, посьогодні викреслені з “адміністративного

¹⁾ З.Н.Т.Ш., Львів 1898, т. XXI, стаття о. Василя Чернецького, “Діло”, ч. 263.

Під кінець 1920-их років ішов у Галичині програмовий “наступ на міста”, збирання матеріалів до їх історичного минулого. Як 1-ий випуск історично-краєзнавчої книгозбірні “Наш Рідний Край” появилася брошура Миколи Голубця п. н. З історії міста Сокаля (Львів, 1929, накладом В-ва “Неділя”, стор. 32 і 4 ілюстрації, обкладинка Івана Крушельницького). Автор назвав це “тимчасовим рефератом”, поки появиться монографія Сокаля. Сьогодні це цінний унікат, де схоплено маркантні відомості з історії й церковного будівництва. Важливий провінціональний центр

поділу України" та перейменовані. В її родинних Нисмичах стояла церковця за народними переказами з кінця XVI ст. Річка Варяжівка, що плила за нисмичівськими городами відділяла їх від Холмщини, а з другого боку прилягала тут до Галичини своїми кордонами Волинь. У тих околицях т.зв. Сокальського кордону з чудовою природою виникли мальовничі картини бувальщини, їхніх барвистих образів прожитого не затемнили ні незмірні простори віддалення ні нестримний час.

По всій Україні шановано старовинні обряди й звичаї, прикрашені місцевим кольоритом даної околиці. Цілими століттями передавалися з роду в рід любов і пошана до рідного побуту. Не загубили їх українці, мандруючи в далекі нові країни. Мов животнорний подих батьківщини ті спогади гріли й кріпили на чужині.

— Сокаль записався в нашій історії як живий свідок релігійно-національних змагань. Тут збереглася мурована церква св. Миколи, де в 1594 році мали свою вступну нараду українські ієрархи з перемиським владикою Копистинським на чолі про унію з Римом, яку наступного року підписали деякі владки в Бересті. Старовинна ця церква була теж на деякий час осідком митрополита Григорія Коленди. М. Голубець наводить листа нунція Марасконті до папи Кліма I-го з 1671-го року: "Властива столиця митрополита повинна бути в Києві, бо він zarazом є архієпископом київським і галицьким. Але що Київ зайняли москалі-схизматики, а Галич підупав, треба би його столицю перенести до Львова. Та не маючи тепер властивої столиці, митрополит перемешкує в Сокалі, де є визначна архимандрія Василіян" (Повідомлення нунціїв, т. II, ст. 410). Деякі позначки насувають здогад, що в Сокалі був жіночий монастир. Городиський помяник має записку: "а се упис інокіні Пелагії з Сокаля"... Сокальська земля випила багато української й ворожої крові; татарські наїзди нищили місто з усіми памятками, які залишили княжі часи. Ця територія належала до белзького удільного князівства, що мало суверенність до 1462 р. Перший раз найдено назву Сокаля в актах кн. Зимовита 1411 р., а в 1891 р., за крайовим законом — вільний королівський город Сокаль належить до 30-ти більших міст Галичини. До сьогодні збереглися під гаєм Валявкою окопи, де таборувало військо Б. Хмельницького, а інші в двірському городі на Бабинці залишили по собі шведи. **Найдені доісторичні пам'ятки** крем'яні долото й сокира, кістяний молоток і ін. як і прадавні оселі з початків християнства ще не досліджені. Археологічні розкопки ще не досягли Сокальщини...

Святковий одяг дівчини   Дівчина в сукняному кептарі

Вимовно говорять про це книжечки Олександри Тацюн. Вона канадійська громадянка вже більш 30-ти років, проте яка ж близька, жива й дорога для неї рідна Сокальщина! Адже враження дитинства й молодости з року-в рік стають дедалі миліші...

З негасимих спогадів дитинства, дівування, заміжжя, господарювання, рідне село живе гомоном давніх пісень, молодечих забав, хвилюючих свят, запопадливого труду, змагань за осяти, прагнень... Любов, гордість, захоплення супроводжають розповідь про Сокальщину й сокальських жінок. У часовому проміжку чітко відзначений народній календар із традиційними релігійними святами, звичаями, обрядами, повір'ями та сезонними роботами. На цьому тлі жінки мов античні карійські силачки працюють невтомно, без сну й відпочинку: в хаті, на городі, на подвір'ї й обійстю, біля худоби, на полі. Роботящі, охайні, меткі, запопадливі до загину. З докором згадує авторка, як мало їм допомагали чоловіки, бо то "нехлопська робота". Таку неспівмірність гостро картав майже три тисячі років тому грецький поет Гезіод у своїй поемі "Роботи й дні":

Жіночий шерстяний кабат із білої вовни

закон праці вимагає правоти й справедливости, а надмірність губить кожну расу.

Естетичні прагнення, чисте й гарне одіння, прибрана хата, килими, рушники, всякі оздоби розвивали в жінок домашнє виробництво. Потреба полотен робила з кожної прялю. Щоб придбати сукно, жінки самі мили й стригли вівці. З багатством назовництва докладно, з дріб'язковим знанням описане вирощування льону й конопель, оруддя й спосіб прядення всіляких ниток: чесниці, пасма, оснівниці, кужіль, вожог, преслиця, кружилка... Про вишивання й не згадується, бо це вже не вважалося працею, а присним відпочинком, дозвіллям. Навіть у день Водосвяття не вільно відпочивати, бо льон псується...

Мертва природа, рослини, тварини, явища громадського й господарського життя, народна етнологія, мітологія, дівоцькі чари, примівки, приспівки пронизують розповідь архаїчними елементами. Цікава, наприклад, згадка про прадавній звичай голосіння на похоронах і голосільниць-плаксієй, про андріївські ворожіння,

свячення води, церемонії кроплення нею господарства й т. п.

Матеріал тим цікавий, що схоплений напередодні змін, які насильно вніс колгоспний лад у життя українського села. Спустошивши природні, віками виплекані картини, сповнені краси, поезії, глибокої символіки, вводять штучно надумані, з макабричною веселістю машкарні видовища, колгоспні ритуали з “князями” - механізаторами, кукурудзозводами й “княгинями” — свинарками, доярками й т. п., новомобілізованими червоноармійцями й т. ін. Книжечки Олександрри Тацюн це натяк жінки з народу про українське фольклорне багатство, це осторога перед нищівною силою, яка плюндрує наші землі, пригадка того, чого вже в Україні немає.

Осучаснення регіоналізму то не самоціль, але за сіб, точка виходу до великої, творчої, збірної праці для основних осягів усієї національної спільноти. Потреба регіоналізму для вищих цілей національного єднання є безспірна. Тільки нестача національного освідомлення вводить регіоналізм на манівці загумінкового сепаратизму, заскоружлої замкнутости, закостенілого консерватизму. А така небезпека нашої еміграції не загрожує. Навпаки, мізерна кількість етнографічних видань каже дорожити кожною новою появою.

То ж слід з признанням відзначити книжечки Олександрри Кімпінської - Тацюн, яка ставши прикладною громадянкою Канади, не забула своєї милої, рідної землі. Її родинна сторона живе в ній тим знанням, тими образами, терпіннями, людськими справами, які вона забрала з собою за океан 30 років тому.

Раніше Сокальський повіт охоплював близько 100 сіл і 9 міст, із 100,000 населенням, що визначалося своїм кольоритним “сокальським” стилем у побуті й народному мистецтві (ноша, кераміка, орнаментика вишивок, писанок і ін.)².

Життя мінливе, але людська вдача зберігається сотками літ. Трудолюбивість українок Сокальщини

---

²Багато етнографічного матеріалу має збірник Броніслава Сокальського з 1899 р. в польській мові: “Повят Сокальскі под względem geograficznym, historycznym i ekonomicznym”.

потверджують недавні советські свідчення що пишуть про них: "Вони — активні трудівниці в колгоспі та учасниці громадського життя"... "У Сокальському районі зараз 211 жінок обрано депутатами місцевих Рад, понад 200 жінок — КПРС, близько 1,200 — члени ВКЛЮМ. Новою формою роботи серед жінок на селі є творення жіночих рад"³⁾. Проте тут нова не активність, а її форма. До нових порядків належать передплати московських "Огоньків" і "Работниц" і ін. часописів, чого за польської окупації не траплялося: ні польських часописів, ані польських пісень. Чи найшлась на цілій території хоч одна "Просвіта", що давала б аматорські вистави польською мовою, як це тепер усі "самодіяльні гуртки" заливає московський репертуар? "Соціалістичні" перетворення намагаються оголити душу народу від самобутніх дум, мрій, заповітних почуттів. Відкинувши багатий духовий світ давнього села — новий побут не зміг підвищити його загальної культури:

"... почали відзначати День тваринника, Вечорі механізаторів, рілників. День тваринника, наприклад, перетворився у справжнє свято. В цей день колгоспники з родинами йдуть до святково прибраного клубу. Урочиста частина починається виступом голови колгоспу, який підводить підсумки соцзмагання між бригадами та між окремими колгоспниками. Передовим бригадам вручається перехідні вимпели, а окремим передовникам — цінні подарунки від правління колгоспу. Секретар парторганізації колгоспу поздоровляє переможців змагання і бажає їм творчих успіхів..."⁴⁾

Такий "регіоналізм" це світ тісноти й духової малечі, це світ дошками забитий.

Як інакше ця "радісно-творча праця" представлена в книжечці Олександри Тацюн, нпр. закінчення жнив,

³⁾ В. Маланчук: Нове в культурі й побуті колгоспників сокальського району, львівської області, на матеріялах досліджень 1960-1961 рр. "Матеріяли з етнографії та мистецтвознавства", вид. АН УРСР, Київ, 1963.

Про жіночі організації в галицьких селах перед колгоспним ладом — пор. статтю на стор. 47-55, де вміщена світлина "Союзу Українок" у Нисмичах із 1932 р.

⁴⁾ В. Маланчук, там же, стор. 26.

де з її опису “обжинок” б’є джерело сили, свіжости й оригінальності.

А втім ніщо так не зворушує як спогад родинного середовища, краю дитинства й молодечих літ, рідних околиць, прожитого серед них. Умовини життя міняються нескінченно швидше від людської психіки. Вирвані з рідного ґрунту люди тим більше податливі на вплив колишніх переживань, на спогад рідного краєвиду, побуту й подій своїх околиць, на почуття близькості з “односельчанами”, на чар традиції. Бо це найбільш автентичний вияв людської збірности. І тісі правди до-свідчила своїми книжечками Олександр Тацюн:

“...Так склалося, що опис цей був читаний у присутності людей, які довгий свій вік провели саме в Сокальському повіті. Слухали вони написане з великим зацікавленням, були зворушені, мали в очах сльози, або щиро сміялися, а наприкінці сказали, що все тут описане так, як воно дійсно було “у нас на Сокальщині”. (Могли, звичайно, багато чого ще додати)...⁵⁾

Бо справжній регіоналізм це живий струм творення, це чар тривання, це мости поміж епохами, тяглість культури. Без нього культура стає сіра, безлика, безбарвна. Тільки правдива народня культура розвивається в квіт великої національної культури, щоб зайняти почесне місце в уселюдському дорібку.

Такий регіоналізм є водночас важливим чинником національного єднання. Тому повторимо за одним із його ентузіястів: “Хочби на краю світу, не перетинай зв’язку з родинною землею”!

“Новий Шлях”, червень-липень 1969.

---

⁵⁾ М. Л.: Сокальське весілля, “Наша Культура”, Варшава, 1966. ч. 9, стор. 15.

ЖИВЛЮЩЕ ДЖЕРЕЛО

Таким для духовості народу є — здоровий сміх. Ми були б вихідцями-інвалідами без сміхотворців “Лиса Микити” з його карикатуристом-сатириком Едвардом Козаком-Еком. Бо ж українці повсякчасно визначалися гумором. Дотепники, сміхуни, весельчаки, жартуни, глумильники, реготуни . . . (безліч синонімів!) завжди були любимцями народу; вони навіть показані на старовинних фресках київської св. Софії. Мав щастя Микола Гоголь здобути собі світову славу багатством українського фольклору, козацьким гумором.

А втім нема великого літературного таланту без почуття гумору. Збагатила нас його блисками наша геніяльна трійця: Шевченко, Франко, Українка. Від Котляревського (й перед ним!) до сучасних нам потомків Остапа Вишні гумор допомагає нам переносити злигодні, жити й боротись. Знають цю особливу обдарованість нашого народу, “приятелі” не гребують звернути її проти нас: нпр. роблячи з М. Хрущова українця додали, що “як справжній українець — він любить сміх”...

Цікаво відмітити, що в сучасній Україні серед чисельної громади гумористів (В. Большак, В. Безорудько, Д. Білоус, Ол. Ковінька, Ф. Маківчук, Ів. Немирович, М. Білкун, Д. Молякевич, Ст. Олійник, В. Чемерис, О. Черногуз, В. Міняйло, Ю. Ячейкін і б. ін.) — не видно авторок. Правда, що в світовій літературі рідко натрапити на жінок-гумористок, а не найти ймення такого рівня як Свіфт, Рабле, Молієр, Твейн, Дікенс. . . Навіть у новіших часах французька Колетт не має багато суперниць. В Україні напевно не бракує талантів, але жіночий сміх не розквітає в кліматі тамошнього “глибоко інтернаціонального” обмосковлювання. І хоч “ліхтарня бундючить вищою освітою”, її не можна підносити на сміх, то ж уриваються недосміяні усмішки неодної Еви Бісс.

Про охочість українок до літературного гумору засвідчив один літературний конкурс Світової Федерації

Українських Жіночих Організацій. Відомо, що завдяки фундації Марусі Бек відбуваються щорічно такі конкурси. Вони поживляють письменницький рух поміж жіноцтвом у всіх країнах нашого поселення; в ньому беруть участь не тільки з досвідом і набутим імям, але спонукують нових авторок пробувати пера. Предметом сьомого конкурсу (1966 р.) були гумореска, гумористична новеля. Для розгляду журі надіслано звідусіль 21 творів. Не всі показалися зрілими. Траплялися деколи балаканини без дотепу й уваги до форми. Проте в більшості матеріял сягав літературного рівня й говорив мовою гумору, а інколи й сатири. Попри тзв. вагомі теми бралися дрібні, злободенні. На краcich сторінках щедро вигравали усмішки, стрибали жарти, іскрився сміх не тільки радісний, добродушний, а й дошкульний, убивчий.

Поряд із сучасністю виринали минуле. Не бракувало традиційних дідів і баб: “Пригоди баби Килини” Віри Троян (Франція), “Пригода баби Дунченко” Марії Жижки (Англія). Клясичний мотив “Продав kota в мішку” осучаснила на тлі українсько-польського антагонізму в анекдотично-новелістичній “Котячій історії” — Ярослава Острук, (ЗСА), “Майже наукова розвідка з історії й політики купання” чч. I-II Ольги Литвин (Австралія) з лагідною іронією, то знову нещадним глузуванням і комічними ситуаціями порівнює давні звичаї “водолюбних” українців з їхніми новими вигодами й достатками на еміграції, що з ними ніяка сила ностальгії не витримує суперництва. Пороки американізації гостро висміяла Емілія Кулик (ЗСА) в оповіданні “Олімпочка”. З таборових ремінісценцій дотепно скомпонувала “Панну Вандзю й Гриця” — Ірена Лунів (ЗСА), а правдиву подію з життя Ганни Совачевої в таборі п. н. “Голубчик” подала Степанія Левченко (ЗСА). До табової тематики звернулася й Олександра Шпак (Канада) в комічній картині “На риболовлі”, зате її “Бабський бунт” викриває брехливість кличів нових окупантів, а гумористичний монольоґ “Ой, горе мені!” показує, як герой удаваним самогубством нарешті спопелив серце своєї надокучливої жінки. Інша насмішлива автопсія іронізує з власної особи вже в самому наголовку короткої гуморески У-

ляни Терлецької (ЗСА): “Теща мого зятя”. Спроба передати комізм у механічному нагромадженні повторюваних ознак вдячності для “мучительки” музики належить Таїссі Богданській (ЗСА): “Флякони”. У жвавих розповідях-монольогах “Трагічна паляничка” й “Мода” посміялася Олександра Костюк (ЗСА) з кулінарних клопотів і модних дурійок. “Пані Стрівай” Марії Жижки (Англія) й “Палата ч. 6” Тетяни Гринюк (Франція) взяли під обстріл плиткість і обмеженість підтоптаних чепурух. Зате Ольга Монтасевич (Канада) протиставила ліпшезнайству й “льоґіці” мужчин жіночу стриманість і розсудливість у гуморесці “На озеро”. Громадського звучання надала своїм жіночим типам Маргарета Пилипчук (Канада): “Дорогі земляки” не найшли ні допомоги для організації ні гостинності в хаті Ганни (Єні), що серед достатків стала додатком до кімнатних меблів, а “Два фронти чи більше?” дали нагоду Волинячці об’єднати розсварених Придніпрянок, Галичанок і Буковинок.

Проте найбільшу мужність і творчу принциповість виявила Іванна Савицька-Мусій. Її сатирично загострена на актуальну тему “Молода Кров” здобула нагороду за формальні вартості й суспільно-політичну значимість у розвінченні дволикості наших часописних редакцій. В іронічній розповіді, чергованій із ляконічними й динамічними діяльностями, з використанням шаржу й гротескових засобів розгортаються комедійні картини з колізіями, гідні сценічного втілення. Добре відомі читачам газет і журналів факти виведені тут разом із конкретними особами. Славний філософ “Сміху” А. Бергзон уже давно завважив, що карикатури з непомітними перебільшеннями вдаліше приподібнюють ніж портрети. Оповідачка, від імені якої ведеться бурхливий сюжет “ходження по редакціям”, уміє жаргувати артистично, зі смаком і викликати безпереривний сміх.

За одноактівку (8 відслон) п. н. “Конкурсів стражданя” призначено нагороду Катерині Штуль (Франція). Актуальна тема в рямках оригінальної форми телевізійного трактування показала вмлість авторки орудувати ситуаційним комізмом, типізацією персонажів, своєрідним діалогічним монольоґом як засобом характеристики, іронією, пародією. Заключна відслона так і

не дала остаточної оцінки української жінки в опініях мужчин після настирливих анкетних розмов із ними. Недоговорені висновки залишено розв'язці глядачів.

Авторкою нагородженого гумористичного нарису “Інспектор Мокрина” виявилася лявреатка попередніх конкурсів поезії й прози — Ганна Черінь. Її дар спокійної розповіді, жартівливої дії й веселого слова примушують сміятися в товаристві надпильного ока й непомильного нюху Мокрини. Тим легше, що цілість сповнена несподіваними сюжетними ходами у жвавому чергуванні шаржових картин, з нарочними перебільшеннями, побутовою лексикою діалогів чи тзв. нагородною етимологією в роді “Арістофанова” “Лізістрата” — Стефанова Лизавета. . . Іронічний тон, пов'язаний із проблемами сучасного життя не позбавляє розповіді ймовірності, попри щедрі вигадки й побрехеньки.

Преса донесла, що Ганна Черінь є авторкою збірки гуморесок “Хитра Макітра”, яка небавом появиться.

Примхи конкурсів доводять часто до неспівмірностей. Пожнивя сьомого конкурсу СФУЖО обильністю талантів переростало за малу кількість нагород. Вислід був не тільки успіхом невтомної організаторки, Лідії Бурачинської, редакторки “Нашого Життя”. Він давав утішну сатисфакцію щирим прихильникам жіночої рівноправності. Бо вийшло на яву, що жіночий сміх може відмонополізувати визнану з-давня виключність таких репрезентантів гумору як Бабай, Ікер, Понеділок, Риндик. . . Нпр. пародія Гриця Зозулі в “Молодій крові” — гідна першовзору.

Оптимізм зростає, коли зважити, що конкурс не охопив усіх адепток веселого жанру. Не кожну приваблює змаг. Віра Ке призналася, що після одної спроби всякий конкурс став для неї наче зима для японця: “Морозе, можеш прийти, після хризантем уже ніякі інші цвіти не цвітуть.” Водночас додала: “. . . я писати буду й жартувати буду незалежно, який курс прийме війна в В'єтнамі”. Це означало іти обраною дорогою, сіяти радість і оптимізм, не дивлячись на літературних ригористів. Мати власний стиль жартівливорозмовний, свій спосіб споглядання на довкілля й далекі обрії, відкинувши застарілу тематику трафарети й повторюван-

ня відомого, до всього, що несе щоденне життя, відноситься з живловою відзивчістю, це її письменницька настанова. Вона нею вибивається на видне місце. Без патосу й пишномовности вона зворушить роковинами Зимового Походу (в ньому брав участь її батько, діяч театру Лавро Кемпе), радує “ясними сторінками життя”, заговорить “із усмішкою про громадські організації”, з повагою про жіночу косметику й нову книжкову появу, захопить танцювальними вечорницями, вона любить веселомудрий тон як у китайських притчах і знайде потрібні слова старовинних мудреців проти всякого лиха; на свій теж лад засвоїть побутові риси нового континенту, тому й до “Валентина” її підхід не стандартний:

... ти став такий звичайний і прозаїчний, такий прецизно практичний, що ти, якби міг, то приліпив би Венері з Мільо нові руки. Ти не дозволяєш собі бути приемним, натхненно усміхненим, відпруженим і власником власної особи. Ти дозволяєш, щоб прая і справи поза домом мали тебе за свою власність. Ти щораз більше і більше належиш людям, людям і автові. Незадовго з тебе нічого не залишиться, тільки окуляри і керівниця.

... А я би так хотіла, щоб ти був моїм Валентином!

Крім малих форм, мініатюр завжди вдаються їй сценічні образки, бо вмів проникати крізь зовнішні вивіски, цебто “влазити в шкуру” зображуваних персонажів, створити з них удалий спектакль (ще одна династична риса: адже це пише донька Клявдії Кемпе-Гош, акторки всебічного обдарування). Вона має увагу й над собою покепкувати в гумористично-комічній автохарактеристиці, де й зазначений театральний атавізм. Темпераментна дотепниця вмів іноді лагідною іронією завдати важкого удару й гострим словом лікувати, хоч могло б здаватися, що пише свої жартівливі рефлексії тільки — для розваги. Проте її “Куток для жінок” в тижневику “Новий Шлях” має не тільки багато “серйозних” читачок, а й читачів. Вони напевне радо привітають окреме видання її сміхомок, яке покаже письменницький дорібок Віри Ке і збагатить стан наших надбань у цьому потрібному й нелегкому жанрі.

Інвентура жіночого сміху в діяспорі яскраво недомагала б, якби поминути унікальну публікацію, що вийшла в Австралії (Мельборн) накладом “Українського Видавництва “Просвіта” в 1969 р. Це Зої Когут “Культурні арабески” з обкладинкою й вступним сло-

вом Едварда Козака. Авторка, можливо, перша в нас сатирична поетка непересічного рівня, а напевно перша, що піднеслася до таких високих реєстрів політичної сатири. Це потужний, хоробрий сміх, що хльостає іронією, глумиться гротескою, шмагає шаржом, бичує сарказмом. У цілій панорамі карикатурних портретів, зграсю просуваються в “Арабесках”: невігласи-всезнайки, шарлятани, шахраї, паразити, кретини, мерзенники всякого автораменту і хруні, бо в нас, як козацькому так і хрунівському роду нема переводу. Це боротьба проти зла, демаскування псевдопатріотизму, визов неробству, тупості, колтунству, це голос, що дає правильну оцінку явищам, висуває лікувальні діагнози нашої дійсності для цілої тзв. діяспори — від “Привіту СКВУ” до “Борщу та гопака”. нпр. про “поетів”:

Бідний поет, що творить у неволі
З обрізаними крилами думок,
Себе в страху понизивши до ролі
Малого пса, що носить мотузок
І гавкає з наказу...

Та бідніший

Є вільний брат його, з моральністю до п'ят,
Який в безпеці героїчно пише
Прокляття на нещасних песенят...

Є в Зої Когут “Вірші ліричні”, крізь які прозирають усмішки, як у її сатирах часто відзиваються трагізм самоти й парадоксальність людської екзистенції, як гумористичні нариси її прози, зійшовши з магістральних тем, відбивають їх у мікрокосмах банальних буднів.

У батьківщині Арістофана, де зродився мобілізуючий сміх, повсюдно лунав клич “Мегалю ейтейте!”, “Величного бажайте!” Наскільки легше є про взнесле й величне — говорити, ані ж промовчувати про них, але завжди примінювати їхні критерії, ними все міряти.

Творча й бойова енергія Зої Когут — це мірила Великого. Тому вона може докоряти “Політичній еміграції”:

Ой, не будьмо ж ми всі самоситими,
Самоп'яними в мрійнім сні...
Україна без нас — далі житиме!
Але ми без України — ні!

Багатий талантами український нарід чому б не мав видати й рідкісної породи жінок-гумористок?!..

“Свобода”, квітень 1972

“СТАРА МАЛА” ЧИ “МАЛЕНЬКА СТАРЕНЬКА”?

Переломовою подією названо відкриття катедри українознавства при Гарвардському університеті. Супроводжали цю подію ентузіастичні голоси преси, щедрі датки на її фінансування й тріумфальні повідомлення про завершення діла враз із світлинами дійових осіб і фундаторів. Загальна опінія майже беззастережно схвалювала проєкт встановлення студій українознавства при університеті неабиякого світового розголосу. Писалося й говорилося про “небувалі досі в Америці перспективи для українських студій”. Адже Гарвард!... Це навіть відсунуло на деякий час у тінь Український університет у Римі, що згідно з написом на фронтоні будинку — “собирає” розсіяних. Недавно в щоденнику “Свобода” на недуже відному місці, але з виразним самовдоволенням появилoся повідомлення про “видання гарвардської серії українознавства”. Такі видання мають появлятися постійно як серійні видання університету. Подано ймена членів редакційної колегії: Віктор Вайнтрауб, Горацій Дж. Лант, Е. Пайпс, Ігор Шевченко та Омелян Пріцак, як голова. Є ще видавничий ресорт Наукової Ради Катедри Українознавства, яку очолює проф. Микола Богатюк. Запляновано видати в цьому академічному 1969/70 році 25 назв, які бібліографічно пояснює повідомлення, підкресливши попередньо важливість цих видань, що

“являтимуться цінним і необхідним джерелом та базою для професорів, працівників кафедр та студентів, записаних на курси з ділянки українознавства. Вони являтимуться основою для розвитку наукового досліджу поза межами України в ділянках української історії літератури, мови та фольклору”.

Крім оригінальних праць будуть появлятися й передруки рідкісних видань:

“розвідок, збірки творів на окремі теми, університетських підручників, бібліографічних збірників, словників, та вибраних (або повних) творів класиків українських гуманістичних наук”.

Після такого вступу подана листа вирішених для

1-ої секції видань. Глянувши на неї, зразу кидається в вічі схематичність, випадковість, безплянова суміш, нестача гідних критеріїв. Не місце тут на докладну аналізу. Вистане проте зупинитися частково при нпр. ділянці історії. Вона не залишає сумніву, що автори вибору найвеселіше й найбезтурботніше прийняли схему шовіністичної російської історіографії. Вибрано для студій “найстарший тзв. український козацький літопис XVII-XVIII ст. Самовидця” (Літописами Нестора й княжої доби, як видно, гарвардська бібліотека перевантажена). Доповненням тут же, як родзинок у тісті виступає назва “Дескрипшен оф Олд Літл Рашія”, цебто застаріле й під царською цензурою спрепароване “Описаніє Старой Малоросіі”, Ол. Лазаревського з 1888 р. в 4-ох част. на 2,050 стор. На цих фундаментальних творах спиратимуть перші студенти гарвардського українознавства свої студії над історією України, яка починається від XVII ст. Питання номенклатури, з якою вже навіть у советській науці покінчено, залежатиме від коментарів викладача, який не зможе сягнути до аналогії з корінною “Малою Грецією” — але має нагоду поставити питання в більш дотепній площині (студенти люблять гумор!): чи країна тому стара, що мала — чи змаліла від старости? А, може, вона й кокетка, воліє бути молодшою від старшої бабусі, що хвацько стрибнула на північ уже раніше від її народин? А, може, як годиться, старуха пильнує незрілу ще “стару малу”. Про це міг би дати цікаві інформації й розкрити містерію успішної операції помолодніння інший професор — учасник серійного вибору, Василь Дмитришин, ще один автор Київської Русі як російської історії, він же й українські революційні рухи 1917-20. рр. уважає тільки вислідом незручної політики Столипіна. Проте не виключена й інтерпретація симпатії й ввічливості до України, але тоді треба в англійському перекладі вжити зіставлення “літл олд” — маленька старенька...

А втім не вдається з довгого на півтори шпальти списку зміркувати точно, що друкуватимуть українською мовою, а що англійською чи навіть російською. Так нпр. Історія української індустрії в 3-ох томах, ок. 750 стор. Ол. Оглоблина була в добу українізації напи-

сана по російськи. З психологічного боку зрозуміле, що авторові миліша власна історія індустрії, ніж нпр. такий раритет як “Історія Української літератури” Миколи Зерова або твори Михайла Брайчевського, що “ізза нестачі паперу” видані “для широкого читача” в одній (!) тисячі примірників. Але ж чому хоч тепер їх не “українізувати” та “Мануфактуру в Гетьманщині” й “Передкапіталістичну фабрику” не видати українською мовою?

“Люди старої України” тогож автора, як і “автономіст” гетьман Мазепа теж далеко не відбігають від традицій відомої школи.

...Насувається основне тривожне запитання: чи створена при Гарвардському університеті катедра українознавства не стане прибіжищем недобитого “малоросійства”?!
(Новий Шлях, 1970)

П.С. Збірка потрібної суми на вдержання гарвардської україністики найшла повну піддержку преси й громадянства. Найбільше активізується Омелян Прицак, акредитований професор у Гарварді, своїми поїздками й газетними статтями. Ці останні будять застереження. Передчасна гльорифікація себе й зіставлення з титанічною роботою Михайла Грушевського й його співробітників до „порядком строгої селекції вибраної групи понад десятиох талановитих людей”... тоді, коли Грушевський за 20 років випустив не більше як 14 докторів” звучить не тільки бундючно, але й гумористично. Виступаючи проти „догматизму” в трактуванні концепцій Грушевського, О. Прицак жваво зацікавлює заповідженою публікацією своїх „Початків Русі”. Тим більше, що не дуже вдалися його спроби з жидівством, а ледве чи пощастить із печенігами, а може виявляться ще як *культуроносці* для Русі: половці, мадьяри, яси й касоги. Є ще до диспозиції історика Київської Русі вчення Дайнеке про сліди давніх зореплавців на земній планеті (на чужопланетних космонавтів тепер мода, як признав Ол. Бердник), а Геродот виразно вказує, що на території України впали з неба золоті плуг, стріла, чаша... То ж читацький загал з увагою поставиться до чистої науки О. Прицака. Запорукою тієї уваги є пожвавлення наших науковців на полі історії України: нпр. Нова секція НТШ, конференції, нові видавництва, проєкти творення нових центрів наукових незалежних від однобічних чи тенденційних селекціонерів... Не кількість „випущених докторів”, ані університетська кар’єра одиниць, але в основу видань гарвардської україністики має лягти науково обґрунтована *українська державна рація* — вона не є „сектянською догмою” для фундаторів гарвардського українознавства!

КОВТОК У ГОРЛІ

У своїх "Розмовах зі Сталіном" Мільован Джіліас передав вислів при обговорюванні Альбанії, яку на думку його розмовця Югославія має проковтнути, що й підкреслив вимовний жест загнутої долоні в напрямі розкритих губ. Проте ця плястично- хижачька вульгаризація аж ніяк не модернізувала проблеми.

Проковтування одних одними чи пак "злиття націй" поняття вже давно від старости вицвіло, а його вік так само похилий як історія світових імперіялізмів. І асирійські Тіглат Пілезар III чи Ассурбаніпаль, і Олександр Македонський, і римські володарі, і Сулейман Величавий і черга інших завойовників уживали асиміляції, щоб засвоїти й втримати підбиті простори з чужинецьким нассленням. Засоби осцилювали між терором і корисливими обіцянками.

У нас почалося з Новгороду. Ця найдалше на північ висунена провінція Київської держави створила в часах феудалізму республіканську систему, яка не встоялася під агресією Москви, що прийняла місію візантійського цезаропапізму з методами азійського абсолютизму для оволодіння світом. Не збереглися пропагандивні обіцянки, якими Іван III заманивав новгородців, а було б варто зіставити з ними договірну грамоту між Новгородом і Казимиром IV, нпр. для судівництва: ". . . А намістнику твєсєму судити з посадником во владичне дворе . . . як боярина, так і житнего, так і молодшого, так і селянина. А судити єму в правду, по кресному цілованю, всіх рівно . . ." ¹⁾

Та які б не були обіцянки Москви, мішанець україно-грекотатарин Іван IV зготовив для Новгороду особливу "рівність": знищення всіх слідів самобутности аж до його останочного "злиття" з Москвою²⁾. Так штучно витворювалася зовнішня уніфікація людности рстучої імперії.

¹⁾ В. Л. Янин "Актские печати древней Руси X-XV вв., т. I-II. Москва, 1970 (т. II, 39).

²⁾ Н. Н. Янин "Новгородский летописец и його московські перебірки" (Изд. Имп. Общ. Ист. и Древн. при моск. унив.) Москва 1874, стор. 46.

Проте почуття окремішности між ними ніколи не вигасало. Нашим предкам, можливо, й помагало те, що інші сусіди гострили собі апетити на проковтування: Литва, Польща, Мадярщина, Румунія . . .

Знамenna книжка вийшла два роки перед повстанням Хмельницького: "Русія Фльоріда" цебто "Квітуца Русь". Її автор, Семен Окольський талановитий проповідник високої ранги ордену Домініканців видав її в друкарні єзуїтів у Львові. (В наших часах Петро Шелест вибрав "квітучий" Україні алострофу: "Україно наша

ЧАСТЬ ПЕРША.

Про походження назви Русь.

Імя Роксолянус, або Россіянус, або Россананус — яким власне зветься Руське Князівство, не тішиться єдиним походженням з уподобання істориків. Бо деякі хочуть його вивести з імени "Рос". По перше тому, що в Езекіїла (за перекладом із Септуагінти) розд. 28 і 29 (38 і 39) говориться в 10 вірші: "Синю людський утверди лице твоє щодо Гога і землю, Магога, князя Рос, Месок і Йобель". Те саме каже в наступному розділі 1-ий вірш. А цими іменами називаються володарі світу: за Месока розуміється люд Москалів, як це видно з Генези розд. 10 і 4-ої книги Берозія. Кажуть бо (історики), що Москус встановив Москалів у Азії й Європі. А Теодор Біблійник твердить виразніше вияснюючи гербейські Мосок або Месок приймається частину Азії до моря, де Москівські або Московітські й Москійські гори, та найдальші місця Кападокії й т. д. А це імя Рос найбільше властиве людям Россів чи Руссів і Роксолянів. Щодо цього старинні Греки вище названий Роский люд.

Сторінка з латинського твору С. Окольського і переклад.

радянська"). Окольський супроти москалів і поляків доводив нашу самобутність і вірив, що Польська Річ-посполита не проковтне нашої багатої, старовинної й оригінальної культури.

Питання національної відрубности поставив на денний порядок вік ХІХ-ий.

На наших землях нераз сходилися учасники пиру. Нерідко можна найти щирі признання, що "на теренах життя місцевого люду відбувалася боротьба поляків з Росією за культурну перевагу в душі того люду" (Вацлав Ледніцкі: Приятелі Москалі й Здзеховскі русицист, Праце Пол. Т-ва для бадань Європи Вск., 1936). А проте нарід той зберіг своє власне обличчя всупереч найзапеклішим наступам, навіть із боку своєї провідної верхівки. Для українських мас поляки (ляхи) й москалі (кацапи) були — чужинцями. Навіть царська цензура з 1861 р. допустила в "Українській Абетці" ілюстраційку мандрівного москаля й такий цікавий про нього текст:

Мо ска л.

Москал.

Колись-то звідкилясь пригнався на Україну москаль, таких є в нас до біса, либонь — що з своїх багновищ. Ну пригнався, то пригнався, нехай би собі так і був, коли йому своє уже пообридло, чи лихо там яке доіло, адже-ж риба шукає, де глибчіш, а чоловік, де гарніш. Так-ні: москаль покида свій край, не покидає своєї гаспільської істоти. — Так і сталось: не витримався навіжений і почав виробляти усе зле-лихе. Невважа на викрутні, на які він був дуже здатний, його злапали, та й у куну запротили. От, на розпитках, які почали йому завдавати, він, прикинувшись, назвався українцем, що-то-бач він здавна вже бурлакує і не зазнає, з якого-б-то села він родом; а видно зразу, що москаль, хоча й позвик таки перебуватися нашою мовою, та все-ж якось з московською витинкою — ну, то видно, що воно таке. От, бачучи цеє дознавці, щоб то їм хутче його на правду звести, спитали його знацька: "Коли ж ти праду кажеш, то як це зветься?" показуючи йому на чобіт. "Чабот" сказав без запинки москаль. "А це як?" спитали показуючи на горілку. "Гарелка" каже москаль. — "Ну, а оце що?" показуючи йому на сокиру. "Сякіра" озвався хутко москаль. "Добре, от видно зараз українця! А ну-ж оце як?" — спитали його знов, показуючи на його ж бороду. Москаль жахаючись, щоб-то йому не помилитися і знаючи, що часом з поглуму москаля в нас звуть "кацапом", збився з пантелику та квапливе сказав: "Цапка!" — От-тут-то його зараз і цапнули за бороду, і він признався тоді, відки то він справді і що наробив.¹⁾

¹⁾ Микола Гащук: Українська Абетка. Москва (друкарня університетська), 1861, стор. 53-54.

Для всіх проковтувачів ясно, що значить мова в процесі асиміляції. Адже в попередніх віках подорожане-чужинці звертали на неї увагу. Нпр. відомий Герберштайн, для якого в XVI в. славняські мови звучали подібно в зближенні, зумів вирізнити вимову українського “г”, так як і вважав поправною назвою “Володимир” а не “Владімір” . . .

На радість своїм грошедавцям вирікся своєї мови Гоголь і вивів у світ московську літературу, хоч і зазнавав невдячності: мовляв, він обсмів у своїх творах москалів. Проте Бєлінскій, запізнений збирач усієї Росії (за Герберштайном-Флетчером назву Росія пояснювали словом “Роз-сея”, цебто треба збирати москалів-розсеян “в розсіянні сущих” . . .) був вдоволений. Фанатик імперії для власної психічної потреби вигадав теорію на підставі філософії Гегеля, що Росія має вести всесвітньо-історичний рух і на звалищах європейської культури гряде майбутнє Росії. Ці маніякальні твердження — цікаві з клінічного боку — жарили в ньому осатанілу ненависть до українства. Якби мав владу, робив би з Україною те саме, що божевільні Івани в Новгороді. Українці для нього не нарід, бо для нього народи є ті, що прагнуть і зміють обернути інших у своїх рабів — цебто імперіялісти. “Злиття навіки з єдинокровною Росією” — ось чого він бажав для України.¹⁾ Тому поява Шевченка кинула його в делірійом. Він пробував спершу хитренько й улесливо намовляти на російську мову, коли ж після “Гайдамаків” і “Сну” пересвідчився, що Шевченка не “проковтнути”, сипав в своїх письмах оскаженіло про нього вульгаризмами: “плохой піит”: “осел”, “дурак”, “пошлец”, “хахлацкой патріот”. Не жаль йому заслання: “Я б його не менше засудив!” Те саме й до інших українських патріотів. От нпр. Куліш: “Какая свінская фамілія!” “Скатіна із хахлацкіх лібералоф”! “Ех, ті мнє хахли!! . . .” і т. п.²⁾

Бєлінскій є ворог найбільш кущої автономії для

1) Рецензія на “Історію Малоросії” т. I-IV Миколи Маркевича. Москва, 1842 в збірному виданні творів В. Бєлінського, вид. АН — СРСР, Москва, 1956.

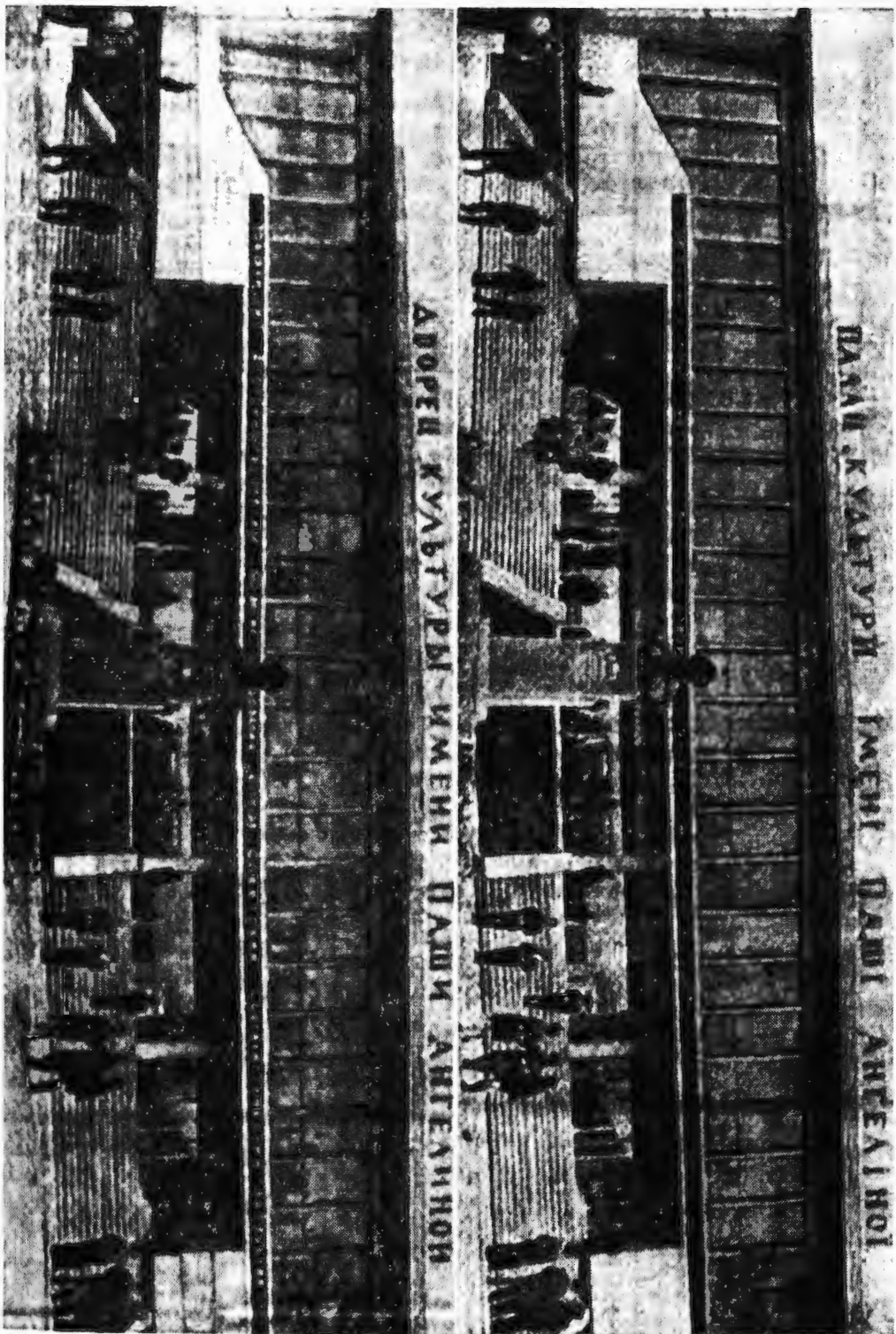
2) В. Г. Бєлінскій, Полное собрание сочинений, изд. Акад. Наук СССР, Москва, 1956, 1956. Пор. І. Коляска: Two years in Soviet Ukraine, Toronto, 1970, 85-87.

народів під московською кормигою, це найзахланніший представник т.зв. буржуазного націоналізму, це типовий буржуй за спиною царів і деспотів. І цього шовіністичного імперіяліста величають у Радянському Союзі як взір “демократа”, а в Україні називають його іменем педагогічні інститути. Величний виховний ідеал! Крім того в коментарях до творів Белінського називають його оборонцем української мови й культури . . .

Радянський Союз і сьогодні кишить від послідовників Белінського. Це вони в користь свого місяняського малчіння вимагають від України національного ренегатства, це вони поспішають наблизити імперіялістичний квоток “злиття націй”, це вони ставлять на українських будівлях московські написи й компромітують СРСР. !

Іхню “національну політику” може репрезентувати зіставлення на нашій сторінці двох світлин новозбудованого т.зв. палацу культури в селищі Старобешеве Донецької області. Зняті в один момент мають неоднакові написи: в газеті “Радянська Україна” з 28 квітня ц.р. — український, а в “Ізвестіяж” з 14 травня ц.р. — московський. Котрий правдивий? Легко доглянути, що відстань між російськими словами — однакова, між українськими непропорційна внаслідок заміни російських букв: И, ЫІ на українські: І, І, И. Відстань між літерами в слові Ангеліної неоднакова черед заміну “и” на “і”. Початок українського напису в першому слові має вставлені перед “ц” тільки 4 нові літери: “пала” на Ы: “дворе”, тому й пересунувся одну літеру направо (це унагляднює кількість поздовжних віконниць). Ото ж кожний може бачити, що український напис перероблений з московського.

Не відомо, чи ця газетна мітольоґія вжита тільки для читачів Заходу, чи в цілому накладі “Радянської України”. В останньому випадку це означало б, що все таки існує в сучасній Україні т.зв. публічна опінія та що слід рахуватися в якійсь мірі з її громадськістю. Звучить це парадоксально, але сфальшований напис говорить, що українська мова в Україні “бить может”, (адже ж радянська влада не Валуєва!). Це водночас входить у комплекс таких стародавніх засад імперії як “корисне затаювання й конечне підроблювання”, бо

Відбитки з радянських газет. На ці ілюстрації вказав і їх порівняв Др Юрій Книш.

сила таємниці завжди помагала москалям бути зручними в дипломатії й пропаганді¹). у “Радянській Україні” з 16 червня ц.р. є звіт про вчорашні збори в Києві — на честь 50-річчя утворення радянських органів “по-охороні державних таємниць у пресі” . . .

Не тільки фальшування написів на будинках, але й остання афера туриста з Бельгії Добоша свідчать, що всіх і весь час обманювати не вдасться. На тій же сторінці радянської газети побіч братання з капіталістично-нуклеарною потугою надруковано грізні алярми проти “злочинця” на службі розвідки тієї ж потуги. Докази: Малозначні й дрібязкові “документи”, що ними є відомі твори, до того публіковані в радянській пресі. Чому Добоша випущено? Бо з ним треба було б робити відкритий суд. А тоді слід було виявити суть тих “наклепів” на Радянський Союз, про які згадувала його заява на пресконференціях. Чого ж цього уникати? Алже то могло вдарити по наклепниках т.зв. буржуазних націоналістах. Чому в Америці не бояться “наклепів” і друкують усілякі? Бо громадськість має змогу відрізнити їх від правди. Натомість страх КГБ перед розкриттям суті тих наклепів на Радянський Союз підсуває здогад, що ті наклепи можуть виявитися абсолютною правдою. Це теж указує, що старі московські засади далі торжествують: мовчання конче потрібне для утиску при самодержавстві. Як завважують знавці, порушення мовчанки тут не тільки недискретність, але: державна зрада. Ото ж “малчать і не разсудять!” З тих причин і зрозуміле цькування на Романа Андріяшика, талановитого автора оригінального роману “Полтва”. Він відобразив польську окупацію в Західній Україні, що може нагадати сучасну.

А тимчасом всупереч усім підступам, штучним правописам, просуваючій лявіні обмосковлювання (“Якщо будете вивчати російську мову, то ми вас пустимо до ваших міст” пише якийсь Переведенцев про сучасний переселенчий рух²), українська мова не хоче “добровільно” вмерти, а глибинні рухи опору застрягають у горлах проковтувачів.

1) А. де Кюстин “Ля Руссі ан 1839”, Париж. 1843.

2) Народонаселення и економика, изд. “Економика”, Москва. 1967 (стор. 99-118).

ПОКАЗНИК ІМЕН

А

Авраменко В. 148, 199-208
Айзенгавер Двайд, ген. 90
Акбар 242
Аквінський св. Тома 290
Аландський 24
Александров Віктор 209-216
Александров Володимир 314, 318, 319
Алиськевич 56
Алі-Хан 289
Альбері Е. 232, 235, 237
Альбрант Ольга 25-27
Аллахуєва Надія 157, 159
Ангеліна П. 394
Андрієвська Ольга 37
Андріяшик Роман 396
Андрушак 127
Анна Всеволожа 1, 2
Анна св. 117
Анна Ярославна 2,3, 34
Антоненко-Давидович Борис 181
Антонич Богдан Ігор 143, 181
Антонович Володимир 23, 24, 25, 28, 198
Ардан Іван о. 99, 102, 103, 114
Арістофан 386
д-Арк Жанна 14, 167, 217
Арсеніч Ольга 128-132, 373
Артемовський - Гулак М. 327
Арчермен Р. 200
Аскоченський В. 85
Аспазія 230
Ассурбаніпаль 390

Б

Бабай (Богдан Нижанківський) 384
Бабенко Віра 35, 37
Бабій Іван 61
Бабишкін Олег 328
Базилевич І. 40
Базилевський Б. 19
Бажан Микола 143, 183, 187
Бажанська Олеся 137, 340
Байко сестри 353-4
Байрак Віра 359
Байрон 210
Бальзак 283

Бандрівська Одарка 354
Барбе д'Орвілі Ж. 307
Барвінок Ганна 37, 39, 100
Басараб Ольга 62, 63 126
Бассано Люїджі 240, 250, 277
Башкирцев Марія 14, 195, 279, 290
Бачинська-Донцов Марія 62, 64
Бачинський Василь, сотн. 5
Баязед II 220
Баязед 244, 251
Безбородько - Кушелевич Григ. 199
Безорудько В. 381
Безушко Володимир 185
Бек Маруся 94, 95, 351, 381
Белей Іван 23
Бенуа - Мешен Ж. 220
Бенцаль Микола 188
Бердник Ол. 389
Беренштам 23, 198
Беренштам Ганна 30
Беренштам - Кістяківська Марія 23, 24, 28, 29
Берія 160, 213
Берло Ганна 19, 20
Бернадський В. М. 16
Белінський В. 313, 393-4
Бичинський 114
Білаш О. 353, 356
Білецька-Козоріс Ялина 7
Білецька Марія 58
Білецький Леонід 7
Білинська - Навроцька Дарія 61, 62, 64
Білінські Т. 253
Білкун М. 381
Білоус Д. 381
Біляч Михайло 56
Біляшевський М. 80, 81
Біє де Якобус 3
Блавацький Володимир 187, 351
Бльох Раїса 2
Боберський Іван 56, 57
Бовуар де Симона 152
Богатюк М. 387
Богданович С. 25
Богданська Т. 383
Боголюбський А. 260
Богомолець Софія 30
Богуславка Маруся 265-6, 277-8, 280-1, 308

Боднар Ф. 129
Большак В. 381
Бондарчук Сергій 189
Бопляна 261, 310
Бораківський Григорій 314, 318, 319, 322, 332
Бордичевська Віра 30
Борецька Марта 10-16, 113, 217, 309
Борецький Дмитро 16
Борецький Ізидор, єпископ 177
Боримська Г. 153
Боровиковський Л. 312
Боровський В. 93
Борсук (одр. Вовк-Карачевська) Олександра 30
Бортнянський Дмитро 358
Боршак Ілько 232, 236
Босенко Г. 188
Бохенська Фрозина 340
Боянівська Марія 128-9, 132, 373
Брагадіно Петро 234, 235
Брайчевський Мих. 389
Бракман А. 2
Бредень М. 358
Брежі 345
Брендт В. 253
Брешковська Катерина 19
Брі де Теодоре 233, 242, 247
Бродій 129
Бруно Дж. 136
Буассард 233, 242, 245-8
Буда Сергій 17, 25
Букатко Гавр., єпископ 175, 177
Бурачинська Літія 384
Буряк Борис 292
Буссенго П. 310
Бучко Іван, Архєпископ 175, 177
Бучма Амврозій 272
Бюсбек О. Г. 220

В

Вайнтрауб В. 387
Валуєв 394
Ваніва-Волошак Д. 62
Ваніна Ірена 188
Варава Пріська 34, 35
Варнер Давид 190
Васілевська Ванда 139, 299
Вашінгтон 90
Величко Оріся 344

Верховинець (Костів)
Василь 148, 204
Винар Л. 242, 268
Винниченко В. 32, 43
Випрук Клявдія 131
Висовський Дорош 268
Височенко А. 146
Вишневецький - Байда
Дм. 261-2, 264, 268
Віклевф 136
Вільде Ірена 145-7
Вільсон 118
Вінсент св. 3
Вірський Павло 148-153
Власюк-Бачинська Ю.
129, 373
Внук 129
Вовчок Марко 120, 134,
182, 290
Возняк Мих. 319, 344
Волкові (сестри) 25
Володимир Великий
81, 175
Володимир Мономах 1.
2
Волховський 18
Волянський Адам 337
Воробкевич Ізидор о.
363
Ворошилов 160
Вояковська Марія 340
Вронський М. 82
Всеволод Ярославич 2
Всеволожа княгиня 1,
2
Вуттон 194

Г

Гавірко Анна 128, 373
Гаганова В. 145-7
Гай О. 188
Гайнріх IV нім. 2
Гайнріх VIII 242
Гайнріх Саксонський 2
Галечко Софія 74
Галуцинський сотн. 64
Гамалія Олександра 35
Гаммер 252
Гашкенч І. 23
Гаттон Варвара 289
Гащук (Гащук) Мшк.
392
Гегель 393
Гезюд 377
Гейнорт Ріта 289
Гелена Троянська 230
Геляс Ярослав 188
Герасимович Ірена 8
Герберштайн 8, 393
Германюк Максим, мп-
трополит 175-8, 362,
369
Герцен 82
Геродот 389
Гіряк Йосиф, 187, 351

Гіряк Никифор 70
Гикава Емілія 129, 130
Гладка Ірена 53
Гладка-Карпець Марія
121-5
Гладкий Микола 123-4
Глинська Олена 268
Глинський Б. 261, 267
Глібович Олена 357-60
Гнатшин 129
Гнатюк Дмитро 353-6
Гоголь Микола 149,
309, 381, 393
Голмський Михайло
357
Голінатий Лев 56
Голіцинська Олена 188
Голобуцький В. 264
Голота П. 315
Голубець Микола 374-5
Гончар Іван 82-3, 92
Гончар Тимофій 304
Гончаренко Агафій 93,
165
Гончаренко І. 308
Гонфер Дж. 243, 248
Гордінський Ярослав
185
Горнецький Василь 123
Горохович Тоня 44
Горський Ч. Г. 92
Грабинська Анна 123
Гребінка 85
Гречко 216
Гришок Тетяна 383
Грінченко Борис 166-7,
173, 266, 318
Гришак 132
Гришай Остап 323
Грищенко Олекса 240-1
Грушевський Михайло
7, 17, 22, 24, 26, 31, 33,
97, 120, 345, 389
Губаріїв Ол. 296
Гувилівські 23
Гулак-Артемовський
М. 327
Гулевич Марія 336
Гулей Юрій о. 93
Гуменюк Анна 132
Гура Матей о. 123
Гуреїв Ол. 285
Гус Іван 136
Гушалевич І. 266
Гюг А. 196
Гюго В. 294

Д

Гафенко (Доброграїв
Катерина) 20, 25, 195-7
Гастолд Мартин 12
Гедминовичі 14
Герус Л. 166
Гіжовська-Крілик Ма-
рія 62

Говер Рональд 190-2
Голді Уїндмен Г. 194
Гонта 31, 204-6
Горький 145
Гославські 254
Господин А. 253
Гроза Олександр 314,
323
Грозний Іван 16

Д

Давній Ф. 222, 254
Дайнеке 389
Далія 12
Данилевич Ганна 340
Дашкевич 326
Данусяр Теодор, о. 92
Д'Арк Жашна 14, 167,
217
Дашкевич 2
Дашкевич Остап 261
Дашкевич Роман 61, 72
Дашкевич Ярослав 74-
5
Дебогорій - Мокрієвич
18
Делевська Віра 157
Демчук Е. 129
Денисенко 295
Дерегус М. 278
Держинський Ф. 157
Джонсон Даніель 345-
6, 365
Джансон Ліндон Б.
92
Джіляс М. 390
Джугашвілі Катерина
154
Джус Текля 131
Дідушок Петро 61
Дмитерко-Ратич Ган-
дзя 62, 64, 70, 72
Дмитришин В. 388
Дністрянський 61
Добош Яр. 394
Добровольська Олім-
пія 357
Доброграїв Олена 17-
К. 20, 25, 195-8
Доброграїв Олексій 24,
196
Добролюбов 82
Добрянський Лев 93,
95
Довбуш 129, 204, 205
Довганюк Волод. 360
Довженко Олександр
189, 201, 292, 295, 296,
302
Донцов Дмитро 60-1,
144, 281
Дорошенко Дмитро
166
Дорошенко Наталія
37, 38

Драгоманів М. 17-20, 23, 26
Дубенко 28
Дувало Степан 56
Дудко Федір 80,90
Дучинська Олеся 25
Дюбуа П. 246, 253
Дювер А. 223

Е

Евдоксія 12
Евпраксія-Аделяйда 2
Евріпід 307
Езавель 12
Езекїїл 391
Еко гл. Козак Едвард
Еркман-Шатріян 18
Ертогруль 219, 220

Є

Єгунова-Щербина Софія 25-6
Єжов 159-60, 213
Єлисавета І 252
Єременко 215
Єршова Євгенія 151, 301
Єфименко Олександра 36, 39, 77

Ж

Жданов 160
Желябов 18
Жеребко М. 128-9
Жеребко С. 129-30
Животко Аркадій 45
Жигмонт-Август II 261-2
Жижка Марія 382-3
Жила М. 61
Жовнір-Клос Стефа 358-60
Жук Радослав 93
Журба Галина 35

З

Заблоцький Юлій 352
Завадська Анна 336
Завадська Євгенія 25
Загаров 188
Загірна-Грінченко М. 37, 166-7
Задорецький М. (Занько Богдан) 166
Задорожний Іван 96
Зайцев І. К. 84
Заклинський Корнїло 56
Залеський Богдан 311
Залозецькі С. М. 119
Заньковецька Марія 185, 200, 268, 324
Затиркевич - Карпинська 185

Збанацький Юрій 201
Здзеховські 392
Зеров Мнк. 389
Зибачик Іван 123
Зіморович 253
Зіновев 212
Зіянгір 244, 246, 251
Зюбрецька А. 128, 373

І

Іван III Васильович 9-11, 15-6, 390
Іван IV 390
Іванов Святослав 293, 298
Івашко Віра 359
Ібрагім 250-1, 277
Ізмаїл 242
Ікер (Керницький Ів.) 384
Ілієнко Юрій 293, 295, 298
Ільницький 184
Ільчичин Е. і Л. 207
Індішевський Степан 61
Іродія 12
Ісаєвич Дм. 120
Ішунин Марія 36

И

Иоан архимандрит 12
Иона митрополит 7
Ионкер Анна 125

К

Кавалерідзе І. 82
Кагановичі 158-160
Казанівська 129-30
Казимир IV 12, 14, 390
Калачов Н. 7
Каменев 212
Камілля 244
Кандяк 56
Карамян М. 309
Карафа-Корбут С. 291
Карло V 220, 242
Клауфман Л. 327-30,
Карпець Вол. 123
332-3
Качковський 134, 173
Квіннел Дж. 194
Квітка Григ. 316
Ке Віра 384-5
Келеповська Нат. 214
Кернер 242
Келлі Б. К. 232
Кемпе Л. 385
Кемпе Гош К. 385
Кіндратюк З. 255
Кірейко Віталій 300-1
Кирчів Константин 110
Кірконелл Ватсон 93
Кісілевська Олена 23,
53, 118

Китастий Григ. 357
Клеопатра 230
Ключкіна В. 36
Книш Юрій 191, 200, 395
Кобиллянська Ольга 283
314, 323-5
Кобринська Нат. 55,
65, 70, 98, 100, 103, 105
121-2, 137, 340-4, 349
Коваль Марія 129, 132
Ковалевська Марія 18
Ковалевська Софія 14
Ковалевський Микола 25, 198
Коваленко Г. 166
Коваленко Л. 279
Ковальська А. 125
Ковжун Павло 34-7
Ковінька Ол. 381
Когут Зоя 385-7
Когут Осип 61
Козак Е. 353
Козак Едвард 381, 386
Козловський В. 166
Козловський Іван 356
Кожемяка 4
Колесніченко Юрій 262, 268
Колесса Любка 357
Колесса Микола 353
Колесса Олександр 311
Коленда Гр. митрополит 375
Колетт 381
Коллонтай Олександра 161, 287
Колодій М. 344
Кольонна Вікторія 136
Коляска І. 393
Конашевич - Сагайдачний П. 364
Коник Іванна 62
Кониський Ол. 23, 198
Кошовалець Євген 61
Кононенко Харитя 53
Копиницька М. 133
Конська Катерина 131
Констанкевич Б. 109,
112, 114-5
Корде Шарльотта 34
Корецький Юрій 184
Корнійчук Ол. 184
Королів Василь 166-7,
172
Корольова 38
Кос - Анатольський 355
Косаренко - Косаревич Василь 61
Косач Тамара 358
Костецька Марія 36
Костирська Йос. 131
Костомарів М. 8-9, 15-7,
199, 313
Костюк Олександра 383

- Котляр Валерія 150
 Котляревський Іван 124, 134, 290, 381
 Кошиць Ол. 204
 Коцовський Волод. 21, 25, 27, 29
 Коцюбинська Віра 37
 Коцюбинський Мих. 166, 282, 292, 302
 Коцюбинський Ф. 300
 Колюбинський Ю. 211-2
 Кочерга Іван 1, 2, 268
 Кочубей Мотря 308
 Кочубей В. 338
 Кочур Гр. 184
 Кравченко У. 133-39, 340
 Красницький Ф. 166
 Кривенюк 38
 Крижанівська Віра 30
 Крижанівський Ст. 139, 312
 Кримський А. 253
 Крізі Е. С. 254
 Кропивницький М. 185, 200, 319
 Крук Сабіна 114
 Крупська Н. 145, 161
 Крушельницька Марія 188
 Крушельницька Соломія 355
 Крушельницький І. 374
 Крюба Е. 294
 Ксенофонт 282
 Кудрявців Ольга 82
 Кулаковський 24
 Кулик Емілія 382
 Куліда Д. 314
 Куліш П. 78, 88, 182-3, 277, 319-20, 393
 Купченко 129
 Курбас Лесь 186, 187
 Курила Анна 103-115
 Курила Олекса 114
 Кушнір Емілія 62
 Кушнір Анна 62
 Кучер Марія 131
 Кучерявенко Марія 37
 Кюріо М. 294
 Кюстін А. 394
- Л**
- Лаврівський І. 266
 Лазаревські 83
 Лазаревський Ол. 388
 Лазорський Микола 267-8
 Лайвзей Ф. Р. 330
 Лант Г. Дж. 387
 Лев Х 242
 Левицька Амврозія 340
 Левицька Єлисавета 30
 Левицький Еміліян 266
 Левицький Максим 123
- Левницький Модест 204
 Левченко Степанія 382
 Лемб Гарольд 254
 Лендзик-Цар Анна 62
 Лепкий Богдан 114
 Ле Буеллек 196
 Левінсон Е. 81
 Ледніцкі В. 392
 Лезюр М. 310
 Леже П. О. кардинал 362
 Ленін В. 33, 61, 81, 82, 89, 145, 161, 189, 220
 Лівницька-Холодна Н. 45
 Ліндберг-Морлов 285
 Ліндфорс Зинаїда 30
 Лінницька 185
 Ліпницька 129
 Лісовий Вавро 123
 Лісовська Анастазія — гл. Роксоляна
 Лісовський, о. 218, 261
 Ліст Франц 327
 Либієр А. Г. 226, 237, 250
 Лізанівський Іван 56
 Лисаюк Н. 358
 Лісенко Микола 166, 355
 Лісенко М. 82
 Лисогір Марія 92
 Лисогір Юсиф 92, 95
 Лисогорова Юлія 35, 37
 Литвин Ольга 382
 Лозинський Михайло 120
 Логлі-Мур Д. 279
 Лопушанський Омелян 134
 Льорх Мельхіор 256, 257
 Чотоцька 129, 130
 Лотоцька Німфодора 38, 130
 Лотоцька Олена 94, 352
 Луговий Ігор, др 347
 Лукіянович Денис 322, 343
 Лукіч В. 314
 Луїв Ірена 382
 Луцький О. 72
 Лучницький 24
 Ляндскоронський 261
 Ляшек С. 294
 Людвік XIV 220
 Людкевич Ганна 30
 Людкевич С. 353
 Людовічі Д. 237
 Люкреція 230
- М**
- Магалевський Ю. 36
 Магомед II 220, 242, 247, 251
 Мазепа Адам Степан 335
 Мазепа, гетьман 210, 335, 338, 339, 389
 Мазепа Марія-Магдалена на 335-9
 Мазепа Олександра 335, 336
 Макаревич Петро 25
 Маківчук Ф. 381
 Макогін М. 75
 Максимович Михайло 25, 312
 Максимович О. 25, 28
 Малицька Константина 14, 44, 45, 57, 58
 Малювана Софія, інж. 145-7
 Мандзюк Марія 131
 Малютин Катерина 30
 Манайло Ф. 293
 Мандзюк Юлія 131
 Манізер М. 80 81
 Мантран Р. 239
 Маркевич Мик. 393
 Маркович Опанас 182
 Маркс 16
 Мартен В. 345, 346
 Мартен Ф. 263
 Маруніч Ольга 162
 Маруняк Марія 131
 Маршан Жан 365
 Матвій Віра 35, 36
 Матковська Марія 340
 Матушевський Ф. 166
 Матюшенко Марія 36
 Маяковський В. 308
 Медвідь 114, 115
 Мельник Катря 25, 27, 198
 Менглі-Гірей 260
 Метлінський Амвразій 321
 Мізрі 252
 Мікельанджельо 136
 Міллер Барнетта 234, 237, 251
 Міняйло В. 381
 Мірна З. 26, 36, 37, 38, 44
 Мігчель Роберт 213
 Мішкевич А. 89
 Мікшпенко Іван 314, 325
 Микитюк Н. 28
 Миколай св. 8, 236
 Миколайчук 301
 Милорадович Єлисавета 37, 38
 Милорадович Петро, ген. 214
 Мирний Панас 166
 Мисик Василь 184
 Митюк В., о. 533

Митюк Н. 25
Михайлишин Павлина 62
Михальчук Пелагія 55
Мишуга Лука, д-р 99, 166
Мищенко, проф. 24
Млотковська Любова 178
Могамед 244, 251
Мокієвські 335
Момер 381
Молодожанши Леонід 91-5
Молотов 160
Молякович Д. 381
Момбеллі М. 85
Мономаховичі 7
Монтасевич Ольга 383
Мопасан Г. Д. 283
Моріак К. 293
Моріак Ф. 293
Морська Марія 188
Морус Тома 294
Москаленко
Москаленко 216
Мриц-Шавяк Лідія 44
Мстислав Удалий 7, 9
Мур Д. Л. 279
Мурад І. 220
Мурська Іванна 62
Мустафа 228, 232, 234, 244-6, 249, 251, 279
Мухин Богдан 86, 92
Мюссе 73

Н

Наваджеро Б. 232, 240
Наваріян А. 242
Навроцька Текля 340
Навроцька-Трач Софія 62
Нагірна Марія 340
Нагірний Василь 100
Назарук Осип др 235, 254, 266, 269-281
Наливайко 19
Нардуччі В. 314
Небелюк Мирослав 3
Неговська 25
Негрич Франя 128, 129
Немирович Ів. 381
Нельговська 314, 318
Нестор 388
Несторовський 268
Нечайвська 40
Нечу-Левницький І. 100, 266
Ніковський А. 325
Ніколай І. 255
Ніколаєва К. 145
Німентовський 138
Ніколай св. 121, 123, 125
Новоборська Надія 30
Нудьга Григорій 330-1

О

Обідний Михайло 205
Обидовський Іван 336
Оболенської 345
Оглоблин Ол. 388
Огоновський Омелян 313, 322
Озаркевич Іван, інж. 342
Озерська-Нельговська Е. 314, 318
Ожеешкова Еліза 97
Окольський Сем. 391-2
О'Коннор-Віліпська Валерія 36
Окуновська Софія 137, 140
Олександр Великий 236, 390
Одолькович Мих., кн. 12, 13
Одолькович Семен, кн. 12, 13
Олеськів Йосиф, др. 172-4
Олесницький Богдан, др. 96
Олесницький Євген 23
Олів'єр Льоренс 295
Олійник О. 82
Олійник Ст. 381
Ольга св., кн. 1. 97, 99, 110, 113-115, 117, 124, 135, 175, 281
Ольгердович Володимир 12
Ольдриддж Айра 181
Оприсківна 62
Орнісіквіні 62
Орлівна Галина 34
Орлик Пилип 215
Осман 242, 247, 277, 281
Осьмачка Тодось 188
Острожська Г. 308
Острожський К. 261
Оструг Ярослава 382
Охременко Олеся 18
Охримович Маркіян 196
Охримович Юліян 61

П

Павленко 156
Павлик Анна 340
Мавлик Мих. 20-23, 26, 29, 198
Павличко Дм. 295, 356
Павлович Іванко 9
Павловський М. 166
Павлусевич А. 61
Павлюк 19, 315
Павлюкевич 129, 130
Пайпс Е. 387

Палій Семен 199
Пальомі, гр. 6
Паніко Дж. 175
Паньків Анна 129, 132
Пантелеймон св. 9
Папченко Хведір 24
Параджанов С. 292-4
Парилле Северіна проф. ЧСВВ 73
Партицький 136
Пасічняк Клементина 132
Пастернак Борис 308
Патьомкін Григорій 264
Пацулівна-Лотоцька Катря 6
Пачовський Василь 56, 185
Пашкевич П. 25, 29, 30
Пашкевич Степанія 62
Пеленський Євген Юлій, др. 140-144
Пеленський Йосиф, др. 9
Пелієйе 235
Пеллис Олександр 252, 255
Пеньковська Марія 34
Переведенцев 394
Перон Ева 284
Перовська Софія 14
Петер 212
Петлюра Семен 120
Петрашевич Галина 326
Петро І. 16, 210
Петровський Григ. 212
Петруняк Марія 62
Петрусенко Оксана 326, 356
Пилипчук Маргарета 383
Підгорецький М., о. 99, 114, 117
Підгорний 346
Підручна Г. 358
Пілуудський Йосиф 58
Пілеханов 156
Плютарх 236
Плятон 3, 346
Половець Семен 336
Полуботок Павло 16, 31, 209-216
Понеділок М. 384
Полюнська Василенко 2
Полянський Юрій, др. 61
Понятинши Петро, о. 111
Попадюк В. і Л. 240
Попівна 35
Попова В. 38
Попович Клементія 340
Попович Марта 340
Потапова Олена 151
Прєво 283

Прісневська Ірена 44
Пріцак Ом. 387, 389
Приходько Федір 299
Псьол Гляфіра 84
Пчілка Олена 78, 100,
120, 338

Р

Рабле 381
Радзিমовська В., проф.
40
Радішев 82
Раковський Х. 212, 213
Ранке Л. 232
Рассова П. М. 160
Ревакович Марія 340
Репнін Варвара, кн. 85
Річард II 190
Рильський Максим 143,
183, 187, 197, 311, 356
Рихвіцька Наталія 62
Робішо Люї 365
Роборецький Андрій,
еп. 177
Розумовська Ольга 18
Розумовський 216
Романіні-Феррарезі А.
254
Романицький 186
Романович-Ткаченко
Н. 20
Роксана 236
Роксоляна 14, 217-281
Рубчаківна Н. 188
Руданський Степан 312
Рудик 129
Рудницька Мілена 44,
51, 120, 350
Рудницький Степан, др.
56
Рудницький Ярослав,
др. 368
Ружинський Е. 261
Русіян Неоніля 35, 36
Русова Софія 19, 22, 38,
44
Рустен 244, 246, 251
44, 350-1

С

Саварин Ніль, еп. 177
Савицька-Мусій Ів.
383-5
Савка 114
Савонароля 136
Савтерленд Люсі, др.
193
Савченко Ігор 292
Савченко Федір 120
Сагайдачний, гетьман
31, 364
Саган Ф. 283
Садовська Лідія 38
Садовський Микола
185, 200, 203, 205, 319

Садуль Ж. 294
Саксаганський 185-7
Самійленко В. 314, 319,
323, 328, 332
Самовидець 388
Самусев Ф. 327, 329
Сангушко Ярема 268
Санд Жорж 73, 283
Сандулович 129
Ст. Бев 73
Сапежко Т. 25
Сартр П. 152
Сафо 303, 313-5, 317,
328
Сахновська Олена 5
Сванідзе К. іТ. 154-7
Свенцицький-Павлін
181
Свердлов 157
Свіфт 381
Святополк, кн. 1
Святослав, кн. 5
Селім I 220, 227, 251
Селім II 244, 246, 255,
258, 262, 263
Селецької 81
Семенка Лідія 34
Сеншин Амврозій,
археп. 177
Сенченко Іван 314, 325
Серван де Сіні Е. 252
Сінан 238, 240
Сірко І., от. 205
Січинська Олена 58
Січинський Ленис 266
Сидорович Савина 62
Сизоненко Олександр
293
Ситник М. 166
Скорульська Н. 300
Скрипник 38
Скрипник Микола 216
Скорик Мирослав 293
Слободян Надія 151,
300, 301
Словацький Юліюш
311-2
Смаль-Стоцький Роман
93, 95
Смілянський Л. 268
Смолч Юрій 32, 44,
190
Собеський Ян 89
Соболевський 24
Совачова Г. 382
Созанська Розалія 131
Сокіл Марія 357
Соколинський Ол., др. 93
Соколлі 255, 262
Соколовська Марія 5,
35
Соленик Карпо 179
Софія св. 7, 11, 41, 239,
381
Спасович Вол. 9
Стадник Йосиф 188

Станішевський Юрій
301
Сталін 32, 154-62, 390
Старицька Марія 166
Старицька-Черняхів-
ська Людмила 36, 39,
44, 167, 266
Старницький Мих. 100,
182, 183, 200, 266, 314,
319, 321, 325, 326
Старосольський Вол.,
др. 64
Стасова О. 145
Стельмах Мих. 331
Степанів Ананій 69
Степанів Іван, о. 56
Степанів Минадора 56
Степанів Олена 56-76
Степанов 84
Стесенко Ірена 184
Стеткевич Б. 109, 112,
114, 115
Штещенко 100
Століпін 388
Стороняк Віра 359
Страхов А. 82
Стрижевська 25
Струменко (сестри) 36
Струс 132
Струтинська Емілія
106-7, 109, 112-3, 114-5,
118-9, 349
Струтинська Л. 38
Судейман Величавий
220-281, 390
Суровцова Надія, др.
38
Сушко Роман 56
Суханов 84, 85

Т

Тамма Соф, перський
шах 244
Танкіна Маргарета 153
Тардіф Ж. 346
Тацюк 130
Тацион-Олександра 371-
380
Ташенко Олімпіяда 37
Твардовський 235
Твейн Марк 381
Твердохліб Марія 61
Тельнюк Станіслав 331
Тен Борис 184, 188
Теодора 239
Терлецька Марія 62
Терлецька Уляна 382
Тетяна Чорношлични-
ця 5
Тіглат Пілезар III 390
Тіціян 253
Тимкевич Павло, о.
108, 114
Тимошенко 216
Тисяк Василь 357
Тичина Павло 143

Тобілевич М. 184
Тобілевичі 200, 319
Толстой Л. 308
Тополя Кирило 312
Тревізано Д. 258
Трезвінський Іван 17
Трильовський Кирило 62
Троян Віра 382
Трубецкой Н. 6
Трюдо П. 365
Трясило Тарас 19
Тулуб Зинаїда 268
Тургенев 84
Туркевич, о. 112, 114
Туркевич-Мартиниць, 42
Турчин 130
Тюхтій Анна 131

У

Угринюк М. 129, 130
Угринюк Юлія 129
Ужвій Наталія 188, 326
Українка Леся 10, 78, 130, 167, 185, 268, 307, 324, 325, 338, 381
Ульянова Б. 145
Устіянович Корнило 134, 184
Устіянович Леонтій 134
Устіянович Микола 134

Ф

Фаон 315
Фединяк-Кошк Марія 62
Федькович О. Ю. 134, 181
Федко 216
Федорчак Софія 173
Федорчук А. 174
Фердинанд, імпер. 427
Ферлей А. 129, 130, 132
Ферлей Т. 127
Филипович Павло 314, 315-8, 323, 325, 328
Фільц Богдана 360
Фльобер Г. 283
Фляйшман, ген. 68
Франко Іван 20-22, 25-27, 29, 59, 60, 100, 114, 134, 136-8, 180, 181, 196, 198, 268, 283, 311, 318-19, 326, 340-4, 381
Франц І 242
Френклін Ольга 193

Х

Хазанова Ліза 158-9
Хвильовий М. 308
Хмельницький Богдан 31, 39, 89, 210, 315, 316, 326, 335, 375
Хоменко Іван 331-3

Хорунжинська Ольга 26, 27
Хоткевич Гнат 337
Христюк Павло 33, 38
Хромовська 114
Хрущев Нікіта 209, 213, 215, 381
Худяк-Липкова Софія 62

Ц

Цеткін Кляра 145
Ціпановська Ольга 44

Ч

Чайківський Ілля 185
Чапенко Василь 216
Чаплінські 210
Чарнецький Степан 322
Чендей Іван 292, 300
Чемерис В. 381
Черемшина М. 307
Черинь Ганна 384-5
Черних Лідія 357
Чернишевська 82, 145
Чеспедес Альба де 286, 289
Честахівський 83
Чиж Ярослав 56
Чижевська 40
Чикаленко Євген 204
Чикаленко-Келлер Ганна 44, 185
Чмир-Коссак Марія 62
Чмир-Левицька Софія 62
Чмола Іван 57, 61, 70
Чубинський Павло 19, 20, 174
Чужбинський О. С. 78, 84
Чорнецький Василь 124
Чорногуз О. 381
Чурай Гордій 315, 318, 332
Чурай Маруся 14, 303-334
Чюміна О. 314

Ш

Шагініян Марієтта 83-4
Шамурін Юрій 16
Шарабун Д. 266
Шарпантіє М. 347
Шаховський Ол. 313-9, 325, 327-8, 333-4
Шашкевич Маркіян, о. 363
Шевченко Ігор 387
Шевченко Тарас 18, 38, 77-96, 102, 179-81, 183, 189, 199, 268, 290, 304-5, 318, 325, 381, 393
Шевченко-Машкевич

Юлія 38
Шекспір 179-192, 299
Шелест П. 391
Шепарович Олена 44
Шерер 310
Шерідан Клер 158
Шіортіно А. 80, 90
Шлигарін 78
Шкляревський А. 314, 327, 333
Шкредка А. 129, 130
Шкуркін Феня 26, 37
Шлішкевичівні 38
Шмондюк Йосиф, еп. 177
Шнайдер Юрій 133-4
Шнайдер-Лопушанська Юлія 133, 136
Шордра Василь 123
Шопен 73
Шпак Олександра 382
Штогрин Олена 44
Штрік Йосиф 302
Штуль К. 383
Шуазіль-Гуффіє 231
Шульгін Любов і Надія 36
Шумський 213
Шурай — гл. Чурай

Щ

Щепкін Михайло 179
Щербань 38

Ю

Юзюк Павло 369
Юзичинська Соня 56
Юнг Дж. 237
Юстініян 239

Я

Яблонська Тетяна 164
Яворницький Дм. 265
Ядловський Семен 110
Якимович Гнат 266
Яковлів Вол. 212
Якутович Гринг. 2, 280, 293, 295, 297, 404
Янін В. 390
Яніш Н. 16, 390
Яновська Любов 36, 167
Яновський Юрій 81
Яновська-Маркович Настасія 30
Яновські 40
Ярослав Мудрий 1-14
Ярославенко Я. 353
Ярошинська Євгенія 100, 101, 103, 105
Ястремський Томко 123, 124
Яцків 56
Ячєйкін Ю. 381

ПІСЛЯСЛОВО

Оцей зготовлений на службі часу збірник виник із переконання, що "визволення приходить із знанням, а не з ігноранцією". Появу цієї чергової публікації (хоч і спізнену) виправдує теж прихильність Читачів, їхня заохота продовжувати це діло, а навіть спонтанна фінансова допомога. З вдячністю подаю ймена тих Осіб, що **самочинно** зложили свої датки на це видання й тим збільшили кількість його коштовних ілюстрацій: п. Андрущенко Уляна — 5 фунтів штерл., п. Басса Ольга — 100 дол., п. Брезицька Софія — 10 дол., п. Вашак Іван — 5 дол., мгр Гультай Василь — 10 дол. п. Грай Тетяна — 5 дол., сл. п. Дзьобко Йосиф — 400 дол., сл. п. Дроздовська Марія — 20 дол., пп. Ільчиншин Е. і Д. — 10 дол., пп. Кальки Р. і М. — 20 дол., Кваснюк Дарія — 25 дол., п. Проців Софія — 5 дол., п. Романчич Ганка — 25 дол., п. Савчук Степанія — 20 дол., п. Семака Ольга — 5 дол., п. Судчак Оріся — 10 дол., пп. Тишовницькі Олена й Омелян Мих. — 100 дол.

Ірена Книш

ІНШІ ВИДАННЯ:

Перші кроки на еміграції (З недавно минулого);

Іван Франко та рівноправність жінки (до сторіччя народни);

Смолоскип у темряві (Наталія Кобринська й український жіночий рух);

Жінка вчора й сьогодні (Вибрані статті);

Три ровесниці (До сторіччя народни Уляни Крчавенко, Марії Башкирцев, Марії Заньковецької);

Патріотизм Анни Йонкер;

Жива душа народу (До ювілею українського танку);

Напередодні 500-річчя кривавого народобвиства;

Віч-на-віч із Україною (горстка радянських вражень).

Крім того за редакцією Ірени Книш:

На службі рідного народу (Ювілейний Збірник Організації Українок Канади ім. Ольги Басараб).

На обкладинці гравюра Гр. Якутовича: „КНЯЗІВНІ”

